

Платон Бебиа

Уа мшыбзиа, амш бзиа!

Ахәыцқәа рзы

Ажәеинраалақәа

Апоемақәа

Алакәқәа

Ажәабжьқәа

Аиҭагақәа

Апхәынҭшәкәтыжьырта

Акәа 2015

Бебиа, П. Хә.

Уа мшыбзиа, амш бзиа!

Аңхәынтшәкәтыжырта. Аҗәа, 2015. – 504 д.

Д. И. Гәлиа ихъз зху Ахәынтқарратә премия за-
нашьоу апоет Платон Бебиа ишәкә җыц еиднакылоит
ахәыцкәа рзы иаңитаз афымтақәа.

Автор иредакциала

© Бебиа, П. Хә., 2015
© Аңхәынтшәкәтыжырта, 2015

Афызцәа хәыцкәа шәахь!

*Сара, афра саналага инаркны, шәара шәышкә-
гъы амфа сықәлеит. «Уа мшыбзиақәа, ахыбҗар!»
– хәа аңсшәа шәахәаны, истәхын сығәғәаза сна-
шәылагыларц. Истәхын хамтә бзиақ шәзыкаҗарц:
шәызхара ишәзымбо, шәхәычра назаза фызара азы-
зуа ахамтә. Аха, ишыжәдыруа еиңш, абзиа акайара
ус имариам.*

*Фынфәжәижаба шықәса инареиҳаны сафын са-
ра абри ашәкәы. Инеиңынкыланы акәымзаргъы. Фы-
нфәжәижаба шықәса зхыйуа ауафы, илиршахьоу
рацәоуп. Саргъы сақәғәыгуеит шәара шәфызарафы,
мацкиадамхаргъы, абри ашәкәгъы ацхыраара канайан
хәа. Уи ахәтақәак шәара ибзианы ижәдруеит. Урт
«Анбан» инаркны, шамаха, арҗага шәкәқәа зегъы ир-
нуп. Ишәйахьеит, изымҗац шәаңхәака ишәзыңшуп.*

*Ари ашәкәы акны еизгоуп: акьанҗа ңиша инаркны
– амаамын хәатәхамҗа акынза, абгахәычы гызмал
инаркны – аслан шкәакәа акынза, ахәыцкәа Саиди
Саидеи инадыркны – абыргцәа Лабдатҗи Қәабдатҗи
рҗынза зегъы.*

*Шәара ишәзыскыз ари ашәкәы «Уа мшыбзиа, амш
бзиа!» хәа хъзыс иастеит. Амш анбзиаха – ажәфан
цқәоуп, адгъыл тынчуп, аҗиара иаамтәоуп, шәара
ишәызхауеит.*

Ахьыбҕар!

Ҳабацәа ирхәоит: ахьылаба, ахьтәы цаңха, ахьы
уардын, ахьы мацәаз...

Ус шака?!

Аңсуа лакәқәа ркны ахьылаба зыңшааз – уи ижә-
лар анасың рзиңшааит ауп. Ахьтәы цаңха акәзар
– мазас икоу зегьы аанартуеит. Ахьы уардын – ахь-
кәажә даныртәаланы ңшахьырса дыргоит...

Ахьы – зхатә хәыңны, зегь реиҳа зыхә ҳараку акоуп.

Ант хыхь еиқәаҳаңхьаз раїкысгьы, уи знаало
шәара шәоуп. Ахьыбҕар – ахь ғар – ахьы ағари.

Шәара – амалқәа зегьы шәырмаалуп.

Шәара Аңсны агәығра ду шәоуп, аңеиңш хазына
шәоуп, уайәтәи амш-лаша шәоуп

Сара шәара сшәыцзаауеит.

Уа мшыбзиақәа, ахьыбҕар!

Платон Бебиа

Ииун 25, 2003,

Акәа

А ж ә е и н р а а л а қ ә а

Ашколқара иайанамкуа рзы

АМРА ЦХОИТ

Амра цхоит,
Икоу гәашәт!
Амра цхоит,ё
Ишәтуеит ашәт.

Амра цхоит,
Ацыс шәахәоит.
Амра цхоит,
Ауаа нхоит...

Амра цхоит,
Ихым ашәшьы.
Амра цхоит,
Шәгыл шыжбы!

Ииуль 6, 2002 ш., Ақәа.

АЗЫХЬ

Ахахә хәыцқәа пхьахәхәа,
Иаатцнахын ахы,
Азыхь хәцы ахьхьахәа,
Ицоит иццакы.

Цъара иаша италоит,
Цъара икәаратцоит.
Зегьы ргәатца италоит,
Аңсы рханатцоит.

Амѡа хара иазказоуп,
Ицоит иласны.

Азиас дуггы абасоуп
Ишалагаз зны.

Август 3, 2002 ш., Акаа.

АН ЛАШӘА

Уара уцкъан – уара укъашьит,
Сыча, сыча, сына.
Сара ускәабейт, усшьышьит,
Сыча, сыхазына.

Азы цкъан – азы къашьит,
Сыча, сыча, сына.
Азы къашьит – уара уцкъахейт,
Сыча – сыхазына.

1979

ҖАРА ҖАЖӘ

Аңша асуейт,
Ажә хәуейт.
Ақәа әуейт,
Ажә хәуейт.

Акырцх әуейт,
Ажә хәуейт.
Асггы әуейт,
Ажә хәуейт.

Атәом, итәа –
Аа, ижәбоит.
Ахш рацәаны
Иаанагоит.

Ииуль 6, 2002 ш., Акаа.

ҢИ-ҢИ КӘАКӘА

Ңи-Ңи кәакәа,
Маахыр җаҗа
Аитдыркәакәа
Ифома Чача?

Аитдыркәакәа,
Имфазейт, –
Имхатцә шкәакәа
Имбазейт.

1989 ш., Переделкино.

АКРЫФАРА

Сыңын, ибзиан круфар,
Убас уғәғәахоит...
Сыңын, ибзиан круфар,
Убас уңшзахоит...
Сыңын, ибзиан круфар,
Лассы иузхауейт.
Сыңын, лассы иузхар,
Ашкол ахь уцауейт.

Ииуль 6, 2002 ш., Акаа.

САБ ИҢЫ

Ақәа әуейт,
Амра җхоит.
Аґы хәуейт,
Аґарххоит.

Саб дцозаап
Хараггы...

Аеархиозаап
Иара иеггы.

Ииуль 6, 2002 ш., Акәә.

ХАТӘЫ БЫЗШӘЛА

Арбагъ ғнаҗуеит:
– Кри-ка-кыу!

Аласба җәәәуеит:
– Кыу-кыу-кыу!

Азыс җаауеит:
– Бе-ке-ке!
Ахәы хәәәуеит:
– Му-му-му!

Ашышь ғәыруеит:
– Җах-җах-җах!

Ғач дҗәыуеит:
– Наҗ-наҗ-наҗ!

Ииуль 6, 2002 ш., Акәә.

АДӘЫҒБА

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Адәығба җоит.

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Абжыы хнатҗоит.

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Амҗа уаныҗ!

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Угәуеаныз!

1991

АСААҢ

Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Красуеит Асааҗ.
Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Иахьзом аҗсаатә.

Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Мши-җхи ирызҗоит.
Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Аамҗагъ җоит...

Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Иҗшуам бзанҗы.
Җиқ-җақ, җиқ-җақ –
Шәгыл шыжынатҗы!

1991

АЗЛАГАРАҖЫ

Аху-аху, аху-аху
Алу лагоит,
Алу лагоит.
Аху-аху, аху-аху

Аңш ааргоит,
Ашыла ргоит.

Аху-аху, аху-аху
Алу лагоит,
Алу лагоит
Азлагарахьча даутәаху;
Ажәабжь ихәоит,
Алакә ихәоит...

Ииуль 6, 2003 ш., Акәа.

АЧКӘЫН ЦАГЬА

Ачкәын цагьа
Цаца кьакьа,
Уахьзынамзо
Уецыркьакьа.

Нак уаашьара
Шьтатцаны,
Атцәа хазфых
Уөазаны!..

1989

МАРТ ААБА

Иахьа сан бгәы кастцоит,
Иахьа сан бхәы кастцоит,
Азы-хьшәашәагь бсыркуам,
Иахьа ак аакабцан изуам.

Бнатәеи быблақәа хәаны,
Хамтак, иамбазац хәәны,

Зафә ианыстдогь ба боуп,
Избан акәзар Март аабоуп.

Ииун 12, 2003 ш., Акәа.

ААЦЫНРА ААИТ

Ана ишәахәоит акарматцыс,
Ара ишәахәоит ацынча.
Ана ишәахәоит ашьхартцыс,
Ара ишәахәоит акәынча.

Ахьажь афуп Афьтра,
Шьыжьаахыс иаацшызар...
Нас ианбакартцой рытра,
Урт шәахәара иафьзар?!

Апрель 20, 2003 ш., Акәа.

УАРА УЗФУЗЕИ?

Аацынра ааит,
Амра гылоит.
Зегь еилыбзааит,
Зегь еиылоит.

Атцыс уастоит,
Аәны аргылоит.
Ашьхыц еимдоит,
Ашәт ацылоит.

Хутра иатцәа
Напырхахоит.
Сан дгәырғьатцәа
Леага дөахоит.

Иччо ахы-аҕы,
Закә мшузей?
Сөыза хәчы,
Уара узҕузей?

Февраль 23, 2003 ш., Аҕаа.

АЖӘЦАРАҚӘА

Ажәцарақәа аан ихынхәны;
Имчыр-чыри,
Имчыр-чыри.
Рытрақәагы рхәит аҕны;
Шьыри-шьыри,
Шьыри-шьыри!

Ихырхын аҕацәа раазеит;
Амра бзиа,
Амра бзиа!
Хьтахан аҕхаррахь ицеит;
Амҕа бзиа,
Амҕа бзиа!

Апрель 19, 2003 ш., Аҕаа.

КӘЫКӘУ

Кәукәу, кәукәу –
Ааҕын мааи.
Кәукәу, кәукәу –
Аус ахь шәааи.

Кәукәу, кәукәу –
Лацароуп.

Кәукәу, кәукәу –
Цхьацароуп.

Август 18, 2002 ш., Аҕаа.

АХӘЫЦИ АЦЫСИ

Сара ахәмарра сҕахуп,
Сара аныкәара сҕахуп,
Сара ацәажәара сҕахуп,
Схы аҕышәара сҕахуп...

Ацыс хәыч ус ишәахәоит,
Ацыс хәычы абас ахәеит:
Сара азынра цхарс изгеит,
Уаҕыл, ааҕынра узаазгеит!

Маи 29, 2003 ш., Аҕаа.

АЖӘАРДӘЫНАҚӘА

Ажәардәынақәа ааит,
Ажәардәынақәа ааит.
Уа алатцара ааит,
Цхьаҕацара ааит.
Урт аҕара ихылт,
Акьаҕара ихылт.

Ахәачақәа рыкәшәоит,
Усдагы урт тәазом.
Адуцәа ирыцәшәоит,
Ахәыцқәа ирыцәшәазом.
Ажәардәынақәа ааит,
Ажәардәынақәа ааит.

Маи 28, 2003 ш., Аҕаа.

АЦӘАҖӘА

Ацәаҗәа, ацәаҗәа,
Уңшзои шаҗа?
Ашәыга җатәахқәа
Умои шаҗа?

Аиатцәа, ашкәакәа,
Аҗаңшь, аҗеишь...
Уаҳа са исмырхәакәа,
Сычын, ихәеишь!..

Август 4, 2002 ш., Аҗәа.

АБАҢРҖӘРА

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!
Уарҗарахь шыаҗак,
Уармарахь шыаҗак!

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!

Уарҗа напы уҗах,
Уарма напы уҗах!
Еиҗах, еиҗах, еиҗах!
Еиҗах, еиҗах, еиҗах!

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!

Ииун 11, 2003 ш., Аҗәа.

АЛАСБЕИ АЛАБЕИ

Аласба
Санаба,
Ишуа испылеит.

Уа алаба
Анасырба,
Уи аагылеит.

Агәы ңҗәеит,
аха ишәеит,
Ицеит иҗзан.
Са сымшәеит,
са сымшәеит,
Алаба сөызан.

Апрель 20, 2003 ш., Аҗәа.

АҚӘА ШӘАХӘОИТ

Ақәа леиуеит
ахыр-хыр хәа,
Адгьыл ңсахәоит,
адгьыл ңсахәоит.
Аңлақәа ччоит
акыр-кыр хәа,
Ақәа шәахәоит,
ақәа шәахәоит.

Ацәап,
ацәап,
ацәап,
ацәап хәа –
Зегьы ирыхьзоит,

Зегъы ирыхъзоит.
Аарѡара атъыхѡа пѡѡап хѡа,
Ақѡа шѡахѡоит,
ақѡа шѡахѡоит.

Маи 20, 2003 ш., Ақѡа.

АЗЫЦѡА

Жѡацы ара иауан ақѡа,
Иацы ара иауан ақѡа,
Иахъагъы иауеит ақѡа,
Уахагъы иауеит ақѡа.

Аѡсабара агѡы пѡатѡеит,
Ауаа рычхарагъы нѡѡеит.
Сишь...
...Азыцѡа ашьхақа иѡоит,
Ус анакѡа, амш еилгоит.

Ииуль 26, 2002 ш., Ақѡа.

ШЫРЫ, ИСЫМАНДА АНЫШЫ!

Шыры, исымандаз анышь,
Сыхѡмаргақѡа нақ иныжь,
Амшын схылауан сара,
Салагон хара аѡара.

Аѡѡырѡақѡа ирбарын,
Амшынхѡақѡа ирбарын,
Сара снышь шақа иласу,
Сара снышь шақа иразу.

Тыркѡтѡылақа сѡон сасра,
Цыпхгъы иаѡааз х-Аѡсынра,

Арахъ даазгон, уахъ ааныжь,
Шыры, исымандаз анышь!..

Ииуль 11, 2002 ш., Ақѡа.

АШЪХЫЦҚѡА

Ашьхыц хѡыцқѡа
ѡоит, иаауеит.
Ашьхыц хѡыцқѡа
аус руеит.

Аѡла агѡаѡаѡ
саб ибеит.
Днеины ашьапы
иѡақѡеит.

Дзалакысѡом
шьѡа азѡы.
Хашъхымзахъ
иаагоит уаѡѡы.

Ииуль 27, 2002 ш., Ақѡа.

ЗЫРКѡИ

Уа Зыркѡи хѡѡы, Зыркѡи,
Абасгъы узыѡоу закѡи:
Амѡа уѡралан
убылуеит,
Аѡх уалан
уѡыруеит?!

«Улашарѡаз – уахъагъ закѡи,
Убыллароуп!» – ахѡеит Зыркѡи.

Февраль 17, 2003 ш., Ақѡа.

АХӘЫЧ БАХЧАХЬ СЦОИТ

Сара – Асҗана Шамба,
Сыгәҗакы назоит.
Шыры, уаҗы ишанда,
Ахәыч бахчахь сцоит.

Уаҗа аазаџцәа җыцқәа,
Сара сырбауеит.
Уаҗа аџызцәа җыцқәа,
Сара исырхауеит.

Исцоит ашәа җыцқәа,
Ахәмаршыагы сцоит.
Еихырқхь абҗыцқәа,
Ақхьашыагы сцоит.

Шыры, лассы ишанда,
Ахәыч бахчахь сцоит.
Сара – Асҗана Шамба,
Ианысхәа икасцоит.

Ииуль 27, 2002 ш., Ақәа.

АЧАБАБА

Шаҗа иңхоузеи ачабаба,
Афрына җыц иҗыргазшәа.
Шаҗа ихааузеи ачатата,
Ғач ифоит җыц ибазшәа.

Аха, иңыашәымшыан
азәгы,
Икаимышәт иацтәи
ачагы.

Маи 27, 2003 ш., Ақәа.

АМЫШӘХӘАРАҚӘА

Аҗх каууа, азаза ахәоит,
Ғынчроуп нырцәи-аарцәи.
Ақша агарашәа рзахәоит,
Амышәхәарақәа арцәоит.

Амышәхәарақәа млашыуеит,
Ақша ашәала иажьжәоит.
Амышәхәарақәа пшаауеит,
Ран рбом игәжәажәоит.

Амышәхәарақәа ацәа иагоит.
Ихаакәакәароу аҗхаз.
Рангы пхыз ирзаанагоит,
Абҗәыл азнагы ацха.

Маи 27, 2003 ш., Ақәа.

АНАЦӘА РЕИЦӘАЖӘАРА

– Учыр-чыруеит, учыр-чыр,
Уаргы аңшқақәа уранхеит.
Са схәычы дыцәоуп, идыр,
Думырҗыхан, нанхеит?!

– Счыр-чыруеит, счыр-чыр,
Сыбжы аҗны иахыцәоит.
Дсырҗыхазом бхәычы, идыр,
Уи иахагы дсырцәоит.

Маи 29, 2003 ш., Ақәа.

АИААИРА

Аҗсны аибашыра цон,
Уи зегы ирыхзон.

Ага,
ашьха,
амшын –
Иара азын еиңшын.

Деибашьуан са саб,
Уи ихигеит аазаб.
Дхынхэит деибганы,
Аиааирагь ганы!..

Ииун 11, 2003 ш., Акәа.

АКЪАНЦЪА

Шьышь нани, хәыхә нани:
Сыча, сыча-ца!
Хәыхә нани, шьышь нани;
Уцәа сыкъанцъа!

Ацыс абжыи зегъы ирхытәоит;
Сыча, сыча-ца!
Уцәа, мамзар сара сыцәоит;
Уцәа сыкъанцъа!

Март 1, 2003 ш., Акәа.

АЦГӘЫ АЦӘЫУАРА

Миаау,
Миаау,
Миаау,
Миаау,
Ижәдыруама
ашә шака ихаау!
Аха хыхьза

ахәарта итоуп,
Са сзыџазом –
цака стәоуп.

Февраль 26, 2003 ш., Акәа.

АШЫШКАМС

Уи адгьыл иамкуа иалаган,
Ажәџақәа аанартит.
Ицон уи ажәџан иалалан,
Иприт,
иприт,
иприт.

Ицон убас агәы алақан,
Амџагь иахнаџааит..
Аха иааџсауа иалаган,
Адгьыл ахь илбааит.

Август 3, 2002 ш., Акәа.

АБАНАН

Шака ихааузеи абанан,
Абанан иңсы алоуп Кан.

Ианифаз хәа имбазеит,
Убас импыџазы ицеит.

Ицегь-ицегь иџахуп,
Рызегь-рызегь аџахуп.

Ус, иабдугъы ибжыи гоит:
– Дад, уи Африкантә иааргеит!

Иаргы абас атак җаитойт:
– Сызхар Африкака сойт!..

Февраль 18, 2003 ш., Акәә.

АИЛАҘЬ

Дып-дып-дып,
дып-дып-дып,
Сан ашыла лхәуейт.
Тыр-тыр-тыр,
Тыр-тыр-тыр –
Сан ашәәза лххуейт.

Хәыр-хәыр-хәыр,
хәыр-хәыр-хәыр –
Ахьурзы еилашуейт.
Шыр-шыр-шыр,
шыр-шыр-шыр –
Сан аилаҗь луейт.

Май 19, 2003 ш., Акәә.

АМРА ГЫЛАН...

... Амра гылан,
Ашәт еиылейт.
Ашәт еиылан,
Ус имгылейт.

Ғыц игәылцит,
Афәы ахылцит.
Афәы ахылцит,
Зеггы ирылсит.

Хәыҗгы дуггы
Иара рзымхеи.
Җаҗыр дуггы
Ақәны инымхеи.

Май 24, 2003 ш., Акәә.

«ҘЫТ»

Кан иейтәахын –
ҳаймдейт,
Кац иейтәахын –
ҳаймдейт.
Лада ҳаймдейт,
әада ҳаймдейт,
Зегь акойп иаабеит,
иаагеит.

Ус, уа сөйстәахит
саргы,
Убас сөйстәахит,
цангы...
Еимдейт,
еимдейт,
еимдейт,
еимдейт,
Сөйстәахзан азәгы срымбеит.

Июнь 12, 2003 ш., Акәә.

АҘСЫЗ

Аҗсыз хәыҗы җоуп азы,
Оумашәақәә иҗоуп аҗсы.

Акәа ауазар уи баазом,
Асы ауазар хьта иакзом.

Амра шуазар шоура иакуам,
Аха иузхәом амла иакуам.

Ицәажәаргы атахуп зназы,
Аха афы италоит азы...

Оумашәакәа итоуп аңсы,
Аңсыз хәычы ахьтоу азы.

Маи 22, 2003 ш., Акәа.

ЦИФ

Циф,
Циф,
Циф,
Сыхаара сыцгәы!
Иф,
иф,
иф,
Икастцеит ухәы!

Исхәауа уазхәыц,
Иудыруаз акы:
Ацыс хәыч уакәыц,
Ахәынаң ду кы!

Маи 21, 2003 ш., Акәа.

АКӘЧЫШЬ

Акәчышь хәчы ахьшь иагеит:
Циу-циу,
циу-циу!

Ахьшь ишагоз аңшәма ибеит:
Шәиу, шәиу!
Шәиу, шәиу!

Аңшәма дхысит – ахьшь тахеит:
Уиу, уиу!
уиу, уиу!
Абас акәчышь хәчы еикәхеит:
Циу-циу,
Циу-циу!

Апрель 18, 2003 ш., Акәа.

АХӘЫЧЫ ИЦӘАҒӘОН АҢЗЫ

Ахәычы ицәағәон аңзы,
Раңхәа арашь аниццеит.
Ахәычы ицәағәон аңзы,
Акамбашь аниццеит.

Ахәычы ицәағәон аңзы,
Рла Дахәа аниццеит.
Ахәычы ицәағәон аңзы,
Реадахәа аниццеит.

Ахәыч ицәағәон аңзы,
Хәмарран иара иусгы.
Ахәычы ицәағәон аңзы,
Ихашт ианиццеит ихьзгы.

Маи 26, 2003 ш., Акәа.

АХЬЧА

Ахьча ирахә драңгыла,
Ашьыжь хара дцоит.

Атың бзиағы ианкыла,
Уа ирхәуеит, ирчоит.

Ифырпын абжыи шәышәуа,
Убас ихааза игоит...
Шақа ибзиан урт ирхәуа,
Ахш рацәагы ааргоит.

Маи 24, 2003 ш., Акаа.

ЛАГӘ ИЗЫХӘАН АЛАКӘ

Ахәыцы иан алакә лхәон,
Зеггы атынчра рхытәон.
Ахәыцы иан алакә лхәон,
Хәыч-хәыч иарггы дытәон.

Ахәыцы иан алакә лхәон,
Ца адауы дтахауан.
Ахәыцы иан алакә лхәон,
Цхыбжәон амра пхауан.

Мшы шкәакәа, тых лашәы,
Иама ицон алакәгы.
– Уцәоума? – лхәан иан уажәы,
– Сыцәоуп! – ихәеит Лагәгы.

Маи 26, 2003 ш., Акаа.

ЦӘАБЛАКЫ

Угәы цызтәода – Цәаблақы,
Узмырцәода – Цәаблақы,
Упхыз згода – Цәаблақы,
Иузмырбода – Цәаблақы.

Цәаблақы угарцаз ипхарс,
Иатахым абанс-абарс...
Иатаху акоуп – алакә,
Алакә алакоуп – алакә...

Алакә аар – Цәаблақы цоит,
Цәаблақы цар-ацәа уазоит,
Ацәа уазар – апхыз убоит,
Уи агба шкәакәа аанагоит.

Агба ишкәакәа уагоит хара,
Уи атәыла иахъзуп: «Азхара».
Убрахь уагоит уткәаны,
Уатцәы угыларц угәгәаны.

Маи 29, 2003 ш., Акаа.

АЗАРАКҢА

Амра гылеит,
Иара апылеит.

Амра халеит,
Иара адхалеит.

Амра хытцит,
Имфәхытцит.

Амра ташәеит,
Агәы мшәеит.

Амра уатцәы
еиҥагылоит,

Азаракҥагы
еиҥапылоит.

Маи 31, 2003 ш., Акаа.

СИШЬ!

Икалаз шәахама, сишь!
Уа зегь шәеит.
Атра иныхшәаны акәчышь,
Уа инкашәеит.

Избаз санду даагыаган,
Убас дласы,
Уи нытдалкит алагьан;
Илзан лыцсы.

Нас уи дасуан алагьан,
Атах-атах...
Нас уи дасуан алагьан,
Еиҥах-еиҥах...

Ус, днаҥацшызар уа, сишь,
Уи длашон...
Зыцсы злышәшәаз акәчышь,
Уа икәашон...

Маи 31, 2003 ш., Акаа.

ИАУЕИТ АҚӘА

Иауеит ақәа,
Иауеит ақәа:
ахыр-хыр,
ахыр-хыр...

Иччоит ахәқәа,
адәқәа, амхқәа:
акыр-кыр,
акыр-кыр...

Иржәуеит, ақәа,
Иржәуеит, ақәа –
иакуан азба,
иакуан азба...

Маи 30, 2003 ш., Акаа.

АҒЫРПЫН

Ациаақәа срылахан,
Ахәәера сағуп.
Ашәа сгәы икылахан,
Ахара сыңшуп.

Сара арахә ргәатцагыи
Ихааза сазцоит.
Ахыш-рацәа иатцақыи,
Игәарло икастоит.

Амра-цагыи, ахьтагыи
Еипшуп сара сзы.
Аха дызбом ахьчагыи,
Иалахаз сыңсы....

Ашәа сгәы икылахан,
Ахәәера сағуп.
Ациаақәа срылахан,
Ахара сыңшуп...

Маи 31, 2003 ш., Акаа.

АЦГӘИ АХӘЫНАҘИ

Ахәынаҥ хәыҥ ацха абан,
Асаан зегь арбзеит.

Ишафоз азхара җалан,
Инытшәкәә ицеит.

Ишцоз ихырбза-кәырбзаа,
Иалаҗан агәы,
Ацха зфадахәә ианазцаа,
Абас ахәеит:
– Ацгәы!..

Маи 29, 2003 ш., Акәә.

ШЬЫБЖЬОН

Ашәшы хыми,
Ашәшы хыми,
Иафышәшәоит асы.
Сабду дфәжәлар иҗахыми,
Аизарахь дцарцы.

Акыраамта афәы икәадыруан,
Имазеины иргылт.
Аха уи аамта издыруам,
Җатзы-саат аагылт.

Ус, абар җамзырхафәы,
Аеада абжы геит.
Сабдугы ихаччо ихы-ифәы:
– Шьыбжьонгы җалеит!

Маи 30, 2003 ш., Акәә.

АЦСЫЗКРА

Ацыпхыкәә хыкәтәало,
Җкәара сыхкәтәалоуп.

Ацсызкәә неилысуеит,
Еилалоит, еилыцуеит.

Уа акы афалом уаха,
Ацдеред, ма акалмаха.
Афырчны амлагәыргы,
Еиҗазоит сытцәгәыргы.

Сшьапкәә зыфо ицәышхеит,
Баша сгәы еибакуам.
Аха ацсызкәагь җәышхеит,
Хәашала иузкуам...

Ииун 1, 2003 ш., Акәә.

АБҖЫ

Ихиаала,
хиаала,
Җшьаала,
цшьаала,
Абҗы адгыл
акәә иҗалоит,
Избанда ажәәан
ахьта афалоит.

Ииун 1, 2003 ш., Акәә.

АСЫ АУЕИТ

Асы ауеит,
асы ауеит,
Сынтәә иамузац асы.

Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри,
Ишьтагылондаз асы!

Асы аеит,
асы аеит,
Җазхара ихамбац асы.

Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри,
Ишьтагылаеит асы!

Февраль 21, 2003 ш., Акәә.

АШЫҚӘС ҒЫЦ

Азы ирит,
Ахәы ихытцит.
Җа ҳадырит,
Имҗахытцит.

Ғәырға ччареи,
Уи рызкхоит.
Иареи ҳареи,
Җаицынхоит.

1987

АЧНЫШҚӘА

Уа амшын ихылоит,
Ихытцуеит дара.
Игәыкуа испылоит,
Испытцуеит дара.

Уа ахәаша ирыстауа,
Ргоит еимакны.
Уа ахәаша ирыстауа,
Рфоит еимакны.

Рызхара анырфаггы,
Ртыңағы иңхьоит.
Харантә санырбаггы,
Сышқа инапкьоит.

Ииун 1, 2003 ш., Акәә.

АХЫЛҢА

Жәацы ддәылтцит Мац хылпада,
Иацы ддәылтцит Мац хылпада,
Иахьа ддәылтцит Мац хылпада,
Аха ианалага ақәоура:
– Схылпа абакоу?! –
ихәеит иара.

Маи 31, 2003 ш., Акәә.

АЦСНЫТӘИ АСЫ

Ашьха ихытцит,
ашьха ихытцит,
Җара ҳаззыпшыз асы.
Җгәырға хытцит,
җгәырға хытцит,
Җашқа иааузаап лассы.

Сыркәымпыли сыркәымпыли,
Җамзырхағы игылап ғыц.
Қәтыли,
Кәыкәыли,
Ғәыгәыли
Ицәеит абри ишазыпшыз.

Ңала-ңала инылагылан,
Асеигәыдцарағь рызбан...

Аха рацхъа амра гылан,
Иагеит,
иказам,
абан!

Маи 22, 2003 ш., Акаа.

АХАЦЫЦ

Иахъа ицъсхит схапыц,
Иакъамыршъаыкэан абыбыц,
Иласырхеит,
иџасырхеит,
Уаха иазызуаз –
иазсырхеит.
Исгэалашъеит саб зны
Исеихъахъаз уи иазкны.
Ахъынац ашкагъ игъагъы,
Иагъсыршъеит ахъыблахъы:
– Ажъ устоит –
аџа сыт!
Ажъ устоит –
аџа сыт!..

Маи 31, 2003 ш., Акаа.

ИЗБАН, САН?

(Г. Виеру икнытэ)

– Быхцъа ашьытдаракаа руаки,
Иаха изышлеи сан, сгъыкы?
– Уара ухзызаара, угъбылра,
Азъ уами исымоу сара...
– Санду дышлоуп, ба быткъыс,
Бзиа сылбоума, ба быткъыс?

– Уанду илышазгъы рацъоуп,
Иаха дзышлазгъы убриазоуп...

АЖӘА БЗИАҚӘА

(О. Дриз икнытэ)

Са ажәа бзиақәа сгәацхоит,
Иахъа хынтә исхәар сҭаххоит.
Зус ахъ инеиуа ауаџ дыр,
Ажъи, ахақъым, анцъныр –
Ашьыжъ снарцылан абра,
«Шъыжъбзиақәа!» – схәоит сара.
Шъыбжъон ианцо псшьара,
«Мшыбзиақәа!» – схәоит сара.
Хәылбычеа ианаауа цхъара,
«Хәылбзиақәа!» – схәоит сара.
Са ажәа бзиақәа сгәацхоит,
Иахъа хынтә исхәар сҭаххоит.

АБДУИ АМАҢЕИ

(А. Шибаетов икнытэ)

Изхәода абду ихыцуаз зака?!
Амаҭа ихыцуан быжъбака...
...Зынзатцъык ибжъы иргар,
Убас дыцхыраауан, абар:
Азы ааигон атцәа иҭатәаны,
Ишьапы еилеихәон дыртәаны,
Икьаџ ииркуан иршәшәаны...
– Амаҭа иоума мшәан узџу?
– Мап, абду иоуп са сызџу!..
...Зны дгәауан уи, даеазны
Дыхәхәон: «Уааи уара уласны!»
Ианаамтоу дзымцар адәахъы,
Убас дагъуан, убас дагъы,

Убасгы ииҗауан лахы!..
– Абду иоума мшәан узҗу?
– Амаҗа иоуп җым са сызҗу!..

ТЫГӘ-ТЫГӘ-ТЫГӘ!

(Акабарда жәлар рхәамтәхьтә)

Угыл, сычын, сгәы җаҗа,
Ихәыҗызаргы шыҗак җаҗа;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Дкаҗа-бҗалауа ахәычы,
Аҗны дакәшоит хәыч-хәычы;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Дивагылан иан дылгоит,
Ахәычы имыч аҗра игоит;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Давсит акыанҗа-мышәхәыс,
Давсит ашҗа иҗаз ахәыс;
Тыгә-тыгә-тыгә!
Ишьҗахьҗа иаанхеит аҗн-ашә,
Иаҗхьаҗа иаанхеит аҗәашә;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Сычын, ус аамҗак җалап –
Ахара, ахараза уагап...
Тыгә-тыгә-тыгә!..

САРА СХАЛА

(И. Муравеика иҗнәтә)

– Бааи, беиласхәап, ибсырҗап...
– Сара схала! Сара схала!

– Баала, җызәзәара хәиҗап...
– Сара схала! Сара схала!
– Быхҗәы схәарын ма сара...
– Сара схала! Сара схала!
– Крыбҗастҗарын ма сара...
– Сара схала! Сара схала!

АМРА

(Александр Прокофев иҗнәтә)

Амра шеишеи,
Амра шаша,
Амра җеиҗеи,
Абла җшаша –
Ашәаҗшь каба
Ушәҗа убас...
Амш бзиа
Хәҗ убас...

АҖАЖӘАРАҚӘА

(Ачуваи жәлар рхәамтәхьтә)

Акәукәу җнәҗеит:
– Ку-ку-кәу!
Арбаҗ җнәҗеит:
– Кри-ка-кнү!
Аҗыс иахәоит
Җаҗхьа ашәак.
Аҗсыз иахәом
Җәара ажәак.

СА СЫКЫАНҖА ЧМАЗАҖУП

(Валентин Берестов иҗнәтә)

Аҗх иҗынчу җаҗшьаҖуп,
Са сыкыанҗа чмазаҖуп.

Алахь еикәуп, ахы акуп;
Уи ашәа хаак атахуп.
Ишәхәар агәы иахәауа,
Ижәбап шаҕа иахәауа!
Уи хымпада ибзиахоит,
Уи хымпада ибзиахоит!

АШЬАПЫ ПШЗА ХӘЫЦҚӘА
(Дағьстһан жәлар рхәамтһахьтә)

Ашьапы пшза хәыцқәа,
Ашьапы пшза хәыцқәа!
Заагара ицауан
Ашьапы пшза хәыцқәа,
Афныҕа иццакуан
Ашьапы пшза хәыцқәа.
Афны убас еикәшон
Ашьапы пшза хәыцқәа,
Убас афны икәшон
Ашьапы пшза хәыцқәа!

ШЬЫНЦА-КЬЫНЦА

Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Ашә аҕынтәи
агәашә аҕынза.
Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Лагә иҕынтәи
Нагә иҕынза.

Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Амраҕынтәи
ашәшьыраҕынза.

Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Сара сҕынтәи,
уара уҕынза....

Новабр 23, 2005 ш., Аҕәа.

**АҚӘА КӘАҢ-КӘАҢИ
АХӘЫҢИ ХӘАҢ-ХӘАҢИ**

Кәаң-кәаң-кәаң,
Кәаң-кәаң-кәаң,
Кәаң-рацәа аргылоит
Кәаң-кәаң...

Хәаң-хәаң-хәаң,
Хәаң-хәаң-хәаң,
Кәаң-кәаң дынцәылоит
Хәаң-хәаң...

Кәаң-кәаң-кәаң,
Хәаң-хәаң-хәаң,
Кәаң-кәаң дарбаазоит
Хәаң-хәаң...

Февраль 20, 2004 ш., Аҕәа.

ШЬЫРИ-ШЬЫРИ!

Ахәылыхәа иауеит асы:
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!
Ишьтагылоит ишьтассы:
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!

Зегъ асеигәйдцара хцоит:
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!
Ацәа-Бабадугъ ҕахцоит;
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!

Февраль 13, 2006 ш., Ақәа.

АМШ ЕИЛГОИТ

Ацәаҕәа аҕеарххоит,
Ацәаҕәа аҕеарххоит,
Ацәаҕәа аҕеакхоит,
Аңштәы рацәахоит.

Аңштәы рацәахоит:
Иөежъхоит,
Иацәахоит,
Иҕаңшьхоит –
Иңшзахоит.

Аҕеарххоит, аҕеакхоит,
Кәыдыртаҕа еихоит.
Харгъ уи агәра аагоит:
Уажәшьта амш еилгоит.

03. 08. 2008 ш., Ақәа.

АРБАҒЪ ХӘЫҘЫ

Арбағъ хәыңы икада,
Иамырҕыхац иҕада?!
Иара саатуп, иара мроуп,
Иара ахьыкоу – иара аброуп.

Кыр-ка-кыу, кыр-ка-кыу!
Заа акрызурц зтаху –
Иамырҕыхац иҕада,
Арбағъ хәыңы икада?!

1994

АШКОЛ АХЪ

Игылоит амра,
Амра ңхоит.
Хәқәлоит амөа,
Уи хгәаңхоит.

Ғыц абгъыцқәа
Аахартуеит.
Аөызцәа ғыцқәа
Хархауеит.

Ашәт еинылоит
Назҳара.
Хә хазгылоит
Аңсныра!

03. 08. 2008 ш., Ақәа.

АНБАН

Анбан, анбан сгәыҕатцага,
Аңхәашья сурцеит.
Ңхәаҕа ңшыга, ңхәаҕа цага,
Ғызас уҕастеит.
Есымшаaira саңхәа угылан,
Адыррахъ сугоит.
Ианаасырта шәкәык аанкылан,
Уара раңхәа узбоит.

1997

Ашколқара иайанакуа аийбацаа рзы

АҒБА ШКӘАКӘА

Ағба шкәакәа
Амшын ихуп.
Хылға шкәакәа
Аңскы икуп.

Алға шкәакәа
Рхахы ихуп.
Насың ихуп.
Насың шкәакәа
Рнапы иakup.

1991

ААҢЫН

– Чырри-чит,
Чырри-чит! –
Изхәада ачынча
Абжы архәычит.

– Цәыр-цәырит,
Цәыр-цәырит! –
Ардәына ңшза
Зымға иңрит.

– Чыр-чыр-чыр,
Чыр-чыр-чыр! –
Ажәцарақәа
Рытра рхәит.

– Ох, шыыр-шыыр,
Ох, шыыр-шыыр! –

Ааңын гәырғәцәа
Иазхәит.

1989

АЖӘЦЫС ААИТ

Чычын дгәырғәоит, Чычын дыңоит,
Ибеит жәцыск ахьааз.
Мыцхәы иласза ишьаға еихигоит,
Дзыргәырғәои иахьа ас?

Ашәа ихәоит дгәырғәцәа, избанзар,
Гәығәрала агәра игәуеит,
Иахьа ажәцыс чыр-чыр ибазар,
Ааңынрагы аауеит.

1957

ШЫЖЬНАЦЫ

Иухамыштыроуп бзанцы:
Угылароуп шыжънатцы,
Аус укыроуп шыжънатцы,
Уццакыроуп шыжънатцы.
Ауаа еилыхоит шыжънатцы,
Акака ирыхоит шыжънатцы,
Абзиа җартцоит шыжънатцы,
Җхьаҗагь ицоит шыжънатцы.
Иашоуп ахәылпәзгы ңшуп,
Ахәылпәзгы акака ирәуп,
Аха ирыуша – рухъеит,
Аха ирхәаша – рхәахъеит.

Август 5, 2002 ш., Ақәа.

САИДИ САИДЕИ

Рыхъзкъа еицшуп урт зынзас:
Саиди Саидеи.
Ирцәеилагоит цкъа изымтаз:
Саидеи Саиди.

Рыхъзкъа лцәеилагоит ранду:
Саиди Саидеи.
Рыхъзкъа ицәеилахәоит рабду:
Саидеи Саиди.

Рангы зны ииашамкъа илхәоит:
Саиди Саидеи.
Рабгы ицәеилагар хәа дшәоит:
Саидеи Саиди.

Шәа ишәцәеиламхәан, ахәыцкъа:
Саиди Саидеи.
Ргәы иалсып шәфызцәа хәыцкъа:
Саидеи Саиди.

Ииуль 21, 2002 ш., Ақәа.

АЖӘЦЫС

Ажәцыс, ажәцыс
уаачыр-чыр!
Уаачыр-чирма:
оҳ, шыыр-шыыр!

Ааңын ссирза
уаанагеит.
Убжы ссирза
уи иаргеит.

Цыпхгы уқан
ха ҳафны.

Сынтәагы уааит
ухынхәны.

Еибашьра ыкам,
утра ҳа!
Уанцо шәфыкны
иузырха!

Ииун 6, 2002 ш., Ақәа.

АЦӘАЖӘАРА

Ажәа – иреиґу матәахәуп.
Ацәажәара – краґахуп.
Ажәа-хаа зхәо ауафы,
Ргәатца дґытцәом азәырфы.
Абри хыс уа иґатцаны,
Абри шиашоу хатцаны,
Ишраґәо аихабгы – аитцыбгы,
Хцәажәаларц ҳахәтоуп зеггы.

1957

АФНЫ

Афны игылоу шаґа ицшзоузеи:
Илашоуп, ицқьоуп, иґбаауп.
Шаґа ибзиангы иґатцоузеи,
Хыхь қьырымтуп, цаґа баауп.

Иеихачаґа зынза акагым,
Ахааназ иґоуп, уи ґәґәазоуп.
Аха изырцшзо урт зегь ракәым,
Ацьцыхәа ифноу ауаа роуп!

1956

СБАХЧА

Сара ашәыртцла еиҥасхауеит,
Еихасхауеит зны.
Даеазны ршыапкәа збахауеит,
Еилысхуеит сласны.

Сбахча сҥами са сгәы азыхәа,
Ирызхауеит зеггы.
Ашәыр ҕафара беиа азыхәа
Аус зуеит сарггы.

1956

АН

Изымныкәоз –
Аныкәашья улырцеит.
Изымцәажәоз –
Ацәажәашья улырцеит.
Крыззымфоз –
Акрыфашья улырцеит.
Аха зныкгы
Илымхәеит уи сааҥсеит.

Сентябр 22, 1999 ш., Акәа.

АГАРАШӘА

Сыча-чына, сҥеи лашара,
Исызто мчы гәгәа.
Угәырҕо уаҕыларц ашара,
Уцәонда уҥахәхәа.

Амза лашо зеггы ирхысуеит,
Абла зеггы ирхуп.
Ашҥаҕ уаб иҕы хырсысуеит,
Ғыҥкәын даҥахуп.

Уи хатцатцас иҥсы ахҥнитцеит,
Иҥсадггыл Аҥсны.
Имызуа рахь ихьз аницеит,
Дынхеит даҥсаны.

Сгарашәа ҥаами, илакәми,
Уагҕагоит уткәа.
Убаха змауз игәы угәыми,
Уцәонда уҥахәхәа.

Июн 19, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫЗКӘА РҢАРА

Саҕуп ахьызкәа рҥара,
Аха исцәеилагоит сара:

Асидеи Саидеи,
Саидеи Саиди.

Аслани Беслани,
Беслани Руслани.

Даури Заури,
Заури Знаури.

Саҕын ахьызкәа рҥара,
Шьҥа исцәеилагазом сара.

Ианвар 25, 2000 ш., Акәа.

ХӘЫҢЫНЕИ ГӘАЧЫНЕИ

– Уа мшыбзиа, Хәычына,
Иухәхама амашына?
– Иаазгеит, аха амашына
Са исзырныкәом, Гәачына!

– Арныкәашъа уцар акәын,
Нас аахәара уцар акәын!
... Амашыынагы җарада,
Шъаҗак изцом, хәарада!

Маи 25, 2001 ш., Акәа.

АМЦ АМШ

Сиирк ибазшәа, дагыцәырхазшәа,
Баҗа акы даҗуп.
Иҗыза Даҗагы митә иахазшәа,
Дзырҗа дыңшуп.

– Қәыцъмаз цъысшъан, – даҗын Баҗа, –
Аха аңшра җакуп...
Уижъоит, иухоумырштын, Даҗа,
Иахъа арпил акуп!

1958

АГӘАЛАҚАРА БЗИА

Җакәты арцына акәтагы аҗеит,
Җакәты арцына абжы хнаҗеит,
Иара атәала ажәак ахәеит,
Иара атәала ашәак ахәеит.

Нас агәы алақаны убра,
Аҗызцәа рахъ иҗеит хара.
... Ишҗабзиаз есқынгы,
Ихалшо җахҗозтгы зеггы!

Февраль 25, 2002 ш., Акәа.

АМАЗАҚӘА

– Дыкоумашъ айгәышә зымбац?
– Баз имбац.
– Дыкоумашъ амҗәышә зымбац?
– Заза имбац.

– Дыкоума ауардын зымбац?
– Мац имбац.
– Дыкоума араҗын зымбац?
– Жъац имбац.

Уа амазақәа ирызхауеит,
Икоуп шәкы...
Убартқәа зегъ аанартуеит,
Ашәкәы шәкы!

Ииун 14, 2002 ш., Акәа.

АКИ ӘБЕИ

Акы, әба –
Исымоуп ашьапқәа әба;
Мәа иашала са сцаларц.

Акы, әба –
Исымоуп анапқәа әба;
Ибзианы акыр зуларц.

Акы, әба –
Исымоуп алымхақәа әба;
Зегъ ирхәауа саҳаларц.

Акы, әба –
Исымоуп аблақәа әба;
Зегъ-зегъ еилсыргаларц.

Акы, акы –
Аҕы сымоуп сара акы;
Иаҕа имаҕны исхэаларц.

Ииун 15, 2002 ш., Аҕаа.

АҒЫКЭАБАРА

Ан днеины азы лырхиеит;
Тап, тап, тап.
Иҕахзамкэан уи дҕаиеит;
Тап, тап, тап.

Уа асапын иҕаз абеит;
Тап, тап, тап.
Аҕы дҕаҕахан ихэаҕеит;
Тап, тап, тап.
Убла ихыларгы ичҕа;
Тап, тап, тап.
Уҕы иҕаларгы ичҕа;
Тап, тап, тап.

Иҕан алымт ҕаҕаза;
Тап, тап, тап.
Аа, дҕалеит цыпхыаза;
Тап, тап, тап

Мчыла дшаалгоз кэабара;
Тап, тап, тап.
Уажэ длызтыгазом абра;
Тап, тап, тап.

Ииун 16, 2002 ш., Аҕаа.

АХҒЫЦИ АКҒАНЦЫЕИ

Сычын ублаҕаа еиқәыңса;
Шыышь нани.

Узыҕои улахь еиқәца;
Хәыхә наани.

Амра халан икаҕчоит;
Шыышь наани.
Аха уцэар – уңсушьоит;
Хәыхә наани.

Шыыбжыон ицэоит азэырыы;
Шыышь наани.
Ацыс шәахэоит, узырыы;
Хәыхә наани.

Уара уакэым – схаҕагы;
Шыышь наани,
Сыцэар сҕахуп еиҕагы;
Хәыхә наани.

....Ирҕахэмаруа ашәахәа;
Шыышь наани,
Аҕыңыҕы ыцэеит иҕахәа;
Хәыхә наани.

Ииун 16, 2002 ш., Аҕаа.

АШЫШКАМСҚӘА

«Ашышкамсқәа рыбҕа дҕэоуп»
Азэыр ихэоны ишәаху?!
Ашышкамсқәа убас круцэоуп,
Инаргоит жәантә иреихау.

Абасгы ахэеит реихабы:
– Хәхыҕамхәа гәаҕ унеи,
Хамгозтгы харт ашьапы,
Хәхыцэон, цыым, адунеи!..

АЧНЫШҚӘА

Атакар лақәны ишьталан,
Зегьы-зегь ирхашын.
Игәырғьо ачнышқәа хтәалан,
Иархьшәашәон амшын.

Геи-шьхеи рыкәа италан,
Убас ацаара иафьын.
Ғәырғьо ачнышқәа хтәалан,
Урт арқхон амшын.

1991

АШШАҒЫЧ

Ашшағьыч хәычы, ашшағьы,
Уара уоума ашша зғыыч?
Мамзар изуртазеи хъзыс,
Уара абас иңшзоу атцыс?

Умлашьны иумоуа лазарак,
Зны икоуцазма газарак?
Знык ацәгьа ануу, ихатца,
Хаштрак аиоуам зынза.

1991

АУАРДЫН

Саб иуардын сафьыңшны,
Ауардын хәычы ҕастцеит.
Сызхара исызбом сыңшны,
Убас сгәы азцеит...

Истахуп амҕаагара,
Зегь рылагьы ихьоуп.
Аха иатцасхәои уи сара,
Сзызхәыцуагьы убриоуп.

1991

АЗЛАГАРА

Харт злагарак хәа хазтоуп,
Уахгьы-еынгьы иаатуп ашә.
Шәи ҕежәа шықәса дыртоуп,
Хазлагарахьча Ханашә.

Уа алуқәа пырны илагоит,
Сақә-сапынуп жәлар рхәы.
Уи шәышықәса иатқх иааигоит,
Ажәабжьқәахәа аңьашьахәы.

Иафуп арыцгьы аагара,
Абырсаатқ шылан иргауеит.
Ақәыңшқәа аауазар лагара,
Ашлақәа цәажәара иаауеит.

1991

АЦРА ШКӘАКӘА

Ажәақәа еитцых инхылеит,
Уи амшын агәы.
Ацәқәырцақәа аңыххылеит, –
Иреигәырҕеит мыцхәы.
Ҕшоуп изырныкәо иахьху,
Афрангь еиңш иарссоит.
Аха ицом аңша иахьаҕаху,
Иара амҕала ицоит.

1979

ХАРА ХАХЪЗҚӘ

Сан илыхъзуп Амра,
Уи длашоит мратқас.
Сабгы ихъзуп Ахра,
Уи хихъчоит хратқас.

Хьымца сашъа хъзыс хәа
Имоуп, дагъымцоуп.
Сара исышьтоуп Хьтыс хәа,
Атыс еиңш сагъыңшзоуп.

1989

АЦАА-ЦЛА

Ибыбышза, икәашза,
Ауапа-хәа ашәны,
Иаңшуа ажәәан ашца,
Игылами иажәны.

Цаауп уа изыкәгыло,
Хыбрарагы зуа,
Цаауп уа инызкыло –
Аурт-бааңс исуа.
Амахәкәа хьантәми,
Усгы уа иеырбоит.
Ацәа хаагы итәми,
Амра қхыз иабоит.

Февраль 27, 2000 ш., Переделкино.

АМЦАРСРА

– Цииу, цииу, цииу! –
Ахьшь ақәчышь агеит.

– Шәииу, шәииу, шәииу! –
Атрыжәбыжыгы геит.

Иама ицон уа иатқакъ,
Агәылацәагъ кьеит.
– Атыкъ, атыкъ, атыкъ! –
Абцъаргы тдыркъеит.

Ахы ақәшәан илтәлеит,
Ахьшьгы какәкәа.
Еибарыџуа еишьтәлеит,
Ирбарц ахәықкәа.

Ақәылаџ шыны ишьтамзи,
Урт анахаххы.
Ақәчышьгы аңсы тамзи,
Иақәитхеит ахы.

1989

АДӘЫГБА

Сара адәыгба хәычы кәстцеит,
Изхәада иңеып.
Амџа инаныстан, иагыцеит:
Шып-шып-шып!

– Амџа сышәти, амџа сышәти! –
Иара хәхәоит.
Амџа арымтазт – уи хышәтит,
Дара хәхәоит.

Уажәшьта рыхәхәара зтахыда,
Баша ихәхәоит.
Игәныргозаргь ирхәоит хыда,
Баша ирхәоит.

Ииуль 5, 2002 ш., Ақәа.

ДҲАМАН ҲАРА ГӘЫЛАК

Дҳаман ҳара гәылак,
Дгылауан шыыбжьон,
Дҳаман ҳара гәылак,
Кырун иңсы ишьон.

Дҳаман ҳара гәылак,
Шыыжьхъа ифон ҳафны.
Дҳаман ҳара гәылак,
Шыыбжьхъа –еазә иҕны.

Дҳаман ҳара гәылак,
Аңхын ихы хтын.
Дҳаман ҳара гәылак
Азын ишыапы хтын.

Дҳаман ҳара гәылак,
Иажәақәа рацәан.
Дҳаман ҳара гәылак,
Иихәауаз еицәан.

Дҳаман ҳара гәылак,
Зны уаҳа дмаазеит.
Дҳаман ҳара гәылак,
Дыҕазамкәа дцеит...

Ииуль 12, 2002 ш., Ақәа.

АҲАРАКЫРА

Адгьыл хфами сыла,
Ачҳара ааңшуеит.
Ацлақәа шьхынңсыла,
Хатцгыларә руеит.

Ахара амра гылоит,
Ахьы-шәахәа ҕьо.
Ацыс хәычы аңылоит,
Ажәақәа еинҕьо.

Ацаа адгьыл акыми,
Ишьтоуп илахәны.
Аха ацыс ҳаракыми,
Иңхәхьеит афны.

Март 01, 2000 ш., Переделкино.

АҲӘЫХӘҚӘА

Атынчра хәыхәқәа рееилахала,
Акымкәа-фбамкәа еизаны,
Цақа итала, хыхьгы ихала,
Жәфәнгәы ихәмаруеит еисаны.

Урт сахьрыхәаңшуа сдыргәырҕоит,
Ма исыртөзеи шақа мчы?!
Аха ихьу-хьууа ак сызцәырҕоит –
Ахәыхә ахьысшыыз санхәчыз!

1958

АХЫЛҢА ҚАҢШЬ

– Ахылңа қаңшь атларкәыкә,
Анна – ҕыгә-ҕыгә, ара – ҕыгә-ҕыгә...
Рылахь еиқәыршышы, игәырфә,
Иарбан атлақәа зурфә?

– Мап, са ахәақақәа нсыртәоит,
Сара сымш ңыала интәоит,

Атцла-ѡа иахаларц аґсы.
Са сҕақымуп иара азы!

1979

АМРЕИ АМЗЕИ

Амра – ґҳәызбоуп,
Амза – арґызбоуп.
Уртқәа аныздыр –
Ғхыз ианызбоуп.

Нас иҕоума,
Убас цаны?
Ижәбахьоума,
Дара еицны?

1989

АЛАСБЕИ АЖЬЕИ

Сара сласба напы адыклан,
Уа ашәарыцара асырцоит.
Уажә инеиуеит саґхьа игылан,
Сара сашьтоуп, иара цоит.

Ус, шьтыбжьык ҳлымҳа иґаѡит,
Иґрыст сласба ианабагьы.
Уа ажьа рыцҳа шәаны иѡит,
Ишәаны иѡт аласбагьы.

1989

АЖӘЦЫС ЦЫХӘА БЫЖЬКАЦӘА

Ааґын ааит игәырҕацәа,
Ашәтқәа канарҳәхәит.

Ажәцыс цыхәа быжькатцәа,
Цырцыруа ихынхәит.

Иалгарц лассы атра ханы,
Иара зәу круроуп.
Ажәцыс ааиуанатц ҳаѡны,
Амат уа ихароуп.

1979

АЦЫСТРА

Ацыстрада хәычы атра,
Еипшын уа аматра.
Ихтәалеит, иґеит,
Акәтагьқәа хнатґеит.

Аха ахьшь иабан,
Зегь афеит, абан!
Уажә атра тацәуп,
Ацыс хәычы затцәуп.

Уи наскьаны иґшуп,
Ацәыуарагь иаґуп,
Иагауа агәыґжәа:
«Урыцҳахааит сашәа!»

1989

АМЦИ АЦЕИ

Аґынча хәычы чит, аҳәеит.
Ғкәара ґык ршьит, аҳәеит.
Уа-а, изшьыда дида, рҳәеит,
Изшьыда, Цан Бида, рҳәеит.

Излеишьызхәа рбама, рхәеит,
Уа-а, Тагәагәа лкама, рхәеит.
Аеы зшьызгь дуаџума, рхәеит,
Мамзаргь бнауаџума, рхәеит.

Ирхәо мцуп – итцам, рхәеит,
Усгь уаџ дыказам, рхәеит.
Уа, зегь баша иаххәеит, рхәеит,
Ала шуеит, аеы хәеит, рхәеит.

1989

АДАГЬ

Ахахә иршәит
Азә наҕ.
Уи таиршәит
Азмах.

Адагь алҕеит:
– Qaḱ-ḱaḱ!
Аа, халгеит,
Наҕ-наҕ!..

Ишәа-зызеит,
Еихеит...
Аха иҕызеи...
Еиқәхеит.

Ииун 8, 2002 ш., Ақәа.

АЖӘАХӘМАРРА

– Арма, Арма, Арма! –
Иаархәны урыҕхыи, да!
– Амра, амра, амра! –
Рылцит урт уажәшьта.

– Арха, арха, арха! –
Иаархәны урыҕхыи, да!
– Ахра, ахра, ахра! –
Рылцит урт уажәшьта.

– Азынаа, Аңынаа, Арынаа! –
Нбан-затәык еивнагоит.
Урызхәыц, уажәа анынаа –
Иахьакәым уагоит.

1989

МАНЧЕИ ПАНҔЬЕИ

Дшавагылаз анча Манча,
Дааидгылеит аншьа ПанҔья.
О, икыми Манча атапанча,
Аха уи Манча итапанча,
Ибаны дынхом аншьа ПанҔья.
– Исыҕи, Манча, утапанча! –
Абас ихәеит аншьа ПанҔья.
Даахангы Манча итапанча,
Ииҕар акәхеит аншьа ПанҔья.
Аншьа ПанҔья атапанча
Ааимхны дихәаҕшуа Манча,
Абас иеихәеит Манча ПанҔья:
– Иушыр ҕалоума, абааҕсы,
Аҕыс хәыҕгы иахами аҕсы?!

Ииун 17, 2002 ш., Ақәа.

АМРЕИ АШӘҒИ

Амра гылеит,
Икаҕхеит.
Ашәҕ еиннылеит,
Иҕшзахеит.

Са исахауеит,
Уи афѡы.
Игәы азнархауеит,
Ауаѡы.

1989

АТЦХ ТЫНЧ

Атцх тынчуп икаууа,
Иаапырхагоу ак ы́кам уа.

Аклат рѣытдакны абар,
Адацхаѣ ицѣоуп акѣчар.

Азар ирѣахѣмаруа а́ша,
Ицѣоуп еипхызуа абыгъ-ѣа.

Ахѣарақѣагъ зѣу цѣароуп,
Пхыз изѣугы хшцѣароуп.

Деипхызуа акъанцѣа ихѣычы,
Сахѣшьа лхы ылами ахчы...

Акызатѣык х́ла цхашьоит,
Иахъак ицѣамзи, ица́цшьоит.

Ииун 21, 2002 ш., Акѣа.

УГӘЫ КАЗЦО

Цъара ихало, цъара и́тало,
Автобус ықѣхан ицоит.
Ауаа ты́цуа, ауаа тало –
Уи ргѣыхѣтѣы иахънагзоит.

Ус, тахмадак даасхагылеит,
Ашырхѣа сгылеит саргы.
Нас днеины сты́ц ааникылеит,
Днасыхѣа́шит уи зынгы.

Хмашына цон иалала Акѣа,
Зегъ ахѣон иара ихы-иѣы:
Хымцада игәы иахѣон, иахѣа –
Сгѣы иахѣон са схѣаггы.

Ииун 22, 2002 ш., Акѣа.

АТЦЛАРКӘЫКӘ

– Кыгә-кыгә-кыгә,
Кыгә-кыгә-кыгә! –
Ацла иасуеит
Уи а́цыкә.

– Кыгә-кыгә-кыгә,
Кыгә-кыгә-кыгә! –
Абас имѣасуеит
Ацларкѣыкә.

1989, Переделкино.

АМААХЫР

Убас амаахыр калеит,
Рацѣаххыра уаркалеит,
Ейкѣыншѣыла канталеит,
Ижъымжѣаны цѣа́а илеит.

Ахѣыцқѣа рызгы еилкаауп,
Ақырбыч еипш иара хаауп,
Ацха агѣылтѣѣцѣаны ицоит,
Ицоит акѣым – икѣазоит.

Амыг цхаргы – хамшәалап,
Амаахыр ссир хакәшәалап,
Аха шәгәйшәеаныз уеизгы,
Бзиа иабоит уи ахәазагы!

Февраль 23, 2002 ш., Акаа.

АКЫЗҚӘА

Акызқәа еишьталан ицоит,
Ицоит еишьтагыла.
Урт ана-ара икәаратцоит,
Иагоит рақхьагыла.

Агәашә антыт дара хәны,
Шьыбжьон еикәагыла,
Иаауеит хәылқазы ихынхәны,
Иаанагоит қхьагыла.

Рымға ианытшам урт акы,
Уи иагьа ихәахәазаргь.
Икалап рақхьагыла ахы,
Ахы убас игәғәазаргь.

Ииун 24, 2002 ш., Акаа.

ШЬЫБЖЬОН

Иахьа убас еипш мрак кашын,
Хбаҳчағ амахә хжәеит.
Иахьа ақлакь еипш адгьыл шын.
Ана-ара еикәыжәжәеит.

Иахьа ақшацәкьагь ақсашьон,
Ақсаагь рыңсы рзеит.

Абас амра аншыз шьыбжьон,
Аеада хәра ицеит.

1979

ИХАШҢИТ

Ацха аницаццәа дышцоз,
Даагазеазит.
Ицәка азыжь ду игазгоз,
Хыла дасит.

Иацы ифьыза ацха иґаґәон –
Бзиа иузомызт.
Иара дтәан, акы иґамкәон,
Жәа ихәазомызт.

1979

АРБАҒЫ АКӘАРЫЛИ

Арбағь абжьы амзырха итыфит,
Акәытқәагь ргәы рғаннатцеит.
Аха зегь рақхьа акәарыл ыфит,
Афны ацәкагь аңсы азеит.

– Ушқашьтаз уңсы ахьугашаз?! –
Ианеикәха арбағь абжьы ааргеит.
– Сара акәытқәа идсырбон иахьцашаз! –
Акәарыл, атакс ус ахәеит.

1979

АИФЫЗЦӘА

Амзырха иахьтоу инеипыршәом,
Акы еимаркуа доус рымч ңыршәом.

Ма ишџеицнеиуеи ражәеи руси,
Ауасеи, абати, ахәыси.

Жәлала заҕа еицәыхароузеи,
Аха ргәыбылра заҕароузеи.
Уи иагьшҕарпшзо ражәеи руси,
Ауасеи, абати, ахәыси.

1979

АҚӘЫҔШЫҒАҚӘА

Амца ишамаз ҳацгәы аган,
Азҕатцак хыблааит.
Ус, ҕенак ахәынаҕ абан,
Ианыҕа иахнаҕааит.

Иагьхыстәеит аҕатцақәа,
Уаҕа еиҕараны.
Уажә ахәынаҕқәа шытагәа
Иаанагоит икны.

1979

«ҔЫИТ»

Ахәыцқәа хәмаруа «ҕыит» картон,
Азә иблақәа хҕамзи.
Егьырт зегь уа ҕзара ицон.
Аеыпхьакрагь цәгьамзи.

– Ахы, ҳаҕшаа! – хәа игеит,
Мез абна дахьамаз.
Аха уи ихаҕы имаазеит,
ИБжьы дшараргамаз.

1979

ҔАМЗЫРХА

Ишҕабзиоу хамзырха,
Шәҕы-какачла иқәдоуп.
Шыжь анзazo иразынха
Икәалыкәаҕоит, ипшзоуп.

Амахә хьырхәо уаҕа ирҕоуп,
Азамҕа пшза атәақәа.
Аха зегь реиҕа ипшзazoуп,
Аҕьҕахәа иҕоу ахәыцқәа.

1958

АҔХЫН

Уаха-саха, уаха саха,
Аусура еилашзоит.
Еилахароуп, иҕам тәаха,
Ҕьюук рашәарц ицоит.

Акрыруеит зегь еилагыла,
Аеаҕра беиа азы.
Абар шыьбжьон ацпхь ргыла,
Ахәыцқәа ҕоуп азы.

1958

ҔАРА ҔКНЫ

Уахьыпшлак угәы азҳаны,
Убла рхыжь иубоит.
Аеаҕра гылоуп рызҳаны,
Мшынҕас ицәқәырҕоит.

Амра ҕәҕәалаза ипҳаны,
Акәара ҕанарбоит.

Аха, абар, хара хханы
Ерцахэ сыла иеырбоит.

1958

АХЫ ЛЕИУЕИТ

– Ақәа ауама?
– Ақәа ауеит.
– Уи цәыуама?
– Мап, иауеи?

– Ажәџан акәзар,
Згәы цшаауа?
– Мап, ус акәзам,
Уи заауа...

Адгғыл шыми,
Аңсы акуа;
Уи азңшыми:
Ақәа, ақәа.

Иауеит иаргғы –
Ахы каңсоит.
Адгғыл агәгғы
Канаңоит...

Ииуль 4, 2002 ш., Ақәа.

АРАДИО

Абар, уи аккаҳәа ицәажәан,
Ажәабжь ғыцқәа аҳәоит.
Ус ишнеиуа, нас иааиңашәан,
Ихааза ишәаҳәоит.

Иазызрыџеит рлымҳа кыдцан,
Ахәыцқәа еизыџоны.
Адунеи хтысқәа зегь ғыцзан,
Иранаҳәоит аџны.

1979

АМЧЫБЖЬ АЗЦААРАҚӘА

Ашәахыа:
– Амш зыхыанңоузеи иахыа?

Аџаша:
– Бзиа изырбои аиаша?

Ахаша: – Дарбан аға иахаша?
Аңшьаша:
– Дарбан амхы зңаңшьаша?

Ахәаша:
– Дарбан амыш зырғәғәаша?

Асабша:
– Изаҳамбозеи амза абжа?

Амеыша:
– Дарбан уа ухы зғышыша?

1994

ЦИУ-ЦИУ, КӘАРҢ-КӘАРҢ

Циу-циу, кәарт-кәарт,
Арахь шәааи.
Җаицыхәмарып шәарт-харт,
Шәааи-сааи!

Уына-уына, уақа-уақа,
Уеза!
Уаргы уишьтал, уақа-чақа,
Уихъза!

Шәааи, афызцәа ҳаизап,
Ҳаи-чаи!
Ҳаицыхәмарып, ҳаисап,
Шәааи-сааи!

1965

АЦӘҚӘА

Ишыхәыцқәаз игәцаракны,
Урт иаазеит Баңы.
Иахъа, афбагы еивакны,
Ирылааигоит амғы.

Уцәқәа ириааиуеихәа саргы,
Схы наизсырхоит.
Бзиа ибоит азы афбагы,
Ҷааитит: – Еиҫахоит!

1959

ЛЕНИН

Ажәлар гәыргъо пхъақа ицоит,
Рымға ҫбаауп иахъа.
Адунеи дуззагы иахъзоит,
Ленин ду ихәахъа.

Уи имра шыңхац иңхоит,
Иңхоит икажжы.

Дыкан, дыкоуп, дагъынхоит,
Ленин зегъ хгәағы.

1959

ҢАГАЛАН

Ңагалара гәазырхага,
Хара хғы исасуеит.
Ибарақбатуп хашъха, хага
Ҷафрала изсаует.

Амхқәа ҫарғалоит аҶҶахәа,
Анхацәа гәыргъатцәа.
Абахчағы ахәыцқәа аңыңбахәа
Ирҫаауеит атцәа.

1958

ҢАГАЛАНҢӘИ ААҢЫНРА

Амра шаша аҶахъышьҫнахуа,
Ашәахәа цоит ипланы.
Аңсабарагы – уи ихнахуа,
Агәатца акуп иңытланы.

Абар, ахәыцқәа ргәы азыхәа,
Ашкол ахъ зегъ рымға хоуп.
Ңагалануп, аха урт рзыхәа,
Ааңынра ианалага иахъоуп.

1956

АЦӘҢЦӘА

Агәашә анҫыҫ Даур иацы,
Аңъа адбала, икаҫәа аңхзы,

Атың изылхны дгәырғатцә,
Инаган икнеихаит атцәцә.

Ашкол ашқа ицо иашъа,
Аха агхара змоу қазшъас,
Диргыларц уа шарқазы,
Ифызцәагъ дрыхъзаразы.

Даур дгылт иахъа шыжъы.
Дасуеит, игеит атцәцәабжъы.
Дасуеит, деитасуеит ҟақхъа,
Аха иашъа ашкол ахъ дцахъан.

1959

АЗЦААРА

Сара ахәыцбахчаф сраазоит,
Хәышықәса сыртоуп.
Сахәшъа Хыына атцара лцоит,
Хәыкласск рфы дтәоуп.

Сызлазцаауа уи ртак салхәоит,
Илзымдыруа егъсымбеит.
Нас есымша ашәкәы дзақхъои,
Ашкол ахъ дызцауеи?

1953

АҒЫРЛА

Уи абахча сирза еиңынчыла,
Инхыхәа-аахыхәо изазоит.
Ашәахәа аңфыпуа шыжъыла,
Иразынңсараха иқәнацоит.

Ахаа фыфғы, аҳауа иагәылкьо,
Ажәған иалоу, уңырла!
Кәыркәаз зегъ реиха узыргәыргьо,
Ажъ иннажъуеит ағырла.

1959

ИЖӘДЫРУАЗАР?!

Зны акы иасуеит абжъы рдуны,
Аха идырны уи иаузом.
Ҝазны имфасуеит баша иууны,
Икоуп уақхъа, иубазом!
(Аңша).

Ишоураха аҗакар кәтәозар,
Инеиуеит зегъ ргәы кәца,
Уа ахаҕахәа ақәа кәтәозар,
Зегъы ирызгәааноуп ишцо.
(Азиас).

Иауам уи ахра инамкылар,
Аңсабараф атх антәцоу.
Аха шыжъымтан амра гылар,
Азәгъы изгәәтазом иахъцо.
(Азаза).

Ақхын амра ғәғәаны ишуазар,
Мап, уи иеиғъу кәлазом.
Инаауаз зегъ ҳахәаңшуазар,
Ианааи иахъцаз аабазом.
(Ақәа).

1958

АФЫЗА

Афыза бзиа кыр даңсоуп,
Уи дыруп, ишәоуп, изоуп.
Аңағыа уақәшәар дуашыоуп,
Ус аифызара иаказшыоуп.

Афыза иаша дырхатәуп,
Афыза иаша тынха дууп.
Фызада уаф дзынхазом,
Цәфәнк абыца узахатом.

1957

АБНАГЪ ААЗАРА АТАХУП

Азыхъ җаракыр итабозар,
Адгыл зышуа ишабозар,
Хырха аламзар аңшахәа,
Иасуазар уаҗа аңша-фа,
Җа имгозар аңсаа рыбжы –
Иҗам ауп абна еихашышы.

Азыхъ җаракыр ишәахәозар,
Адгыл чашәны, азаза ахәозар,
Ахауа зыда араҗа иасуазар,
Абырг шәышықәса нитсуазар,
Иңымтәозар аңсаа рыбжы –
Иҗоуп ауп абна еихашышы.

Сөызцәа хәычқәа, ус анакәха,
Иңшзаза иазхарц уа илакәха,
Игәцарахкып, атла еиҗаххәп,
Нас еихаххәп, нас еиҗаххәп...
Иаргәғәарц хара хамч-халша,
Ихаазалап абна есымша!..

1956

ХӘЫЛҖАЗЫ

Ахәылҗаз ихәы-ичаны,
Арахә гәартә еизаны,
Ицырцыруа, еилыбзаауа,
Ртың ашышыхәа ианазаауа,
Ағәапа-сапахәа ижахәо.
Дрейгәыргәтәа, игәы шәахәо.
Иаазамҗа зегь еилаффы,
Уа днарҗылоит анхафы.

1957

СЛАСБА

Са сеигәыргәоит, бзиа избоит,
Нап агсыжыуам, искәабоит.
Уи аамҗала ахәы җатцоуп,
Азынразы атра пхазоуп.

Истәахуеит абаф арбаны,
Нас иаанагоит еимданы.
Ила шәарыцаны исаазоит,
Иаргы абар, абар иатцоит.

1957

АҖСААТӘҚӘА

1. Акәты
Азын асы еимафны ианлеиуа,
Ахьҗа иацәшәоитаз аҗазоит.
Ишикуеит амрагь ианарҗьеифуа,
Аха есымша акутаҗь хзатцоит.

2. Акуата

Ап̄хын азатца иазцоит хыла,
Ашоура иамкырц атахуп.
Аха азынгы ианызсо ихыла,
Ахьта изламкуа цыашьахәуп.

3. Аҕыз

Рыхәдақәа тхәаны ҳа хҕызқәа,
Иатцаеырбо иркуп рхы.
Рерыладырхәуеит урт ҳа хусқәа,
Ахчазы ихартоит ахәы.

4. Агәагәышь

Хара хгәагәышь ахәыцқәа адыруеит,
Ахы-аҕы зегь еикәаҕхо.
– Шәиу! – анаххәо иаақыр-қыруеит,
Иацәымбу, мамзар иагәаҕхо?

5. Ардәына

Ахаца-мача абахчаҕ иақәшәоит,
Ашәа ахәоит иахықәтәоу, абан.
Уи ҕырхагам, ҳа хгәы иақәшәоит,
Нас цыоукы изыршьуаҕы избан?

6. Ахьажь

Зыгәдар-иг̄а тыхәаршәшәа,
«Кыжж!» – хәа абжы ныхнатцеит,
Зегь рҕеырзеит, ианаршәа,
Иара цыықәреифара ицеит.

7. Алахәа

Аеышьтнахуеит аарлахәа,
Крыфан аҕсы ашьоит.
Изыреикәатцәеи алахәа?
Уи кәацбаала ичоит.

8. Ақарматцыс

Ашәа ахәоит уи агәы цкәынза.
Абжы ссирза ныхтаны.
Харт хазызрыџуеит цхангәынза,
Абартцаҕ хаҕсы заны.

1957

АҚӘАРЫЛ

Умцарс уагон абна дуахь.
Абгахәычы иаатаххар.
Ғазны атауад абга ду иахь,
Урқыжуа уигон ағар.

Уа абгахәыцҕы, абга дугы,
Аамта иаман ицеит.
Уаазаџ иқәлеит апатугы.
Игәы итыхозгы назеит.

Иахьа тынч уа шәхы неидкыла,
Уџызцәеи уареи шәеилаџы,
Ишәаазоит ақәчара шәкыла,
Иашта шәырцзоит анхаџы.

1958

АМАХӘ ИАТЦӘЕИ АТЦЫСИ

Иафарц уа еиҕыжәжәаны,
Ахьшь атцыс иазцеит.
Аха атцыс рыцха шәаны,
Убас икәаратцеит.

Ус, амахә иатцәаҕ абейт,
Иналатәеит икны.

Ахышыгы зымға иагеит,
Аңсахы еибакны.

Аңсабарағы ус иапуп:
Цәгъеи бзиеи еивахеит.
Амахә иатцәара, җиабуп,
Аңыс хәың еиқәурхеит.

Маи 27, 2003 ш., Ақәа.

АБНА

Игылоуп абна мшын цәкәырцоушәа,
Абна еиқәараза еилачы.
Аңша анасуа уа иеырбоушәа,
Аңлеи аңлеи рхы неихъшы.

Шәарах рацәа ргәыңақ ңшьала.
Җабнара ашьапы аҳауеит.
Җара хқыңағгы уи амчала,
Афны җыңқәа ирызҳауеит.

1957

АМЛАГӘЫР ЦСЫЗ ХӘЫЦЫ

Аңсыз хәыңы ан аңәызит,
Ана-ара иңәырҗа-ңәырсит,
Ана иңәыралт, ара иңәырңит,
Аңсыз хәыңы ан аңәызит...

Ана инеин – афызңәа ыҗан,
Ара иааин – ранаңәа ыҗан.
Иара нҳама, рыңҳа, аныда:
Хлаңшыда, хыда, напыда?!

Аңсыз хәыңы ан аңәызит,
Ана-ара иңәырҗа-ңәырсит.
Аңсыз хәыңы – амлагәыр,
Ан ағашәазар аңәгыр?!

Маи 23, 2003 ш., Ақәа.

ЛАГӘИ АЛАКӘИ

Лагә хәыңы ирхәо иаҳазом,
Лагә хәыңы иқашь ифазом.

Днықәкуа уаҗа лшьамхы.
Инаиқәкуагы уаҗа лхы,

Анду изеиңалхәоит алакә,
Алакә бзиа ибозаап Лагә.

Уажә алакә дытҗәа дагоит,
Имбазакәа ақашьгы ифоит.

Анду алакә убас илхәоит,
Амаңа ақашь убас ифоит...

Имбазакәа инңәеит алакә,
Алакә иңегь иңахуп Лагә.

Анду қашьда алакә лхәом,
Амаңа лакәда ақашь ифом.

Август 13, 2002 ш., Ақәа.

АЗКӘАТА

Акәата хәыңы, азкәата
Шьапы еимаада,

еикәада,
Хтырпада,
ма хылпада,
Избада,
ма изымбада,
Амшын ихуп азкәата.
Иара рышьтоуп аңсызкәа,
Иакыр – иафоит имңсыцкәа.
Уабар – уи аҗазахуеит,
Убас атыңғы аңсахуеит,
Уахымгәығзо иааңырцуеит,
Убас иңәыркыа-ңәырсуеит.

Акәата хәычы, азкәата
Шыпы еимаада,
еикәада,
Хтырпада,
ма хылпада –
Акгы иаңсам ңәңырпада.
Гарара зуа аңәңырпақәа,
Уажәы идырңәеит иҗахәхәа.

Маи 25, 2003 ш., Акәа.

АРҖАШИ АҚДИ

АрҖаш жәылоит.
АрҖаш жәылоит,
АрҖаш иаанахәеит ақды.

Анахь иагоит,
Арахь иагоит,
АрҖаш ихыми уа ақды.

Ақды қәпазом,
Ақды қәпазом.
АрҖаш иххалеит ақды.

АрҖаш тәазом,
АрҖаш шәазом.
АрҖаш иағәагеит ақды.

Август 6, 2002 ш., Акәа.

АМПЫЛ

Ампыл шытыңа, шытыңа иңоит.
Жәакәаратца икәаратңоит.
Ампыл иасуеит ахәыцкәа,
Убас еивасуеит ахәыцкәа...

Иара цоит – дара ахьзоит.
Дара ахьзоит – икәаратңоит.
Урт ашьтамы рыңсы мшьа,
Иаманы иңоит ижә-жәа...

АмҖа рчаңан уажәы ааигәа,
Дара рнафыстәҗыа, ааигәа,
Амашынақәағ цоит ианыс,
Ампыл уахь икәаратңоит...
Ахәыцкәа ашьталаны иңоит;
Аа, амарңыа, шәгәышәҗаныз!

Ииуль 25, 2002 ш., Акәа.

АМШЦӘГЬЕИ АХӘЫЧИ

Аңша асит ирхытңны ахәқәа,
Адыд-маңәысгы хазы:
Иама аҗаанахеит ақәа,
Иама аҗаанахеит асы.

Ашьыжь убас иеикәашәан,
Хаара-бзаарак хамбазеит.

Ахьта сылалар хәә сшәан,
Сара ашкол ахь сымцазеит...

Аңша цеит ирхытцны ахәкәә,
Адыд-мацәысгыы хазы:
Нак иаманы ицеит ақәә,
Нак иаманы ицеит асы.

Аңта жәпақәә неилышәшәан,
Амрагы хааза иааччеит.
Ахьта сылалар хәә сшәан,
Сара ашкол ахь сымцазеит...

Апрель 3, 2005 ш., Акәә.

АҘЫБАҚӘА

Сөыза иҗыбақәә хьантоуп,
Имҗыхьашәо зеггы ртоуп:
Ашьянцә җеыха, аҗапырхәә,
Ацәымағқәә, адаҗ ырхәә...

Сөыза иҗыбақәә хьантоуп,
Имҗыхьашәо зеггы ртоуп.
Уаҗәытц рхәан – имаҳаит,
Нас иҗыбақәә ршәәҳаит.

10 март, 2006 ш., Акәә.

АҘАДА ДАҚӘТӘИТ

Амҗеирақәә җазто изыхәан:
«Рацәә аҗада дақәтәеит!» –
рхәоит аҗсуаа.

Мац еснагь ихы даҗоуп,
Мац еснагь ацәы дахоуп.

Ацәә дшықәу –
аҳа дықәлоит.
Аҳа дшықәу –
алаҳа дықәлоит.
Дахьзар ахәыс –
аҗәкәә ахеитцоит.
Уи амышәхәыс –
цәара ибҗеитцоит.
Ғахак аитазом ацҗәы,
Ацсы аҗеитцауеит мыцхәы.
Уажә уи дақәтәан аҗада,
Ашта дааталеит еита...
Абдуггы уаҗа ибжыы гоит:
«О, хрыцхашәа,
Анцәә ҳаубоит!
Аҗада уақәтәеит рацәә!
Рацәә хурҗхашәеит, рацәә!»

Ииун 2, 2003 ш., Акәә.

АМААМЫНИ АУАҒИ РЕИЦӘАЖӘРА

– Уареи сареи ҳаигәыцхәуп,
Сызлақоу схәар – имыцхәуп;
Амаамын – сзыҗои абас,
Ауағгы – узыҗои абас?

– Иашоуп, ҳаихылтцзаргь азәы,
Стәаны сазҗшымызт уатәы:
Сара сгылеит, са сықәеит,
Сара схьамтцит, аҗа збеит.

Сақәеит асытәхәә, аңшағгы...
Скылсит сара ауағрахы.
Уара утәан – уи азурхеит,
Умаамынын – ус уагьынхеит.

Ииуль 12, 2002 ш., Акәә.

АХӘАЧАХ

Инамтасын, ахәа кны,
Алымха дукәа ирынкны,
Ахәатра наӳ интадырсит,
Ахақәитрагы нацәдырзит.

Азныказын иаафығызаргъ,
Зны инапшызаргъ, зны иаапшызаргъ,
Хәчы-хәычла ахы ажъжъеит,
Нас инықәиан аңсашъеит.

Уажәы итаиоуп уи еитцхәа,
Ицәоуп хәлаанза итахәхәа.
Икам уаха агәгы иаго,
Иадыруеит ахәы шаарго...

Ииуль 10, 2002 ш., Акәа.

АЗЫН ААИРА

Тагалара цеит,
Абыгъқәа каңсеит.
Амышгы еилахәеит,
Ахьтагъ аеаргәгәеит.

Хашьхарахьтә хазы
Ус ахәеит асы:
– Исыцым амш каиия,
Снеиуеит, шәычешәырхиа!

Уи атакны ирхәеит:
– Уа бзиала уаабеит!
Уқьафугоуп, умшуп,
Уааира хазыңшуп!

1958

ХАРА ХИОЛКА

Хара хиолка хгәазырхага.
Ауапа иатцәа ашәца, имахәуа,
Иеырбо игылоуп ашьха, ага...
Аңша ахьцаз ашқа инахәуа.

Дук мыртцыкәа хәфны ифналоит.
Адәахьы иааныжъны асы.
Уи ахәмаргақәа ахьынхалоит,
Ашәтышқәа реиңш иахьныссы.

Зынгы-ңхынгы, ҳа иаабазар,
Ииатцәкақараза иеырбоит.
Мыцхәгы бзиа иаабот, избанзар
Ианауа Ашықәс ғыц хзаанагоит.

1965

БАТА ДҒЫХЕИТ

Бата дғыхазар шьжымтан.
Ацарақәа тәи́туеит.
Дахьынаңшлак асы шытан,
Деигәырғьатцәа ғи́туеит.

Днылагылеит уи лассы,
О, икалоума иңшзамзарц.
Хәи, ишқабзиаз асы.
Абас ишьацамзар?!

1960

АҘЬАНАХ

Иааныжьюа Мац итатәы.
Ашкол дагхеи шақантәы.

Иаб ихъархъ, иеигәышә, иеиха
Иаашътыхны, иезаны деиха,

Ацъанах кайтарц уи дцон,
Иахъа хәлаанза дуастон.

Азын дакәтәартә икаларц,
Асгы агәытцхәан игаларц.

Аус иуан, иуан дымтәа,
Аха иауазшәа цас сынтәа,

Ианар агәтаз амра пхоит,
Ицъанах гылоуп, игәы пжәоит.

1957

АЦСАА ГӘЫРҖОИТ

Ацсаа гәырҖоит, иеилагыруеит,
Хыхътә ихиаала цака итәоит.
Ожәшьта ацхарра аеунардыруеит,
Амрагъ мыцхәы уафы игәацхоит.

Ашәтқәа хкыла адәы ахыхрқьо
Ицшзоуп, иччоит рхы-рқәа.
Ахъта иацәымшәакәан, игәырҖо
Ашта интыцуеит ахәыцқәа.

1958

Абжъаратәи ашкол иайәанакуа рзы

АМРА АМЦАРСРА

Ацта-злачқәа цәыртцуан,
Ирыцыхынхәуа ацша.
Амрагъ цәырқьа-цәырасуан,
Иацәызуа амч-алша.

Ус, ажәфәан ду даатцалт,
Дгәааны адауы.
Дгәыргәырт ибжы хацал,
Даушла ахра уы.

Нас хамра аамцаирсын,
Ишьтахъкагъ дымцшы,
Ишьтагъ умбо ирзын,
Ицпрааит идау-чы.

Ажәфәан ду қыз-қызуан,
Алабжыш қьасон.
Адгьыл инықәкысуан –
Иагълалапқа ицон.

Афарқәа азмырхакәа,
Ихыцит азқәа.
Уи ағғы инымхакәа:
Ақәа, ақәа, ақәа.

Ус-ус, ахъта афәлеит,
Иагъжәылеит акырцх.
Ашәт-тра кәыбо итәлеит.
Ахътагъ ианаркырц...

Абас шәара итагыло,
Збахъада адунеи?!

Убаскан ауп дангыло,
Абрыскыыл-гәәтеи.

Аха ахаңы дтымткәә,
(Ицәгъами ихыңша!),
Ашәымтәкгы ахмырткәә,
Иртрысит аңша.

Иаңкьеит аңта агәамра,
Җәара-пара иагыцеит.
Имтадырсыз амра
Дмыргакәан иахъзеит.

1973

АМШ БЗИА

Уа мшыбзиа,
Амш бзиа!..
Җадгыл тынчи
Җаб иңбынңы –
Хысыбжыда,
Җажәәан – шәшыда...

Җамра хьәажьха
Иҳанасыңны;
Азын хашьха
Сыла ихыбны;
Уа бла қаруа
Җамшын хәмаруа....
Җашьыжь шара
«Уаридада»;
Аңсны ахшара
Җамтан даңаз...
Уа мшыбзиа,
Амш бзиа!..

Декабр 24, 2001 ш., Ақәа.

АТӘТӘА ЗХОУ АЗЫС

Азыс хәыңы иахоуп атәтәә:
Кыр-кыр, кыр-кыр, кыр...
Инықәңалауа, игәырғьатәә,
Иқалом ңәа иакырң.

«Ара иаасырхәып ақәардә,
Ихсыршәтып ақәңал.
Ана иңхасырсып ақәарт,
Исыршәап ақәңар.

Ара исыртәәап аласба,
Алагы агәы пжәап.
Ана исыршәп анду ллаба,
Зегы-зегь сыршәап!..» –

Ацәгъа аурң игәырғьатәә,
Иңоит агәы шәәхәо.
Азыс, иудыруаз, тәтәә
Уцәгъақәа шәхәо!

Ианвар 10, 2000 ш., Ақәа.

АҢША

Ажәәан злагароушәә,
Илеиуеит асы.
Аңлақәагь гароушәә,
Ицәеит зназы.

Амахә қәыңсычхәқәә,
Нас изқәаршәшәеит.
Уаҳагы рзымчхәкәә,
Ана-ара ихыжәжәеит.

Иакәшәар хәа арыцхара,
Хакәыла икша,
Аееилгәыцәаа цыхыраара,
Икылкьеит аңша.

Атлақәа ирыс-рысны,
Иршәшәа-иарқәацеит.
Нас ицеит уи трысны,
Инытцаба ицеит.

Март 02, 2000 ш., Переделкино.

АФЫМЦА

Уи алеишәа убас ицәгьоуп,
Атәы умхәар.
Уи акымта убас ицкьоуп,
Атәы узхәар.

Ашышьыхәа иара уантоит,
Итцоухәар.
Ашшыхәа иара уастоит,
Итцоухәар.

Ахырхәа азы хзаанагоит,
Итцоухәар.
Ахухәа алуқәа лагоит,
Итцоухәар.

Уи атцхеикәарагь аршоит,
Итцоухәар.
Абаагәарагь архәашоит,
Итцоухәар.

Уғы интшәауа канатоит,
Икруџуп.

Убас ухәатәы ханатоит,
Ирхаџуп.

Уи акымта убас ицкьоуп,
Кыр кәшәтца!
Аха алеишәа убас ицәгьоуп,
Атәы шәтца!

Ианвар 1, 2001 ш., Акәа.

АЦГӘИ АХӘЫНАҘИ

Ахәынаң хәычы кәыр-кәырит,
Акылхара итшәан.
Ахәынаң хәычы кәыр-кәырит,
Иаагылеит ишәан.

Нак-аак инаңшит-иааңшит,
Икақәаз абейт.
Уиакәхейт: уаха имыңшит,
Ағынаха еимдейт.

Рапхәа инадгылт адулаң,
Итақәаз абан:
Ахәа ахнаршәейт акәалаң,
Иафейт акакан.

Цәара иахалейт абкәыл,
Ашә ағыама абейт.
Цәара инахан ачамскәыл,
Ахш ағыама абейт.

Нас иахалейт уа араса,
Ацхагы тнарбзейт.
Иаатытцит уа аңсы раза.
Ихырбза-кәырбзейт.

Аа, ус ассир ахьабаз,
Аа, абар ацгәы!
Итрысит – ацсгы шагаз,
Иаацсахын агәы.

Ахәынац абжы наргеит:
– Сзумфа цышьатәуп?!
Уи атакс ацгәы иахәеит:
– Усфон, аха усасуп!

Маи 9, 2001 ш., Акәа.

АБЫЗШӘА

Арра ихыган дааит аңа,
Ангы дгәыргәеит, аха ашңа!
Дхынхәит лымхәеи изханы,
Акыр баны, акыр иаханы.

Ғымткәа хамтакы дааңшит,
Аха нас днаңшит-дааңшит:
– Это что такой, махан?
– Хылңами, нан, уаб ихан!

Нас уа дтаңшуа рымзырха,
Ара-амтахыгы ихы нарха:
– А это что такой, махан!
– Хажә аңа Хағ ами, нан!

Нас аматуртағ деимдеит,
Иибаз – ғыцбарах ибеит:
Амартак ибан – дазцааит,
Акабақ ибан – дазцааит.

Ибан апырпыл – дазцааит,
Аңхныга кәымпыл – дазцааит,

Зегь ибла-царқәа рызхан:
– Это что такой, махан?

Лңа дихәаңш-ихәаңшуа ан:
– Хабызшәа ухаштыма, нан?
Илхәаз ссирс ишьан цангы:
– Аңсшәа нету! – ихәеит иаргы.

Амцағ уа ахьурзы еилашуан,
Ахаан имбацшәағ дазыңшуан.
Акьаткьат тыңеит ус атра:
– Аа-а, сыблил! – ихәеит иара.

Ииуль 29, 2001 ш., Акәа.

САНДУ ЛХЬАА

Җәсеиңш, агәыри арахәыци
Ахьылзеибымто, шәазхәыци –
Хьаас илымоуп санду.

Азә данцәажәо: лкасы днахо,
Хәыц-хәычы ллымха дахьаахо –
Хьаас илымоуп санду.

Акәац ахьылзымфо хәызбада,
Лгәалакан абраағ дызбада –
Хьаас илымоуп санду.

Азә даааңналар дихаңгыло,
Ллаба хәычы ахьаанылкыло –
Хьаас илымоуп санду.

Азын сынтәа ашьха ианхыңуа,
Лара шәышықәса шылхыңуа –
Азбахә лхәазом санду.

Новабр 14, 2001 ш., Акәа.

АМШӘИ АМЫШӘХӘРАҚӘИ

Иҫоуп ахьа агәа тырхьахьа,
Уалакысаанза икаҫсоит.
Уа амышәхәар наҫалоит ахьа,
Иҫшаауа абҫыжә ргәаҫсоит.

Мышә тәырҫаҫа атҫла иқәлоит,
Ма иласузеи заҫагы?!
Ақәаршәеиҫш ахьа дәықәлоит,
Ишьтахысуеит ҫаҫагы.

Абжьас агәы – Мышә иагәыми,
Изхәада аламала ишәоит.
Уажә уи зеиҫшу ҫшатлакәми,
Иалагьежь убас иаршәшәоит.

Уа ахи-атдәыхәеи иахьозар,
Ахьа-ҫла убас изазоит..
Ахьәеиҫш еиҫш ахьа каҫсозар,
Аҫаҫәа рзыхәа икаҫсоит.

ҫъара еилало, ҫъара еилыҫуа
Иаҫагьежьюеит амышәхәар.
Ирфоит, ирфоит – ргәы хыҫуа,
Икалоума иазхоит рхәарҫ.

Ахьа-ҫла ацыра ҫамыжькәа,
Убас иршәшәа-ирқаҫаны.
Мышә лалбаауеит аекамыжькәа,
Аус дугы ҫаҫаны...

Амышәхәарақәа амра иҫәиалан,
Акрыфан дара мыҫхәгы.
Мышә ҫаанатит уа агәы иалан:
– Ишәхамышҫлан шәан ахәгы!..

Декабр 20, 2001 ш., Ақәа.

АЗАРАҚӘА

Азыс шкәакәа – наҫа, наҫа –
Астәи инықәлеит аҫхатәры.
Азыс еиқәатәа – каҫа, каҫа –
Анстәи иаакәлеит аҫхатәры.

Наҫ-ааҫгы ҫара ааиҫагылеит,
Уа изеивысзом зынзагы.
Аха изхәада руақы аатгылеит,
Амәа рҫахуп аәбагы.

– Унаскьа, сара истәуп амәа! –
Ари иахәеит, анигь иахәеит.
Иҫьяшьангы инарзыҫшит амра,
Аҫша ҫәаа-ҫәаан ихәхәеит.

Нас имҫшыкәа, инаҫа-әаҫо,
Еиҫасуан: атах, атах!..
Иаха-иаха рыгәкәа еибаҫо:
Аҫак – аҫак, аҫак – аҫак!

Урт рыҫаҫа – арәаш жәыла.
Алада-затдәыкгы иҫшуа,
Абжьы ахыҫәауа шьхатәыла,
Убас ицоит еилашуа...

Азарақәа аисра иаҫәыҫуам,
Иахьықәгылоу аҫхатәры.
Ргәырҫеаннатцоит – иаххәыцуам
Аҫхатәры – атәыртдәыры.

Аҫха иқәҫьеит, иааидыххыла
Ишеисуа амәа еимақы;
Иагьагеит урт арәаш жәыла..
Ех, ихьатдызтгы руақы?!

Декабр 23, 2001 ш., Ақәа

ХАШТ

Уажә ирхәо уашьтан ихаштуа.
Иихәо ихаштуа ихатагы.
Азә дхалами, уака Хашт хәа,
Хьызшьарас иахтеит зеггы.

Иблацәакәа аарла еихихит,
Аха ишшазггы агәра игом.
Иматәакәа цъара ишәихит,
Ихаштит, иахьыкаитца ибом.

«Уа-а, ицама хласба иама?!» –
Ишәкәкәа дрышьтоуп, аха ибом.
Уа-а, мариала изеиныриама,
Ихаштит, иахьыкаитца ибом.

Аккласс аҥны азәы инаимда,
Иацтахәа артафы дыпшын.
Иагышихәоз Дырмит ифымта,
Ихаштын иуа итәы дафын.

Иацы иртауа – ихаштуа,
Иахьа иархәауа – уатәы,
Амфы ухәар – азахьы дашьтуа,
Хашт хәа дхалами азәы.

Зны абгахәычы акәйткәа ирчичан,
Са иуфастап ихәан азџа,
Ихы быг-быгуа, даачча-ччан,
Иганы ихайт ашьацхәа.

Игәырҕатцәа агара иапылаз,
Ишьацхәа ибарц дыццакит.
Аха ихаштын уи ахьиргылаз,
Дшеимдоз ихата дакит...

Декабр 26, 2001 ш., Акаа.

ТЫРҚӘТӘЫЛАНТӘИ АСАЛАМ ШӘКӘЫ

Зынзатәык, о, избанда иахауеи,
Хабдуцәа ахьыкәыз зны.
Иссируп, рхәоит, амреи ахауеи;
Иссируп, рхәоит, Аҥсны.

Ирхәоит: уи акалт инасуеит,
Амшын ду агәы еилашуа.
Ахра зуа Ерцахә ҕазгъазуеит,
Ахара – хашка иаапшуа.

Ирхәоит: ихааза амра игыло,
Ишафьчо хьтәы шәахәаны;
Азын агәта ашәткәа еиныло,
Избаз дшырго дыткәаны.

Ирхәоит гәытцхан ара адущәа,
Аҥсныка ишыпшу иажәуа:
Уа анышә иахьамоу хабдуцәа,
Ацшазатцә шыкәсуа ишәышәуа.

Ха хада мра шеишеи згылом.
Ирцсаҕьаз уа ихыртәаны.
Аракаҕ цшәыман хаднакылом,
Ус хаанымхеи хсасцәаны.

Истахуп хашьхақәа рымта,
Алакә ииз сахар – исхәар;
Истахуп хабдуцәа рымца,
Акәиц хәчы сыкәа иташәар...

Арахь иаапшуа ха хазныхәо.
Идыруаз уа ишыкоу хгәы.
О, акызатәык сара сзыхәо:
Исзаашәти «Анбан» ашәкәы!..

Ианвар 1, 2002 ш., Акаа.

РАҚХАТӘИ АСЫ

Қала-қала, қала-қала –
Ибыбышза асы әуеит.
«Улақала – сылақала!» –
Ирыхан зегғы ағаеит.

Избахьада ари иахьада:
Ахәыцқәахәа – ахәыцзақәа.
Абас ас-қалқәа збахьада:
Қшза-қшза, қшзақәа...

Агә напыла, азә лабала,
Ишгәартоз хара-хара;
Қала-қала, қала-қала –
Уажәы ирызбом рызхара.

Икарцеит уа иара мпылны,
Иандыршә ипыххааны ицеит.
Нас уи идуу сыркәымпылны,
Амзырха агәтахь иназеит.

Убас напғы надыркылеит,
Уаха иамқзауа хьтакы;
Қбанғы инеихадыргылеит,
Иахадыргылеит ахы.

Инаганы ахылқа ахарцеит,
Алаба ду адырkit,
Инаганы аңаца ағартцеит,
Атытыныжәга адырkit.

Ацаа-Бабаду – нцәахәыми,
Алақш рхуп уа зегғы,
Урт рыхәмарра иалахәыми;
Икам ахьта зынзагы.

Қала-қала, қала-қала –
Иңырңыруеит асырхәқәа.
«Улақала – сылақала!» –
Илахәмаруеит ахәыцқәа.

Ианвар 3, 2002 ш., Ақәа.

АҦЫ ИАШЬЫЗ АХӘЫНАП

Ахәынап амла иаргәақуеит,
Иахьа иамоуп ғашәа.
Ахәынап ахапыцқәа ахуеит,
Иабаз афоит иңыжәжәа.

Аеырхатцаны ицоит цшыхәра,
Ифналан афны еимнадоит.
Ус, иахьынқәалаз акығәра,
Наныкьара, ашыла абоит.

Игәыргьатцәа уа инаналоит,
Убас иафоит, иццакуеит.
Ус цьара алақш нкыдхалоит,
Изакаөзеи: азба иакуеит.

Уа абла шәарыцақәа абахоу,
Абан, иахьтатәоу азы?!
Инафыхәеит, аха азы абақоу,
Афы иалахеит аңсы.

Иажәуеит, аха уи зақәыцуам;
Убас амаңар хаахеит.
Сақәытп ахәан – аңсы аххәыцуам,
Изымцо афы иахахеит.

Зныкыргь иаахытд игазеазуа,
Ихаршалауа аңатқақәа.

Иказма убриаҕы ианҕасуа;
Иабаҕоу, ахэит, ацыгэкэа!

Акаҕ хэа иаатнарҕеит ашэа,
Абжы-хаа харагы ицон.
Акэша-мыкэша зегь анцэажэа,
Лапштэашэара ссирк иазон.

Иара убраагы изаагылама,
Ишьтахысаазан икэашеит.
Иакэит иакызшэагы акама,
Ацгы иасышэагы икшеит.

Нас акэашара аарла иакэыцуа,
Иаанапшызар – настхагы:
Иехэатэоуп ацгы хыркэысуа.
Уахь инатрысит иаргы.

Иатэамбазогы аҕхьа игылан,
Пагы-пагы абжы наргеит.
Ацыгэгы ҕапан, уи аанкылан,
Нак ипыххааса иагеит...

Ианвар 8, 2002 ш., Акэа.

АИҔЫЗЦЭА

Хара ҕацэбати ҕацэтыси,
Уа ишеинаало махэи тыси,
Еибарпшэауа хашта иҕами,
Бзиа еибабо ус рыхэҕами.

Иаха шаанза урт еидтэалан,
Ртыпкэа аалхны иманшэалан.
Иахьа шаанза иҕеибаргылан,
Апыжэ-сыжэ ахаскын илан.

Арса анрахто дара тэҕасуеит,
Уи иадеизало атаргы асуеит,
Аха аҕыза хьчауа ацэтысгы,
Инанашьтуам цыара тыскгы.

Ацэымтэ асыр – иамто псыхэа,
Ацэ ахьчоит абат атыхэа.
Ацэтысгы иҕанатчоит псыхэа,
Аласба иакыр хбат атыхэа.

Есены ркыафгы ҕыц иҕалоит,
Ашта итытны ахкаара иҕалоит.
Ацэбат хэмаруа иҕапа-ҕапоит,
Ацэтыс хэмаруа икапа-капоит.

Мап, са урт азы рыгыжыуам,
Сара ами бзианты ирыгыжыуам,
Сара урт апыща инсыжыуам,
Сара урт хлапшыда инсыжыуам.

Иахьагы шоуран – ус инсмыжыт,
Агэашэ аартны ашта итсыжыт.
Игэыргытэа убас ишьтхысит,
Иеибарыҕны адэгы иахысит.

Ишнеиуаз азмахгы рбахит,
Ацэбат татэеит, егы гэаҕит;
... Ацэтыс азмах изтатэозма,
Аха аҕыза ааныжыны ицозма?!

Ианвар 11, 2002 ш., Акэа.

АИБАШЬРА УАҔА ИКАМЛААИТ!

Амра иацы ашэшы зҕахэызгы,
Илаша-лашо ҕаҕхьа игылоит;

Ахәыхә зымѡа зѣы зырхәызггы,
Иңыр-ңыруа ѡаңхә ихылоит –
Акызатѡык: еибашьра камлааит!

Абаҳчаѣ уа амахә ихжәазггы,
Аееилахәа ѡаңхә еинылоит;
Ахан уа абомба зѡаңжәазггы,
Анап қаза ѡаңхә иаргылоит –
Уаҳа еибашьра камлааит!

Ан уа згәы атѡа ташәызггы,
Лгәырғара ѡаңхә ихыѡеит;
Аб уа ишыңкәыназ иажәызггы,
Аңа диит хәа ѡаңхә дхысуеит –
Амала еибашьра камлааит!

Убас еинылоит хашьха-ҳага –
Ажәѡыс атра ѡаңхә иаҳахуеит;
Хтәыла иахьзоит ашьац-аагага,
Анхаѡы ажәла ѡаңхә иҕахуеит –
Уаҳа еибашьра камлааит!

Аңсны зхы ақәызѡаз атѡеицәа,
Рыңсы талан ѡаңхә игылоит;
Аңсназы атѡеицәа-мазеицәа,
Хыңхәзарада ѡаңхә иҕахуеит –
Уаҳа еибашьра камлааит!

Ианвар 16, 2002 ш., Ақәа.

АХӘЫНАҢ АТРА ҚАНАҢОН

Аңтақәа ашьхарахь ицон,
Ажәѡан ахуҳәа илагон.
...Ахәынаң атра қанаңон,
Акы гон, акы аанагон.

Иахьынтыѡыз иара аңа,
Иңшыхәуаз аңгәы иакын,
Иалахәмаруан, аха ишңа;
Ашьаңхыцқәа ирыбжьакын.

Хәыңы-хәыңлагь ианарчал,
Итымхыкәа уаҕа аңсы;
Ишыңчозггы ағәагә анңал,
Иааңеиңшит уи зназы.

Уцара уҕоуп хәа уатѡы,
Агәы аартынч иццакит.
Ирууа иаршәит тәѡанѡы,
Аха ахәынаң мқәаңеит.

Ишьтан уи, ашьа аҕашәын,
Аңсы тазаргь – изаны.
Аңыгәггы ғамызт – иажәын,
Инатәеит ус иааңсаны.

Ишхырсысуаз аңәа иагеит,
Ңхызыкггы уа иабахьан,
Иғыхазар – ассирггы абеит:
Ахәынаң аңсы агахьан.

Уи шеибакәу ашьа ахьшын,
Аңыңаѣ иааит иеиханы.
Убас аңхыраара иазыңшын,
Убас анапггы аҕахны...

... Аб уаҕа атра қанаңон,
Акы агон, акы аанагон.
Аңтақәа ашьхарахьы ицон,
Ажәѡан ахуҳәа илагон.

Ианвар 18, 2002 ш., Ақәа.

ШЬЫРИ-ШЬЫРИ!

Ааңын – ахыта-цэгъа агеит,
Иакэнагадгы: шьыри-шьыри!
Уи убас цхаррак аанагеит,
Ибзиадыгы: шьыри-шьыри!

Ааңын – уа ацэхэыра агеит,
Иакэнагадгы: шьыри-шьыри!
Уи убас едэарак аанагеит,
Ибзиадыгы: шьыри-шьыри!

Ааңын – уа тэанчара агеит,
Иакэнагадгы: шьыри-шьыри!
Уи убас крурак аанагеит,
Ихьантазаргъ: шьыри-шьыри!

Ианвар 25, 2002 ш., Акэа.

ХАЖЭ ХЬАРЫДЕИТ

Хажэ хьарыдеит, хажэ хьарыдеит;
Саб дытрысит, сан дыткьеит.
Амшэгы Дамшэгы адта ыртеит,
Инарыгзарц даргъ цахьеит.

Сандугы амаркатыл фалхэоит,
Рыц еихымсырц агыгшэыг.
Нан, уца, лхэоит, нан, уцшаа, лхэоит,
Еибганы ижэбандаз уажэык!..

Амра зыша хкэарагы амжэи,
Зыда акэараш кэаратцоит...
Рцарбжы аафует Амшэи Дамшэи,
Ашьтагъ дырхазаап, ицоит.

Сан дыкэлан днетиует ахэызкэа,
Саб аарлаза ибжы аазоит.
«Уеузар Хьаңшь, иеихом хускэа?!» –
Сара хгэааа салан сцоит.

Абфатэи цэтэа, Хьаңшь иахами,
Убжы рга абаады:
«Кыр-кыр, кырр...»
Слымхагъ сыблагъ уахь иахами:
«Кыр-кыр, кыр-кыр,
кыр-кыр, кырр...» –

Сгэи икэыфует,
слымха итыфует;
Сзырфыр – иказам акгы.
Зны саатгылоит,
фазны сыфует –
Сацхьака икоуп зегы.

Сан дыкэлан днетиует ахэызкэа,
Саб ибжы ахараза игоит.
«Хьаңшь. Уцэыртц иеихарц хускэа?!» –
Абар, абар, абар избоит!..

Реиха сзыкэгыгуагъ атэтэаами;
«Кыр-кыр, кыр-кыр,
кыр-кыр, кырр...» –
Уи сшазцшугы сгэыргьатэаами;
Аха иабакоу: кыр-кыр, кырр?

Хажэ хьарыдеит... зегъ хэфыми
Ацшаара: иабакоу, иаба?
Ассир, хгэшэаф уажэи ицшыми,
Иаткаэашо Хьаңшь аца!..

Февраль 1, 2002 ш., Акэа.

АШӘКӘЫ-УААРА

Ишпабзиоу ашәкәы бзиа,
Цәымзаркыла ирыңшаауеит.
Ашәкәы бзиа ануп асия,
Уажәы-уажәы иазтаауеит.

Хәи, ишпабзиоу, уара хәа,
Сөызакгы дыстаан ус;
Сышәкәы истеит ауарахәа,
Игазаант: иауеит аус.

Ицеит мызкы, ицеит ымыз.
Хымыз, цшымызгы сыңшит.
Иихәаз шхәамыз, дышуаҗымыз
Абраҕа икказа иааңшит.

Сыңсы ыфан, шыкәсык мтыцкәа,
Иара аңсы аман ихынхәит.
Инеихсыршәшәазар абҕыцкәа,
Азәы ихәашә: сыбзахәит.

Имтацан крифон уи, убама,
Убас иагеит ахәаша.
Инапы ҕыашь зәзәаны ирбама,
Иануп итыҕеа-тыҕеа.

Аган аҕны асахьа тихуан,
Ана аҕышара, ара азтаара.
Анбанқәагы аарла ианухуан,
Еилан ирзаазшәа азаара.

Цәара азы ақәтәоуп, цәара аҕы ақәтәоуп,
Чанахра изауазма ацәа?!
Ипакә-пакәза ссирк ақәтәоуп,
Ех, далахәмарит рацәа!

Сышәкәы рыцха, избац акәзам.
Акра угәаңхом зынзагы.
...Ашәкәы рцагоуп – хәтыр ақәца,
Уи уааразар – иахагы!..

Февраль 5, 2002 ш., Акәа.

ААҢЫН АШӘА

Скаңха-каңха, скаңха-ңхара –
Сымра шашан са сәагылт.
Сыңха-сыңха, сыңха-ңхара –
Адгыл дузза са саңылт.

Хәынцәа-хәынцәа, хәынцәа-нцәара –
Иказамызшәа исырбеит.
Иатцәа-иатцәа, иатцәа-иатцәара –
Аңсабара са иасырбеит.

Ашәа-ашәа, ашәа-ашәа-хаа –
Цыси хәыхәи инадсырхәеит.
Шәахәа-шәахәа, шәахәа-еимхәахаа –
Адгыл аргәырҕан ихәхәеит.

Гәаңха-гәаңха, гәаңха-ңхара –
Зегы ирзысшарц сыццакит.
Анхара-нхара, анхара-нхара –
Анхацәа рнапы адыркит...

Февраль 8, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫЦИ АШӘҢИ

– Ашәҗыш хәычы, хәчинзара,
Ишынеихтәара уара узара,

Умшәазакәа абас мацара,
Излаухугои атх лашьцара?

– Атх сара алша снаҗоит.
Атх җызас аҗша снаҗоит.
Атх азаза ахәо иснаҗоит,
Акарматцыс шәахәо иснаҗоит.

– Ашәтыш хәычы, са сгәыкыра,
Уатцагылан шыжь шацкыра,
О, иузтада абас лазара,
Излоухугои амра ацара?

– Амра сара ашәахәа снаҗоит,
Амра сара мчы-гәгәа снаҗоит,
Амра сара җшзара снаҗоит,
Амра хаара-бзаара снаҗоит.

– Ашәтыш хәычы, блаҗыҗыҗара,
Урткәа рзыхәан уара җышара
Рутартә җакгы узыҗаҗоума,
Мамзар уал ушатҗоу уҗоума?

– Абзиа зуа мыцхәы дгәаҗоит,
Сара сыҗам схы-сыҗсы хәа;
Ашьхыҗ иааиуа амати аҗоит,
Ацха канатарц уа узыхәа!..

Февраль 12, 2002 ш., Акәа.

ДЫРМИТ ГӘЛИЕИ АХӘЫЦКӘЕИ

Дырмит Гәлиа кыр дазхәыцит,
Уатә иҗало иахәа ибан.
Ажәабжь аҗра наҗ даҗәыҗит,
Зымәа днахеит ароман.

Ахәыцкәа рзын ажәеинраала,
Дҗышәырччауа аҗра даҗуп.
Нас дырзаҗхәоит бҗы-таала,
Еиқәлымхәа иҗааҗәа җшуп.

Ахәыхәи аҗыси.
Аҗыси аҗызи.
Аҗызи асыси,
Асыси ахәыси,

Азыхы акәареи,
Акәареи аиқәареи,
Аиқәареи аккареи.
Аккареи аҗҗареи...

Абарткәа зегь игәы иҗыхоит,
Рхатәы рымоуп абызшәа.
Ахәыцкәа рышҗаҗ даарыхоит,
Еинираалоит оумашәа.

Аидеи Саидеи,
Саидеи Асидеи,
Асидеи Фаридеи,
Фаридеи Рафидеи,

Шьханыҗәеи Дарыҗәеи,
Дарыҗәеи Базрыҗәеи,
Лабдаҗи Набдаҗи,
Набдаҗи Сабдаҗи...

Даарыҗхәаны инеидтәала,
Ирхалашауа рхы-рҗкәа,
Аҗча-җчахәа жәеиқәыршәала,
Дырзаҗхәауан ахәыцкәа.

Дыказма абас захахъазгы,
Игәырғацәан рыпсы рзеит.
Нас иааимырхын дзыпхъазгы,
Иргеит,
иргеит,
иргазеит.

Февраль 19, 2002 ш., Акаа.

ААШЬАКӘ ИЗЫ АШӘА

Зеггы изырхәо аашьякә хәа;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Аашьякә – уафы җашьяхә хәа;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Шьыбжаарампцын дѡагылон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Илагы кыууа инаипылон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Ижә нагәартцыр иаауамызт;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Аацын идгыл цәағәамызт;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Апхын шәшьыралә ихигон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Азын ахьтақәа гәнигон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Уа игәылацәа днартәтәон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Ара крыф – ана деитәтәон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Мцымзар җабырг ихәомызт;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Азәы изын бзиа иғшәомызт;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Афы ааибар – дзаапсылон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Иааиҗакәар – дудыпсылон;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Апсцәахагь дитәхзамшәа;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.
Дызит, дцеит дыказамшәа;
Дыкан, рхәеит, ус азәы.

Февраль 20, 2002 ш., Акаа.

АЗҒАБ ХӘЫҘЫ – АШӘТЫШ ХӘЫҘЫ

Дырмит Гәлиә даниз амш аҗены,
Азғаб хәыҗы дцон лымѡа дапшны.
Ҙыпх еипш ашәт ашытәрақәа кны,
Лхы лыкәыршәны днеиуан дыццакны.

Ажәѡан иатҗахантон уака ашәшьы,
Ақалақь арзызон уа аға ибжыы.
Лааѡс – чкәынак дышьны дышьтан,
Лнаѡс – җахмадак уажәы-уашьтан...

Ақалақь еиғыршәшәо икын аға,
Ибла җәыршқәагь шәарыцон хаха.
Ирдыруа атанкқәа Гәымсҗака ицон,
Азғабгы дахьнеиуаз лыпсы лзон.

Ех, ишҗаказ ара җыпх уажәааны,
Абжыы ахыѡуан Акаагы иашәаны.

Лаб дигон Дырмит ду ибаҥахы,
Иахыа дыкоуп уи Гәымста ахахы.

Уажәы ахәчы дахыцоз лыңсы лзон,
Шәыблак лышьтан, зегь аками дцон.
Дназааигәахон Дырмит ду ибаҥа,
Ахысбыжықәа геит. Аха заҥа?!
Еишьтаххы ицон аҥауагь пжәаны,
Лышәтқәа лгәыдылкылон уи дшәаны.
Иахыатәи амш идыруан аҥагьы,
Уиоуп абаҥа дзакәшаз хахагьы.

Уи иблақәа аҥәҥәахәа дыртахыст,
Уи илымҳақәа аҥәҥәахәа дыртахыст,
Уи ипынцтагьы аҥәҥәахәа даҥахыст,
Дхысуа,
дхысуа,
дхысуа
дагьихыст...

Аңсны аламыс – Дырмит ду ибаҥа,
Салгеит хәа анафыска дцон аҥа.
Такәы днаскъан ишьтахьҥа данңшы,
Ашәтқәа шьтан уа абаҥа ашьапаҥы...

Деитдагәгәа, иңыашыаны, дагьшанха:
– Хара хатцахоит! – ихәеит аҥа...

Февраль 25, 2002 ш., Аҥәа.

МАРЦЫГЬ

Абна хала,
хала, хала,
Хала ххала,
ҳеылахала –

Хашнеиуаз аңсаз аабейт,
Хатцалан аңсаз аагеит,
Маҥәа хкыла еилахәаны,
Ажәа хәаны,
ашәа хәаны,
Ихагәтылакны, уа ишаңыц,
Ашықәс хәңыларц – Аҥыц...
...Зегьы ихалатцауа аңәы,
Марчыгь хәа дхалан азәы.

Шыапы ссирк аңахаргылейт,
Азал агәта ионахаргылейт,
Иатцакысуан иара атуан,
Фы-хаала хара хартәуан.
Нас халагеит архиара,
Убас ирыхәаччон иара:
Мрамзеи Мрамцеи,
Хыблеи Хымреи,
Хымзеи Хымцеи
Растеи Кәастеи,
Кыагәеи Жагәеи,
Никәеи Сикәеи...
...Зегьы ихалатцауа аңәы,
Марчыгь хәа дхалан азәы.

Уи иакәшауа ртыпқәа нкылан,
Идырхиарц уаҥа еишьтагылан:
Аңыс иатәеи ахәыхә шкәакәеи,
Ала еиқәатәеи аңгәы шкәакәеи,
Абгахәыңи амышәхәыси,
Агьыжь хәңи аәадхәыси,
Зыркәи лаңәҥәи арцу каңеи,
Аңсуа ҥамеи аңсуа кабеи,
Аееикәа, аҥыхәа, аҥыз,
Ағәра, акәадыр, амаҳмыз;
Ианыргало азәы имаҥа,

Ақәцә иазнеигон амзаға...
...Зегьы иҳалатцауа атцәы.
Марчыгь хәа дхалан азәы.

Адырџаены усгьы ныхәан,
Хәа хмазеин уи азыхәан:
Ахәыцқәа зегь хәизаны,
Акакагь хәрфын хәисаны.
Ашықәс ґыц уа ажәа азаххәон,
Ашықәс ґыц уа ашәа азаххәон,
Цьоукы ажәеинраалақәа ирыцхьон,
Цьоук рыхәмаррақәа хдыргәырғьон,
Цьоукы аақәымцзакәан еинырхьон,
Аиолка атқәаны аґара,
Уажәы иҳацхьон кәашара...
...Зегьы иҳалатцауа атцәы,
Марчыгь хәа дхалан азәы.

Еицыкәашон: амшәи ахәыси,
Еицыкәашон: абгеи асыси,
Еицыкәашон: ази амцеи,
Еицыкәашон: амреи амзеи...
Икәашон рнапқәа еибаркны,
Аиолка иакәшауа, иццакны.
Иахә-иахә хгәырғьа халон,
Мцәыжәџада хґыруа ххалон.
Ус ацшатлакә абра иџнасит:
Азәы хәиолка ашәапы дасит,
Иагьцеит, рыцхә, уи хбыкьы,
Арцдәаа аатдыргеит зегьы:
Хәхәарахеит, икаарахеит,
Абас хгәырғьагь харахеит...
...Зегьы иҳалатцауа атцәы,
Марчыгь хәа дхалан азәы...

Март 5, 2002 ш., Акәа.

САРА САБДУ

Сабду иахьа абахча дтәлеит,
ґыц еикәыршәаны идигәлеит:
Аигәышә, аиха, абахча, аеага,
Ацанап-хьархь, акьыба, ахәхәага.
Аигәышә ала ақәыцқәа ирыцхьон,
Инапы гәғәақәагь амца рыцхьон.
Ахәхәага убас агәам ахәхәон,
Ацқәагь хуа акрура агәахәон.
Нас уа икьыба нкыдыргылан,
Ацдәа-цла еилыхуа дангылан.
Еихала амахәқәа алаґиқон,
Асы ихнажәжәаз рышқа ихон.
Цанап-хьархьла аџа хитцәон.
Амахә ссақәагьы алаґитцәон.
Иацсуа хәызбагь атра итигон,
Амахәта еилацқәа еилигон.
Цақа ипшыз ибахахь ихон,
Иналатцо анышәазагь пиқон,
Нас еагала агәал икәакәон,
Абацъаргьы дасуа икәаиқәон.
Анышә рыгәза, рыгәза, рыгәза...
Хәтыр рықәтца, рықәтца, рықәтца,
Имыругақәа неитныцсахуа,
Ак нышьтатцо, акы дазцахуа:
Ацлаґе даацсар – ахахә шьтихуан,
Ахахә шьтатцо – абаха шьтихуан,
Абаха шьтатцо – аеага шьтихуан,
Аигәышә шьтатцо – аиха шьтихуан,
Иус хьантагь уа ацсы тыхуан...
Нас днатәон уи ицсы еитеикырц,
Ицсы еитеикны – иус еитеикырц.
Абахчагьы ацсы еивнагахуан,
Уи џацхьа анапы иаргәақуан...

...Абахча дантал сабду ашла,
Аапын лассы италоит ашта.

Март 7, 2002 ш., Акәә.

АЖӘАҚӘА ЗФО АХӘЫЦЫ

– Дад, ахәыс амзырха итца! –
Абас абду икаитцоит адца.
– Бзиоуп! – ихәан ачкәын уа,
Зымџа дтәоит хара дыпшуа.

Абас ажәа ифоит,
ифоит.

Абас аамта игоит,
игоит.

– Нан, азақынза ухазца! –
Абас анду икалцоит адца.
– Сцоит! – ихәоит, мап икзом,
Аха ианылхәазгы дцазом.

Абас ажәа ифоит,
ифоит.

Абас аамта игоит,
игоит.

– Сычын, уцатәқәа катца! –
Абан ан икалцоит адца.
– Уажәытәкыа! – наиҳәан иара,
Зымџагь днавалейт убра.

Абас ажәа ифоит,
ифоит.
Абас аамта игоит,
игоит.

Мшәан, изимои рыххатәыс,
Усгыы имоупей кататәыс?!
Ишаархәаз – напы аиркыр,
Ех, ишцаикәлоз хатыр!..

Март 9, 2002 ш., Акәә.

АЧЫЦХЬ

Аканч хәыцқәа аус руейт,
Рылшара агәра рган.
Аканч хәацқәа аус руейт,
Ацытцит шыта акан.

Нас кыр инахәы-аахәны,
Ртыпқәа рхиауа,
Доусы идьргылоит аџны,
Абырфын хац ҳауа.

Аха уа амш аацәгьахар,
Аканч хәыцқәа шәоит:
Адыд-мацәыс аҗарххар,
Ирҳауа ахац цдәоит.

Ахьаца амахәгы ааганы,
Хан ачыпхь калцоит.
Афгы зааиуам уи баны,
Зымџа икәаратцоит.

Нас кыруейт игәыргьатцәа,
Абырфын хац ҳауа.
О, иахпыхьаршәала Анцәа,
Амач ҳаикәзырҳауа!

Март 13, 2002 ш., Акәә.

АХАМАЦАГҒА

Ҳақәты арцына,
цағға-цағға.
Ныхгыл-аахгыл,
шыапцыркыакы,
Ишныкәауаз бағға-бағға,
Сгәы кыдгылеит хәа иара,
Нак иакәытцит уи ацара...
Уи хамацағғара иазхәыцын,
Изыкыз аус хада иакәытцын,
Акәытқәа зегь иара гәартейт.
Хара имгакәан иара кәартит.

Уахаггы иамыхәазо кәтыжәла,
Ихтәалаз акәартқәа ирыжәла,
Акы аркыжит, Акы арғыжит,
Ак хәыт-хәытит,
Ак кәырт-кәыртит.
Ирғагылаз – иағагылеит.
Уаха иахытәазггы иазмыргылеит.
Урт ргәы ицаххызггы рхәароуп:
«Цыым, акәартрагь уацсахароуп!»

Акәытқәа зеггы еилакар-карит,
Баша андуггы дымпар-парит;
Ҳақәты арцына,
цағға-цағға,
Ныхгыл-аахгыл,
шыапцыркыакы,
Ишныкәауаз бағға-бағға.
Уаха иамырхәазакәан ажәа,
Уа инаталкит азы хышәашәа.
Зны икыжит,
Зны иғыжит,
Зны ардәынатас иғыкә-ғыкәит,

Аха илуазма, ахы лырғыгәит.
Ахы ғышы,
Агәы ғышы,
Зы-хышәашәала икәабаны,
Мпахышы-цқала ирбаны,
Иноулышытын, ионы ицейт...
Адырғаены акәтагыгы ацейт.

Март 17, 2002 ш., Акәа.

АШЫМҲА

Дтәан ашәшырағ атахмада,
Ацхын шоура хантазы.
Ус, даайдгылан уа имаца:
– Бабаду, ианбауеи асы?

Абду дыччо, игәыргыа хытны,
Ахәчы днаго ишыамхахы:
– Асы хзаауеит ашыа ихытны,
Ацлақәа икарцсар абгы!

Ицейт ацхын шоурагь ниас,
Амраца инарбылны хцәа.
«Умға бзиа, умға бзиа!» –
Уи наскьаргон анхацәа.

Ус, тагаларагь аакылкыейт,
Имарымажа, еикәатәы.
Ацаа азбаз зегь аргәыргыейт,
Ицейт иаун иара атәы.

Абар, иахыааз азын хышәашәа,
Ацх духейт, амш иазцейт.
Ацсаагь уаха ирхәазом ашәа,
Ацлақәагь рыбгы кацсейт.

Аха закәызеи, асы аузоми,
Амрагь ааңшит ахәәфы.
Асы злауеи, абгы каңсомеи;
Ашымха дазңшуеит ахәчы.

Март 21, 2002 ш., Акәа.

АМЫШӘХӘЫС

Абна илган амышәхәыс,
Ауаа рахь афы зырхәыз,
Уажәы итаркын аңыркы.
Ираазон уа напы аркы.
Илаша-лашауа рхы-рәқәа,
Уи иаңауан ахәыңқәа.
Иафартон уа игәыргьатцәа:
Араса, акакан, атцәа...

Фатма ишалтоз акамфет,
Хәи, илыхьхьан акаамет:
Лнапы убас ицәнакәыкәит,
Ларгы дгылозма ләыркәит:
Убас артәаахәа дыхәхәеит,
Иузеилымкаауа акы лхәеит,
Лкамфетгы ахара икашәеит,
Убас даршәеит, даршәеит, даршәеит...
Иара убри аены инаркны,
Уахагь дықәломызт аңны.

Ари гәазтаз Фатмалаб,
Баша дмыччазаргь қалап.
Днаиртәеит; иршәеит, ирзеит,
Лгәы қайтцеит,
лхы қайтцеит,
Ғынла дылзаңхьеит ашәқәы,
Уахынла еиңеихәеит алакә,

Убасгы иртынчит лгәы,
Шьта дазааигазар қалап...
Зегь акоуп уи хәаас икны,
Уахагь дықәломызт аңны.
Иаууеи, ихәан, Фатма лаб,
Дхәыц-хәыцуа иазуа хәсаб.
Днатәан, абасгы избеит:
Дцан еилахәарак ааигеит.
Ихлыртызар:
аа, амышәхәыс,
Амышәхәыс –
акьанңа-мышәхәыс;
Дыршәан зымәа лфы зырхәыз,
Аңыркы иңаку ани ахата,
Азныказ даацәшәеит еиңа,
Аха итәан иара ағыркәит,
Ма изхәада дыцәнакәыкәит,
Уимоу абызгы лнарбеит,
Ишшәартамызгь агәра лгеит.

Апрель 1, 2002 ш., Акәа.

АРДӘЫНА

Ааңын ааит игәыргьатцәа,
Амра хааза иңхоит.
Ирымңсахуеи зегьы рцәа,
Амрахь зегь еихоит.

Аңсаа шәахәоит иахьа ғыыц,
Ма ишңахаау рыбжьы.
Хамзырха агәтан арағыс,
Ғылоуп еиқәышьшы.

Уи ақәцәан цыңх уажәааны,
Ардәынак шәахәон.

Есыхәйлқазғы иара ааны,
Ихааза оума ахәон.

Сынтәа сыңшуп, избазом,
Иказам җаргы.
Ааигәа-сигәа абжы газом,
Игом зынзагы.

Издыруада ахьта иакны,
Иашьызар асы?
Ма хәычык ицәҗыа иакны,
Иахыцзар аҗсы?

Ма иҗаханы уи аҗацәа,
Иашәызар ашәы?
Изаҗымлоу игәыргьацәа,
Ааҗын ссир уажәы?

Ус, снаҗшызар уахь сара,
Җраҗысгы напҗьон,
Сардәына атыҗаҗы убра,
Дәеакы ашәа ахәон.

Апрель 4, 2002 ш., Аҗәа.

ИАНЫРҖӘАХУАЗ ЗЕГЫ РХӘЫ

Иҗафүеит амшә қарымәа,
Хьачан иаднагалт ахәы.
Асы әуеит, иасуеит аҗша,
Аха иҗынчуп иара агәы.

Ацыҗ атҗла агәаәәҗ хазы,
Аҗхын иармазеит ахәы.
Уажә еимаәны иәуеит асы,
Аха иҗынчуп иара агәы.

Ахәынаҗ атра иҗатәуоп,
Җагалан еизган ахәы.
Азын агәҗәамҗа уажәуоп,
Аха иҗынчуп иара агәы.

Иасуеит аурт, аҗшаҗы –
Амәа иҗәуп ашшаҗыч.
Уи цоит анхаәы иҗахьы:
«Исызҗычру, исызҗыч?!»

Апрель 2, 2002 ш., Аҗәа.

АСАХҖАН ХЫЛҖА

Илиа Фониаков ихьзынәылоуп

Асас-дахь ҳаәны даҗааит,
Аҗсны игәаҗхан уи деиҗааит.
Изныкымкәан ашәа азиҳәеит,
Уалахеит сара сыҗсы, ихәеит.
Уи иҗамҗаз –
әаҗхьа еимидеит,
Уи ҳамҗас –
ахылҗа сиҗеит.

Рыҗсы алахон иара збазгы,
Силаәхәауан иара зхазгы.
Ихы-игәы зегь ашәа иазкымзи,
Саргы сшәахәаәхар сҗахымзи.
Асахҗан хылҗа – ҳамҗа дуун,
Уи ламысын,
уи патуун.
Убас исыман ҳаҗыргы ақәҗан,
Зегы ирыцкызгы иара акәзан.

Азын асоура саҗәнахьчон,
Ааҗын ақәура саҗәнахьчон,

Аңхын мра-ғы сацәнахьчон,
Ғагалан ңшағы сацәнахьчон...
Ҳаи, аоны сантәоугы исханда,
Асахтан хылқа – апоет хамта!..

...Ус, аға хәымга дтысыхит,
Ақәпарахь сыгәгы насыхеит.
Зегь хаилеитцеит хыла-гәыла,
Дишьит сашьа,
дишьит сгәыла.
Днеины саб ионы дыџналеит,
Аха ианбанза?
Дшәан дыбналеит.

Аға данцоз хаоны ддәылқа,
Ңеи инижьрын сара схылқа.
Иахьагь сгәы иалоуп итцәымғны:
Ҳадгьыл иқәгылаз иацәымғны,
Ахәыцқәа зшьуаз, саб ипхеитцаз;
Ашәахәа ихылқа ахьихеитцаз!..

Апрель 15, 2002 ш., Ақәа.

ААШЬЫШЫ АБГАХӘЫЧИ

Аашьышь аагытцын атыџра,
Иаатгылеит амхы ишазыџра.
Ңтак хыцуан, ңтак хылон,
Амза кьагәа инаңыххылон.
Бжьгы гомызт ңара аңшада,
Аашьышь цон аиқәара аеаға.
Уи жәахагы амхы итәлеит,
Уи иахагы амхы итәлеит.
Аңшьяпқәа агәытцәа-гәытцәа,
Аңшазақәа ағытцәа-ғытцәа,
Аңсы қым-қымуа амхы иалан,

Амза қаңшьон хыхь ихалан.
Анхаџ уа ңсыхәа анизамта,
Аашьышь иазирхиеит ахамта.
Ирцаулангы ажра ижызаап,
Амхы агәтангы иара ңшызаап.
Уажә ишнеиуаз уи иагытахаит,
Иреицәаз ашьацхәа иаеахаит.
Итағәыр-ғәырит,
Итағәыр-гәырит,
Итағәыр-кәырит,
Итағәыр-кәырит,
Итағәыр-хәырит,
Итағәыр-хәырит,
Даара-даараза итапахит,
Даара-даараза итағағит.
Иақәнағәауа аңхзы хьшәашәа,
Иазыңшымызи аңсра хьшәашәа.
Амза қаңшьо агәы ихалан,
Изса-зсауа ажәџан иалан.
Ус, иган уақа шытыбжьыкгы,
Иаахықәгылеит бгахәычыкгы.
«сыңсыр атқыс ара сгәағны,
Стыган уара сыфа нағгы!..» –
Аашьышь уа абасгы ахәахит,
Абгахәычгы гәырғо ихәхәахит.
Ацыхәагь уахь итәнагалеит,
Аашьышыгы нахьынхәлеит.
Иаагыцеит – иара ццакит,
Абгахәычы ахәдацәа акит...

Апрель 18, 2002 ш., Ақәа.

АГӘАХӘАРА

Ағба шкәакәа амшын ихылан,
Ицоит агәахы иласуа.

Ацәқәырҭа трыскәа аҭыххылан,
Уи аҭареиҭш ирҭысуа.

Иавапыруа уа инаскьаргоит,
Анышкәа азы рыффаны.
Напеинкьарала амҭа арҭоит,
Ацнышкәагы ҭыр-ҭырны.

Маҭәас амра шәахәа ашәыми,
Акәа иҭалауеит аҭша.
Аха, рыцха, уи аҭба ажәыми,
Абаҭ алаҭҭәоит аҭҭәа.

Амшын чкәынхауеит затцаири,
Агәарахәагы еилашуеит
Аҭба, ацқәырҭақәа реицаири
Иалыууаа ахара иҭшуеит.

Хәычы-хәычы ицәыркьа-цәырасуеит,
Ахәчы дгылан дыҭшуп.
Хәычы-хәычлагь иара ицәызуеит,
Ахәытәыхәытәра даҭуп.

Ех, шаҭа иаб дихьынхалан,
Дихәауазеи ескьынгы:
«Насыҭ имоуп аҭба иҭалан,
Ицаз амшын агәахьы!..»

Апрель 19, 2002 ш., Аҭәа.

АЦЫҭҭӘАХА

Қаазым Агәымаа изкны

Уи ажәеинраала убас даткәеит,
Дшыҭуаз хәатәы рацәаха,

Икалам бцъарла иҭсахыр акәхеит;
Иаанхеит ус ацыҭҭәаха...

Апоема-хәрашәа убас дыхнахит,
Дшалазгы амҭа дынҭәаха.
«ҭхьаҭа!» – хәа адҭагы даҭәнахит;
Иаанхеит ус ацыҭҭәаха...

Ажәабжь-хьаа, ҭ-бцъарк еидкылан,
Дшаҭыз ихәра анеицәаха,
Ихагәаҭуа иҭызцәагы ихагылан;
Иаанхеит ус ацыҭҭәаха...

Аҭсгы дарҭыхеит аиаири ашәа,
Ароман махәҭа рацәаха
Дшаҭыз, ихәра ихнатәеит иажәа;
Иаанхеит ус ацыҭҭәаха...

Хадгьыл дшамаз уи ҭахәхәаган,
Дзыҭхәараз Аҭәа аханы,
Анышә даҭьмардеит уа днаган;
Уи Аҭсны дацҭҭәаханы...

Иахәозшәа уи дызхьымз аз ажәа,
Аҭыс ишшәахәоз уа иханы,
Абраагы абцъар иҭнатәеит ашәа;
Убригы аанхеит цыҭҭәаханы...

Апрель 23, 2002 ш., Аҭәа.

АУАСҭӘА

Зны иҭарцеит, зны иларцеит,
ҭыхәабаба абгахәычы.
Зны иҭхарцеит, зны ибҭарцеит,
Ала мурақәа ххәаҭы.

Мап, иахэазом иара кэтыжьда,
Мыцхэы ихаами акэты ажы.
Сыпхарцеит хэа зус нзыжьда,
Уажэ инатэеит еикэышышы.

Аха дук мыртдыкэа акы азбан,
Ани агызмал, ани нцэа,
Уажэы инашэнатцеит ифатцдан,
Ахафэы икнахаз ауасцэа.

Нас ашышыхэа икэаталеиуа,
Ауаса аныкэашыа катцо,
Аа, акэыткэа рышка иахынеиуа,
Уажэы-уажэ ақышэ рыбзо.

Уа акэыткэеи иареи еилагылан,
Уажэы ихэуеит амзырхафэы.
Апсы ақымқымрагы аанкылан,
Иаахаччалоит ахы-афэы.

Акэты рацэагы реилачырафэ,
Ишатахыз иара калеит.
Алақэа ицэазгы ашэшшырафэ,
Хэычы-хэыцла ихархеит.

«Ахы, сыгызмалра усыхэа!..» –
Инамтасуан ахы ианкны;
Иаахэытыпшит иара атыхэа,
Уаанза ишамаз ицэахны.

Арбағь кыжит, алақэа трысит,
Агызмалра атыхэа ццэа;
Убрака иара ацэа итадырсит,
Нак иаахырхэеит ауасцэа.

Апрель 25, 2002 ш., Акэа.

ҒЫЧКЭЫР

Еилымгазоз амш еилгеит,
Имбазоз азбаара беит...
Ағьычра дзакэымтцит Ғычкэыр.

Агэылшыап тытцит ахапы,
Амшэ ашыцылеит анапы...
Ағьычра дзакэымтцит Ғычкэыр.

Рупап ацэажэашыа атцеит,
Аеада акэашашыа атцеит...
Ағьычра дзакэымтцит Ғычкэыр.
Ауафэы ассиркэа кайтцеит,
Ауафэы амзакынза дцеит...
Ағьычра дзакэымтцит Ғычкэыр.

Анапы-мчхақэа уи дааркын,
Ажэгэара агэашэ аадыртын,
Ағьычра дзакэымтцит Ғычкэыр.

Апрель 30, 2002 ш., Акэа.

АРБАҒЬ-СААТ

Ажэытэан уардынла иныкэон,
Хара иагон – иаанагон.
Даара, даара, даара ирыхэон,
Ипсеивгаган иара рбон.

Ироуны иакэыртдон аидара,
Нас имцози иара кыуа.
Аладара,
афадара –
Еидара фыцын зегь уа.

Ихъантәза уахъ ирымгози:
Ацха,
аңықәреи,
аҭатын...

Иласза арахь иаарымгози:
Агаз,
ацъыка,
асапын...
Ианыхэла руардын неитцыжны,
Цла дук амцан дара цхьон.
Иаарыкэыршан бнан еиужыны,
Рышкагь амахэкаа напкъон.

Иагымхакәан рымға нкылан,
Идәықәларц ашарқаз уа,
Ирғыхо руардын иангылан,
Арбағь хәыц саатра рызуа.

Маи 2, 2002 ш., Ақда.

АКӘА ИҖОУП АХЫ

Ақдағы ахы тәуір.
Аңса жәңке.

Игәйргъатдә ишынхауа зны,
Деипшхан ацшагъы,
Аға-цәгъа дақәлон Ацсны –
Ақәа итан ахыы.

Ианшәартаха рымчгы акны,
Дыпхарсуа итрахы.
Атцеицаа ирыхьчон Ацсны –
Аҕаа итан ахы.

Асасцәа дахьқәагы еицны,
Азынра агәтангы,
Иахьа иаҭаауеит Ацсны –
Акәа иҭоуп ахьы.

Маи 17, 2002 ш., Ақша.

ЛЫХНЫ АШТА

Лыхны ашта, Лыхны ашта,
Агәырҗабжь рацәоуп.
Икеикеиуеит жәџан ашта,
Адгьылгы иатцәоуп.

...Апта хантың хымзи,
Амшгы ыабон.
Жәлар тынчра ртахымзи,
Рразкы рчаңон.

Ианыкала ак шэартан,
Игон Лыхны абжыы.
Арака гәтыха хэартан,
Ихытырц ашәшыы.

Уа абжыуаа реизарагы,
Саркыалра ауан.
Наҕ-ааҕ урт реизарагы,
Цыртас игэҕэан.

Иахьа ашьха җазҗазау,
Лыхныҗа иҗшуп.
Иахьа ага җәҗәырҗасау,
Лыхныҗа иҗшуп.

Ияхъ арака ныхәоуп,
Убас еилыцьцьоит.

О, иныхэоуп азыхэоуп,
Амрагь уа иччоит.

Лыхны ашта, Лыхны ашта,
Агэырҕабжь рацэоуп.
Икеикеиуеит жэѡан ашта,
Адгьылгы иатцэоуп.

Маи 20, 2002 ш., Аҕаа.

ААҘЫНРА АҔАЗШЬА

Ааҕын ҕалеит хамзырха,
Иахзааит еикэатэы.
Зегьы-зегьы ахы рзырха,
Иахьыгзо ргэыхэтэы.

Уи аҕхарра хзаанагеит,
Зегь еиланахэеит.
Ашэахэацаа рыбжьы аргеит,
Ахкы ссир рхэеит.

ѡаҕхьа иҕыхеит адунеи,
Анхарагь ццакит.
Хэычгы дугьы уахь еицнеи,
Рнапқәа еибадырkit.

Иссируп ааҕынра аҕазшьа,
Зегь амра днарбеит.
Ахэынҕарапшь иахьшыз ашьа,
Убригь наҕ иарбеит.

Маи 30, 2002 ш., Аҕаа.

АКЭЫКЭБАА ХАРГЬ

Зегь ирыкэыршо анапқәа,
Ахыр-хыр хэа иауеит ақәа.

Ахьыжь шашьҕаз ҕатцахэык.
Уажэы аеықәнаkit махэык.

Уа ишыуастоз атларкэыкэ,
Инаханы иатцэахит аҕықә.
Ацыггы баазар хэа ишэеит,
Ацла агэаѡара иҕатэеит.

Аха ахэынаҕ атра илбаа,
Иахаргылан уа акэыкэбаа,
Аккара иҕдалангы ицоит,
Нас изхэада уи баазоит.

«Сыбжьы шэахаргь-ишэмахаргь,
Исхагылоу жэбоума ахаргь?!» –
Иныцакны ашэакгы ахэоит,
Ацэыкэбарқәа аҕанахэоит.

Ажэырттра илалт –
Ажэырттра илцит,
Абаарра илалт –
Абаарра илсит,
Азы иҕалеит –
Азы иҕыцит,
Ахэы ихалеит –
ахэы ихыцит,
Ицоит ихалауа, илбаа –
Иахаргылан уа икэыкэбаа.
Абар, абар амшгы нцэоит,
Уа зегь ркытеиах ццэоит...

Иара неихуеит иццакны,
Акэыкэбаа харгь ахакны.
Аха ирыкэзыршоз знапқәа,
Ицүазеи ихкэеижьҕеи ақәа?!

Ииун 9, 2002 ш., Аҕаа.

АҢСНЫ АЗЫ АШӘА

Аңсынтәыла – аңсатәыла,
Аңсынтәыла – амратәыла,
Аңсынтәыла – ашәтәтәыла,
Аңсынтәыла – тәылентәыла.

Сара сыкам схи-сыңсыхәа,
Сара сыкоуп уара узыхәа.

Уара умшын – ца-еиашымы,
Уара ушьа – хара иңшымы,
Уара ужәән – бырлашымы,
Уара удгьыл – ччарц иафымы.

Сара сыкам схи-сыңсыхәа,
Сара сыкоуп уара узыхәа.

Ара дыкоуп Нарт Сасрыкәа,
Ара дыкоуп Абраскьыл-мышәа,
Ара дыкоуп аңсуа хыхәа...
Ара иаңшәымоу – Анцәа уихәа!

Сара сыкам схи-сыңсыхәа,
Сара сыкоуп уара узыхәа.

Ииун 20, 2002 ш., Акәа.

АҢЫКАХРА

Иахәа сан аңыка лхуеит,
Аутратыхкәа лыдкыл.
Лыхцәы аңарахәа цалкуеит,
Мыцхәы напы рыдкыл.

Сара сан – убас дануп;
Иргәаңхоит лкымта.

Аха́кьа дгьежьюа дануп,
Иссирхоит лхымта.

Лнапаң аңхныга кәашоит:
Ағәырц,
ағәырц,
ағәырц.
Аңыка сақәша ихәашоит:
Ағәырц,
ағәырц,
ағәырц.
Уи иалтақәо барггы идыр,
Ибтаххоит, баҳама:
Аңыш,
апырпыл,
аңындыр,
аңыбра,
араҳана...

Лыбла ихыларггы апырпыл:
Ағәырц,
ағәырц,
ағәырц.
Икәашоит аңхныга кәымпыл:
Ағәырц,
ағәырц,
ағәырц.

Уа аффы хааза убас игоит,
Шыри, ағыама збазггы!
Санггы лыбжы налыргоит,
Иагьылхәоит абасггы:

– Аңыка зырбзиоггы акоуп,
Нан, са аңышәа сымоуп:

Хкы-рацәала ациаа еилоуп,
Хкы-рацәа, убри азыноуп!

Ииун 23, 2002 ш., Акәа.

АҢАКӘАЖӘ ЛЫКӘТЫ

Акәтарцына,
рцына, рцына!
Акәтарцына –
ахазына.
Уи есымша акәтагы атоит,
Нас ихааза абжы хнатоит.
Икар-каруеит,
икар-каруеит.
Ихәмар-хәмаруеит,
ихәмар-хәмаруеит.

Итцегь иадкыл анапы,
Иқәсыргылар ашыапы,
Иахзатцалап, аха ишца;
Акы акәымкәан җба-җба!

Аҗакәажә абас дазхәыцит,
Аҗакәажә зегы дырқәатцит,
Акрафалтон уи лымкаа,
Ахәы лыман хазы иркаа:
Ахәырз, ашырз, ачарыц,
Аңықәреигы иара азы,
Зынза ихазын иара азы,
Иақәлыршәуамызт абыбыц.

Имазеимзи шыыжьхә,
Имазеимзи шыыбжьхә,
Имазеин убас уахә,
Крафалтон лгәы тыгыҗа.

Арцына ныхгыла-аахгылон,
Арцына нытгыла-аатгылон,
Аеархәапуан,
аеаргәапуан,
аеарқәазуан,
иғамқәасуан,
ишыацәқәасуан,
Иахәазомызт аха ажә,
Акы абомызт ахашәа...

Кыршафалтоз хыма-ңсыма,
Сишь, закәызеи, акырцыма:
Акар-карра нақ иақәыцит,
Ахәмар-хәмарра нақ иақәыцит,
Аха, иңыоушыа, шәазхәыци:
Мыцхәы ирчо иахә-уатцәы,
Аҗакәажә уи анлырцәыцәа,
Җ-кәтагык дшазыңшыз ларгы,
Ацара иаақәыцит зынзагы...

Ииун 26, 2002 ш., Акәа.

ИРМЕИ СЫРМЕИ

Еигәылацәоуп, еиқәлацәоуп,
Ирмеи Сырмеи.
Избо ирхәоит еихәшыцәоуп,
Ирмеи Сырмеи.

Рееилархәоит дара еиңшы,
Ирмеи Сырмеи.
Ацарагы ртоит еиғыңшы,
Ирмеи Сырмеи.

Ашыыжь ашкол ахь еиццоит,
Ирмеи Сырмеи.

Рнап ианырдагы нарыгзоит,
Ирмеи Сырмеи.

Ирывагылоуп уа ртааца,
Ирмеи Сырмеи.
Ирыцхраауеит игәыргъатца,
Ирмеи Сырмеи.

Ифырцшыгоуп зегъы рзы,
Ирмеи Сырмеи.
Зегъы ирхәауеит рыбзырзы,
Ирмеи Сырмеи.

Ииун 29, 2002 ш., Акәа.

АХЬАЦАРЧ

Фызак дхаман ихъзын Къамс,
Аиаша аткыс ихәон уи амц,
Насгъы Къамс дазыткъон амц.

Зны хашцоз хьацарчк аабеит,
Ахьацарч зегъ бзиа иаабеит.
Аха Къамс илаба рхха,
Уи дназытрысит хаха.
Хшазыцшуаз уи хгәыргъатца,
Ахьацарч талеит уа аца.
Зегъы-зегъ хиабашьит Къамс,
Ихәзхәоз амц, иазыткъоз амц.
Ахьацарч агәы кәхцеит,
Ахьацарч ахәы кәхцеит,
Аха уаха, уаха умцсит,
Икәзамышәа аеарцсит.
Иатәхуп, ихәан, уа азы,
Къамс дытрысит иааигарцы.

Иагъакәйтәеит иааганы,
Ха хазцшын ссирс ибаны.
Хагоу игәра игааит Къамс,
Хара Къамс хәижьазаап амц.
Зымзаап: иакәйтәеит агаз,
Амцагы нацреитцеит убас...
Ахьацарч ыөт амца акны,
Ицон, рыцха, уи ццакны,
Исзеикәырхозар хәа ацсы,
Ицангъы иалацалт азы...
Ихәздыруам: иблү, еикәхоу,
Имцпаан ма азиас иагоу...
Харт уи уаха ихәмбазеит,
Къамсгъы наф...
хнаицырцны хцеит.
...Уажә сара ахьацарч збар,
Сыблагъ даахгылоит абар:
Къамс – иазыткъауаз амц.
Къамс – ихәзхәауаз амц...

Ииуль 5, 2002 ш., Акәа.

АНИ АЦЕИ

Еицшны амшыни ацәкәырцеи,
Уи ихыкәтәалан ани цеи.
Рымаәәкәа шьтан настха,
Лхәыцгъы уахь ихы нарха:

– Ахы, уцан иаагеи скасы!
Афеыц ныкәагы дцеит лассы.
Аха иааигеит уи лыткы.
– Уа, сычын хәчы, ухаткы,
Акасы, схәеит, акасы!..
Уажә дцаны иааигеит дласы.

– Ахы, сычын, нас уцаны,
Ақалпад сзаага иңшааны!
Иара дцан ахылпа ааигеит.
– Ақалпад! – лшапы илырбеит.
Қапхьа дцеит, акыр деимдеит,
Ибеит, дгәырғьатца иааигеит.

– Ахы, уцаны ублуз аага!
Иааигеит иңшааны, агәра га.
Қапхьа длыштыуан, иара дцон,
Аматәа хьызқәа илыртцон.
Қапхьа длыштыуан, иара дцон,
Ахатәы бызшәа илыртцон.
Ахаҳәра дылала иара дцон,
Лхәычы дыгәғәаны длаазон.

Ииуль 13, 2002 ш., Акәа.

АҲАҚЫМ

Ашоура кәыркәаз имитәуп,
Ахьта шсылалаз ышьәтәуп.
Нас аҳақым дысзааргеит,
Сышлыцәшәоз –
бзиа дызбеит.
Уи лыблақәа хаан убас,
Уи лажәақәа хаан убас.
Рапхьа сымгәа далырҭылт,
Нас сыблақәа дырхыпшылт,
Лнапы дәахан ислырбеит,
Сҕы аартны сыбыз лбеит,
Мҳатцәлагы сыхәда дтапшит...
Абырсаатк усгы дымпшит,
Зны сналырхәит,
саалырхәит,

Зны слыргылеит, зны слыртәеит,
Аха изхәада уи слыршәеит:
Уи лажәақәа хаан убас,
Уи лыблақәа хаан убас,
Сгәы калцеит,
схы калцеит...
Схьаа ахьцазгы сымбазеит.
Аҳақым ссирзаап иказшьа,
Изанаатгы пшьоуп – ипшьа:
Дшихәышәтәуеипш атынхагы,
Дихәышәтәуеит уи иағагы.

Ииуль 22, 2002 ш., Акәа.

АШЬЫНКА

Ашьынкағычра,
ашьынкағычра;
Исыцәнарзит сара стынчра.
Исыдыртцеит сөызца еизан,
Ахы, агәы умазар умцан!..

Мәахәастала уахь са скылсит,
Анахь снапшит,
арахь саапшит,
ҫынчрамзи, уаҳа сымпшит.
Ашьыыхәаза аанда скылсит,
Сналалеит сыпсы заны,
Сырзыпшуеит сыпсы цаны:
Ашьынка – уцаны узахыпм,
Акарпыжә – убла узақәыгом,
Аҳауағ рыффы-хаа кәазоит.
Игәаҫа,
гәаҫа,
гәаҫа сцоит.

Ахәңы аеҳәа дануп,
Ихы ҕышуа,
игәы шыышыа.

Асапын уа итәыртәыруеит,
Ца дахьзоит,
ца икәаратцоит,
Цара ихалоит,
ца икәыруеит,
Цара икуеит,
ца ицәцоит.

Ғаитүеит днашьтало еита,
Иахьхызсало иңырңыруа:

– Амысқ сапын, ихәеи да,
Ас узыкоу утәыртәыруа?

– Тынч унатәаны узырғыр,
Атак усымтои сарғыы:

– Сыңын, ус сымтәыртәырыр,
Лассы снырымхуеи зегғы!

Ииуль 29, 2002 ш., Акәа.

ФЫНЕИ ДАМШӘИ

Фына,
Фыфына,
Бырфына –
Ахьызшьарақәа амоуп Фына.
Ишцабзиоу ҳацғәы алеишәа,
Зынзатәык иқәымлац аишәа.
Инашьтарҕыло иара атыхәа,

Ахәынацқәа ирнаџом цсыхәа.
Хара ҳацғәы ҳатыр ақәуп,
Аха Дамшә злашоу лакәуп.
Фына абар аңсахы еилалоит,
Фынағ Дамшә абар ибналоит.
Абар, иахьағғы иазытҕрысит,
Дамшә уи атцла иқәнацалоит,
Фына ццакны амахәқәа ирылсит,
Ахаатцә еиңш цаара иғалоит.
Агәғы тытцүеит Фына рыцқа,
Ишыңшыц иағыңшуеит ҕыцқа.
Иазымдырзо уа иатахухәа,
Алағы шуеит аху-хухәа.
Митә абазшәа,
митә ауазшәа,
Атцла иакәшо ишуеит усшәа...
...Алахәы зныз настха игылан,
Ахәынац уи афон ианылан...

Август 12, 2002 ш., Акәа.

ИКАЛОЗЕИ АЦЫС УШЬЫР?

Икалозеи ацыс ушьыр?
Амахә талаха ццәазом,
Аңсаа рашәа-хаа нцәазом,
Акымзарак калазом.

Икалозеи ацыс ушьыр?
Ашәт гәкатцага ғшәазом,
Асаби дцәыуа дшәазом.
Акымзарак калазом.

Икалозеи ацыс ушьыр?
Азыхь хьшәашәа табазом,

Адгьыл җажәку ишабазом,
Акымзарак җалазом.

Иҗалозеи атчыс ушыыр?
Амра шеишеи шанхазом,
Аңша мѡабжара инхазом,
Акымзарак җалазом.

Иҗалозеи атчыс ушыыр?
Аңтақәа ажѡан рхәашьзом,
Ауаа жәылан еибашьзом...
Аха...
Атчыс хәчы җалазом!..

АҢЬМАҚӘА

Җхәыцқәан. Аңьмақәа ҳахьчон.
Җа ҳахәмаруан – дара чон.
Аха җханагалан җенак,
Җаңьмақәагь ааххаштит наҕ.

Ианхгәалашәа итхьан такәы,
Ажәырт ҳахо, ҳацәкәыкәы.
Абна җалхауа ҳаимдоит,
Ашәа-зызарагь ҳагоит.

Ибналт ҳаңьмақәагь бзаҳәны,
Бласы ицәыраагои аҗны?!
– Уа-а, акрубазар, Арноу?
Иара аҗак җаитдоит: – Мамоу!

Уа җгәы икылахо ҳаңсы,
Җаимдо хдәықәуп хаз-хазы,
Иаабоит ҳәа уажәымзар-уажәы,
Ус. Ихәлоит илеихашәы.

Ааи, ихәлоит, иаҳагьы сшәоит.
Саб иажәақәагь схы инташәоит:
«Аңьма ѡадоуп – лада ицом!..»
Мацкгьы сааигәыргьейт, иззом!

Уажә уа хҗыңьегь ҳаханы,
Җцоит аѡада ххы рханы.
Итамгылауа ҳагәқәа,
Җагьырзааигәахон ахәқәа.

Ус, аҗыза җааитҗейт: – Уңшы!
Ахә-кәаңра, атҗла ашыапаҗы,
Җарахә җәашза хнарзыңшит,
Җаргьы хгәыргьан ҳаиҗаңшит...

– Избан, аңьмақәа мтәазо,
Аҳаракырахь изцо?
Сҗыза иҗак җастдоит: – Лассы
Изцәызыз ирбаразы!..

1973

АМШЫН ЗЕИСУА

Амшын сара бзиа избоит,
Уи аазбазар – ицәкәырҗоит.
Санаарылга сҗатәқәа җа,
Аңшаҳәа снавалоит сласза

Иахьа шоуран. Хәылбыҗхоуп.
Җарт амшын ахь ҳамѡа хоуп.
Амашьынақәа ирызуа ҳасаб,
Снапы кны снеигаҗейт саб.

Ауаа аңшаҳәаҗы ирацәоуп,
Уа зегь шныҕәо игәыргьацәоуп.

Ҳаргы Ҳныкәоит, нас Ҳнатәоит,
Ақшахы хааза ихандоит.

Амшын еилашуа агәара,
Иаалахауеит ақәара.
Уи азы ахәыцрақәа сзаауеит,
Сыбжыгы нытқакны сцаауеит:

– Изеисуазеи, саб амшын?
Абасгы ихәоит даасқапшын:
– Уи иалалоит есқынгы
Зиасыс иаакоу зегы.

Урт ак дууп, ак хәычуп,
Жәаба цқазаргь – ак хәашьуп.
Иамангы иаауеит агәам,
Аха агәам – амшын иауам!

Имгакәа нақ агәахы,
Ифықәнажьюеит ақәарахы.
Амшын цқазарц атахуп,
Уи зеисуагы абри рыцкуп!

1974

АХЫРҚАРА

Ашыжь усура ианца
Адгур иаби иани,
Афнусқәа знапы ианца,
Иззынрыжь уи иами.

Баша ус иаргы дымпшит,
Ибаф ицәыласцәами.
Дгьежы-гьежыт, деилашит.
Аусутә рацәами.

Ашәишәикәа рхәы қайтан,
Иган акырғеитцеит.
Асарақәа иман дцан,
Нақ ахкаара итеитцеит.

Ахәарақәагы уахь игеит,
Уахь игеит абатқәа.
Нас аматцурта еилиргеит...
Дагышырғыз абартқәа,

Ацарақәа агәашә аатын,
Даалагылт Чантала.
Адгур дышгәыргъаз хәатәым,
Ашта уи дантала.

Рақхьа «цыт» нападыркит,
Нас «хәызба-царкьакьа».
Ус «кьаброу» ахь иццакит,
Иччон ашта кьакьа.

Ампыл рбан – иргәацхеит,
Икалом иамыскәа.
Абас аган ахь инхеит.
Инхеит афнусқәа.

Еидшыл ахәмарра иафын,
Ана-ара инеиуан.
Амра хытцуан, аамта цшым,
Атакар кацеиуан.

Нахьхы ашоура ианаргәақ:
Абатгы, ахәаргы, асаргы –
Аанда хыла иаст: – ақәақ!
Икалозма имцаргы!

Ахәыцқәа рлымхаф иназеит
Аанда-бжы шәақхысран.

Хара имышьтыкәа ирыхъзеит,
Аха инкыл азхытцра!

Ираңыкыан рымѡа ркын,
Асар зымѡа ижәылеит.
Урт рахъ руазә дыццакын,
Егъырт рызнымклеит.

Ус, азиас аҕны ианнеи,
Зегъ рыченаларыжыт.
Ахәыцқәагъ иҕалаз рымбеи,
Рыхқәагъ нарықәрыжыт.

1974

АБЫРФЫН ҦНЫ

Ааңын гәазырхага
Атәы ҕанатцеит.
Ашьха, аҕаѡа, ага
Шәты-хкыла иқәнатцеит.

Уи анапқәа ароуит,
Иахънеизгъы имшуп.
Зегъ аусқәа роуит,
Зегъ акака ирфуп.

Аа, алахәартцысгъы
Кылҳарак абан,
Атцлаҕ атра ҕыцгъы
Ҕанатцоит, абан!

Ҙбабаа мыцхәы мбакәа,
Атцысхә нҕатца,
Аамтагъ дук мгакәа,
Иаалгеит иҕатца.

Ажәтысгъы чырчыруа,
Уа иаауеит, ицоит.
Ажәѡақәа цырчыруа,
Атра ҕанатцоит.

Ибыжыкатцәаза атдыхәа,
Ахәынцәа еиладаны,
Иаалгеит дук мыртыкәа
Атра ҕатцаны.

Аус шауа ҕакалоуп,
Аа, амалағәыр!
Итәам, ажәѡан иалоуп,
Имцаст – илаҕәыр.

Аматәахә лыпшаахқәа –
Изышьтоу абарт роуп,
Иазымцшааргъы имгәаҕкәа,
Ирышьтоуп, зегъ акоуп.

Иагъзалгом мышкала,
Уа иаауеит, ицоит...
Уи бырфын цахала
Атра ҕанатцоит.

1975

АТЦЛАРКӘЫКӘ

Ахылца ҕаңшь ахатца,
Итцаркәакәан аиқәа,
Атцла-ѡа ду аханза,
Иҕалозма имнеикәа.

Игәанатцоит уа хәыц-хәыц,
Ак нхом изхъымзаз.

Ирыхәәпшуеит ирызхәыц,
Иңышәоу ҳақьымтас.

Атдла-әә иадтәал еимдоит,
Акрахәозар – иахәарц.
Ахьаа цәырзгаз абоит,
Иннарцәоит уа ахәац.

Адыңтца җрыпса ахьыкзо,
Иаланатцоит гәырцас.
Атдла-әә уи хыс имкзо,
Ус игылоуп җырцас.

«Заа дсоузтгы ахақьым,
Иудырцәкьози дсыхәар!
Ахақьымгы инапы хьым,
Са иансымам җсыхәа!» –

Атдла цәажәоит игәынқьуа,
Аха атдларкәыкәа хәыцуа,
Уи иадыруашәа зегь уа,
Ахәышәтәра иаҗәыцуам.

Абна илгоит, ари атцыс,
Абжыы шгац җыгә-җыгәхәа.
Ишҗанаалои ма уи хьзыс
Иартаз атдларкәыкә хәа!

1969

АҢЫМШЫ

Уажә аңшыха змада,
Хәцәахь аус антәу.
Длываргыла лмаҗа,
Аутра ләоит анду.

Реипқақәа җаркәакәан,
Ржыгақәа мәантца,
Иаалгеит анышә кәакәан,
Ахәысхәеипш игәзаза.

Нас, зегь дырмазеизар,
Шьҗа аңымшы лартцоит.
Ажәла ааргарц инеизар –
Икам, митә җартцоит.

Уи ргәыла аңхәыс қыа
Акәантә ирзаалгеит.
Иңымшыжәла бзиан,
Изит, ирымбеит.

Аха анду дзыртәода,
Уа дгьежыт, дхынхәит...
Аха уи лзырбода,
Уа зегь аалырхәит...

Илхаршт лхьыт-җәытра,
Хьаас абри лкуеит.
Ус иңшыми лутра,
Аамҗа ццакуеит...

Ишеимдоз есымшаaira,
Җнак игеит абжыы:
– Унан, нанду, бшаaira,
Аа, избеит хңымшыы!..

Лабҗабан уи, мцымызт,
Рматцурҗа аҗакы
Акәакьаҗ, иахьазҗшымыз,
Ианалс ацәаакы,

Уи ишашьҗаз абозшәа,
Иаҗахны адәахыы,

Ара сыкоуп ахәозшәа,
Иавтнагеит абгы.

1969

АЗХЫЦРА

Хзиас ахықәан иазхаит
Кәатак Кәаталеи хәа.
Ан ахәатә уи иамахаит,
Аах, ицәгъан алеишәа.

Афызцәатәкба цханатон,
Зынза ахы амакәачран.
Ак ахәон – еак канатон,
Гәартцын изфыз гәацъран.

Зегь еицны аада ианцоз,
Алада ицон иахан.
Зегь еицыхтәалан ианцоз,
Иара ацшахәа иаван.

Есышыбжьон иеизаны,
Азыжь рыхыцсала,
Ианыхәмаруаз иеисаны,
Иара цшымзи цшышьала.

Ахәылпаз аацхәа еилаафы,
Аштәф еицыхәмарлон.
Иара дәықәын – ныкәафын,
Уи уахазы игәарлон.

Ма ицәан азәы имбеит,
Зымәа афы мырхәыкәа.
Акыр аамтагь ахнагеит,
Уаха ирыламхәыкәа.

Уи ан акәзар иара азы
Шьтак ачхара хыцуа
Иашьтан. Иаргь дәықәын хазы,
Ицон ихыс-хысуа.

Енак, рыхешыркәабоз зегъы,
Сишь, абар, ипшызар,
Азыжь ахь иаауеит иаргъы,
Шьта ихьахәырц иафызар?

Аеаланаршәт, ацәкәырца
Хыла иас иагәылкьон.
Ангы гәыргьон, аха ишца?!
Афызцәа зегь гәыргьон.

Аха дук мырцыкәа ирбеит,
Урт ргәыргъа шбашаз.
Дара тытцит – иара нхеит,
Азы азын ишцашаз!

Ан акәзар, ихәеит-ичеит:
– Нан, афныка хдәықәтца!
Иара уи атакс иччеит,
Иччеит ақышә иқәтца.

Ускан ашьхака идыдуан,
Иакәырццакны ихысуан.
Азырәашқәа уа игәынкьуан,
Азырәашқәа хыцуан.

Ан гәжәажәон: – Нан, иазырха!
– Мап, сьтыцзом уаханза!
Ус, азы леит, амч мырха,
Иагьагеит хәатәхамтца.

1969

МАРТ

Март мза, март мза,
Улеишәа урғәғәеит.
Җазнеир мартынза! –
Зхәозгы уткәеит.

Усытәхәаны, упшацәгыны,
Укырцхны зынгы,
Хакәыла уеҕьацәкыны,
Урыжәлоит зегы.

Аца кәашккараза
Убасеипш ишәтын,
Иуыхәон: «Ихараза!» –
Иаст уфыртын.

Ажә абора итытны,
Ицан адәахы,
Ихынхәгышьеит идысны –
Иаст упшагы.

Дцан аргыс, шаанза
Иус ахы икырц,
Дхәацшны даапшаанза –
Дапкеит укырцх

Ахьча хынтә дуркәашеит,
Җнак иухшәан.
Ахьча хынтә дуртәыуеит,
Җнак уеиладәан.

Узцом уемырххакәа,
Иуаҗәам коуцоит.
Уеҕәара азырхакәа,
Цсахрагы уцоит.

– Амзақәа уреицәаны...
Ных, уахҗахым! –
Ажәлар ргәы ццәаны,
Абас рҕакын.

Аха зны, мартазы
Убасеипш ихыст:
Икәмкәа ак шәартасы,
Ацтақәа хытц.

Аацын хьзырхәагәтәкыа
Уи ихзаанагеит.
– Март хгәазырхага! – хәа
Сыжәларгы ирхәеит.

1968

ЦӘГҖА БАНЫ БЗИА КАЗЫМЦО

Тынч изымтәо, иахьа анша,
ЦәгҖахәыцрак агәы иҗакы,
Атра итытдын иахьа ацша,
Инархытцит бжь-шьхакы.

Цьара иууит, цьара ихәхәеит,
Ерцахә ақәцә, асы шыҗнацааит.
Иарфынтит, цьара еизнахәхәеит,
Ицәаа-цәаауа ацстахы илбааит.

Уи шнеиуаз, атыц ианас,
Иакзамшәа ахыб ахнахәеит.
Иаацъашыаны дыцшызаргь, нас
Ахьчагь артәаахәа дыхәхәеит.

Уи хагаха, иҕәхәатәха,
Иаалагьежыын ус амхы,

Иашъаеит, аха имбатәха,
Ианамырхәатцәкьеит ахы.

Нас абна иажәлеит икшан,
Цлақәак ирыхгазаргь аҕҕа,
Урт уаҕа рнапы еикәыршан,
Амчрагь амырҕкеит аҕша.

Цәгъа баны бзиа казымцоз,
Рыцсы рҕанамцоз зегъы.
Иаанымгыло абас ишцоз,
Хәык иҕхашәалеит иаргъы.

Аҕшазлагарагь, абан,
Уи игылан иҳаракны.
Аҕшагь уи шыҕшыз абан,
Инатрыст амч еизакны.

Алуқәа ахуқәа илагоит,
Имашьцахеит уи иаҳагъы.
Уажәшьта хымҕада аҕәра агоит,
Абзиа аур шалшо иаргъы.

Амхнызцәа реагақәа кны,
Амхырта иахьтоу рычеша,
Шьта ирызнейеит уи гәкы,
Хаа-хаа иагьрысуеит аҕша.

1967

АЦӘА КАҢШЬ

Ианахыҕа – ацәа ҕшәеит,
Икаҕшыы-уаркалеиуа,
Икашәеит – азы иташәеит,
Аа, иама иахьениуа.

Аҕызцәа рахь иамырҕшит,
Имцанарст акәара.
Алабжышгъы наҕыжжит,
Ирывсит аҕны, аҕәара...

Уи лабҕаба ианаба
Ишагоз хаҳада,
Абжыы хнатцеит, аха ишҕа,
Аха уи заҳада?

Ус, ишнанагоз ацәа,
Ахәыцқәа абеит ихәмаруа.
Иаакалеит игәырҕацәа,
Иччеит абла қаруа.

– Еи, аҕызцәа, – абжыы аргоит, –
Иҕуа адәы еиҕызтәо,
Сара усгъы азы сагоит,
Аха еиқәшәырха сҕызцәа!

Ишыжәбо, дыммазаҕхеит,
Абаҳчаазаҕ Мырба.
Напыда ҳаргъы ҳанхеит,
Ишәтаа аҕҳәара иахмырҕа...

Мап, азы иадмыргаеит,
Ахәыцқәа ари ацәа каҕшь,
Ирыма абаҳчахь ицеит,
Рееиқәдыршәан уаҕа.

Ацәақәа рыба тыҕыҕон,
Җаззыҕшыз аабеит ҳәа.
Ацәа каҕшь гәырҕан иччон,
Зегь са шәеиқәсырхеит ҳәа.

1967

АНЫКӨАРА

Амра ғылоит, амра,
Иаќбоит ашәахәа,
Амџа рыхоит, амџа,
Иқәлоит ахәыцқәа.

Адсшьартәґ даангылоит
Ихала аќарул.
Абыкь абжьи рапгылоит,
Ирыпхьоит адаул.

Абнара ытцарцәажәа,
Зегь аґыґьахәа ицоит.
Иааныркылан рашәа,
Ақсаатә рыґсы рзоит.

Ицоит амарда иаґалан,
Ирхытґеит ахәқәа.
Ицоит агәаџа италан,
Ирыруеит азқәа.

Цъара амаза аргаман
Иќаларц ирзыпшуп.
Шьхымзак анап аман
Иќаларц ирзыпшуп.

Цъара аидарагь рыта,
Ақсашьарц цәатцлак цшуп.
Шьабста-зыскгьи аныда
Ашәа-зызара иаґуп...

Уа шаќа гәәтеиуа,
Иазпшыда анапы?!
Аа, ахәыцқәа ахьнеиуа,
Иаґала ашьхарпы.

Амра халоит, амра
Иаќбоит ашәахәа,
Амџа иқәуп, амџа
Рыхоит ахәыцқәа.

1967

АТКӘА

Хкәытқәа аалапшықәтцан
Сынтәа абгахәычы,
Ихәытцатәан, ипшыхәзан
Иагон хәыц-хәычы.

Мышә – са саазамта,
Ус имгылт, имтәеит...
Аха цсыхәа анхзамта,
Сара ґеак сызбеит.

Ашьшьыхәа иаармазеины,
Иакыртә еимлагәа,
Иахькылкәраауаз снейны,
Исхаит ашьацхәа.

Ңенак хаштәаз абжьи-цәгьа,
Агәаџахьтә игеит.
«Усышьтал уажәытцәќья!» –
Ахәан Мышәгьи тќьеит.

Ссируп сназхаххыз хәа:
Исзымќажо хла,
Сатцәхәхәан уахытц хәа,
Иаахызгеит цәгьала.

Абгахәычы аґырхәан,
Иаґоуп ашьацхәа.

Ашьапы азағыхуам,
Иakup еимлагәа.

Игәа-зызо, итрысуа,
Агәы тыцны ицоит.
Ацәа итало, итыцуа,
Амитә канатоит.

Сара скьаф аасшәыхны,
Ахы илтасырцеит.
Ашьацхәа иаағыхны,
Афныкагы иаазгеит.

Ицаскит ацчатла,
Уи хашта агәтаны.
Ирыласызшәа ацшатлакә
Хкәытқәагы еиханы

Ицеит, аха абгыжәит.
Ус-ус, хәыч-хәычы
Иеизеит. Ашәи-тышәи
Изцом абгахәычы.

Уи хакәылагы иасуеит
Ашыш изтаку.
Иасуеит, нас ихьацуеит,
Иалшом иатаху.

Иаакәыршан уа ацчатла,
Рхәы анрыста акәытқәа,
Рцынеи рбагы еиздатла,
Крырфон иццакуа.

Арбагы уа икар-каруан,
Акәарыл ыырбон,
Арцына кар-каруан...
Аткәа зегь абон.

Иабон, игәтеиуан,
Ишахьон, еимдон,
Итагыжыуа инеиуан,
Игылон, итәон...

Уи ааигәа инеины,
Ашьап ахы антаны,
Мышә аеырмазеины,
Уа итәан ихинаны.

Акәытқәа рыбжы халон,
Кьафла арыц рыкәшәон,
Иеилыцуан, иеилалон,
Ашьац қашәқашәон...

Ус, сыбла агәра сзымгеит,
Сытцеит, ицьшыаны:
...Абгахәычы иазхымгеит
Ицсит агәы цжәаны...

1966

АМАХӘ ЦЦӘЕИТ

Имшын цәкәырцоуп абна тоура,
Ацстазареицш еилашуеит.
Ныцәшәа игылаз атла хоура,
Ажәфәан цыцссо, хара ицшуеит.

Амахәтақәа уа ирхьынхалан,
Амаамынқәа митә картцоит.
Иаха-иаха ғада ихалон,
Ак еимдоит, ак аеазоит.

Ана-ара иахынапшалоит,
Уажәы-уажә ргәы еилашуа.

Цъара аха атдәицш ифалоит,
Цъара иныкәтәоит зымѡа ицшуа.

Ус, атцлакәа руак ныѡнытдәааит:
– Амаамынкәа стынхацәа!
Хәит, амарцъа, шәгәышәеанызааит,
Сыкәцшит цъоук рхацәа!

Аха, урт хыс икамтцакәа,
Ахәмарра ишафыц иафын.
Иакәыцуазма ргәы намзакәа...
Аха, сишь, закәызеи, ицшын...

Хәѡык ахацәа еишьтагылан,
Иааиуа, иааиуа, кыр иааскьеит.
Инацшы-аацшуа рчааныркылан,
Ашьшьыхәа еикәшаны инатәеит.

«Рыстол» дырхиан фатәы-хкыла,
Азәи-азәи еилацәкәы,
Руатка-штоцкәа акака нкыла,
Тынч иржәуан, ирфон рхәы.

Амаамынкәа цшын ашьшьыхәа,
Иналбаадо рфьта азы.
Цъеи идыргарын рыбжы хәа.
Ицшын егырт чонатцы.

Ус, акрызфауаз ѡагылан,
Инытцаба наф ицеит.
Рыфатә-рыжәтә зегь ус игылан,
Амаамынкәагь аакәацеит.

Зегь еибарсын, цәка итәлеит,
Акы ыцеит, ак ахьхәазеит.

Азнык ишәазаргы – иахалеит,
Азә дагымкәа зегь еизеит.

Цъоук ачыс рфон уа иахан,
Аха цъоукгы уиафы импшит:
Ауатка-штоцкәа инарѡахан,
Ргәы иахәан иааиѡацшит.

Ус, имнеикәа зымѡа игылаз,
Амаамынкәа реихабы:
– Еи, шәызфүзеи, абна шәылаз! –
Ихәхәан, иѡахт анапы.

Инахибахәан иаанрыжыт,
Аха иамышьтит цъаргы.
Реихаб рыбацкәа иаатцрыжыт,
Ашьшьыхәа иѡагылт иаргы.

Инахатәеит нас аеырбабан,
Амаамынкәа зегь рхәы.
Нас ус ахәеит аеыртатан:
– Исытала фатцәхәы!

Рацхәа штоуцуп иназѡахаз,
Арыжәтә-цъбарагь нафатцәеи.
Нахьхы, убаскан, зыезырхахаз
Ацла махәгы аѡаѡхәа иццәеит.

Амаамын ду иажәуан иахан,
Иажәуан аштоп ду тарцәы.
Зегь цшын рыбацкәа тырхахан, –
Инеира икоуп уатцәы!

Ус, игылеит, игаз-ѡазит,
Ацшь-шьапыкгы еилагеит.

Иназыдгылазгы инафасит,
Нас абасгы абжы тнагеит:

– Ахы, ашәа цәырга ишәхәароуп,
Шәас, еинышәкыа – са скәашоит.
Иныткны акәым – шәыхәхәароуп,
Шәахәарыла сгәы сҕажоит.

Амаамынкәа еинырҕьон иасны,
Иара шьтхысаан икәашон.
Амаамынкәа еинырҕьон иасны,
Иара уажәшьта иқарымеон.

Ус, ирбеит урт... Иагъеишьтала
Абнахь ишзахәоз еихон.
Амаамынкәа ааиуан цшышьала,
Иара: – Шәас амарца! – ахәон.

Иааргеит уи амаамын Акәа,
Уи амаамын, злахь еиқәу.
Аха итаршәуп ахәыцра акәа,
Иаздыруам иазааз закәу.

Абла ааихьнашьыр – абна хгылоит,
Уа ахақәит цстазаара шуеит.
Абла аахнатыр – аихац хгылоит,
Алабжышгы нафыжжуеит.

1966

АТӘЫҘАҚӘЕИ АЛЫМХАҚӘЕИ

Ирхәауеит иаңыз хәа,
Анкыаза абас:
Ацстәкәа еихабыс хәа
Ирыман Абжыас.

Уи афызцәа аацхьаны,
Рхы неилатца,
Доус рылахь иацхьаны,
Иашон рлахьынцәа.

АтәыҘа зтатәыда хәа
Абжыаскәа еизаны,
Абнаҕ ацәажәара
Иафын дара зны.

Ажыа ари гәанатан,
Рааигәа ицаны,
Қәыц-шыапык аенамада,
Итәеит аезаны.

Ицәажәон Абжыас уаҕа
Афыза агәра арго:
– Бнацәуп, еак абакоу
АтәыҘа зқәнаго!

Уи дыруп зегь рыла,
Икыиа-разуп.
Иғәғәоуп уи шыамхыла,
Ицшзоуп, иласуп! –

Иахан арт ажәақәа,
Иаразнак Ажыа,
Уаха имырцәажәакәа,
Ихәыцкыеит ицъшьа.

– Иҕам сыззымиааиуа,
Са сеибагоуп.
Хымцада атәыҘақәа
Са исықәнагоуп!

– Иумаз уанахәа! –
Ахәеит уаҕа Абжыас.

Игәырған иахьцарахәа,
Азымдырт Ажәа.

Иқәғылан ихәмарит,
Иасны икәашеит.
Изыршәоз рахь имақарит,
Анасың шеит.

Аха цас иауазшәа,
«Атәыла мыбгеи»,
Атцла махәык амшәа,
Ағаф-быжь геит.

Ифит уаха аламкәа,
Ажәа рыцха шәан.
Аха иныркылт амахәқәа,
Атәыфа рбжәашәан.

Абжәасқәа еидгыланы,
Иччауа иңшын.
Атыхәтәа-ажәа нкыланы,
Уа руак афын:

– Ушәыргәындоуп иухәақәаз
Башан зегьы.
Ишәыргәындоуп атәыфақәагь
Ихәом акгы!

Ахәытазрыфәа улазаап,
Иузалымхуа уңсы.
Алымха ду умазааит,
Ажәа, убри азы!

Ишықазгы инымхакәа
Убрижәтеи ажәқәа,

Ишдухаз рлымхәқәа
Жәбоит, ахәыцқәа!

1966

АШЫҚӘС-НЫКӘА

Иныкәафны, ауапа рхәы,
Ашықәс ықәын амфа.
Иазыңшын ңәара асырхәы,
Дағаңцәарах – амра.

Иццакуазма, игәагәо ицон,
Инарсуа алабашья.
Иара цон – ауаа иднарцон
Аус абзиабашья.

Амфа ишықәыз ус, иабеит
Ауардын тагә-тасуа.
Уи иақәтәеит, аңсгы еивнагеит,
Ицон иара мфасуа.

Иццакуазма, ашышьықәа ицон,
Ауардын иантәалан.
Иара цон – ауаа иднарцон
Анхашья маншәалан.

Амфа ишықәыз ус иахьзеит,
Амашьяна шытхысзы.
Уи иагынақәтәеит, пхәака ицеит,
Амфа дукәа ирнысны.

Шьта аныкәашәа иаццо ицон,
Машьянала иаша.
Иара цон – ауаа иднарцон
Аицынхашья, афиащья.

Ус, инхыкәгылеит амшын, –
Ѓбала инхылт аеырлас.
Нас ажәџан ахь инаңшын, –
Инакәтәеит аңыр-лас.

Есааира ирццакуа ицон,
Ассиркәа ирынтәалан.
Иара цон, ауаа иднартцон
Адрышья маншәалан.

Абар иааиуеит уажә ҳа ҳеы,
Аракета иакәтәан.
Мыцхәгы иласуеит, шәазыңшы!
Аха уи агәы ҳақәшәан,

Имџахытцт, ара иагәаңхеит
Амра иңхоз иаҳхыкны.
Ара еаанынза иагынхеит,
Ауапа хәылда ашәыхны.

1966

АИЦХЬХӘЫЦРА

Иқәиан ашьап атых,
Ацәа абла ихыхәхәа,
Уа ирахатза атцх,
Ыцәеит иґахәхәа.

Аха ицәам сґацха,
Ңынч еисуеит агәы.
Акәастґа санџатцха,
Иаалашеит мыцхәы.

Амґазақәа хысуеит,
Аеҳәа ианаршы.

Ңацыгә ду хырсысуеит.
Амца ананшы.

Ңынчроуп. Ус аҳәынаң
Акәакь иаакьеґшәеит.
Иааимнадеит, ианынаңш –
Акгьы иамыршәеит.

Акрафарц иґрысуеит,
Зынзагьы имсасит.
Ңацыгә ду хырсысуеит,
Иеыхарц – уаҳа умґсит.

Аҳәынаң ҳәам-ҳәамуа,
Инаңшит, иааңшит.
Агәгы иауа, иамуа,
Иеиґаґкьеит, имґшит.

Хдулаң ишнадгылаз,
Иаанапыршьышьит.
Ианаба алыкә шылаз:
«Ңаи, рацәа сышәшьит!»

Анаџс, ҳдыргьла иакәшеит,
Иажәырц ахарґәы;
Изымхәнеит, амитә иакәшәеит:
«Аақ, иуфеит уаґәы!»

Уахьтә ҳабкәыл иахалан –
Ңьеи иаурын аҳәа.
Аблақәа аш рхылан,
Иґрысит зымџа.

Ус иабеит аҳәынаң,
Икнаҳаз ххәартә.
Аха иақьеит «ахьы-нап»:
«Исзатом хәартә!»

Атцх иалоуп иѣкъаса,
Абжыхәа оума рхыџуеит.
Акәастҕақаагы жжаза
Ирыман цьоук ыџуеит.

Абжы рацәа былгьо ицоит,
Ауаа рзызо, ирѣыхо.
Абжы рацәа ақыта иахьзоит,
Рыцәа ацсымҕа шыџоу.

Ех, ирдыруазтгы изыршәаз
Ишалакам уамак хәа?!
Икаҳаит ауп зымахә хжәаз,
Акабақ абақ хәа!

1965

АЖЫА

Ишьтырхын реикәаҕа,
Насгы реигәышә
Цыта, Хәыта, Кәаҕа,
Ргәыла хәыц Кәышә.

Ихәмаруа иеивасуа,
Ицеит амѣахы.
Зынымзи иагьасуан
Аурт, ацшаҕы.

Амахәқәа хаххала,
Ацъ еиџҕаны
Икажыыз, еикәаҕала
Иаст еимданы.

Иатцатәан жьак уаҕа,
Иџит еиџҕаны

Икажыыз, еикәаҕала
Иаст еимданы.

Иатцатәан жьак уаҕа.
Иџит иеиха,
Азшьапык ццәа-икәаҕа
Икан, аха...

Цыта уи дашьтәлеит,
Иршәын иеигәышә.
– Уа-а, иахьцо гәәтәлеи,
– Иқәҕитүан Кәышә.

Абардра иагьнылагәа
Ирkit уа ажьа.
Ацшьџыкгы рылақәа
Цон итыцъҕа.

Аџныка уи нарган,
Иеицыз зеггы.
Аклаҕ аҕы иҕаркын,
Иартәит ахәгы.

Уаҳа нап агмыжьуа,
Иазыҕатца атра,
Ахәылқаз, ашьыжь уа
Иаҕын ахәшәтәра.

Иашьцылт хәычы-хәычла
Урт рнапы.
Ибашамхеит рыхәшәтәра,
Иҕеит ашьапы.

Ус, иқәас-изысын,
Азынраҕ цеит.
Амра-шәахәа цәыртцын,
Ашҕа қәнатцеит.

Иоурышьтын ашьшыхәа,
Җнак уи зеггы,
Аңсабара агәы азыхәа
Иныкәлеит иарггы.

Ихәмаруа ишрымаз уа,
Рыбла нахкьеит.
Ицеит нас инкылазуа,
Ицеит, ицазеит.

1958

АХӘЫЧ КАЗШЬА

Ахәыч казшьа җышьатәуп, ааи!
Җара сыка афны санааи,
Сашьейтцыб хәыч дсызтаауеит:
– Уабаказ?
– Акәантәи саауеит!

– Акәа абыкәу, ихароу?
– Нахзоуп!
– Хәфны иакароу?
– Идуззоуп, хәфнеипш даҗа зкы.
– Абри Акәа захьзуи уеизггы?

– Оумаза ирацәафны ауаа нхоит! –
Атак рмацзан иазсырхоит.
– Акәа захьзуи, изахьзыртцеи,
Абриака фны уа изыкартцеи?

Абас зтаарашәк итиуеит,
Нас дааргәыбзыг ус схәауеит:
– Зеггы убоит, иуахауеит,
Уаамццакын, иузхауеит.

1957

АЦХА

Амшә напхьан сасра,
Ссируп уи иабаз.
Иазыпшын хәа апсра,
Игәыгуадаз абас.

Абга астал архиеит,
Иччауа ахы-афы.
Амшә нага идыртәеит,
Зеггы ирбо ахафы.

О, азар ыкәын уа,
Рыхәдакәа җыжәжәа.
О, ацәтар ыкәын уа,
Убас еиҗыжәжәа.

Абга хлапшра ауан,
Ирахазан ахы.
Убасггы аматц руан,
Ирытцдыр ршьамхы.

Ажәжәахәа акрырфон,
Икыдто рыпсаҗа.
Акы ргон, акы ааргон,
Нас ицшын еиҗа.

Ус, уа Абгахәычы,
Аки аатнаргеит.
Аблакәа ааркәычы,
Амшәггы җеихеит.

Абыжыгәафа нарган.
Убасггы иыбит.
Уа зеггы еибарган,
Абггы шытыбит.

Ргәазхара икәашан,
Аишәахь инеихеит.
Инатәеит еикәшан,
Җыцкгы рҗаххейт.

– Ацха? – зеггы рзын,
Абгалац натәаит.
Җнамтит Амшә сасын,
Аха алабжыш ааит.

1992

АЗНААШӘ

Зны Абгахәычы ацсы заны,
Акәйтцарахь ацсы цаны,
Уа бжаҳәаза ихәазаны,
Амрагь кыдшәауан цаны,
Ашьапқәа инарықәтца ахы,
Абас иаалалеит амхы.

Анышә агәзарагь ртытуа,
Уа амхы иатцоуп акәйтқәа.
Ишьтас-аашьтасуа зынгы.
Арбагь абла рхуп зеггы.
Аха ирыцныкәом Азнаашә,
Азнаашә авоуп анашәаашә.

Уажәы аеада хәра ианцо,
Руал ацшәма инапы ианцо,
Ашәшьыраҗ ицәоуп алақәа,
Пхызкгы иакуп еимлагәа:
Ирыцхьошәа рбагьк җнатын.
Ицәоуп Дыргьежь, Думышьтын.

Абгахәычы уа ацсы заны,
Бжаҳәазггы ихәазны,

Азнаашә аҗны иназаны,
Убас җыргызмал җатцаны,
Иууаза ицангы иакит,
Аха, рыцха, уи җнатит.

Нас икарҗарт акәйтқәа,
Нас иҗыхейт уа алақәа,
Шәакьытқьара дара тқьейт,
Ацшәма дытцууааны дқьейт,
Иҗипаан дзыхозггы ататын:
– Аат, Дыргьежь, Думышьтын!

Нас ирышьтуазма хара,
Уажә иаҗын уа атархара.
Алақәа убас идырҗатейт,
Ицсхьаны ацшәмаггы днеит,
Аха ицьеишьауаз җакын:
Уи Азнаашә шакыц иакын...

1992

АЗЫХЬ ҖАБЕЙТ

Азыхь, ахьхьаҳәаггы ицоз,
Рыцха, зны иҗабейт.
Кәыркәазы згәы җанатцоз
Зеггы амитә рбейт.

Зтара хәа иааиз шыжыы,
Апқәызба иныхтца
Иаатлыргейт уаҗа лыбжыы:
– Унан, дида хса!

Уи иааеңынгылаз аҗы,
Ахара абжыы нафт.
Адгьыл бгейт ашьапаҗы,
Убас анышәггы афт.

Ус, ашьабыстагы ццанкы
Иаахықәгылт, ишәеит.
Нас, ишгылазгы ахы кны,
Алабжыш нафшәеит.

Ашьа-уарбагы ари збаз,
Абрака ишанхеит.
Иагышыцабоз уи абас ажәәа хьантәхеит.
Азыхь, ахьхьахәа ицауаз,
Ма ишдаказ абжы?
Уажә афымтран ахра зуаз,
Игылан еикәышышы.

Кәыркәаз зыңсага кәзцоз,
Абас иңшың зеггы.
Иац уи ахьхьахәа ианцоз
Ғитзомыт азәгы.

1991

АҘСЫЦӘҒАРА

Азыс шкәакәа иамбазакәа,
Ажәытә цеңаажә иташәеит.
Азыс шкәакәа – ажы амцакәа,
Аха, рыцха, убас ишәеит...

Раңхьа иңсит, нас аңсы тәлеит,
Иагынеитнахт абыжыгы.
Инкыдпәлеит, иаакыдпәлеит,
Аха ашьап амкит ңаргы.

Хыхь, еибарс афызцәа мцози,
Урт зегь афныка иццакуан.
Уажәшьта затцаaira имлашьцози,
Иххаза аетцәакәа акуан.

Ацых хьшәашәа ахьта афалон,
Цьматәыџан амза лапшың.
Азыс, рыцха, афага афалон,
Абжы цо афытра иафың.

Ус, акы атцең иаақәххылеит,
Азыс, ан акәыз ңнашьеит.
Аха фымткәа аеааннакылеит,
Избанзар агәы иажьеит.

Ақәыцма уа итаңшуа фыцха:
– Уарбан? – акәыкәу тнаргеит.
– Стахаит?! – ахәеит азыс рыцха,
Ғеирак шыкамызгы абейт.

– Арахь утыт, уара аңхамшьа!
– Схалоу? – абжы геит такантә.
– Саины сыкоуп сара, уаншьа,
Ех, иуасхәахьои закантә?!

Ақәыцма млашь мыңшит уаха,
Ипа афатцахәы иазцеит.
Иааиуаз, азысгы ианахаха,
Илашьцеит, илашьцазеит...

Азыс уахагы иказамыт,
Иңыххааса уи амгәа итан.
Аха ақәыцмагы тынч итәамыт,
Абар-абар, уажәы-уашьтан...

Итытырц иқәңон, итагаакуан.
Аха ус мәа камлазеит.
Уа амши атхи еибаңсахуан,
Иара убра илтаңсы иагыцеит.

1989

АИХАҢСЫХӘ

Сара сабду дшыкоу абасоуп:
Баша абырсаатк дузыртөом.
Сара сабду инапқаа җазоуп,
Башазагы ипхзы катөом.

Днатәаны дацклапшуа даара
Иахзыкаитцит: ачамскәыл,
Аңьам, амхатә, аныга, асаара,
Ахәартә, акаткәыр, абкәыл.

Хгәылак дааҗаххыр ма усыхә хәа,
Саргәакит хәа ңара акы,
Ицәыригозеи ма аихаңсыхә хәа,
Рахатыр бо, рмаршәа кы:

Атцәымка, агәымжәатә, аҗыга,
Ашьалашьын, апарпантә...
Акы иңнацәауеит аныга,
Егы цоит ацәахәа анда.

Урт зегь убас ицхафыруеит,
Афрангь еипш иргоит ахәы.
Сабду заманала идыруеит
Урт сышрейөазо мыцхәы.

Убриазы убас ицәахымзи,
Уаха иуңыхьамшәо ңара.
Аха убас рбара сҗахымзи,
Рымариа сазңшын сара.

Ус, афны саанхеит зны схала,
Сабду дрыма ицан сасра.
Аихаңсыхә ңшаа санырхала,
Срылауастеит сызхара.

Иахьа сус атдыхәа ңыстцәон,
Аха исгәапхом сеиха аҗы.
Иацы атцәымг алахыстцәон,
Иахьа иңнаҗазом амҗы.

1989

АЛАСБА

Ихы иакәыхша илаба хәчы,
Ипкәон уи иласба хәчы.

Дахьналалаз иахьа амхы,
Иакапануа иара ахы,

Ицәахахан уа аңықәреи,
Шафоз иара ихатә имбеи.

Нас иаатцәа ахы интарңаны
Дөахеит, ипкәрц иганы.

Игеит изгозгы дамырба,
Игеит иахыгозгы амырба.

Нас иркало илаба хәчы,
Ипкәон уи иласба хәчы.

Иара цәыуан уа ихәхәаны,
Ишьтан аатцәа ахы җахәаны.

Са ирыцхасшьан, иара нцәа:
– Избан изтаҗоухәаз аатцәа?

Даҗәымтцуа илаба аҗьара:
– Садырыр исыцхауеит иара!

1989

АКӘЧЫШЬ

Җамзырха ахышь нтасит,
Уи ңшатлакәны ишьтасит,
Зеггы рхы ахьхаз иасит,
Аха акәчышь мтцанарсит.

Уа арцына кар-карит,
Абағгы җар-җарит,
Андуггы дпар-парит,
Абдуггы дуар-уарит.

Ахәыцгы дҗыж-җыжит,
Агәашәгы җыж-җыжит,
Ашьацгы цыр-цырит,
Ацысгы цыр-чырит.

Ахышь абна агәы иасит,
Ақәчышьгы ахы иасит.
Урт заҳази избазы
Еицыхәхәон: «Җашҗази?»

Уа арцына кар-каруан,
Арбағгы җар-җаруан,
Андуггы дпар-паруан,
Абдуггы дуар-уаруан,

Ахәыцгы дҗыж-җыжуан,
Агәашәгы җыж-җыжуан.
Ашьацгы цыр-цыруан,
Ацысгы цыр-чыруан,

Ус, уа ицәырҗа цәырсуа,
Җаңхә урт еицәырцуа,
Ашта инталт, тынхада,
Ани акәчышь хәчы ада...

1989

АҚӘА

Ахыр-хыр хәа
Иауеит ақәа.
Акыр-кыр хәа
Иччоит амхқәа.

Ирыхьыз гәныргон
Урт иацы.
Иахә еивыргон
Урт рыцсы.

Рыбҗа еитдырхит,
Уажә зеггы.
Рыхқәа шытырхит,
Уажә зеггы.

Рыгәқәа тәымзи,
Уа ихыхәхәа,
Адуinei ртәымзи
Уа игәыкуа.

Зеггы рбон уа,
Ираз-разза.
Рнапқәа рҗон уа,
Илас-ласза.

Ацстхәа хыцуан
Шьта иеырбо.
Амрагь цәырцуан
Рхағқәа рбо.

1989

АКӘАРААН

Аратцлара гәатан иаан,
Афатә иашьтан ақәараан.

Абгыжә илалан еимдон,
Иатахзамыз акы абон.

Интаха-аатахауа ицон,
Абла царқаа кэаратон.

Ус ишнеиуаз: «Җаау!» арган,
Алаңш нақәшәеит акакан.

Инахыкәшеит, цқыа иабеит,
Иеырбабеит, иеырбеит.

Нас инаст, атах нарган,
Аха иңымеит акакан.

Акәараан ааскыан еитах:
«Атах, атах, атах, атах!»

Аха ишьтан ус ицәкәыншьа,
Акәараан цшын иңыашыа.

Нас уи ац иныбжыакны,
Иналалт ажәџан иццакны.

Ажәџан иалалангы ицон,
Акакан хәчы аңсы азон.

Ианнеи хахә дук аханы,
Иноунажыт уи иазырханы.

Иагышлеиуаз агәы тқыаны,
Ицеит ахахә инанкыаны.

Ицеит, иадцыххаала ицеит,
Аиуак уаха икамлеит.

Акәараан гыежыуа иңшаауеит,
Акәараан агәы цшаауеит...

1989

АГӘАЛА

Итәан иимбацыз уаџы,
Дыңсуан ах иматцуџы.

Уажә нарцәыка зәы нахәыз,
Дихагыежыуан ахтыпхәыс.

Илкуа дақәшәомызт лара,
Илшьтуа дақәшәомызт лара.

Ахтырпарцәа мхык лартон,
Ахтырпарцәа хәык картон.

– Уа-а, ишоурацәоуп, Аллах! –
Ашәшьыра дытәиан ах.

Ахкәажә дахытәаз деикәашәы,
Уа лхы дырфыгәуан уажәы.

Дыңсуан ах иматцуџы,
Ахтынра зегь атцуаџы.

Уи дихгәакуан ахтыпхәыс,
Зыблақәа алабжыш хыхәхәыз.

Ус, даналага аңсзара,
Абасгыы җаатит иара:

– Абрака интәоит са суахта,
Сах иматцгыы зуада шыта?

1989

АЗЫРКӘИ

Азыркәи хәчы, азыркәи,
Уани уаби ашьха ицеит.
Нас узеимдауагь закәи,
Атцх ушалаз уаацсазеит.

Атцх шьхатәыла илашьцоуп,
Ирлашатәуп уи зынгы.
Атцх шьхатәылагь итәцоуп,
Аха изылашом уеизгы.

Дыкоуп ахра иафәахаз,
Уи хымпада дафгатәуп.
Дыкоуп агәаџа итаһаз,
Убригь амџа ирбатәуп.

Нас узеимдауа закәи,
Уңсы ааитак, иузхоуп.
Амла уакызар, азыркәи,
Уахәшьа хәчы алу дахоуп.

Сақә-сапыншәагь длагоит,
Ацәа гәыбзыгь лыбла ихуп.
Алу, уахәшьа лымч агоит,
Уи ацхыраара лтахуп.

Уналыдгыл, ухәы калтап,
Уңсы злоу уахәшьа хәчы.
Крыфан ацәа-хаа шәазцап,
Шәыхқәа нылатқан ахчы.

Нас иудыруеи, шарпазы,
Уани уаби шубо пхыз,
Агәашә иааталан лассы,
Удырфыхар ашәхымс инхытц?!

1989

АЦАА-БАБАДУ

Абар, Ацаа-Бабаду,
Икны дааит алаба ду,
Ахамтақәа тоуп иаатцәа,
Җа ҳаиңылоит ҳгәырғатцәа.

Бабаду ихы-иңы лашоит,
Җара ҳзын абар ишоит:
Ацәа қаңшьза иуаркалеиуа,
Ахәырма џеижь канталеиуа,

Амандаринагь џеижькакаран –
Амра аңхара – уи иаңхаран,
Алимонгы – афџы хааза,
Апатырқал – абла гәыкза,

Аңыңыңыһәәқәа кахәхәа,..
Алахарџа – ацха ахыкәкәа,
Акамфетгы – ацәа итыңхо,
Ачархәы афара угәаңхо...

Зегы акака анаҳиркы,
Җаиңыкәашоит амца аркы.
Җаангы, Ацаа-Бабаду,
Уахзааи икны улаба ду!

1987

ПИЛА – ПИ-ПИ ХАПАРА

Җара ххәыцра иаңышьаран
Уи иахымаз хыңзышьаран:
Пила – пи-пи Хапара,
Зеиңш дыкәмыз аңсабара.

Ашыжь днени дышталон,
Цэыблак икэаг дынталон,
Дыцэан – игэы рахатын,
Амш акрушы шахатын...

Ауаа аныцээз – днафыхон,
Крифон, афы днафыхэон.
Днеиуан атх дагэыла,
Зегь неилатцо хла-гэыла.

Абахча шэыр җахомызт,
Шынка утра иҗахомызт,
Ажэи хэыси неитеитцон,
Атэакэа амца нацреитцон.

Лбаа алуқэа еибаирфон,
Атышафы аҗқэа ирцон.
Амхқэа арахэ нартеитцон,
Иибаз дҗахэа дыштеитцон.

Адэггы ианықалоз ашара,
Ахэхабжь гон ана-ара.
Абас дықэымзи аҗсабара
Пила – пи-пи Хапара.

Кэыркэа ашоураха, аиқэараҗ
Зны дшыцээз – лбаа акэараҗ,
Аҗтақэа атх-лашэ иафызан
Хашьхақэарҗ еизыффызаап.

Нас идыдит, иагыхисит,
Ақэа леит, азқэа хыцит,
Уи икынзагы иназазаап,
Дшыцээзгы дыхнатзазаап.

Пила – пи-пи Хапара
Дықэым уаха аҗсабара.
Амра шгылац игылоит,
Игэырҗатцэа зегь аҗылоит.

1986

ЦЫЦИ ЛАЦИ

Цыци Лаци рзыхэа абра,
Хтыск шэасхэауеит сара.
Афыцэагь бзиа еибабон,
Убас рыгэрагы еибагон.

Җнак, ирхалашо рхы-рҗы,
Урт рыбжьара – ахэааҗы,
Уа алҗыс хэычык ааганы,
Еитархаит бзиа ибаны.

Реифызареипш иазхарцы,
Адацгы убас иахарцы.
Нас иақэыртеит азахэа,
Иагыакэнаршеит анапқэа.

Алҗыс цаахо иазхауан,
Адацгы цахны иахауан.
Уи иацлабуан азахэа,
Алша рнатон ашэахэа.

Ажь аңғала, ажь аншэы,
Уа еицҗырымхуаз уажэы.
Рфызцэа хэыцқэа неизганы,
Ирфон уа бзиа ибаны.

... Сынтэак иҗахаит убас,
Уапаз цыушьон иашэхарпаз,

Ажыымжаакэагы ейкэыншэыл,
Ирархэон: «Иссирхеит шэыл!»

Аха цыпх ейцш иртэазом,
Цыпх ейцш афызцэа рзаазом,
Азын ааиуеит, амч ашэоит,
Ахьта зысыз ажь ышэшэоит.

Адсаатэ асын митэ картцоит,
Рызхара ыфан наф ицоит.
Ақэцэаф ардэына шэахэоит,
Иахышэахэо абасгы ахэоит:

«Сынтэа Цыци Лаци еисын,
Қафурахеит хара хзын!..
Цэиит, цэиит, шэааи шэласы,
Ахьта иахцэагоит абаацсы!..»

1986

КЭЫДРЫ АШЬУП АФЫ

Ирыман ашьхақэа ачара,
Адыд ашэа ахэон.
Цэымзан мацэыс каччара,
Бцэартцас афы тфэон.

Арфашқэа асны еинырфэон,
Ацлақэа кэашон.
Ақэа рыжэтэын, игэыргэон,
Қафлагь идыршон.

Ус, имышьтыкэан баша,
Афы адыржэт Кэыдры.
Уа имкэаратцакэан иаша
Иагьдэықэлеит ицры.

Ишьтнахит ажэахыркэа,
Иеибафеит агэы.
Икамызт абла хыркуа:
Ашьха, афэаа, ахэы.

Ишнеиуаз цэара икфасит,
Цэара абахэ ейкэцеит.
Аха изхэада иаанфасит,
Игэаан фыц икэцеит.

Ацхақэа цэара ихнахит,
Ацлақэа хнатцеит.
Цэара афэуаф дышьтнахит,
Алыкь шытанатцеит.

Цэара амхыртақэа иртэлеит,
Ицыжэжэо ршьапқэа.
Цэара атэафэақэа еишьтэлеит,
Изкыымсда анапқэа?

Ахахэқэатцэкыагы афэфэахэа,
Еиннафэон иафца.
Кэыдры леиуан агэгэахэа,
Иаман афкыафца.

Иахыа иашэон абаагэара,
Иацтэи акруфы.
Уа-а, шэымнеин ааигэара,
Кэыдры ашьуп афы.

1986

АШЬХЫЦ

Ажэаан иалшэан инкашэеит
Ашьхыц.

Сара исыцхар хәа сымшәеит,
Иаашьтысхт.

Инансыртәалеит уа снапы.
Ахьшәтхәа
Игәастеит анапы, ашьапы,
Ажәәа.

Бафцдәак аламызт цъара,
Рыцха.
Нас ишцакашәеи абра,
Ғыцха?!

Инага иныластеит ахчы,
Изыәза.
Сағызцеит сгәыла Ткәычы,
Сыәзан.

Ашьхымза – дызґеу абриоуп,
Сөыза.
Унеир иудыржәуа цхазәоуп,
Ғымзар.

Хәицны аәныкагы хәауеит,
Хәыцъагы.
Атак ихәоит – сизцаауеит
Ицегь:

– Иалагазар мыцхәгы аиа
Шьтнахырц?
Ашоура азхымгазар мариа,
Ашьхыц?

Уаха иамоузар лазара,
Зыда?
– Иуасхәоит, исыт азара,
Исыта?!

Хәанаи снахаххит снаскъан,
Иаашьтых
Исырбарц, иабакоу ицахъан
Ашьхыц?!

1985

АХӘАЦ

Акәарти ақәчарақәеи еимдон,
Ус, акәарт ахәац абеит.
Акәарти ақәчарақәеи еикәпон,
Ус, акәарт зегъы ирцәагеит.

– Иаашәычха, ишәнатоит иашар,
Аха зны иашьып, иашьы! –
Ирылабжьон арбагы цар-цар,
Зымәа иахьгылаз ағырчы.

Акәарт ахәац кыдкьо иашьит,
Ақәчарақәагы ғыц икәгеит.
Акәарт уахь зынзагы имцшит,
Иара ахата илбаанадеит.

1985

АУСУРА

Амра ахәы ихытхъан сангыла,
Сгәы алакамкәа, схьантаза.
Сышәкәы еипхьыттақәа неидкыла,
Сғынасхеит рытра интаца.

Ашкол ахь... аха сгәы акалан,
Иагысхьынхалауан убра.

Иацы ахэмарра сханагалан,
Шәкәык аха смуит җара.

Сөызцәа зегь цахьеит аҗыҗахәа,
Ашыҗь аҗсы ахатаны.
Урт рдатәкәа анырхәо аҗҗахәа,
Сара стәаз сыҗсы заны.

«Ных!» – уаҗа шыҗак җамҗакәа,
Сгәы снанамго санынха,
Җхәаҗагы шыҗахәаҗаҗа сымҗакәа,
Абна снылалейт ганха.

Уи сагылатәан ашышыҗахәа,
Ашыҗьааираҗа сазыҗшын.
О, игозей аҗсаа рыҗыҗахәа,
Зегьы-зегь акака ирҗын.

Уа ашышҗамс атҗала айдара,
Иара атҗкыс кыр ейҗаны,
Икыдла иҗеиуан амардара,
Иҗон ишҗахәауа ейҗаны.

Ашыҗыц ашәҗыҗкәа нейлыхуа,
Уа аматиязгы иҗшаауан.
Иаман иаҗыҗон иаҗышыҗыхуа,
Иҗон иаауан, иҗон иаауан.

Аҗыс хәыҗгы аматәахә аман,
Имаиц шысхәоз иаҗыҗон.
Аҗыс хәыҗзаҗа аҗшыҗа амам,
Еилатҗо аҗны җанатҗон.

Мап, стәазамыт уажә ашышыҗахәа,
Исхыҗчозшәа амраҗа җшын.

Иахылҗуазей ма абна абҗыҗахәа,
Зегьы-зегь акака ирҗын.

Ус, сыҗууан са сәагылейт,
Сшәыраҗа аашыҗсхын лассы,
Ашҗол ахә амҗаҗа снанылейт,
Иаасыхәкәаз зегь схәараҗы.

1985

АҖЫНГЫЛАҖА

Сматҗа изыҗахә акәҗыҗа җатҗаны,
Иҗатҗаны, аха уа аҗсы ахатҗаны,
Инаган ианистҗа ссиршәаҗа ибейт,
Изымҗахәан артҗәааҗа аатирҗейт.

Агәыргәара маалыҗышәаҗы ихалт,
Дышыҗхысаауа иман ашҗа дҗалт.
Ашыҗац иатҗәаҗа атлаз шыҗанатҗон,
Иара дыҗуан – икәырҗыҗа җырҗон.

Нас ашҗа дызҗаз мариатәахан,
Агәарабҗьарахә ддәыкәлейт дейхан.
Икәырҗыҗыҗы аиа инатҗатҗан иҗуа,
Мәахәастак азиҗшааит илакьуа.

Җара ишнеиуаз атлаҗа җнахәейт,
Уи «иҗкәа» рахә артҗәаахәа дыхәхәейт.
Хәдаҗахәа зегьы ахәынҗәа иаҗаны,
Илсит рыҗсы рыма, аха ейбҗаны.

Җа җара ишҗоз адарыҗхра иакит,
Уаҗа изымҗейт, дгәааит, дейбакит.
Иакәихыр акәхейт изҗаз аиа,
Имҗаҗа нас ишыҗалейт икаиия.

‘Еа җарахгы уа амарда иаҗахеит,
Иара аҗада – «ицәкәа» алада еихеит.
Иааимдырххазаргы уи имч мхазеит,
Икәырчыжыгы җахатцалан, есс, ицеит.

Җаңхәа иҗынеихоит уахь дыццакны,
Иагъааихәуеит уа аларгыла кны...
Аңхзы убас иҗыкәкәоит – усс икзам...
...Ахәыҗыҗәкәа мәа мариа иҗахзам...

1985

АХӘЫҢЫ

Иан дангылоз длыцгылон,
Аха дыргәыбзыҗ днылкылон:
– Ухәыҗымы, уа уцәаз, нан!

Ишәтә ркшаны иҗеилеихәон,
Ларгы дааины ус иалхәон:
– Ухәыҗымы, са иушәыстап, нан!

Уи мхатәда асаан данылон,
Ларах диабжыо днылкылон:
– Ухәыҗымы, хара иуҗастап, нан!

Хәмарра хәа ашәа дынтытуан,
Ларгы уи инаишьәҗылтуан:
– Ухәыҗымы, хара умцан, нан!

Иарах акгы дацәшәомызт,
Лара лыбла ааихлыршәомызт:
– Ухәыҗымы, ацә уашьуеит, нан!

Алакәкәа хааза изеиталхәон,
Дыргәыбзыҗуагы ус иалхәон:
– Ухәыҗымы, шыәа уцәа, нан!

Ус, даакәлеит иахәшыа адунеи,
Иаргы иан лкалҗ ахь даннеи:
– Уара, шыәа уарҗысуп, нан!

1985

АХЬҢА

Ацыс хәҗы ахьҗа иакит,
Ахьҗа!
Ацыс хәҗы амла иакит,
Крахма?

Ацыс хәҗы кыр илаңшит,
Ғыцха.
Аха дгыл җатцак мааңшит,
Рыцха.

Иңыруа аҗәәан агәы ихалт,
Ғыцгы.
Ашыаңкәагы ахьҗа нарҗалт,
Аңыцгы.

Ацыс хәҗы аарла ихнатуан
Абла.
Аха ахьҗа аткысгыы иакуан
Амла.

Нас сынцәылан сара адәы,
Иаша
Уа инеитысхит иабаратәы
Саҗа.

Игәырҗатәа уи нантәалт
Стысгыы.
Ахәаша абейт – аңсы җалт
Ғыцгы.

Уаха уи ҫырны имцазеит,
Крахма?!
Харт хаишызцаан хканатцеит
Ахьта.

1984 ш., Переделкино.

АХЭЫЦҚӘА «АИБАШЬРА» ИХЭМАРУЕИТ

Амра иаһьоит ашәахәақәа,
Цьара ихым ашәшы.
Ихэмаруеит аштәф ахэыцқәа,
Ахра ауеит рыбжьы.

Урт рөыршан уа наӋ-ааӋ,
Изфү еибашьроуп.
АӋәк, аӋәк, аӋәк, аӋәк...
Хысроуп, еибарцсроуп.

Ичапан ахы ҫашәан,
Азә уа дыннакылт,
– Аат, амарцьақәа, шәымшәан! –
Уи атыңаф ҫазә дгылт.

НаӋ-ааӋ амца еиҫадырцеит,
Изыцхьазода инҫәаз?!
Аҫацәа рахьтә азә дынхеит,
Дтарцалт амацәаз.

Аха дықәңон хацәнымырха,
Амцабз агәтаны.
Мап, иеритомызт аҫа,
Иңсы ахәага таны.

Ишәақь надикылт ихы,
Уахагь дымбжьажьеит.

Аха иамкит иразкы,
Иабцъар уа дажьеит...

...Абду урт дахьырзыңшыз,
Хәыцрак дама ицон.
Ибла атцыхәа инахьыжжыз,
Алабжыш каңсон...

1979

АФОНТӘИ АХАҘЫ

Рацхьа дыргыл реиҫабы,
Амца аҫықәыхәхә рхы-рҫәә,
ҫыц иаатыңын ахапы,
Иааилагылеит ахэыцқәа.

Ус, азә дөахан инапы,
Ажәа дахәауеит абра:
– Хьыргцәа ҫызбааит ахапы,
Аха исзымбеит сызхара?!

Уи дизңшызшәа даҫазәгы:
– Сара ахтынра ссир збеит,
Хаитәауама, мшәан, уатәгы:
Даҫазныкгы избарц сызбеит?!

Ахцатәигь ус итахуп:
– Ицьюхәрцсаран аңарда,
Са ани асцена сыбла ахуп...
Ех, ишцазбарыз еиҫа?!

Аха урт зегь иреитцабыз,
Ажәа мазеиза иҫакуп:
– Са убартқәа зегь аазыртыз,
А-Смыр цкәын дызбар стахуп!..

1979 ш., Переделкино.

ААМҒЕИ АУСУРЕИ

Аңш ааргоит – ашыла ргоит,
Алу кѣаңыруа илагоит.
Аху,
аху,
аху,
аху
Алу кѣаңыруа илагоит,
Идырѣхѣоит, – аамта иаңнагоит.

Ақыдқәа ааргоит – ағәкәаггы ргоит,
Ахәархь ақыдқәа еиѣнарффоит.
Ахыр,
ахыр,
ахыр,
ахыр
Ахәархь ақыдқәа еиѣнарффоит,
Идырѣхѣоит, –
аамта иаңнагоит.

Аихаңсыхә цагәын иааргоит,
Ачархь иахуеит – ахәы агоит.
Хырр,
хырр,
хырр,
хыррр
Ачархь иахуеит – ахәы агоит,
Идырѣхѣоит, – аамта иаңнагоит.

Асаат уртқәа зегь абоит,
Асаат урт рыгәрагь агоит.
Чиқ-чақ,
чиқ-чақ,
чиқ-чақ,
чиқ-чақ

Асаат урт рыгәрагь агоит,
Асаат аамта иаңнагоит.
Нас...
Асаатқатцаѣ иахь иргоит...

1979

АСЫ АЗХЬРА

Харт зегь хаузыңшуп асы,
Иузаауп матцыкгы.
Хургәырғазаргь уа зназы,
Ухамбазеит цыңхгы.

Са сзы ауада рңхьазаны,
Башаза иаанкылоуп.
Са сзы аңьанах қатаны,
Аѣны атқака игылоуп.

Истахуп ахьта сакырц,
Ахылпа ду схастарц.
Ашьхартцыс напыла искырц,
Ирңханы крақастарц.

Сара исыркәымпыл сазхьуеит,
Иарггы иауам қасқәа.
Санду дыччоит – са сағьуеит,
Азын цом зынтқасқәа.

Саб исзааихәан ахамы,
Иара ус икнахауп.
Асы-ңшза, Қада аханы,
Арахь улбаа, сыгәнахауп!

Ахәитқәхәа атарақәа тәоит,
Адгьыл ду хырѣаңшыаа.

Зегъ акоуп сара суцәшәоит,
Уаагылархәа мѡабжа.

Ухгылароуп сыбла нѡаар,
Уара иссиру пхызны.
Ех, шака иахѡахузеи уаар,
Хашьха дуқәа урхыцны.

Уалагароуп асоура,
Ааи, уалагароуп.
Адгьыл иахѡаурц цоура.
Ажәѡан ду лагароуп!

1979 ш., Переделкино.

АИМАК

Шьыжь шаанза игылан,
Рартмаққәа аанкылан,
Амѡа хара ианылан,
Ицон уа еишьѡагылан
Гәыгәли Кәыкәли,
Хәыхәыни Хәыхәыти,
Камыгәи Хабыгәи,
Абзагәи Камсагәи.

Амра ххаза игылеит,
Даргъ шнеиуаз иааѡгылеит,
Рхы-рѡгы агәырѡа анылеит,
Избанда уа ирѡылеит
Таташы Нанашы.
Кәалашы Кәаташы
Цьаханеи Тарханеи,
Арсанеи Сусанеи.

Иасуан аѡша хьшәашәа,
Ицон абнара рцәажәа,

Иеимырдон уака ажәа,
Иеицырхәон уака ашәа
Гәыгәли Кәыкәли,
Хәыхәыни Хәыхәыти,
Таташы Нанашы,
Кәалашы Кәаташы.

Ашьхамѡа рѡсы еиѡаркит,
Аха ахәнара еимаркит.
Уа хѡык азә дыхѡаркит,
Иеимаркит, иеиѡаркит
Камыгәи, Хабыгәи,
Абзагәи Камсагәи,
Цьаханеи Тарханеи,
Арсанеи Сусанеи...

Цьоук хыкәшарц амѡа иқәлеит,
Цьоук шиашаз уа идәықәлеит,
Цьоук ахьтәаз уа идырхәлеит,
Ус, амш-бааѡс рыхѡыгәлеит
Гәыгәли Кәыкәли,
Хәыхәыни Хәыхәыти,
Таташы Нанашы.
Кәалашы Кәаташы...

Ирмысуа аѡша хьшәашәа,
Ирмаѡауа аѡсаа рашәа,
Уаѡа абнагъ мырцәажәа,
Иаауан уа имеицәажәа –
Цьаханеи Тарханеи,
Арсанеи Сусанеи,
Камыгәи Хабыгәи,
Абзагәи Камсагәи...

1978

ОРЫХӘ

Орыхә гәартдын шыжыымтан,
Азы инырны ицеит.
Адәы иқәын, агәәә итан,
Уахагь имтәзеит.

Амра аеыларкәны икашит,
Абыгькәа еикәахәуан.
Аха ашәшырахь хәа имыпшит,
Аңыжә-ңыжәхәа ихәуан.

Амш еихәласны илеит ақәа,
Убасеипшгы икашит...
Ақәа шцозгы инахыкәкәа,
Уи зымәа имыпшит.

Атыхәа-хәмар амт аршәон,
Иагькарулуа иңшын.
Ашәац иатцәа кашә-кашәон,
Хәжә ахәра иафын.

Ачыргә агәытдамзо иантәы,
Уи аңсы еивнагоит.
Нас ашышыхәа иааныжә адәы,
Афныка инеихеит.

Уа атәыәқәа разынха,
Ианаагәарла ихәны,
Ахәыс тижьырц амзырха,
Саб дындәылт афны.

Уи иныга хытто дәагылт,
Уака такәы анцы.
Хыш хәыңы иара иннакылт,
Убриггы аңазы.

1978

ХАҚӘТЫ АРЦЫНА

– Нанду, изит хәқәты арцына,
Сеимдан исымбеит.
Ахышь иагеит хәқәты хазына,
Ма акәытрыбга иагеит.

– Уи ада пхаста хмоуааит,
Иакәнагоит рацәа!
Кәтагь амтәзо хәгоу ибааит.
Икаршәтәын ахы хтәа!

– Икаркаруа, игәыргьа-хәмаруа
Избахъанеи зынгы?
– Игәыргьа-хәмаруа икаркаруа
Иалазам акгы!

Амшкәа цон, ицон еишәталан,
Аамта уастон.
Маза-маза агәәә дталан,
Нандуггы деимдон.

Уи саргы сәылмырбазакәа,
Хабнаф сыңшаауан.
Аха уа хееинмыриазакәа
Баша хцон, хәауан.

‘Енак хәицәажәауа хшеидтәалаз,
Хәгьшымгәыгзоз харт,
Абар, агәашә иахъааталаз
Хәқәты арцына, хкәарт.

Уи ахьәежә еипш акәчар атан,
Ирыгәтылак иааргон.
Ах ду беиа ибо, ифырхатан
Ирыңхәауа абжы аргон.

Ҳа ҳғәырғара цәыраагомызт,
Уа ҳақхашьаны.
Нанду сара сахь дыңшзомызт,
Стәан саргыи ыңышыаны.

1978

АХЬЫЗҚӘА

Фантина ахьзуп са сыцгәгы,
Иаргыи иагәақхоит.
Сақхьар, иафозаргы ахәи,
Сара сахь иеихоит.

Са сласба иахьзуп Такар,
Иаргыи уи бзиа иабоит.
Ахьз хәан сыбжыи насыргар,
Уа иаргыи абжыи аргоит.

Орыхә ахьзуп сара схәиыс,
Ғыстыр ахьз хәаны,
Атахызаргы зымға ағы хәиыс,
Иааиуеит иеиханы.

Сыетцыс иахьзуп Қыармәтеи,
Уа сыбжыи ансырга,
Ақырцәқәа, атыхәа млакьтеи,
Иааиуеит иеырга.

Гожь ахьзыстан са сеада,
Жәантә сыбжыи сыргеит...
Ихәуа иахьағаз ахәада,
Ахы иаахан зымбеит...

Баша сгәааит, ухәици да,
Уи хшығла икәадоуп.

Зыхьз зызгәнымкыло аеада,
Иазухәари, иеадоуп...

1977

БАҒЕИ ДАҒЕИ

Шыбжы агәыхәтә икәгылоуп амра,
Ицахә-цахәоит ашәахәақәа.
Иеиғдырғарц азыжы цамцамра,
Инхыкәгылоит ахәицқәа.

Акалмахәқәа еилахәылмызуеит,
Иахьнеиуа цыгыи иеыргоит.
Амлагәыркәа еиыс-еиысуеит,
Ргәишцақәа ажәван иадыргоит.

Ус, ашышыхәа ғааитит Даґа,
Дызхыңшылоз зымға иныжы:
– Ахы, нас иухәозар, Баґа.
Заґа цысз тоу абри азыжы?

Даахәицны иаґеикуеит Баґа:
– Абраґа иґоуп хышәи хґа!..
Аха иахаз цыеишыоит Даґа:
– Еиґахәеишь, ишґоухәеи ишґа?

– Хышәи хґа тоуп! – ихәеит Баґа, –
Ғақхәа уа инапы нароу.
– Уанацьалбеит, – ғааитит Даґа, –
Иубмои азыжы заґароу?!

Аґашә дуқәагы алахґтозар –
Зґыи иреихауп, ихатґа?!
– Цыымхеит, исхәо хоумтозар,
Уара унґалан иґхьаза!..

1977

АХӘЫЦҚӘА, ШӘМЫЦӘАР ИЖӘБАЗОМ

Амшын ихуп акаққап,
Ахгылан ицоит, изсазом...
Еимаас иашьоуп атқаққап...
Ахәыцқәа, шәмыцәар ижәбазом.

Ажъеи ақәыцьмеи еикәпеит,
Амрагъ тгылеит, ицазом.
Ажъа кәашоит, аиааира агеит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Шьынкакхәа убас икалеит,
Ацәқәа ахан – ирызгазом.
Иашьтһаңаарц ахәынаң неит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Ахәылыхәа иауеит асы.
Акарматцыс абжыи еикәтәазом.
Амахә хырхәоит иаразы... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Амтәыжәәа еитцых, адәыгба прит,
Иныкәар уи агәы иаузом.
Цьоук аргәырғеит, цьоук аркәырит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Ағба шкәакәа хкәара ихуп
Аслан аман, иццакзом.
Хашка иааиргәырғеит, цьоук аркәырит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Хәалаңсы икамчышьтыбжь гоит,
Адауцәа шәан иахьцо рбазом.
Ихьз-ипша геи-шьхеи еимнадоит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Азиасгьы тахәхәа ацәа иагеит,
Ишәхәаз камлар калазом.
Раңхәа игылаз – раңхәа ибеит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

1977

АЗЫХЬ ЕИМАРКИТ

Азыхь хәчы ахьхәхәа,
Ицоит иласза.
Ахахә-ссақәа пхәхәхәа,
Ицоит иразза.

Ус, инычпынгылоит
Ахәыцқәа ццакны.
Нак-аак иааиғагылоит,
Реирыз хәыцқәа кны.

Реиғыхара шанагъ
Иналагоит абас:
– Арака азыхь шамаз
Са саб иоуп избаз?!

– Уара уаб ибазаргъ
Иеитдихит са саб!
Ахы, агәы узтазар,
Шьта иазу хасаб!..

– Сара саб имбазтгыи,
Иеитдихуазеи уаб?!
– Уара уаб уипазтгыи,
Угылозма уеыргәаң?!

Иаха-иаха еиғыхоит,
Иағьуеит иахагьы.

Агәағ пейпеиуа ирыхойт,
Дхьатцауам азәгы...

Ртачкәымкәа, рнапхыцкәа
Уа наҥ-наҥ еимдоуп...
Ипыречын реирызкәа,
Икәыбаса ишьтоуп...

Азыхь хәчы ахьхәхәа,
Ицоит иласза.
Ахахә-ссақәа пхьахәхәа,
Ицоит иразза.

1976

АСЫ ХЗАУЕИТ

Иаалыркһан асы хзауеит,
Ашәыб амахә ланаркәит.
Уахынапшлакгы уи ихнакһеит,
Ус, ипшасын – иааипнакһеит.

Ари шырбаз ахәычкәа,
Амца афыкәыхәхә рхы-рәкәа,
Зегь еибарыфны иласы,
Аа иахьналалаз асы.

Нас игыл хара-хара,
Еигәыдыртцеит рызхара.
Еидыххылеит, еибакһеит,
Илеибажыт, ирыцкһеит.

Уаха амур ихәан азәы,
Сыда хакәхойт хәа уатәы,
Уаҕа аус нап аиркит,
Ифызцәагь уахь иццакит.

Ирыцкһазгы еизыхәхәаны,
Нас иратцәан, ирфаны,
Иаламкәа цәыкәбарк азы,
Идыркәымпылуан урт асы.

Мыцхәгы иакәтцауа пату,
Иафын Атцаа-Бабаду.
Амаршәа куа, имыццакуа,
Иафартцон ацатцакәа.

Ататыныжәгагь нафакуа,
Лаба дукгы уа инаркуа
Хылца кәацәкгы ахатцаны,
Иаалгеит ус икатцаны.

Аха ирзыпшызшәа дара,
Амра аахәыцыпхеит убра.
Ашәыбгы кыдхәаша ицоит,
Афаркәагь ахьхәхәа иччоит.

Хайт, абырсаатк зегь агент,
Аха ишаакартаз инхеит
Ани Атцаа-Бабаду,
Икны ипшуп алаба ду!

1976 ш., Переделкино.

АРБАҒЪ-ЧЫШЬ ХӘЫЧЫ

Баҕа-баҕа ашьапкәа ргыло,
Уи нафалан амардуан,
Зны инытгыло, зны иаатгыло
Аки-кихәагьы ифәнатуан.

Ишнеиуаз абартца инхалеит,
Азалгы иныфналт, абан.

Аха, сишь, аблақәа адхалеит
Асаркыа ахыглаз абан.

Абар аңышьатә: уи иангылан
Ишнәтқыара рбагык ахыңшу.
«Уа-а, дызустә сахра нкылан
Уажәы исымызхырц иаңу?!» –

Ари гәаан уа аеарчызар,
Анигы гәаан аеарчит.
Ари шнәтқыара инаңшызар,
Анигы шнәтқыара иааңшит.

Аригы ыңеит, анигы ыңеит,
Инеиңаст: атах-атах!
Аха асаркыа наҕ ианыңеит:
Атак-атак, атак-атак...

Уи қахауан, аха игылон –
Еилагьежыуан аблахатц.
Аха игылон, аха ижәылон –
Аарла иакын аңсы ахац.

Уаха акы аазымдыркәа, рыцха,
Мчык хәа аламкәан уажәы,
Асаркыа аңхыа ишьтамзи ҕыцха,
Агәы ытцуа, ашыа аҕашәы.

1996

АХАТӘЫ БЫЗШӘА

Убас ихәмаруеит амшын кәанда,
Ацәқырца акәа утанахәхәоит.
Абжыгы цсыршыагоуп, избанда,
Уи ахатәы бызшәа ахәоит.

Акарматцыс уа абжыы цымтәанда,
Ацх иалыхәхәа оума ахәоит.
Убас угәы хнахуеит, избанда,
Хатәы бызшәала ишәахәоит.

Ашыа арцәажәоит арҕаш цанда,
Уткәа ацәқырца уҕанахәоит.
Абжыы уеибанарфоит, избанда,
Уи ахатәы бызшәа ахәоит.

1994

ИХӘМАРУАЗШӘА ЗБОН

Ажәцыс цоит, иаауеит,
Итәазом, иңшаауеит.
Ахауа еиҕнарффоит,
Уа фатәыкгыы абоит.

Иагәаанагоит лассы,
Нас уа аңацәа рзы.
«Сара, сара, сара?» –
Еиңҕыртүеит дара.

«Уа, ишәычха, абааңсы,
Җаңхыа иаазгоит сласы!» –
Ажәцыс цоит, иаауеит,
Итәазом, иңшаауеит...

Исгәалашәоит схәычра:
Ажәцыс збон сара,
Абас убригы еимдон,
Са ихәмаруазшәа збон.

1991

АМЦ

Амц аоны ионахейт,
Ауадақа еимнадоит.
Царта амоуа инхейт,
Ус ҳденцьыр абоит.

Уи хакәыла ианас,
Иадууаны ицейт.
Иаанқасуазма, нас,
Қақха икәаратцейт.

Адәахы амш абон,
Ицарцгы иласны,
Иакәымцзакә иқәпон,
Иагькашәейт иңсы.

Амц хәыцзагы абар,
Хәғыпшыртә инхейт,
Лашарак уи иабарц
Ишықәпоз итахеит.

1991

АМШЫН ИХЫЗ АХӘЫЦЫ

*Трабзон агақа иқарыжыыз среиуоп...
Д. И. Гәлиа.*

Ашхәа аауан икаха-бғало,
Бғартцахь ақәпара иағын.
Цақа иғало, хыхь ихало,
Агәы еиғнарффон амшын.

Амза ашәахәа цырцыр хыршәалан.
Ақха игыл амға анарбон.

Ашхәагь аауан уи ианыршәлан,
Мыч-чыда ссирк иаанагон.

Ажәған гәығыртадагь зыжбын,
Зынгы итадан уажә амшын.
Шьтахьқа амамеикәара ныжбын,
Қхьақа лашарак иазқшын.

Дазықатц ақәпара дутәқба,
Дазрыжәуашәа уа ахәычы,
Ацәқәырпақәа кшон, аха еимгәыцқба
Ашхәа аауан иаеиғзо мчы.

Иаауан затцаaira агәы шьтыхуа.
Иаскьацқхьаза иаха иласны...
Иаауан амшын агәы еиғыхуа,
Ус, абар, абар Ақсны!

Иргәыдыхәхәало игәдыркылейт,
Рыдгьыл гәакьа урт зыхшаз.
Алақәа ахькууаз рығнқәа ирхылейт.
Ирзыпшыз закә мыш-лашаз!

Зегь уа анхара инахагылейт,
Аганахь иаанмыжь мағәахәы –
Ацәмағәа, аиха, айгәышә ныркылейт,
Ахәчы иааникылт ашәкәы...

1973

АРБАҒЫҚӘА

Ацәылашара урт ирыхон,
Игәырғьатцәа насығла иғәны.
Саатс измаз ауаа дырғыхон,
Аки-кихәа инеикәғьғны.

Уа арцынақәа инараңғылон,
Нас инықәлауан адәы.
Иеигәылацәамзи, инеиңылон,
Ирыбжәамызт утәы, стәы.

Акәты рацәагғы еитцагылан,
Акәцарақәа ирызхауан.
Нак-аак арбағьқәа рхагылан,
Азҳара ду аҳра ауан.

Абасгғы аамта шцоз цшәала,
Урт ирыбжәалеит ацтәы.
Иаадыххылт рбағь кәзшәала,
Уаҳа ирмаҳазо ҳәатәы.

Ашра иағыз агәағ пеипеиуа,
Иазымчхакәан ихычәеит.
– Даабароуп иаиааиуа-иатцеиуа?! –
Зычҳа маңыз аңхәа икшеит.

Рыхәда хьәежьқәа неиларгылан,
Рыхьтәы ххәақәа ашәа бжыыхьхәа,
Рымтцәыжәәқәа рхахо инкылан,
Иезытрысуан хаха иткәа.

Акәытқәа ракәзар нас иеимаркуа,
Урт ашьшьыхәа аҳәра иағуп.
Адгьыл акәзар нас иеимаркуа,
Уигғы ашьшьыхәаза ирзыңшуп.

Аисра иағуп, мап изакәыцуам,
Абар, абар иеибарцсуеит.
– Шәакәыт! – зхәаз ирыххәыцуам,
Инарңырдыңгы ицауеит.

Еибарчалеит уа еибарчала,
Игыргыруа ирыхьызшәа аkit.

Абгахәыңгғы ирхафоз цшәала,
Афбағь рыхәцәқәа ирыннакит.

1970

АБГАССА

Ицон ихәыцуа бгахәычык:
«Хәи, исазар җахәычык,
Акәты аныскуан ахәдацәа...
Ех, исытцакәалт рацәа!»

Ицон, агәы тыңауан,
Ицон, ахы иазтцауан:
«исыңсыхәои, сара нтәа,
Изланыкәызгои сңацәа?!»

Ахы ақәыжь, абға тарпал,
Ус, атыфара уи антал,
Дара ишьтыхны аңқаңца,
Иара инаңылт абгасса.

Руак амла хәа абжыы хнатцеит,
Җак тәыуа, митә канатцеит,
Даеакых аекажыны ихәхәеит...
Аха иаргғы: «Шәыстыхә сымхәеи!

Зегь башаза шәычешәырчит,
Ишшәышьтаз, шәабгғы ршьит.
Саргғы сшыфуаз шәара шәзы,
Ахәыц еикәнархеит сыңсы...

Уаҳа мәа ыкан са исмбеит,
Шәара шәзын абас сызбеит:
Шәызегь шәхы ахынахоу шәца,
Ңшзала иеиниаша, абгасса!

Абла гызмалқәа тап-тап,
Руак ахыглаз инеиҥап,
Цыхәа ду иназцааит абас:
– Хцап, аха, хәбеинио нас?

Абгахәыч блала иааимдеит,
Дача зныкгы аҥацәа абейт,
Аҥакгы ахәеит абжы тганы:
– Хаиниоит ашәарыцаф ифны!..

1968

ААҢЫН ААИУЕИТ

Ааңын ааиуеит
Ашәтқәа кны.
Инеи-ааиуеит
Ихазгәыкны.

Зеггы ирзыфуеит
Иңшаха.
Ашәа аныфуеит
Аңшахәа.

Зеггы ргәатцәф
Ицәкәырдоит.
Зеггы ркәатцәф
Иеырбоит.

Ҫыц игәылтуеит
Ашәтқәа, ҫыц.
Ашәа ахылтуеит
Акарматцыс.

Аеага, ажыга,
Нас аиха,
Ианырба импшыкәа,
Ицеит иеиха.

Ажыакца хышәашәагь
Нарыхкьеит,
Аусура ашәагь
Аатдыркьеит!

1968

АХӘЫЦҚӘА РАШӘА

Хәцстазаара гәыргъароуп,
Хамра лашоит.
Хашәа уаххылкьароуп,
Хамфә лашоит.

Ханасың хнапала
Хцоит ичаңа.
Хә хееибарк хантала,
Уаҕа аңа ба,
Гәып-гәыпла хныкәауа
Аутра хәхтеит.
Амахәкәа хыхәауа,
Абахча хәазеит.

Аңхын хәидгылауа
Ихәххуан ачеи,
Гәыкала инкылауа
Хамра шеишеи.
Акрура мацараф
Хәкам хәңшы.
Шәтахызар ацараф
Шәааи шәахәңшы!

Адгыл, атың цшзақәа,
Абнара, ахәы...
Иалшом хәрзымцакәа,
Еимадоит шыцхәы.

Абеиара аңсабара
Иамоу цауа.
Ха хауми абиңара
ңхьаҕа ицауа.

Хаңсҕазаара гәырҕароуп,
Хамра лашоит.
Хашәа уаххылҕароуп,
Хамҕа лашоит.

1959

СЕНТИАБР ШЫЖЫ

Убас иҕыһеит аңсабара,
Зегь ргәы ҕаҕо.
Идуми аҕар рыбзиабара,
Ашкол ахь иҕо.

Иаҕагылан иахьа ашара,
Игәырҕаҕа мыцхәы,
Аңыһахәан иҕоит ахшара
Икәырҕа арха, ахәы.

Ғың иҕалазгы раҕәами,
Зегь рбоит иҕныс.
Урт еишьҕәами, еиҳәшьҕәами,
Ироуп араагы ҕныс.

Ихалалза рнапқәа еиңыло,
Игәырҕоит ахәыққәа.
Амра ашәахәа ишҕаднакыло,
Ма зегь рхы-рҕықәа.

Ус, ахауа рҕәажәо, иркаҕуа
Уа ианга аҕәҕәабжы,

Зегь рыклассқәа рахь еивасуа
Рҕынархеит шыжы.

Аамтагы хьҕажьми изгәылоу,
Иаҕуп ңхьацара.
Урт руал-ңшьа, иагьызгылоу:
Акрура, аҕара!

1958

СҦЫЗЦӘА ХӘЫЦҚӘА ШӘЗЫ

Шаҕа маҕәахә еидыргалои,
Иандыргыло ашкол.
Шаҕаҕ шаҕа ңыа адырбалои.
Шәара шәҕәардә, шәыстол?!

Шаҕаҕ шаҕа рҕага ҕрыжьуеи,
Цқьа шәазхәыци шәарт!
Шаҕа миллион ңара аурыжьуеи,
Зегь рыла шәеикәшәарц?!

СҦызцәа хәыцқәа шәара шәзыноуп,
Иеилышәкаа, шәа шәзы.
Аҕара шәҕа – уи хазыноуп,
Шәаңсаха жәлар рзы!

1958

АМҒА РАҕТАП АХӘЫЦҚӘА!

Шаанза игәырҕаҕа игылан,
Амца аҕықәыхәхә рхы-рҕқәа,
Иҕон амҕа хара ианылан,
Згәы еиҕнеиуаз ахәыцқәа.

Ус иаахылеит, аңша насын,
Аңта злачқәа ақәа рхыкәкәа.
Аха ицоз анырба – ихьатцын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Ишнеиуаз азы иеңынгылеит,
Ихьтны икшон ацәкәырпақәа.
Аха ицоз анырба – ихьатцын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Амѡаҕ ианкылс, иаагаз-ҕазит,
Амашынақәа еицрыхәхәа....
Аха ицоз анырба – ихьатцын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Нахьхы амра ахәы иаақәгылеит,
Заҕаѡгы азпшыда ашәахәа,
Аха ицоз анырба – ихьатцын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

1979

А н о е м а х ә ы ц қ ә а

АХЪЗЫДА

Сара исхӕаргъы жӕохӕ,
Уара иухӕаргъы жӕохӕ,
Изхӕалакгъы – жӕохӕ...
Ажӕлар рхӕамтӕ

Анбанкӕа ӕынч ианейдтӕала,
Еицӕажӕауейт хӕоу еикӕшӕала.
Аха ирылоуп урт акъахӕкӕа,
Ахӕахӕакӕа, амарахӕкӕа.
Уажӕы-уажӕ дара ирӕацӕит,
Ируама, ртӕгъы иадыргоит.
Иӕоуп измырго зыбжъыхӕа,
Аха идмыртӕазо ашышьыхӕа.
Иара афымтра рхы инархӕан,
Ахы икӕтӕоит, абга нархӕан.
Сеитӕухӕароуп абаацсы хӕа,
Са снартӕаны – иара ансыхӕа,
Убас иӕоугъы акы азыхӕа,
Абри зыфӕуейт –
иара аеашӕоит.
Хазызырфӕып –
иара цӕажӕоит:
– Са сыхъзыдоуп,
са сыхъзыдоуп;
Ахаргъежъ хӕа хъзыс исытӕоуп,
Аха изхӕада: са сымчыдоуп,
Сымчыдоуп акӕым – сагъчыдоуп.
Нас иӕамзар сыда цсыхӕа,
Сызгылоузеи зегъы рцыхӕа?!
Импар-парит,
Имбар-барит,
Имуар-уарит,
Имгӕар-гӕарит,

Имкар-карит,
 Имхар-харит;
 Еитанахәеит иара ахы,
 Аха иазымзырфит акы –
 Ирзызбон анбанкәа рхаҭа.
 Изызбоз анбақәа рхада
 А-а ахыглаз жәак ахәеит,
 Уи иадгылан зеггы хәхәеит.
 Уиакәхеит: нас иаанымгылеит,
 Инаган Д-ы инаддыргылеит.
 Дәы-дәы-дәы.
 дәы-дәы-дәы;
 Исзықәтоума, ахәеит, адәы?!
 Изахауадаз – иаанымгылеит,
 Инаган Ж-ы инаддыргылеит.
 Жәы-жәы-жәы,
 жәы-жәы-жәы;
 Сзеипшрахазеи, ахәеит, уажәы?!
 Аңсы акуа, ианажә азы –
 Иаддыргылеит анбан З-ы.
 Зәы-зәы-зәы,
 зәы-зәы-зәы;
 Ишгәеимтозгыы абейт азәы?!
 Ирыддыргылеит: Т-ы, Ҥ-ы, Х-ы.
 Ишарцәажәазгыы гәашәт, ахы!
 Тәы-тәы-хәы,
 Тәы-тәы-хәы;
 Инаскъаны инархәы-иаархәы,
 Акакала иашәеит, иазеит;
 Зеггы акоуп ргәы намзеит.
 Ирыддыргылеит: Ц-ы, Ц-ы, Ш-ы,
 Аарла еихыцуан уажәы афы.
 Цәы-цәы-шәы,
 Цәы-цәы-шәы;
 Инаңшит аблақәа цыршәы.

Мап, рызхара камлазеит,
 Уаха рыгәгы аамназеит...
 Ахы еитахәо иара гылеит:
 – Шәанаңьалбеит, сыбга пцәеит,
 Мыч-кәарак сылам, интәеит...
 Аха баша ажәа ннакылеит,
 Зеггы еицфакны ианафәгыл:
 Иазхоуп, рхәеит, уеынкыл!
 Убри инаркны аетцахәаны.
 Аус ауан сыхиоуп хәаны.
 Аха аусура аамта цахит,
 Усда ацәажәара аңнацахит.
 Ахаргьеж ҕыц ахы шьтнахит,
 Ргәы тшыаауа рыңсы тнахит.
 Ипар-парит,
 Ибар-барит,
 Иуар-уарит,
 Игәар-гәарит,
 Икар-карит,
 Ихар-харит...
 Иңаңашькны уа ирфәгылеит,
 Аха иамуит – иахамтгылеит.
 Уимоу анбанкәа рхада,
 Адта канатцеит еиҭа:
 Иацышәтца, ахәеит, уи аидара,
 Икыдышәтца, ахәеит, амардара!
 Ари заҳаз ҕаңхьа игылеит,
 Инаган Г-ы инаддыргылеит.
 Г-ыи У-и наф еидыргеит,
 Амч ирымаз наф ирцәыргеит.
 Жәаба змаз аидара нартеит,
 Даҕа зныкгы алша гәартеит.
 Гәы-гәы-гәы,
 гәы-гәы-гәы;
 Итынчхазар нас урт ргәы?

Дара-дарагы зны еиҕагылеит,
 Аха изхэада рҕааныркылеит;
 Инаган Ғ-ы инаддыргылеит.
 Ғ-ы-ҕы-ҕы,
 ҕы-ҕы-ҕы;
 Ианызшәа абеит аҕыргы?!
 Анапқәа рахангы игылеит,
 Аха изхэада рҕааныркылеит;
 Инаган К-ы инаддыргылеит.
 Кәы-кәы-кәы,
 кәы-кәы-кәы;
 Игылан, рыцха, уи цәкәыкәы!
 Ана икахаит, ара игылеит,
 Аха изхэада рҕааныркылеит;
 Инаган Қ-ы инаддыргылеит.
 Қәы-қәы-қәы,
 Қәы-қәы-қәы;
 Ихәацәарц аныха амта икәы
 Идәықәлоны, иааныркылеит,
 Аха изхэада рҕааныркылеит;
 Кәы-кәы-кәы,
 кәы-кәы-кәы;
 Абас ианкаха, уа ианлакәы.
 Уи аблақәа ашәшы рхылеит,
 Аха изхэада рҕааныркылеит;
 Инаган Х-ы инаддыргылеит.
 Хәы-хәы-хәы,
 Хәы-хәы-хәы;
 Уи азын икамлеит нцәахәы,
 Уи азын икамлеит пхәахәы..
 Дара зтаз акаа ракәын,
 Дара акаа хатыр рзақәын.
 Ари рыцдан жәохә еидара,
 Жәохә еидара –
 Жәохә хьантара;

Жәохә еидара –
 Жәохә ҕадара;
 Жәохә еидара –
 Жәохә ладара;
 Жәохә еидара –
 Жәохә хьантара;
 Игәыр-гәыруан,
 Иҕәыр-гәыруан,
 Икәыр-кәыруан.
 Иқәыр-қәыруан,
 Икәыр-кәыруан,
 Ихәыр-хәыруан.
 Жәохә-ҕык рышьтахь –
 иара гылан,
 Жәохә-ҕык цон –
 ирышьтагылан.
 Жәохәҕык рыҕәҕәо иара аҕәашәон,
 Жәохә шытыбжыла дара арцәажәон.
 Ирыцдан, рыцха, жәохә еидара,
 Ирҕан, рыцха, жәохә ҕадара,
 Иртан, рыцха, жәохә ладара,
 Зегы аоуп: еихеит, еихеит;
 Аха ишыхьыдаз ус инхеит...

Ианвар 21-24, 2002 ш., Акәа.

АЗЫС ЦСЫЦӘГҔА

I

Шьхацанын. Аңсаса цон.
 Ашьхацамҕагь кәаратцон.

Ишцац еиңш ес-уажәааны,
 Ицон амҕа аныртәааны.

Иаарпылозгы имѡа кын,
Даанаскъон, гѡахѡас икын.

Еилашьшьы ицон иццакуа.
Иааѡсаха, амлагы иакуа.

Аха ишцац ицарц иаѡын,
Избанзар ашьха рзыѡшын.

Акызатѡык азыс Қыц,
Ахы акын зымѡа ицаразы.

Уаѡа изгѡамѡазакѡа азѡгы,
Ус иаамѡахыѡит иаргы.

Рахѡгы-уаагы ргѡыреанѡа,
Ахьча днеиуан рханѡа.

Уа зегь рѡыхѡа хьчауа,
Ахьчалагь, аа, иахьѡауа.

II

Иссирха амжѡабгы ѡассы,
Иазавгома Қыц аѡсы?!

Ишьапѡыркѡакѡан иахьынѡалт,
Хѡыѡы-хѡыѡла абард иагьѡалт.

Иафон иалахан аѡсы,
Нас къафпран иаразы.

Кранаѡа амгѡа ѡырчаауа,
Абар, иахьнеиуа иѡшаауа.

Ус, ахьхѡаѡа абжы меихсыгь.
Азыс ныѡпынгылт азыхь.

Азхара ажѡит, аѡарыхьт.
«Хѡи, анѡиныс, оума сыхьт!» –

Имѡрыст иѡалаз ѡшьѡаны,
Уа игылан иѡѡы-ичаны.

Азыхьгы агѡы канѡон,
Ахѡыѡра хаагь иама ицон.

Ус, азыхь ижѡырѡ абар,
Аа, дахьаамѡахыѡыз Қыбар.

Азыс ибеит, ссирс ишьѡит,
Азгы ихашѡит, ибла чѡеит.

Игылазаргь зымѡа инаскъа,
Иааиргѡыбзыгын уа цкъа,

Аѡѡар аѡѡа иахѡѡаны,
Аман днеиуан иаѡѡаны.

Дагьрышьѡалеит ашьха иѡѡ,
Аха иабаѡахыз дзыхьѡѡ?!

Ашѡол ахьѡ данаауаз Қыбар,
Ара-наа инѡихьѡан, абар!

Нас ашьшьѡѡа даахынѡѡы,
Иман даакылсит аѡны.

III

Убас иѡилан урѡ рыѡсы,
Шаанѡа дгылон иаразы.

Аѡла дыѡѡлон иѡѡѡа,
Иазааигон уи абыгь-ѡѡа.

Аңыка айтон, ағы бызтауан,
Аңш ағеитдон, ағәй тәуан.

Арсагь иман имазеи,
Зака аирбеи, иаирцеи!..

Иварцалауа шыбжьон,
Иман азахы дагьзон.

Ифызцаа хәыцқаагь еизаны,
Идырхәмаруан еисены.

Адых-дыххәа иңо ицон,
Асаашьақәа канатон.

Шака инартцеи ихатагьы,
Дамбар ауамызт иаргьы.

Қьбар идыруан ашьа ицаз,
Уа рыҗеиҗаркуаз зынзас.

Убарт иагьреицәамхарц Қыц,
Абри акәын имаз гәҗакыс.

Днаңылауан ахьз хәаны,
Чахцас ифнан иаргь афны.

IV

Ицеит аңхынра җакәкәа,
Рееиҗаркит абнақәа, ахәқәа.

Җенак быжьқәак иахан, абар,
Абартца дааттаххит Қьбар.

Цқа дыңшызар – ибауеит,
Арахә ашьхантә илбауеит.

Дыфәуа днеиуеит уи дышьтхыс,
Ишьтацало ишьтоуп Қыц.

Днеин днагылеит зымфә,
Раңхәагь ииасит афә.

Амцқәа рҗыхәа нарыхкәа,
Урт рышьтахь ицоит ахә.

Ус, аңсаса аауеит, ибоит,
Қьбаргьы хәаак дааимнадоит.

Аха игәҗакы – игәы ишҗакыц:
Афызцаа ирыццароуп Қыц.

Ус, ахьча дшааиуаз даагылт,
Илаңш ақьжә иааннакылт.

Мап, изымдырзеит уа Қыц,
Иазхан, иагьчыхын акыс.

Қьбар иқыжә ахы ианкны,
Зегь ихәеит ахы инаркны.

Нас зыңшрак хәа каимҗазеит,
Афызцаа ирылеитцеит, иагьцеит.

Ашәыршақәа иртәз кны,
Дцон, дымфашьахуагь ибон:
Уи хәак дыткәа дагон.

Ус, бжьык геит дыштәаз афны:
Аа, иахәаиуа Қыц хынхәны.

1983

АГӘЫҒРАҚӘА

Ашара иатцагылан,
Цис бназара ицоит.
Ак абар, иаатгылан
Еиѡазо, аңсы азоит.

Абар, инылалт абна,
Иагышнеиуаз еимдо,
Иаатцашеит аңгәы абла –
Цыс хәычык «уасцо».

Уи тәа-башла, дацла
Аѡны канатцон.
Аңгәы, иамтцатәаз ацла,
Аңсы еиланатцон.

Агәаңшь иахынаңашала,
Цис хәнон агәы шны.
Хәатцәшә ацла иңалаз,
Ацыстра иазыңшны.

Ацыс акгы азгәамтеит,
Уи аус иаңын.
Цис икакәаз амбеи,
Иаатгылан иңшын.

Иуасцоит ацыс-хыхәа,
Еилыхны амахәә,
Аѡны агыдра шытыхуа,
Уа маңа-маңа.

Абна еикәара аңыцак,
Аѡызаг ласцоит.
Амаңәахә аңыцак –
Иаанагоит, ицоит.

Цис хәың аңс иеилалаз,
Ицнаркьеит иахытәаз.
Аха...
Ишәхәа ахы иңалаз,
Ишәхәа агәы иңашәаз?!

«Иныкастцоз закәызеи,
Исыхыт агазара,
Уажә ирылысхузеи,
Ирыстап азара.

Рыкәтаг хәыңкәа хырхып,
Ирыцымлои даргы,
Избогь рыбла хыркып,
Убаскан саап саргы...»

АгәыҒрақәа ирыццо,
Цис кахәыцуа ицон.
Ғәа цъара ишәарыцон,
Ғәа цъоукы ирыцзон.

– Ишәхәа, изахахәада,
Цгәык абас ауа?!
– Иахмахац иахәада! –
Ицъаршьоит ауаа.

Ицон ацхкәа, амшкәа,
Азыхь азцон амшын.
Цис аңхәара ахамштүа,
Аира иазыңшын.

Ашара иатцагылеит,
Уи аңхәара аңы.
Ацла ихәнән, иңгылеит,
Акгы абом иңшны.

Аха сишь, закәызеи,
Аеарҗсит ацгәы.
Ацдар ааит, ирҗакузеи?
Иааргеит ацшқа рхәы.

Инаган ирҗаркәшәоит,
Игоит абыжь-рацәа.
Еилацәоит, икәба-кәшәоит
Анацәа, аңацәа.

Цис хәыч аҗс иеилалаз
Ицнаркҗеит иахьтәаз.
Аха...
Ишәхәа ахы италаз,
Ишәхәа агәы итәшәаз?!

«Иныкастдоз закәызеи,
Исыхьт агазара.
Уажә ирылысхузеи,
Ирыстап азара.

Ацыспшқақәа духан,
Ианаарықәло ахәы.
Сырҗаар убыскан,
Сфеидахап мыцхәы...»

Агәыграқәа ирыццо,
Цис кахәыцуа ицон.
Ға җара ишәарыцон,
Ға җоукы ирызцон.

– Ишәхәа, изаҳахәада,
Цгәык абас ауа?
– Иаҳмаҳац иахәада! –
Иҗаршьоит ауаа.

Ицон атцхқәа, амшқәа,
Азыхь азцон амшын.
Цис аҗхәара ахамштәа,
Аира иазыпшын.

Ашара иатцагылеит,
Уи аҗхәара аены.
Ацла ихәнан итгылеит,
Акгы абом ицшны.

Амыш цәгыоуп. Иеилахтәан
Илеиуеит ақәа.
Ацгәы акәзар ибахтәам,
Ицоит иахьыкәкәа.

Зегь атынчра рхыцәоуп,
Амшцәгыаз ргәы каршә.
Ацарақәагь ыцәоуп,
Ирыхшаз рыкәа итаршә.

Ацгәы ацсахы еилало,
Мац-мац инаскҗеит.
Алацш рылахало,
Шәақьыткҗара иткҗеит.

Аха агәыгра – гәыгран,
Уи – ус иагҗынхеит.
Ацарақәа нхыцраан,
Рыҗра иаахахейт.

1966

АМААМЫН АХАҚӘИҢРА

Амаамын хәычықәра иҗысит,
Амаамын хәчы ацәа иҗытит.

Ана иакуамызт,
 ара иакуамызт,
 Мла иакуамызт,
 хьта иакуамызт.
 Есымша агәы хыхәхәо итәымзи,
 Хәмаргалагы анапқәа тәымзи.
 Ирбон рнапы иқәыргылан.
 Иргон анапы аанкылан.
 Адәныҕа ицозар,
 аҕныҕа иаауазар,
 Иафьтшәаз ҕарцон – иауазар...
 Аха аҕызцәа изрыламгылеит,
 Аеынастхан зымҕа игылеит.
 Итшәахеит иара атыз-тыпгы,
 Аеынанахеит агәы тып-тыпгы.
 Ахылапшҕы инеины ифәтәхәеит;
 Мап, ихәеит –
 имап иамхәеит...

Амаамын хәчы атра итытдит,
 Амаамын хәчы ацәа итытдит.
 Ицоит амаамын тагә-тасуа,
 Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Нас изхәада баша ибналеит,
 Ахәчы бахчагь иара нтәлеит.
 Иабеит уаҕа ссиршәа, лакәшәа,
 Абар, уи алапшгы ахылақәшәа
 Ауаргала, инеины иантәалеит,
 Игьаларцгы аеарманшәалеит.
 Наныкьара, уи апхыз иалаз,
 Ипшахьырсуа ахауа иалаз...
 Аха, мап, иара иахымхәыцит,
 Агәы шхьауаз наҕ иаҕытдит.
 Ахәмарга рацәақәа ахыгылаз,
 Уа ишнеиуаз – иаарылагылаз,

Акьанцәа-маамын абахит,
 Ахы шышыуа,
 Агәы шышыыхуа,
 Зны ишьтатцо.
 зны ишьтыхуа,
 Иафәтәхәеит,
 иаршәит,
 иаргәаҕит,
 Аха ани апсы азтатцондаз,
 Ус иатаху азыҕатцондаз?!
 Ус, абарца иныцаххызар,
 Абар, ассиргы утахызар!
 Иахынапшуа ахәыцқәа ыцәоуп:
 Рыблақәа хҕоуп, рнапқәа ратцәоуп.
 Ашә инахеит,
 ашә иаахеит,
 Лада илахеит,
 ҕада иҕахеит.
 Аха башан –
 иахымхәыцит,
 Иахымхәыцит,
 наҕ иаҕытдит.
 Нас, уаҕа аҕенцьыр инасны,
 Апшатлакә еипш иара ҕнасны,
 Амаамын иамазма пшыха,
 Инархалт ирфыха-рфыха.
 Ампахьшы аршәуа,
 Нас ахчы аршәуа,
 Шьта ицәодаз згәы каршәуа...
 Ахәыцқәа рфыха-
 рфыха-
 рфыхо,
 Ирылан,
 Иабон
 ишыҕа-
 шыҕо.

Ахэчы цэамхьақәагы ытқьа,
Имышәхәози гәытқьа-ңсытқьа.
Аазащәа уа иаащнаххызар.
Абар, ассирггы утахызар:
Ахы итарпо уажәы ахыза,
Ахәыққәа Цәаблакы дрылоуп,
Дара хәхәо рцәарта илагылоуп.
Ас ианакәша,
ас ианакәшәа,
Амаамынгы иабан лакәшәа.
Ишахаз хәчык ихылңа,
Ицеит аңенңыыр икылңа...

Амаамын хәчы атра итытцит,
Амаамын хәчы ацәа итытцит.
Ицоит амыжда тагә-тасуа.
Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Ус, ауаа-жәпа ирышьтагыла,
Инталт автобус аатгыла.
Нас уиакәхеит зегь еилалеит,
Афыртын еиңш иара рхалеит.
Азәы ицрасит,
азәы ихасит,
Азәы ихази,
еазәи ихази
Ирымбазакәа ирыхнаңаахит.
Хыхь ихалеит,
цака илбаахит.

Иңан абжында иахьынхалеит,
Аеыргьало
Ихало-
италеит.

Хәчыкгы изызыкь дынкихны,
Анапы ихьнашьуан дышьтыхны.

Убри акарагы уи даргәақит,
Нас абыз тыхны инарбахит,
Амаамынкәа дреипшыншьала,
Дабоу здырхуада иказшьала;
Иблақәа ихагәтахь ихалан,
Тахмадак дахьтәаз ихалан,
Зны даргылеит,
зны дартәахит,
Рыцха, убасгы уи даргәақит:
Икатқкәыр ихасны афатә тыхуа,
Цьара ишьтатцо,
цьара ишьтыхуа,
Азәы ифатцо,
Азәы ифыхуа,
Ирылагъежьюа амаамын рылан,
Автобус ақны ахра нкылан.
Артқәа зегь мацәысеимкьаран,
Ус, амаамын, шәақьытқьаран,
Иңан аныкәцащы изцахит,
Аха уи игәы изымпсахит...
Уаха цьа днымгылазакәа,
Асветафорқәагы имбазакәа,
Деиханы дышцоз дышьтыхысны,
Амаамын ихәда ианахаха,
Акы ааилымшазоггы уаха,
Аңскы аницәца, имѡахытңны
Автобус ду ажра итахаит,
Еилахәхәауа зегь еилахаит.
Урт рыцхыраара ахатыңан,
Амаамынгы цеит итыңан...

Амаамын хәчы атра итытцит,
Амаамын хәчы ацәа итытцит.
Ицоит амыжда тагә-тасуа,
Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Алша җнашәарц даҗа зныкгы,
 Ишцоз иабейт даҗа җныкгы.
 Аҗны дукәа ирылахәымкәа,
 Ихаракемкәа, ма илаҗәымкәа.
 Излаҗалоз еихатә гәашәын,
 Иахыҗейт ишьтууаа аҗаршәын.
 Ашә ианадгыл: иаацых-цыхит,
 Аха җшәмаҗас иаанартыхит.
 Ихәноит амардуан иаҗала,
 Җшьала-җшьала,
 җшьала-җшьала.
 Ус, азал иахыныҗналаз,
 Амаамын ашьыжь ибналаз,
 Иабейт, аха ассир абахит,
 Җҗәа иабарц аҗарда инахеит:
 Атзы зеггы сахъа маҗаран,
 Иазымҗхъазоз хыҗхъазаран.
 Абна тоура,
 тоура,
 тоура;
 Атҗла хоура,
 хоура,
 хоура;
 Уа амаамынҗәа неихынҗалан,
 Еибарҗало аҗауа иалан...
 Ладеи җадеи дара иртәымзи,
 Насыҗ дулагъ дара җәымзи.
 Амаамын хәчы агәы җшаахит,
 Амаамын җәыуоггы ихәхәахит,
 Амаамын гәырҗоггы ихәхәахит.
 Зегъ-зегъ шабоз илакәшәа,
 Абар, уи алаҗш ахылакәшәа
 Ашәаҗ акәакъ икҗагылаз,
 Аа, ишьтых иахыннакылаз.
 Амаамынбжы уаҗа игазгы,

Акы ишазхәаз агәра згазгы
 Аҗшәма җхәыс уахъ дыҗцакызар,
 Абар, ассиргы уҗахызар!..
 Абҗар лыкәырххо иаанкылан,
 Уи амыжда акәагы икҗагылан.
 Абырсааткгы лыҗсы лхаҗаит,
 Агәарахәагы уа длейкәаҗаит...
 Абарткәа зегъ уаҗа избазгы,
 Лхаҗа шьҗахъҗа дҗон убасгы...
 Уажәы-уажәы иҗәызуа ихдырра,
 Уи җелла иҗаитҗон адырра...
 Амаамын урт хыс ишакызгы,
 Уа идәылҗейт абҗар шакызгы.
 Аха рееибыҗа иакәша игылан,
 Иарҗ гылан абҗар аанкылан,
 Аха уи ахархәашъа здырхуадаз?!
 Абҗар бҗарым ухы ианаумырхәа,
 Ахаҗәитрагы – ухы ианаумырхәа,
 Җазны ас уаҗа иузҗахуадаз?!

Август 20-22, 2002 ш., Акәа.

А л а к ә қ ә а

АХЫТЭЦАРА

Еснагъ илашо зхы-зѣқәа,
Хтыск шәасхәоит, ахәыцқәа.
О, иҕан убас аамҕақы,
Амҕақы, аха хьанҕақы.
Дыҕан убасгыы ахәынҕқар,
Архәагыы иман ахәымткар.
Уацәы джәылозар аҕа,
Иара цхыз ибон уаха.
Аеыртцысыхагъ имҕа убра,
Наҕ дынҕеиҕәаҕәон итра.
Ашана иман – убри азы,
Ирқәацомызт азәы ицсы.
Убри азыхәа ихаҕагыы
Деибашьзомызт зынзагыы.
Ижәларгыы убас дыргәацхон.
Игәырҕацдә қыафла инхон.
Уа аҕа гылон, иазхауан,
Аҕиара дуггы ахра ауан.
Аха уи шыжык даацшы,
Ибарца даақәгыл данцшы
Лашарак харантә ибеит,
Ихеимцеит, агәра имгеит.
Мразар ихәеит уи зназы,
Аха мап, зынза ихазын.
Уахынла амамызт иара,
Ғынлаггы амамызт иара...
Ари иахьа, ари уацәы,
Изақәыз изымдырт азәы.
Ичхара ахзағгыы иназеит,
Еилыркаарц адҕа ҕаитцеит.
Ацшыхәцдә ҕыжәлеит имцшы,
Иныҕәеит бжьаха-бжьымшы,
Азы ирит, ахәы ихыцдит,
Цьа идгылеит, цьа имҕахыцдит,

Ыара иҗалеит, ыара иҗалеит,
 Ирулакгы рҗадырҗалеит,
 Уа ахан хытҗацара лашон...
 ...Абас ихәлон, абас ишон,
 Дхәыцуан ахәынтқар дтәаны,
 Дхәыцуан ашәшы иҗатәаны:
 «Алакә уҗахызаргы, абар!
 Мшын-нырцәтәи ахәынтқар
 Аабыкыза уа ахра зкыз,
 Дызлеиғхазеи са сыткыс,
 Абас ассир кәитцартәи,
 Илашарагы аазаратәи?!»
 Нас дҗагылеит, деилашит,
 Уиакәхеит, уахаг дымцшит.
 Ар хәа имоу – ахәымтқар,
 Днарацгылеит ахәынтқар.
 Бжәаха-бжәымшы иахыцатәи,
 Ахәынтқар ду гәагла итәи
 Хымыш рылагы дназеит,
 Дахнеизгы дымтәазеит.
 Уа қәыларан, еибашьран,
 Еибарцсран, ишыакаршран.
 Уа агарантә инаиркны,
 Иныкәирго знапы ианкны
 Аҗакәажә лҗынза зегы,
 Иршаҗомыт зынзагы.
 Амца рылҗьон аҗынқәа,
 Абнақәа, агәаҗақәа, ахәқәа.
 Абас уа бжәаха-бжәымшы,
 Еибашьуан ашыа каршы.
 Ир интәазгы усс имкзеит,
 Ахытҗацараҗкны дназеит
 Уи аабатәи амш аены.
 Еснаг иибауаз даацшны,
 Иацхәа игылан уажә ахан,
 Иаргы дгылан дхәалахан.

Тәамҗахә изымтәоз аҗны,
 Дкәзтәаз абас цәгәуаҗны
 Иҗахын ацҗашәкыа игарц,
 Уаха ишыкәамгы игарц,
 Уажә иҗацхәа ахан лашон,
 Атх-лашә ахала иаршон.
 Еилаарцыруан, еилыцәҗон,
 Жәгараа реицш икәалкәаҗон,
 Ақәцәаҗы аша-етәа аркын,
 Ашыапы инаиркны ихызыркын...
 Уи знык избаз ицсынтры
 Хымцәа иароуан акры...
 Дгылан иаргы дшанханы
 Инхаз иеибашьцәа рханы,
 Ишицытқара днақәацар,
 Иалакысуадаз мамзар...
 Уахаг злымшаз ахәынтқар,
 Ишыҗахәа дгәежыт, абар!
 Иргы рхыцхәазара иазцоит,
 Алахәақәа ацсәа ирызцоит.
 Бжәаха-бжәымшныкәа ахыбжәаз,
 Жәохәымш дықәхон уажә абас.
 Ишылашацгы ахан лашоит,
 Зегы рзы алашара ашоит.

1989

УАЛЫМШӘАҢ ТРЫСИ УАЛҗАМЫЖЬ ЕДРЫСИ

Трыс дытрысны бнала дцон,
 Уа амазамҗаг кәаратцон.
 Убас иуалхәацәа рацәан,
 Убриазын уажә имҗа цтәан.
 Ихы дааҗахазар уа Трыс,
 Иацхәатқәа дгылан Едрыс.

Уалымшәәф уа длеикәыңсит,
 Аха уалтамыж дымтысит.
 – Стәы стахуп! – ихәеит Едрыс.
 – Иустоит! – ихәеит уа Трыс.
 – Ианбасуои? – дааигәахеит.
 Уалымшәәфгы дхәалахеит,
 Аха маң-маң иңсы иган,
 Ғааитит, ибжыы наирган:
 – Абас сыздәықәлаз сыццакы,
 Са сырхыцроуп бжы-шыхакы.
 Цыа сымтәа, цыара сымңшы,
 Сызныкәар бжыха-бжыымшы,
 Сгәы иаанагоит – уа сназар!
 Сназар – сгәыхәтәгы сахьзап!
 Сызбахәгы аазмахаң цыара,
 Азә дыкоуп рхәеит убра.
 Уи цыбыргызар – дызбап,
 Суафыцқыара агәра исыргап.
 Игәы кастап, ихы кастап,
 Ихәхәы сцап, ихәтқы сцап.
 Знык дысзаагар снапағы,
 Имсхып аңара еикәыреы,
 Аха имазар, иара нтәа?..
 Едрыс ғаатит дгәыргәтәа:
 – Убра стәы сутоума, Трыс?
 – Маңк иучхароуп, Едрыс!
 Аңара сыман уантә сызцар,
 Истахуп цыаргы сназар.
 Дыкоуп, рхәеит, тәкәажәык,
 Ғаха-дагәак, бжа-лашәык.
 Сгәашаха, сааңсаргы акыр,
 Ағны дызбан мап лымкыр,
 Уи илымоуп, рхәеит, ақәны,
 Лкалтгы сагәзыр слакәны
 Ак шилымтогы цыара азәы,
 Сышцаалышәтри напцаңы?!

Жәлакыхәагы убас иаазгап,
 Зыбла наахо ссирс ирбап!
 Нас аус ахь снеип сласы.
 Азынгы иузымто асы
 Сгәыла сихәан-сичаны,
 Хәибамкыхыр қан-қаны,
 Исиңар идгыл ауаара,
 Убас итызгап сара аура
 Дмаалықхап аңныш ибар,
 Амала аарқарак камлар!..
 Нас шыжык сыбжыы рганы,
 Ирур, сгәылаңа ааззаны,
 Инадсыртәалап сара ақәны,
 Идырмазеирц уа икәыкәны.
 Ға шыжык сыбжыы рахашт,
 Ақәны исзалырхырц ахаш.
 Уа апап уисуазаргы – уис,
 Абзия ааурцоуп ҳа ҳазиз.
 Ахаш рышқангы иқартцап,
 Са сыгәтакгы абра иназап.
 Инаган истоит атуңар,
 Амала еснагы еиңш симжыар,
 Уатәы-уатәашытахь хәа смырңшы.
 Аңара ансиңагы еикәыреы,
 Суалхәаңагы рразкы иакып,
 Қрынхар – утәгы ноусыркып! –
 Абас далгеит Трыс дызғыз.
 Едрыс уи иажәа иазыңшыз
 Аскәтәи хтыс заҳаны,
 Игылаз оумаза ичҳаны
 Дыччеит убасгы инароу..
 – Узымычхозеи утәы ануоу! –
 Абас иәтеикын уа Трыс,
 Ддәықәлеит дышзахәо дытрыс.

1989

АКӘЫҘАРА

Акыр тцеит, ажәйтәан зны,
Хәынқар дук игәы разны,
Дгьыл бжъахакаҕ ахра иуан.
Ижәлар қыафла инхон, инцуан.
Дахьуаҕ гәытбааз бзиа дба,
Далан урт зегь ртоуба.
Ус ишыказ, ҕенак шыбжьон,
Уи ашәшыраҕ иңсы ишьон,
Иңхәыс дидтәалан хазы,
Илымпыттарҕәҕәо лкасы,
Уаҕа ацәажәара даҕын.
Илымха кыдтан иа дыңшын.
«Мшын нырцә иҕоу гәат унеи,
Харгыы ҳақәуп адунеи?!
Ублахатц гьежып иубар,
Абааш изгылоу ахәынтқар!
Ақаруашеипш инауғаңхоит,
Избаз ахәаңшра игәаңхоит.
Ауаа рыбаҕ иалхны иҕатцоуп,
Изыҕатцоугь – назаза азоуп.
Абар, унаңшы иубауеит,
Алашара уахьтә иаауеит.
Иузгылам абанс акгыы,
Ухәынтқаруп нас уаргыы?!
Ишыртаху инхозар жәлара,
Мчыс иумоузеи ура?!»
Ахәынтқар игәы еилашит,
Азныказ ҕыцха дыңшит.
Ашьа-ҕәаҕәа игәатца итәит,
Нас ихысит, идыдит.
Аҕар дәықәлеит икьасан,
Уаҕа ицәыргауа икьаса
Изныкымкәа ҕыц ирхәын,

Кырынтә дахеит аҕатын.
Даҕа зныкгыы иңхәыс длызцааит,
Маң-маңгыы лхәатәы дазааит.
Қыафла ишыказ жәлар, хәцәахыы
Ахаза рықәитеит, ахыы.
Днацасын икит рыңсы:
– Ишәымшәар ҕалом лассы!
– Уи ирыдутаң уамак акәзам,
Ишатаху, маң, ус акәзам!
Ирзымуша, ирзыҕамташа,
Уара узҕәәоу зегь рыткыс! –
Абас наиалхәеит иңхәыс.
Иоуразоуроу уи дгачамкит,
Игәы тытцит, атра иамкит,
Иаахәынгыы ихаҕеит ицәа:
– Ирыдыстцои, бара нцәа?
Иңхәыс зымҕа аңшра даҕәытцын:
– Асҕак уи азын умхәыцын,
Уи зегь реиҕа имариазоуп,
Амҕа уқәызтогыы са соуп!
– Шьта смьргәаҕкәа балга исахә!
– Абни икажьу умбои ахахә,
Ирыдта ажәлар иржәратәы,
Ианырзымжә иушьратәы!
Убриалаҕ зәырҕ нуртәоит,
Рыбаҕ иалхны абааш ҕоуцоит,
Нас уи акәхеит,
Дақәшахатхеит.
Жәлар ирейҕыыз еизганы,
Ирыдитцеит: – Абри ганы,
Ахәара-хәарахәа ижәны,
Исзаажәгоит уатә уажәааны!
Ишәықәуп маң анакәха аңсра,
Абри шәасхәауеит сара!..
Ас еиңш алакә иақәшәахьада,

Ирмахатдәкьяц ас иахьада.
 Инакәдыршан нас ашаха.
 – Ахахаи, амарца, шәаха! –
 Алахтым атдырка иргоит.
 Ахәыцра жәпа рыс иагоит.
 Иқәуп амџа урт уазыруа.
 Ирыздыруам ишазыруа.
 Анс ихәыцит, арс ихәыцит,
 Арахь рныкәара иакәымтцит,
 Ицоит, ицоит итәазом,
 Аха ирыхәо хәа рбазом.
 Ишнеиуаз чкәынак даарпылеит:
 – Уа мшыбзиақәа! – даатгылеит,
 Атак рымхәеит, ахахә ргоит?
 – Ижәузеи, сатәашәымбои?
 – С-баба, ҳакам азә даабо,
 Иахьа цсрамџоуп ҳзықәныкәо!
 Рапхьа инеиуаз ахахәышла,
 Днаиацәажәеит уи жәа-кәышла,
 Иеихәеит ирыдыз адта:
 – Абасоуп, с-баба, шыта уца!
 Ацкәын ицъшыаны дааччеит.
 Уи зегь мбатәыс иршьеит.
 – Умтәазар алакә уаниап,
 Зныкыр уаб, уи иаб, уи иаб...
 Ахахә татцаны ижәхьоу,
 Ари ашыза шәахахьоу!!
 Шәахьцо баша цъа жәбауеит,
 Иржәуа, рапхьа илкажь иршьуеит.
 Ари еипш адта катцаны,
 Ас шәаазышытыз шәеиццаны,
 Шәеидгылан иаахтәаны
 Иашәхәа: – Ихат ахы хтәаны!
 Уара иуатәоуп, уеихабуп,
 Нацънатә хара хҕы ус иапуп!

Абас анрейхәа ацкәын хәчы:
 Рхы-рҕы ыкәлашо хәыч-хәычы,
 Уи жәлары зегь лакәыс иршьеит,
 Зынзатәык абрака иччеит.
 Нас уи дгәйдкыла, дхыдкыла
 џапхьа ашышыхәа инеишьтагыла,
 Рымџа икәла ахтныка ицоит.
 Абар, ахәлара ааигәазоит.
 Ирзынамыгзеит хәа рыдта,
 Уака датцаччо ипатца,
 Ахәынтқар ианиба ишаауаз,
 Иахәа-цар ашыа иазшуаз,
 Инапы иныкәшыуа ирмазеит,
 Рыхқәа хисаарц рышка днеит.
 Аха иџышытыхуа инапы,
 Ус ҕааитит реихабы:
 – Ахәынтқар ду зылша гәҕәоу,
 Уаџ дыззымиааиуа уа уоуп.
 Хәкоуп харт унапаҕы,
 Хәхьыутахуггы акаҕы
 Хә ххы хәигзом, хәгххәартоуп,
 Уалс иҳадуп, иагххәхәтоуп.
 Хьы-шәахәала хә хзаазоз,
 Агха ҳауит шыыжь ханцоз,
 Хәтоумтцан, дад, уи азы,
 Ианахгәалашәа лассы
 Хамџа ныжьны хә ҳаузааит,
 Хә хәгха ҳарҕеириц, ааи!
 Ишудыруеипш хә хҕы иапуп,
 Уа ухәынтқаруп, уеихабуп,
 Унапала абри ҳазшы,
 Нас иагьаажәуеит.
 – Еикәышышы
 Ажәлар гыла изырыџуан,
 Ахахә ахышыһтаз ах ипшуан.

Азәы ишрейхәаз ас, абар,
 Уаҕа идырит ахәынтқар.
 – Шәыспыртц жәа мхәакәа лассы,
 Уатә ианаашо шарқазы,
 Абри шәазхәаз дысшәырба,
 Дышәсыркып ихәжә хырқа! –
 Даақәгьежыт игәы дахапжәо,
 Маң-маң ауаагь еилышәшәо
 Аштә интытцит ицарцы.
 Игәы итдачуа уаҕа иңсы,
 Дыпшуп, дыпшуп ахәынтқар.
 Адырғаены, ус, абар,
 Ауаа ахьааиз иццакы:
 – Ахәынтқар ду, ухаткы,
 Ишубо иахьа шыбжьааит,
 Абыржәы убрахьынтәи ҳааит.
 Ахәынтқар дупхьоит, кыр зылшо,
 Уа укалароуп шыбжь аншо!
 Иаха иаххәеит, иахьагьы...
 Аха дацаапкны иахагьы
 Ажәак ихәеит «Сеилахоуп!»
 – Ишәымхәан уаха, иазхоуп!
 Уатә ианаашо шыбжьы,
 Абра даажәгоит! – уи ибжьы
 Ағьарахәа ауада ифныот,
 Ақьаҳиациәа еибарсын иот.
 Аха абар, афымш рыҕены,
 Ақкәын изнеиз даарзыпшны
 Абас реихәеит ажәаны:
 – Ахәынтқар са сицәшәаны
 Сыказар жәбоит сөыпхьак,
 Аха сеилахоуп иахьак.
 Сара мчыла схы шәсыргом,
 Сышәшьыр – уа феида шәызгом.
 Ахәынтқар ду, кыр зылшо,

Са сизнеиуеит уатә аншо!
 Ианимуза ихынхәны ицеит.
 Иажәа илымхәф инарыгзеит,
 Ахәынтқар ду зегь зыцәшәо.
 Нас уигьы иңсахы пыжәжәо
 Зымға днатәеит дынкахәыц:
 – Зәы исоуда хәа сара аус?!
 Адырғаены аа, шарқазы,
 – Уа шыбжьбзиа! – хәа лассы
 Ахәынтқар дахьтәаз иҕеырчы,
 Ашә дынхытцит уа ахәыц.
 Аха ахәынтқар игәы шуп.
 – Иахьа хымшуп сузыпшуп!
 Указамкәа уара кьынҕаак,
 Сара сыуаажәлар наг-ааг
 Аңьа дсырбеит уара узы,
 Итаркьышәуа аарла уңсы,
 Ахәынтқар уара дыузыпшны,
 Уи аткьыс аус уаҕыны,
 Иумаз иарбан еилахарас,
 Ма умаазоу баша агәапхараз?!
 Уабаказ рапхьатәи аены?
 Ихы дғахан дааиғапшны
 Ақкәын хәыц атак кәитдон:
 – Ускан аңсцәа сыпхьазон!
 Уи лакәшьа ахәынтқар дыччеит,
 Игылақәазгьы ссирс иршьеит.
 Ғәак шитахызгьы ихәарцы:
 – Уи бзиоуп аха иацы?
 Ақкәын хәчы атак кәитдон:
 – Иацы абзациәа сыпхьазон!
 – Ирейхада нас умхәои? –
 Дыччоит ахәынтқар, деимхәоит.
 – Уңхәыс лхәатәы хатцаны,
 Урышьталаанза иушьрацы

Еикаран, аха жәацы,
 Уара уыла аңсәә еихаеит! –
 Иажәа хрыкәшо абасгыи ихәеит.
 Изаҳахьадаз ас ажәа,
 Ажәлар ирбеит уамашәа,
 Зны дыччеит уи, аҕазны
 Длаишьтырц ихы хсаны,
 Ашырхәа дахьтәаз дҕагылеит,
 Аха нас уа иҕааникылеит.
 Кыргыи дхәыцит, деитахәыцит,
 Ихәынтқаррагы наҕ даҕытцит.
 Фаха-фымшгыи ачара уны,
 Жәлар рҕаңхьа тоуба уны,
 Хәынтқарс ачкәын хәыц дҕаитцеит,
 Ихәынтқаррагы дхьаҕа ицеит!

1958

АҚЫИАРА

Иҕан, рхәеит, хатҕеи дхәыси,
 Ртың инықәто руси рхәыси.
 Малс ирымаз рыжә-затҕа акәын,
 Убри азынгыи пату рзақәын.
 Уаха иахьрымамыз ҕаҕы
 Рҕаңхьа кылыхха аҕаҕы
 Иара нага убра иҕнакын,
 Пҕстазаран, насыпны иркын.
 Амши атҕи убас иеивасуан,
 Арҕаш ыңан абахә иасуан.
 Иааит ус аапын ҕәазырхага,
 Иқәнаҕеит уи ашьха, ага...
 Амрагы ҕәырҕахәза икаңхоит,
 Анхаңәа еиңхыраауа инхоит.
 Шыыжьза дгылан зны Тоукар,

Абас ихьзын хара хҕар,
 Дыңхафыруа иус иныхәан,
 Уи аҕыла қыагы дихәан,
 Имхны иааигеит аңәаҕаа.
 Ашьха ианхытүаз амрахәаа,
 Иңәмәтәа аңәкәа ирыңрахәа,
 Лартас иаарха аңәахәа,
 Ахахаирахәагы дңәаҕәон.
 Хазы ашоурагы аҕарҕәәон.
 Ашьыбжьон рыпсы дирган,
 Җаңхьа ахәыста дталт, абан.
 Анышә аархәуа, инеивтцато,
 Ааңсарак хәагы ҕамтцзо
 Уи аңәаҕәара дшаҕыи,
 Шыыбжышьтахь ашоура анхьез,
 Уа акраниушазгыи иаха,
 – Шәхы шәакәитүп, сыңәкәа, аха! –
 Ибжыи нытцак абас хәаны,
 Игылаз иңәкәа тцәхәаны,
 Уа рцәхәаҕақәа диртлеит,
 Нас ашьшыыхәа аҕныҕа дцеит.
 Идхәыс илтахын изыхҕьаз,
 Аха ажәа-затҕык иҕҕьаз:
 – Быстыхә! – уаҕа дааикәнаҕеит,
 Амра нзаалеит, атҕи еигәеит.
 Акрыруит, кырыфеит, еилган,
 Тоукар амца инаҕа иган,
 Арымз дықәиан, дыҕәапшуан,
 Иҕәаҕы ахәыцрақәа еилашуан.
 Аха изымычхакәан, нас
 Даазҕәырҕашәа: – Афы бҕамст,
 Баасыдтәалар ҕамлазои,
 Бара, исхәо бмахәзои?!
 Хара дхәзымтәаз ахша,
 Иаламтцакәа хразҕы аңша,

Амал хайтарц ихэахьазаап,
 Иахьа избазгьы – хэахьазаап:
 – Апхыз уалоу, лабѣабоу?! –
 Лара даацэажэеит гəу-гəу.
 Аха анс акы ихəо анлаха,
 Ухатцазар, даанкыл, аха!
 Даныхталкза нас ицхəыс:
 – Иахьа ацəагəара сшафьыз,
 Ахѡа нахкьеит ахапшьа
 Сыцəагəарстаф, уи цьашьа
 Са саахьахəын сназыпшит,
 Абла гəакьақəа исѣапшит...
 Закəу бдырзар, ихəеи нас?!
 – Амац! – лхəеит уи дазцас.
 – Амацьтцəкьа, ех, ба боуп,
 Сара избаз лабѣабоуп...
 – Атцх неит агəахьы,
 Нас ихəа абаапс, игəагьы!
 – Ицырцыруан уака ахьы! –
 Ихьыст ацьыкьхəа адəахьы
 Ашьхақəа рахь идьидит,
 Рхагь ѣаѡагь атəнатəит.
 Ихагахеит уака ацша,
 Ақəагьы леит ахаѣа...
 Ускан рыѡны аатцра аханы,
 Бцьарла, шахала ихьаны,
 Знык ианыцəа хатцеи цхəыси,
 Ицганы иргарц рыжəи рхəыси
 Агəаѣеира агьычцəа афьын,
 Уажəы-уашьтан хəа ирзыпшын.
 Аха, абар, алакə рахаит.
 Рыцра иамкуа рыгəқəа рхаит...
 Рлымха кьдцə ѡапхьа уа,
 Иаагылеит урт зырѡуа.
 – Уанацьалбеит, аума убеит,
 Аха хəгоу угəра игеит.

Ахəыста агəта ахьы баны,
 Угəы ртынч аѡны утəаны
 Жəгəатцəоума, уара, иугроу,
 Ма уаѡы имбазо угроу?!
 Иахьыубаз ацьп еилагоит,
 Угыл, уаала, иаанамгои?!
 – бара башаза бгəы трысит,
 Иахьызбаз атцəы ахасырсит. –
 Дькəиа дцəажəон, ицсы ишьон:
 – Хқəылацəоушəа уаха цхьыбжьон,
 Ахапшьа хəхо изаагауа,
 Иарбан, иззы бымхəауа?!
 Ба бацəымшəан, иртынч бгəы,
 Азəгьы изгазом хѣатцəхьы...
 Хатцеи цхəыси уаха еиѣамѣеит,
 Ахəыцра цəула рѣартѣит.
 Ахьы анаарга цхьака ишцаша,
 Ачара еитцхəа шыкарцаша.
 Иагьшдырхаша ауеи-дыри,
 Ишеикьырцаша рѣи-ркəадыри.
 Ргəылацəа зегь ишрыцхрааша,
 Уаха цаны уатцəы анааша...
 Ускан урт рхапшьа абакоу,
 Изго агьычцəа рымѡа абахоу?!
 Ашьха-ѣаѡа уи рыѣгоуп.
 Кəацə-ѣацоуп, ахра бгоуп.
 Рызқəа иқəуп ахапшьа,
 Иаарыкəыршан уа икарцца
 Атцыр-цыр хəа ианымацəысуа,
 Аарлагь ирбоит иахьаѣысуа.
 Гəѡеи тышеи ирыцганы,
 Ацьамыгəа-цəгьа рыхганы
 Ахьы рыма аѡны ианааи,
 Аиашаз, игəыргьеит, ааи!
 Анс-арс уахагь имбжəжьа,
 Инахагылан уа ахапшьа,

Ахѡа иѡахан иаахдыршѣит:
Ишанхеит, итрысит, ишѣеит.
Ахьѡеж цынхѣрас иуарцеи,
Амаат кацшыкѡа самсалеит.
Урт рыѣкѡа рахан иркуп,
Рыбызкѡа ашхам рѣакуп.
Иѣяршыазаргъ изыкѣшѡаз,
Ргѣы рыпсахит апхѡа ишѣаз,
Иаразнакгы и ахѡа ахатца,
Пыхѡа ишыказгы икатца,
Инеидтѣалеит, имбжьажьеит:
– Урт мааналатѣкѡа хѣржьеит.
Икоу удыруоу, ѣым, сашѡа,
Ѣапхѡа иаашѣтыхны ахапшѡа,
Рыѡны инаган иѡнахажьп,
Иагьякѣхаршѣап рыкѣнагажѣ! –
Руазѣы ианихѣа ас дазцас,
Дакѣшахатхеит егыгы нас.
Иахѡааргазгы ирыма ицоит,
Хѣчы-хѣычлагъ атх тѣцоит.
Амза хыхьынтѣ икаѣцоит,
Аетѣақѣагъ кѣалкѣаѣоит.
Акгы агымкѣа ус ашара,
Ишыпѣдѣара рыбга-шшара,
Уахагы рыламкѣа иаапсаны,
Рымч-рызшара капсаны
Инадгылт Тоукѣр иѡнашѣ,
Иагѡаимырѣан: – Ахы, иѡнажѣ!
Инеицхыраан, ахапшѡа
(Урт гѣаныла уака ичча!)
Иныѡнажыны, есс иѣеит.
Апшѣма дѣыхеит, митѣгы ибеит.
Иѡны иѡнажыын шыамхахы,
Икѣеиѣеиуа уака ахы.
– Оо-хо-хо, быпхашьеит! –

Ипхэыс дналфашын дааччеит. –
– Ақыиа ихэы азэгыы изгазом,
Дфатхадангы дкалазом...
Ауаа еизыргеит, шәәхәаран,
Ишьтхысаангы кәашаран.
Хәәха-хәымш гәыргъа-ччаран,
Хәәха-хәымш уақа чаран.
Саргыы сықан тамадас,
Абригъ уа исахаит абас.

1958

ШЪХАЛАКӘ ИЗЫҖӘАН АЛАКӘ

Бнахьчак дыкан, бнахьчак дыкан,
Абназын дынцәахәын, дныхан.
Хъзысгыи иман уи Шьхалакә,
Шьхалакә далашан алакә...
Шьхалакә зны ус ҕаитцеит,
Шьхалакә зны иус ҕаитцеит:
Ақды шәпақәа неидыргәғәала,
Ақды жәпақәа неидыргәғәала,
Инеидҕахәала мышәзахәала,
Мышәзахәала инеидыргәғәала,
Инеидыргәғәала – гәғәала-гәғәала,
Атыҕ ҕаитцан азы ихитцеит.
Уиакәхеит, аки ахимырцит;
Ибна бираҕгыи ахаирсит...
Азы ихитцеит –
Ихьз ахитцеит.
Хъзысгыи иеиҕеит уи: «Шьхалакә».
Шьхалакә далашан алакә...
Ацәқәырпақәа ирақәҕо гәғәала,
Атыҕ цоит азы ихыхәхәала.
Иахыкҕасуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Итбаа-тыцауп,
 иманшәалоуп,
 Ицъоушьаша,
 уи иантәалоуп:
 ацгәи Ахәынап,
 Абгахәычы Арбагы,
 Ақәыцьмеи Асыси,
 Абгалаңи Ажьеи.
 Ацәқәырпақәа ирақәңо гәгәала,
 Атың цоит азы еыхәхәала.
 Ана икқасуеит,
 ара икқасуеит,
 Ана итасуеит,
 ара итасуеит,
 Ана иңоит,
 ара итыңоит,
 Ана италоит,
 ара ихалоит,
 Анака-арака икаха-бғалоит.
 Ацәқәырпақәа ирақәңо гәгәала,
 Атың цоит азы ихыхәхәала.
 Иахыкқасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Ацгәи мыжда ачха хытцуеит,
 Ахәынап шәаны аңсы ахытцуеит.
 Бгахәычы мыжда ажәзы леиуеит,
 Арбагы шәаны уа игәтәиуеит.
 Қәыцьма мыжда ахаңыцқәа ахуеит,
 Асыс рыцқа шәаны игәакуеит.
 Абгалаң мыжда аңәа итасуеит,
 Ажьа рыцқа шәаны еитасуеит.
 Ацәқәырпақәа ирақәңо гәгәала,
 Атың цоит азы ихыхәхәала.
 Иахыкқасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игоит Шьхалакә.

«Аха, цыым, иагъа ус акәзаргъ,
 Аха, цыым, ха хзыниаз лакәзаргъ...» –
 Рыңсы мыждақәа аақым-қымит,
 Ирзымычқакәан иаақым-қымит...
 Ацгәи Ахәынап ашқа итрысит,
 Абгахәычы Акәты ашқа итрысит,
 Ақәыцьма Асыс ашқа итрысит.
 Абгалаң Ажьа ашқа итрысит,
 Аха убасқан исит цшак хәа,
 Аңаанахеит убас хәак хәа:
 Аңақ,
 аңақ,
 аңақ,
 аңақ –
 Тынч изнеиуамызт шыаңак.
 Ацәқәырпақәа убас игылеит,
 Еикәамгылеит,
 Еиламгылеит,
 Хаха игылеит,
 хаха ижәылеит –
 Убас бжьык хәа гон итың,
 Атәыц иаңызахеит атың.
 Уи иантәалаз рыңсы рзеит,
 Рыңсы штәз ңырңсы қартцеит.
 Ацәқәырпақәа ирақәңо гәгәала,
 Атың цоит азы ихыхәхәала.
 Иахыкқасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Урт зегъы-зегъ рыгәқәа рыхыт,
 Хәчы-хәычла аңшагъы еихсығыт.
 Аңша еихсығыт – рыңсы тәлеит,
 Қаңхәа рылаңшқәа неишьтәлеит.
 Ацгәи Ахәынап ашқа иңшыхит,
 Абагахәычы Акәты ашқа иңшыхит,

Ақәыцъма Асыс ашқа иңшыхит,
 Абгалац ажъа ашқа иңшыхит...
 Иахъаго амла еиқәынтдә:
 «Укоума, – рхәоит, – уара нтдә?»
 Убасқан ашьхарахъ ихысит,
 Иақәырццакны азгы хытдит,
 Ахатә закәангы аңнацахит,
 Иабоз зегъы наңнацахит,
 Цъара ижәылеит,
 цъара икшахит,
 Цъоук арбгеит,
 цъоук архәашахит.
 Атыфгы уи ахы итарца,
 Убас ишьтнахит ацәқәырца.
 Акы агымхеит иаанархәырц,
 Агантә ашьхақа ағы архәырц.
 Ацәқәырцақәа ирақәцо ғәғәала,
 Атыф цоит азы ихыхәхәала.
 Иахъыкфасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Рыпсы ааивырган – ус имцшит:
 Инеизыңшит,
 инеиқаңшит.
 Ацгәы Ахәынаң ашқа иңшын –
 Иара тәан иааигәазаны.
 Абгахәычы Акәты ашқа иңшын
 – Иара тәан иааигәазаны.
 Ақәыцъма Асыс ашқа иңшын –
 Иара тәан иааигәазаны.
 Абгалац ажъа ашақа иңшын –
 Иара тәан иааигәазаны.
 «Укоума, рыцқа, уаргы?»
 Абас рхәахуан уажә зегъы.
 Ацәқәырцақәа ирақәцо ғәғәала,

Атыф цоит азы ихыхәхәала.
 Иахъыкфасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Мап, изхәада итахан ицәоит,
 Амла мыжда дара еиқәыцәоит.
 Арахъ рыфатә аффы хааза,
 Убасгы игоит, ихатца!..
 Ацгәы мыжда ахы шьтнахит,
 Иңаны Ахәынаң акырц.
 Абгахәычы алымха еитданахит,
 Иңаны Асыс уа иакырц...
 Аха убасқан,
 аха убасқан,
 Хыхъ Анцәа ду иабцъар датцхан,
 Ахысыбжъ аиқәара итысит,
 Ажәған еиқәара дыз-дызит.
 Амацәыс қаңхъа инафысит,
 Нас ақәаршафы жәпа ағытдит.
 Қаңхъа ихысит,
 қаңхъа ихысит,
 Адгыл дузза еитцахың-хыңит,
 Ажәған дузза еилахың-хыңит,
 Уақа аңқал ахы лахазшәа,
 Ажәған адгыл ду иағазшәа,
 Ешьара-еҳәшьара аахаштуан,
 Убас қаршфык ланашьтуан.
 Ус, хәңы-хәыңла ақәа нкыло,
 Абар, амчрагы ахыннакыло
 Акырцх, аха зынза аңхныга
 Ага итыга,
 ашьха ихәныга,
 Ашьха ихыга,
 ага инага,
 Ага инага,

зынза ирхага –
 Еихыңа-еитцыңо,
 еихыңа-еитцыңо,
 Ыара ишьтыңон,
 ыара иңсыфон.
 Анапы зыхъаз аҕыбон...
 Ус, маң-маң акырцх нкыло,
 Абар, амчрагы ахыннакыло
 Асырхәы, аха асы еилахтәа,
 Мап, иауамызт бахтәа-бахтәа.
 Ага итыцит, ашьха ихыцит,
 Агәы рхатцо ҕаңхәа ихысит,
 Имацәысит,
 еиҕахысит,
 Дгыли жәҕани еиҕахың-хыңит;
 Аҕстаа имчрақәа хымеи,
 Аңсцәаха имчрақәа хымеи,
 Адгыл ҕа ңсык азтатц,
 Асырхәы ауан ихьантәза.

Ахәынаң Аңгәы акәа иҕаршәын,
 Аҕбагы наҕ-ааҕ еибарңхон.
 Акәты Абгахәычы акәа иҕаршәын
 Аҕбагы наҕ-ааҕ еибарңхон.
 Асыс Ақәыңьма акәа иҕаршәын.
 Аҕбагы наҕ-ааҕ еибарңхон.
 Ажәа Абгалаң акәа иҕаршәын,
 Аҕбагы наҕ-ааҕ еибарңхон.
 Аңқәырңақәа ирақәңо ғәғәала,
 Атыҕ цон азы ихыхәхәала.
 Иахыкҕасуа анакә-аракә,
 Ирманшәало игон Шьхалакә.
 Аңта злаңқәа жәҕан ихыңуан,
 Амра лашагы ашьха ихыңуан...

Маи 8–10, 2002 ш., Акәа.

А ж ә а б ж ь қ ә а

АХӘЫХӘ

Мөйшан. Ахәылыхәә асоура иафын. Ашәапыңап ашәыб иархәан, икәашккараза игылан. Афны аатра рәна-вапсо, атарақәа афатә рыпшаауан.

Ауаңаф афы агәгәхәә еикәыз амца дныехәытын, иеаабитеит саб. Дук мыртдыкәа хееикәа днақәтәан, аш-та дынтытит. Уи данца, афны еилзыргоз сан сәылмырбаза-кәа, акәаскәа сныфналт. Ашышыхәа сыпсы заны, акәак икфәгылаз саб ишәақы ауаңаф ахы икәыпсаз апатро-нақәеи сыманы сындәылтит. Азәыр сибамашь хәа снап-шы-аапшит. Аха уаф дыкәмызт. Ашәақь сыхәда инхысшыын, ашта сынтыт.

Асы шауц иауан. Афада зхы хаз сшәақь агәыцә асы тапсоит схәан, ахы ларханы сызқәа икыдысдарц салагеит, аха иамуит, апынцә така асы илакшон. Саагыланы сзырфит.

– Бағал! – ғылтуан сан. Сара атак кәсымтеит.

– Дабацеи, бара, Бағал?

– Исыздырзом, шәкәык стахуп хәа дафын, ифызцәа рахь дцазар акәап! – налаталкит сахәшьа. Саагәырғеит. Сыццакны абна снылалейт. Сшәақь апатрона нтасыршәит. Ардәынақәа ашәшь иалатәан. Сахьхәыңыз сатәарымбозар акәхарын, сырзааигәахаанза ипырзомызт, аха ахысхагы садразомызт.

Снеины ашәшь зыкәныз тлакы снамтатәейт. Ардәы-нақәа уажәраанза ақәтәарта рибамто, оуман икартоз, уа-жәы икәалангы акы сышка икәломызт. Аха урт ара имаар иабаци схәан, сыпсы заны стәан. Асы сыкәнауит, ауафы даасыдгылаанза сизгәамтаратәы. Ардәынақәа рфықә-фықәбжы аафуа иалагеит. Ус рдәынак сапхәа иаақә-тәейт. «Излааигәоу ала ашпы сеихсыр ицкәа изгоит, уаф иифаша акгы алтуам!» – сгәы иааснафейт. Ахы амацара ахысхып схәан, апынцә афәжәра инарбаны, агәыз аат-сыргеит. Ашырхәа сагыаткфейт иааштыспарц, аха уаха умпсуанда, акгы ыкам. Ахы иаршәзар схәан, снасканы сеимдеит, снапшит, саапшит, сзырфит, аха цыаргы ахабар

анысымба, сааин стың ағы сеітанатөейт, иааигәаны иа-хықәтәаз азы ейхаразак аара иара инадто.

Стәоуп. Асы әуейт. Ана, ара ағаф-саф аарылгоит амахә-қәа, инахараны уарла-шәарла «ахәаф-саф» аатдыргоит ашәарыцацәа.

«Ааи, ишпәсыцәцей», – сгәы иааснатөейт сара. Псаатәк-гы цъара икъалан иубашам. Амала, сықәра исзаламто, чынчак уажәы-уажәы амитә рфеио, ицәыркъа-цәырасуа ашәшь иалоуп. Стәоуп. Ахьта сакуа салагеит. Сгылар ар-дәынақәа сыршәоит. Сшыацәкыарақәа сеимаа аңынта итәсыргъежъуейт, исыршырц. Снацәкыарақәа срытәхәоит. Снаңшы-ааңшит. Ицейт ардәынақәа зеггы хытңны. Сан-банзатәоу ас, сәагылан амәа снанылт, сеитцакы-ейтцакуа. Мшәан, хгәыла Ардашыыл җажәа-җажәихәба дреитцазам енак, излеишыуазеи. Уи ддууп. Иауазеи нас ддузар, арақа иатаху ахысроуп. Аха сара ахысрақны азггы сиеицәазам, ацәкыара ахы итәсыршәуан саб санирхыслоз.

Абас схәыцуа, сыццакны снейуан. Ахьта схыпсааит. Исызбеит Чацалқа сцарц. Ацкәынцәа ирхәоны исаҳахьан, уақа атлақәа хыбны ахәыхә рықәжъуп, рышыраггы зынза имариоуп хәам. Жәа-патронак ахьсымоу хәхәыхәк сшыырггы, ейгъу убахъоу! Иагъа исеигәырғаны испылап афны. Саб уатцәы ахи ахәшәи аахәаны иансзааиго избо цыысшәоит...

Ашыбжышытахь Чацал абна сылан сыхраазраауа. Хәыхә зхылахәоу акгы ықазамызт. Ғыңа затцәык ашәа-рацацәа збеит. Уртггы Тоумышықа ицон, асы илбаанацаз абнахәақәа хшыуейт хәа. Шьамхахы асы сахьахоз, стәар сзымгыло ақынза сааңсеит. Сдәықәлейт афнықа. Асы пуа, атағафарақәа снартахауа амәа сықәын. Абар ассир! Сап-хәа ашәтла хыбны ахәыхә алатәоуп.

«Умпсын, Бағал!» – саацәажәейт сгәы хытхытуа. Ахәы-хәқәа среиғазо снаскъан, сшәакь атла ашыапы инавс-рыхәхәан, руакы инақәыскит. Издыруада зныккыара җба сызшыуазар хәа сызбеит, аха исызмырманшәалт. Нас сшәакь зықәкыз усггы сара истәуп қастдан, смыццакыкәа снатцхейт, аха ачхәаң аағейт.

Ахәыхәқәагы нықәбгъыжәаа ицейт. Акыр сыпшит, спатрона псахны, аха ианбанза? Амәа снықәлейт, апхзы хышәашәа сықәнатәон. Снатәаны сыпсы ааитаскып схәоны:

– Қоҳ, уабақаз, Бағал? – ихәан еыла даасывалеит Ада-мыр. Адамыри сарей хәигәылацәан, класск ағы атцара ейцахтдон.

Уи иасхәейт сшышәарыцоз...

– Уара, уаб ишәакь заны иааугама?

Сыпсахы җеибакит, аха ғысымтит.

– Уцатәқәа уцахьазар акәхап! – җааитит җаңхәа, атцәы сылихырц итахны.

– Сара сцатәқәа иансырто аенытәкыа истдоит, цыоукы-цыоук шәейпш «хпәқәа» соулазом, уи уар заманала иу-дыруейт, баша уехырцәажәоит акәымзар, – итцәгы сесыр-цәаңар стаххейт, аха дсыргәаар хәагы сшәейт. Еыла шигоз ақара агәҗара сыман.

Хара ус егықәхтцейт.

Ацапырхәа зғаз иевакы снақәиртәан, хәааххейт. Сха-пыцқәа ейхамгыло сықан. Амәаду ағы хәаизар, асы цкыаны аграпара алхәа иргахьан. «Чоу» ихәан днатқкәейт Ада-мыр. Уи данығ, сара сзықәтәаз аеггы трысны идәықәлейт. Апырцәқәа сычыларцсны исын, зны зынлаггы снапы нагзаны ахахәда ааипхысшышыауан, исыргәыбзыған. Сөыза уаха даанымгылазакәа, акыр дсыцәцейт. Сара сеггы апырцәқәа ақәпсаны, ишзахәоз иҗит, анаатә хышәа-шәа анысғанахәа, сылағырз тыкыаса идәықәлейт. Хәафны савнаго иалагеит. Апырцәқәа сычыларцсны исын, аха ианаанымгылаза, ишсылшоз ацапырхәа санаха, иптәейт. Саргы сахууан, сцаны абақ аашытсыргейт.

– Афырхатца, абаз шытхит, абаз! – Адамыр дыччо нахьхынтә җитған. Асы сшылаҳазггы сеитцәғәғәа сәагылт, сөыза дахьсхыччаз азггы сыпсахы пыжәжәо.

«Исхәозеи афны сахьнейуа? Сшәакь стәахып, идсырба-рым. Аха иабақоу сеилысны сықоуп, насггы ихәларц егъа-гым. Сөызцәа хәажажаза рыфны итәоуп. Ртаацәа ирыцх-раауейт. Сара сшәарыцаҗхейт иахьа!» – схәыцуан гәаныла.

– Дыказар хаишыуеит! – аңхьатәи ишқа иадцәыло җааитит Рофгы.

– Дыкамкәа җаларым, аха иахьантәарак ирашәоз ауаф ааңсажә, уажә шыыбжьон дыцәам шәхәахуама?! Шәаала! – инарыдитцеит Хьырбеи.

– Мап, афызцәа, сара сызцом! – дахьгылаз днатәеит Ыота.

– Ках, цыым, аҗыны шыыбжьон ашыынка хазгьычуам, – ихәан диацәхауа далагеит Рофгы.

– Ёынлоуп, нас, ашыынка уахынла иаурзахуа! Ашыынка шәыруп. Уажәы ианумфа, есс, хәдхьаҗа илҗакәкәа ицеит.

– Уа уиашоуп! – илакәа аацырцырит Роф, Хьырбеи иихәаз игәы иахәаны.

– Нас ус акәзар, аңшәма хҗеины иаххәап. Хамшәо-хмырхауа ихыхны ихамфари! – дҗагылеит Ыотагы.

– Уара, анс инеилакь зегьы ирҗеитцондаз, ани уажәшҗа иагыарааны далгахьазаарын. Аанда ханкылкәырны ашы-шыыхәа иаахәхуеит. Цгьыц хәзихәари. Шәаала! – иҗы-неихеит Хьырбеи ифызцәа ргәы нархатцаны. Рофгы уи днаишҗәлеит. Ыота рышҗахьшәа днеиуан деитцәгәҗә.

– Хаит абааңсы, ухатцазми?! – даахьахәит Хьырбеи Ыота ишқа. Иааициргьизит Рофгы, Ыота игәамцхазаргы, җимтит. Азы инырын, абна аанда инавалеит.

«Цгьыц ифызца» хәа иахьашҗоу ари аңшахәа, мыцхә иңшзаран. Ашла абна пату ақәитцон. «Абна гәабзиара хьчагоуп» ихәон уи. Башамашак азы махәҗакгы пұкар иузомызт. Рцәа иҗақаца, аҗәфәан хыла иҗрыңссошәа игы-лан ахьаца җьантаз дукәа. Урт ирыҗаҗырбон: алҗарақәа, арашқәа, алакация... Ана-ара иубон иеихахәз ахаша-цәа-ша. Урт гылан рҗеиышыны, еихашышы, җаацәаракны зегьы рнапы еикәырша. Абри азоуп араҗа изыңшзоу. Абриоуп Цгьыц дзышҗоугы.

– Мап, цыым, сара сызцом, – җааитит Ыота иааицәымҗ-ханы.

– Уара ушәаргәындоума зынза?! – даакәгьежәаит Хьырбеи, игәы иныҗаххны.

– Акәзааит. Сара сшәаргәындаз, аха икахҗо бзиоума, шәазхәыци! Азәы иутра ханҗалан ашыынка аазоит, аха ишҗа иаххәо хаибар? Халамыс?! –

– Ехх, уламысгы уаргы! – дааицрашәеит Хьырбеи.

– Ыба ззымдыруа абри ифыз агәыҗшшәҗәҗәа цьа-ра дубашам! – даҗын Рофгы Хьырбеи иажәақәа шыақә-рыҗәҗәо. – Акрызлаз – акрифеит, акгы зламыз – аа! – ихәан инацәа ду Ыота икьышә инықәикит.

– Уара усгы уңсыхьшәашәоуп! Абра угылаз. Аанда ихыган иухарклоит. Аңсы, аңсы! Даҗазны цьара уанааго ускан!.. – иҗегь ихәарц шитәхыз, Роф диман иҗынеихеит. Хьырбеи Ыота дшымцәҗәҗәоз аниба, Рофгы ишыаҗәқәа реихгара ааицәуадаҗеит. Даабжьаҗьеит. Хьырбеи афныҗ-җа дҗалахьан.

– Уааи Роф, уааи, узгылоузеи?! – җааитит уи иҗаархатцаны.

– Мап! Иҗәдыруазааит сыхәхәаны шәшыдсыркуа!

– Иңшаа? Хауңсахуану? – рыблақәа җҗырцеит доусы иахьгылаз; али-ңси рыбжьара Ыота днылбаардарашәа. Убри аамҗаз абард даавшәан даарыбжьагылеит азәы. Уи дҗәашккараза дышлахьан. Аразра ибла ихыхәхәыла иҗон. Икын, илабашьа аамышҗахьтәи, еснагьтәи ифыз аиаша-иеигәышә.

– Хаи, афырхәа, шәшыҗахьҗәҗәз! – аҗынчра ааи-леигеит уи. Ахәыцқәа урысыр шыақәарак рылымҗуа, ишан-ханы игылан.

– Арахә насықәлан, саанда рыбганы амхы иҗалеит. Ирырханы сааит абыржәы. Абра ахақәа җаны исымоуп, исыҗыжәгароуп сбабараа. Мамзар аҗахмадажә сҗо саауа сшыбжьоу еиҗасыҗәҗалахуеит, – дааңшышәырччеит уи, ибла хаақәа нҗырлашааны. Ахәыцқәагы рыңсы аарылалеит. Ашла урт рыхәда инапоуқәа нхишыын, иман иҗынеихеит.

– Рацәа хәимлагәа ашыаңхәа хәкит, иныкахҗәзеи?! – Хьырбеи игәы җагыломызт.

– Хәңсит хшыбзәз, Хьырбеи ихәатәы ханаңныкәа уаха хәшҗақалоз! – ахәыцрақәа деимдырххон Рофгы.

– Сара исымхәаз! Сара издыруан ус шәхәуаз! – игәеисыбжь игәышпы иалыфны иахауан дахьатцагылаз. Иа-аит афны ахақәа рыманы. Аха ахәыцқәа аанда ахыпжәаз хәа акгы рымбазеит. Ашлагы ишихәаз еипш дыццак-зомыт. Аштәф аха амтан ашәшыраф инаиртәеит.

– Шәыпсы ааиташәк, ашоура цәгыоуп! – ихәан афныка ифынеихеит. Ахәыцқәа еидара хьантак рыхәда иаакәыр-хышшәа, иааифапшит. Итәан ируа ирхәо рзымдыруа.

«Хәатцкыан хцап! – игәы иааинатәеит Хьырбеи, аха ифызцәа рышка изымхәеит; – хәхыцсыз хәпсит!» – иеани-раалеит нас. Итәан еикәыпшыыхаа, ацгәы дукәа реипш инеифапшы ааифапшуа. Дук мырцыкәа ахцыста даахытцит ашла. Уи наф-ааф ифытракын ифәжәкәнтәлеиуа ишәхьаз ашынкақәа фба. Урт ишырхәо еипш, упан узырхымцартә идукәан.

– Илкажыны иахшыыроуп! – ихәеит уи дахыхәмаруа. Ашышыхәа инышәтеит. Иахәызба аатихын, ахи аты-хәеи ныхсаны, ацәахәақәа днарықәлан иааифирссеит. Нас ажәабжык аацәыригеит. Ацша хаакәакәараза исуан. Уажәы-уажә издатәаз аха артқәа алшәшәаны икапсон. Азнык азы еихагы ихәцы-хәапшыха итәаз ахәыцқәа, цытрак ашәтахь, апырпыл цыка ахышыны, ашынка сақәа еихырссо афара иафын; иқашәқашәоз ашәац илатәаны. Ашла иажәабжы дафын:

– ...Ускан сара схәычын, Тамшь лбаа акамбашықәа хәхычон. Фенак шыыбжыон хкамбашықәа азы интаҳартәан шыынказара хцеит. Ааигәа азбжыараф дынхон зықарахь инеихьаз Жәанбак. Ацъаргәал аанда ханхибахәан, ишыынка-тра ханталт. Сфызцәа Ламкаци Кәадаци са саткыс кыр еихақәан. Ламкац хәпхьа днеиуан, хәзбала ашыынкақәа ишәхьоуи имшәыци гафә. Кәадаци сареи иахирбоз хыхуа хишәтан. Фба-фба хрыцаланы хәндәықәлоит ххәоны:

«Шәаагыл, шәзымцеит!» – хәа хәшәтахьцәкыа ифацаза бжык аагеит. Ацшәа амхырта далаланы дааиуазаарын. Хлатибаркәеит хшыынкақәа аакапсаны. Сфызцәа ракара сара сзыфуазма? Урт цеит, сара сааникылт. Уи ипсахы

пыжәжәон, цыазыдбала ииаазаз аутраф, ашыынкақәа кылы-жәжәа иахышышәаз.

– «Икартаз убоо, хы, иныкартазеи?!» – хәа дналс-аалсуа игәеитон. Сара сгәы тытны ицон. Нас уи Ажәанба дааины даасхагылеит. Дсыхәапшуан. Схы ахыызгара соуамызт. Срыцхаишыазар акәхап, фәатит:

Уара иахьада усымбац. Ант ракәхап уаазгаз. Уаха уры-цымныкәан. Убжырхуеит. Уст, уца иуманы! – ихәан, ашыынкақәа сытан сноуишәтит.

Ашла иажәабжы даналга зымфа днахәыцын инацитцеит: – Ускан аамта факын. Ахәыцқәа хыдан. Ибжыисны иаван. Иахьа ус икам, акрыуеит, атцара ртоит. Ацәгьа зуа дахьдырхәуеит. Иахьатәи ахәыцқәа апцәазара иагәтылсоуп, уи агәеисра иалахәуп...

Ацшәа иажәабжыдалгахьан, аха уи зхәыцра мцанарсыз ахәыцқәа иштәац итәаны изызырфуан.

Цытрак ашәтахь ацшәа исасцәа наскыеигон.

– Ашәыр цхашьара амазам – бабараа. Шәаала ианышәтаху. Ишәфала. Шәпхамшыалан. Абартгы афныка ижәга! – ихәан, рыццхьаза ашыынкақәа нарытаны, афныка дныфналеит, ифыцәааз итәтынжәга амца аиркырц. Уи зынзаскгы игәалеимыршәазеит ахәыцқәа нахьхы абна аандаф ирымаз агычра атызшәа. Ускан иара атцла ашәпафы дтәан ипсы еитеикырц, атәтын дахо, дзыраапсаз иханкыдыргылан.

Ашла уажә данаадәылт, ахәыцқәа кыр инаскыхьан. Иапхьа, ахамтаф, ишәтан ижәга хәа урт иритаз ашыынкақәа.

– Имгазакәа ицеит – фәаитит уи. Ашла-Цгыц Ранба иакәын.

1958

АИФЫЗЦӘА

Хьымцеи Қарбеи еигәылацәан. Бзиа еибабон. Класск афгы еидтәалан. Хьымца атцара бзианы ицон. Қарбеи

дхысхан. Еихаразакгы ахасабра азы. Арахь ихтакны ажэинраалакэа иоуан. Хьымца ашкол ахьтэ данааилак, краафан, ипсы ааитакны, итатэкэа днарыдтэалон. Ибзиан, ихы дакэгэыгуа ианитдалак, дындэылтчны дыхэмаруан. Дрыцхраауан итаацэа. Иныбжыаршэны Қарбеи икынза дымнеикэагы иуамызт. Еицыхэмаруан. Адтакэа ицкаитцон. Аха ахасабра аан Қарбеи иас икаитдалакгы, акы ныбжыагалан, еакахы иахигон.

– Хьымца судыхызар исыдумцалан, шака бзиа избо умдыруеи?! – диҳэон, Хьымца ианимузалак. Нас ашышыхэа днеины иаацэыригон уи ихэзнышылаз ажэинраала. Ди-запхьон.

Уахык атаацэа зегь еикэшаны ианаатэа, Қарбеи иаб Да-та иаацэыригеит иахэа ироуз ажурнал «Амцабз» аномер ғыц. Ахэычы иаб днаидыххылан деигэыргьатэа иааимихит. Асахьақэа ибла изыркэымго, ашышыхэа иааихирпхьеит. Дышнеиуаз, даатгылан ажэинраалак апхьара дналагеит, ибжыы шытганы. Хьымца илымхақэа кыдтаны, иоыза дизиызыруан. Изыруан зегы.

Апхьара даналга, Да-та ихэычы ажурнал ааимихын, ихы нарыкэикит:

– Даба, Хьымцеи Қарбеи, абри ахасабтэ шэапхьа изхасабуа? Ибзиан шэзырөла! – дымцкакыкэа, днакэыгэгэа-накэыгэгэа апхьара дналагеит:

– Дыгэ хэа тахмадак хыык ацацэа иман: Сабдати, Қабдати, Лабдати хэа. Аишыцэа иртаххеит раб ифьтчны хаз-хазы инхарц. Дыгэ ичкэынцэа даарыпхьан, жэибжы еы ирзаныз ишаны иритарц избеит. Ичкэын еихабы Сабдат аеқэа рыбжак устеит хэа иеихэеит. Қабдат – хыцъара ишаны хэтак, Лабдатгы – жэцъара ишаны хэтак устеит, – хэа. Абас нареихэан, аеқэа ахықэыз надырбаны дцеит.

Аишыцэа раб ишрейхэаз аеқэа ршара иалагеит, аха еык ахашэалеит. Ус ишеимаркуаз ргэыла Мзауц еыхэа дук пацъпацъуа дакэтэаны дшааиуаз даарыпхьалеит. Мзауц аишыцэа реимак анеиликаа, дыфэыжэпан, иеы аауижьын, раб ишрейхэаз рыкекэа рызшаны, иеы дшақэтэаны дцеит.

Ахы, ижэдыруазар, Мзауц аишыцэа рыкекэа шырзишаз?

Қарбеи деитцэгэгэа дтэан. Хьымца дзырфуан, ихшыф азыштыны. Да-та дызфыз апхьара данаалга ахэычкэа днар-феапшит. Нас фэпхьа зцаарала ихы нарыкэикит:

– Изхэода атак?

Қарбеи дкапшыза деибакны, кэацара имазамкэа дыш-тэац дтэан, зымфэа дыпшуа. Аехэа иехэапшуаз Хьымца ихы даафэахан, ашышыхэа дналагеит:

– Аишыцэа жэибжы-еы еимамкыкэа ишырзымшоз аниба, ирыхтыгэлаз Мзауц иеы дынфэыжэпан аеқэа ина-рылеитцеит. Иагыкалеит жэаа-еы. Дыгэ ичкэын аихабы – Сабдат рыбжа игараны дызлаказ ала, жэ-еык иазеит. Агэабжыаньтэ Қабдат хыцъара ишаны хэтак злаикэнагоз ала ф-еык иоуит. Аитцбы Лабдат жэаа-еы жэцъара ианиша 7-еык изынхеит.

Мзауцгы иеы днакэтэаны имфэахь дцеит.

– Афырхатца Хьымца, уцсынцры иазхэаит! – игэы иа-хэаны фэааитит Да-та.

Қарбеи ихы ларкэны дтэан. Пытрак ашытахь:

– Шэытх аабзиахааит! – ихэан Хьымца дфэагыланы афныка ифэынеихеит. Аха абжыаапны еипш Қарбеи, уи днаскыаимгазеит уаха.

«Ханбанзахэои Қарбеи сареи абас? – дхэыцуан Хьымца дахьцоз. Сара исхасабуеит – иара ихифылаауеит. Зегы ржыара хэфуп. Енак стетрад ахысымтаз фымш дсацэажэазомызт. Сидтэалан исырбап, сицхраап хэа сана-лагалакы акы ныбжыагалан иаахигоит. Нас саргы агэахэара сцэызуеит. Мап, ас мацара пхьака хазцом иаргы саргы!»

Адырфэены атафэа ахасабра азы афэа рыман. Интэон актэи апшьбарак. Еснагь еипш иахьагы Қарбеи иоыза диқэгэыгуан. Аха Хьымца иибэхьаз иакэзамкэа даакэгылеит. Ихазы мацара ахасабра дафын. Ари збаз Қарбеи акыр иааицэымыгхеит.

– Хьымца, абаапсы иахьак исыцоумкын.

– Мап, ухала ихасаб.

– Иахьак абаапсы, иахьак! – фэпхьа даагытцэыгытцэит уи.

– Уара уиахьак нымтэазеит!
 – Изакейтэ цэажэароузеи уа шэызфү?! – ибжыи өти-
 цеит артафгы.
 – Уаагыли уара арцыс бзиа! – ауроккэа рышьтахь
 Хьымца амфан дааихьеит Қарбеи, ыцъа ахэыцкэа ицны.
 – Иутахузеи!
 – Иахьакэызма уара, ахасабшыа ансуртдоз, амбжых!
 – Ас соухэартэ иузызузеи цэгьарас!
 – Уара ани ахасабра бзиан иахьудыруа оумак уакэу
 цушыозар?! Ухасабра рыцха фымш рыла истоит салагар,
 аха ухатдоуп унатэаны сара сеицш ажэеинраалак узап-
 цауазар...
 – Уаалаган иутарц ауп саргыи ус зыкстаз...
 – Аа, уст! – ихэан инымфаницаз итачкэым Хьымца
 афақ ааифыцнаргеит. Аха уи иеатцаимырхеит иаргыи.
 – Ааит, уара ала ацында икылкыз! – дацаапкны днаи-
 жэлит...
 ...Ашкол афы атаацэа реизара мөапысуан. Арака иала-
 цэажэон атафцэа рхымөапгашыа, рташыа, реиөызара...
 Ашкол адиректор днакэша-аакэшо иажэа ахы икызар-
 гыи, дышнеиуаз иззаатгылатэыз атафцэа дрылацэажэо
 ифынеихеит:
 – Қарбеи Нартба дтафы цэгьам, – дналагеит уи Даца
 ихы наизырханы, – аха хаазкэылаз абжысрахь ихы ир-
 хеит. Ажэеинраалакэа ахыөуаз пату икэахцо, иөымтақэа
 атзы газеткэа ирнахцо хналаган, ихы иамхабзиацэахазар
 акэхап, дахцэыбжыисит. Атцара дакэытцит. Ацшыбарак афгыи
 ахэшыара баапсқэа изыкэгылоуп. Изыхкызеи? Дым-
 өахкыеит ахэычы. Өызцэас ишытихызгыи атцараф ихыисхау
 Маци Хэытеи роуп...
 Қарбеи иаб апсра еигыашы, иихэара иөамшэо дтэан.
 Апхзы атэцэахэа икэнатэо, фыцха дыцшуан Қарбеигыи.
 Аизара ашытахь, ахэылцаз иалагеит. Имөацасуан еи-
 уеицшыи ахэмаррақэа. Урт зегыи атафцэа рымчала акэын
 ишеифкааз. Ахэапшцэа рызхара ирызбомыт. Ргэи азханы,

мтэыжэөада ипыруан рхэыцкэа иахьрыхэапшуаз. Зегыи
 дрылумбаарц залшомыт Хьымца.

«– Изаке кыбаөузеи илоу! Шака ибзиангыи ихцэажэазеи
 уаха!» – рхэон зегыи.

...Атх агэи аафнашахьан. Аха дзыцэомыт Қарбеи.
 Днахэын иамуит, даахэын – усгыи иамуит. Ахыза ихы иа-
 кэиршан – еихагыи еицэахеит. Ахэыцрақэа таха иртэомыт.
 Ашыхытэ реипш ихы итапапон.

«Иныкастэзеи?! Хьымца сара сзын абзиара итахын...
 Сара? Дысзеилымкааит... дысзеилымкааит!» – днахэи-
 аахэуан, днахэи-аахэуан уи, аха иауамыт, дзыцэомыт.
 Атх агэи инахысхьан...

Ашыжымтан, Қарбеи иаха излаизбаз ала, дыццакны
 агэашэ дынтытцит. Дцон уи Хьымца ишка. Дцон аарақэа зе-
 гыи иара ихы иадитцарц. Дихэарц, датеимтцарц... Мап, уи урт
 акгыи дацэыпхашыазомыт уажэи. Акы затэык дзыцэшэоз
 Хьымца дцэырымтыкэа дицэыбналар хэа акэын.

Қарбеи агэашэ даннылагыла, Хьымца абафырцэыра
 дафын. Рылапшкэа ааикэшэеит. Афыцыагы азныказ иагы-
 ашанхеит. Аха нас Хьымца игэи ааипсахын, иөыза ишка
 дпышыырччо иөааихеит...

1958

АГЭЫЛРА

Амш бзиан. Амра хааза ипхон. Ашыр тлақэа артэыра
 рыто, ршыапкэа ибахауан Фрач. Хынөажэижэаба шыкэса
 дреихауп уи, аха усда өнакгыи дузыртэом.

«Ацъа аөоуп, дад, сара антцыра ахыизбаз!» – дахыөхэо
 ихэалоит иара. Ус, иөааитихын даазырөит. Илымхагыи
 иөтасит имөта хэычы Кэчыри иөыза Кадыри акы шеимарк-
 уаз. Урт ашкол ахытэ иаауан. Дук мыртцыкэа ахтыста ин-
 хибахэан, иааидгылеит.

– Бабаду, иарбан зегь реиха агэыылра зцу? – ипсы
 игэи икылахо иаатиркыеит Кэчыр.

«Аа-а!» – ихэан, дныфныцэааит Мыза.

«О, о, иубама, аңа шака агэбылра амоу?!» – җааитит Жэыкэа, ицкэын уажэ имахэҗала ирханы аңара шааигаз агара гатцэҗаны.

Мыза ихы ларкэны дгылан...

Фрац иажэабжэ даналга, итаҗынжэга җаңхэа аитцатара дналагеит.

– Нас ижэбама, иаҗа агэбылра зцыз? – җааитит уи ахэыцкэа рышкэ.

– Ааи, ауаф игэбылра зцу иңыоуп! – еицырхэеит Кэчыргы Кадыргы.

– Аңшзара – уи ус бзиоуп. Аха аңшзара мацараз акэзам ауаа бзиа ирбо ззырбо. Афнуцка иагроу азоуп. Уиоуп ихадоугы. – Уара уецыс бзиа изубо; ихэыңаахыс аңа адбаланы иахыаазаз азоуп.

– Уара, Кадыр, уаб Аңсны зегы иреиҗеишьозар; Аңсны азы дыкэңахэеит, ашьа кеитэахэеит. Уаргы уи атоурых анутцалак, аңа аназубалак ауп ашьа зыхэ еицш ицкыоу абзиабара улаңы уаныкало. Ауафы дуафызтэыз аңыоуп!

Аңыоуп агэбылрагы зцу! – ихэеит ашла, дфагыланы иусахэ иҗынахо.

– Абри абаҗа аңа ахэадибалло азы акэзар калап бабадугы агэбылра зимоу, патугы мыцхэы изакэитцо?! – җааитит Кэчыр иҗыза ишкэ.

– Хымдада иароуп! – иаҗеикит Кадыргы.

1959

ААЗАРА

Аңсабара убла хнакуа иңшзаран Батыр дахынхоз. Арантэи, Амшын еикэа агэи казказра ухыңшылон, ибзианы иубартан, еснаҗ аңтақэа зҗахэуа Ерцахэ ашлагы.

Ахауа цкыан иааңыоушьаратэи. Ахэылңаз, амзырхаҗы Батыр ара ду амцан дыхэмаруа дыштэаз, иаб Мңыт агэашэ дааталеит.

– Асыс! – дгэыргэеит Батыр.

– Абри асыс уара узын иаазгеит, дад, – җааитит Мңыт, – напы адкыланы иааза!

Батыр иңыеишьеит, илакэишьеит дшымгэыңзоз асыс аниоу. Иаңхэа иахыгылаз инапы акэыршан иааигэидихэҗалт.

– Нына, нына, уабаказ уара «мчаа» уажэраанза? – дахэмаруа, алымхэагы жэакэак нҗеихэан, алахэ днагэзит.

Ахэыңи асыси реишьылары мариамхеит; зны ишьтыхны ижэаа икэиртэарц иакэикит, аха инапкэа-шьапкэо, имкэытцаны ицо ианалага, инаиргылт. Иаазкэыршэшьеит. Батыр пытрак дааңеиңшит. Нас изыгэыңуа изымгэаңуа, ашьшьыхэа инацэкыс акышэ иныкэикит, иацэңошэа аниба, амла иакуазар калап ихэан, ашырхэа афныка иҗынеихеит.

– Фырт! – аргеит асыс, Батыр инапы икэыңсаны иааигаз ашыла инафшэа аун, аха агэама анаба иамхэбзиахазар акэхап, иагэарцханы ахэырд-хэырдхэа афара иалагеит.

Батыр асарақэа иңсы рыҗхэаран. Уажэи ари аҗыза аңсыс аниоу, икаитцарыз издыруамызт, инапы иаиршьыларц, иварцало иманы ашта дынталт. Итабыргны, иара асысгы бзиа иумбашаз акэмызт: ахэи еикэатцэасамсалха, ирхэи-рхэи иакэын, атэиҗа хэыцкэа быгэ-быгэза илнаҗахэан, иара шхэыңыз ала иаатэоумшьартэ изса-зсон акыаңагы...

– Ахың, уажэшьта акрыфарагы итахым! – лхэеит Батыр иан, ахэыңы исыс деигэыргэатцэа иманы афны данаафнала.

Ацх ықэа ицон. Илацэа еикэиңсон Батыр, аха игэи дартынчуамызт. Издыруамызт исыс аазара нап шаиркышаз. Дазхэыцуан. Ибла ихгылан уи атрымхэа иңо. Абар иазхэахит. Еивагыла инеиуеит Батыри иареи. Абар иҗызцэа хэыцкэа зегы еизаны иахыыкоу. Иңыаршьоит Батыр исыс шиаазаз. Имаҗа ааныркылоит, идырныхэалоит.

– Игэцаракны исаазароуп! – җааитит аңыхэтэан Батыр, ибжыи нытганы. – Ахэзгы астароуп! – нацитцеит уи.

– Изакэызеи уара, уцэырцхызуама? – наикэҗылтит иан. Ғимтзэеит. Лассы ишаны, асыси иареи реибабара дах-

гәәкуан. «Макъана исыцәшәоит. Ёнак акәхап, нас иссыршь-
цылап, ахъз анысхәо ифны сышкә иааиуа ифастап...»
– Абас аттахаа хтацәыха имтазо ахәыцрақәа дышрылаз
ацаа дынтанагалт.

Шьжымтанын.

– Усыс акрафәоутдахьоума иахьа? – дцааит Мцъыт.

– Ахш асыржәит! – ихәеит Батыр.

– Ахшгы бзиоуп, аха ахәашагы афатала, уи мыцхәы
ибзианы иаазоит.

– Ачагъа реигъуп, зегъы, нан ачагъа! – инацылцеит иангы.

Батыр итаацәа иархәоз иахауан, аха усқантәкьа ихы
зызцоз исыс хъзыс иаиташаз акәын. Ашыжь дангыла, иара
ишкә излахьеирпшышаз изымдырт. Днеины гәблаала
ахрыг ааганы иамтцеикит, аха иара зымфә ипшуан.

– Аа, ачагъа, аа! – ибжы наиргеит. Асыс ахыцшыц
ицшуа игылан.

– Ачагъа, ачагъа! – иаахьацшит уажәы.

– Хых, ачагъа адырит. Абар ассир! Икаларызеи Чагъа
ахъзысцар? Иабаргәызеи! Изаманоуп.

– Чагъа! – фәаитит еицах. Иаахьацшит асысгы. Уиакә-
хеит, уи нахыс Чагъа хәа дацхәо дналагейт.

Чагъа лассы-лассы акрафәитцон, азы аиржәуан. Имазеи-
ны иман иара азы ахш, ахрыг, арса... Шьыжьы хәылбычехеи
ацш аитон. Иафон иаргы ацыра аанмыжкәа. Ачагъа аналс,
алақәа тыцны ицома ухәартәы ақьаф тәлейт.

Еицыхәмарлон Батыр исыси иареи. Ацәартәгәы икә-
цаланы, ашытахьтәи ашыапкәа ирыкәгыла ипаны, афәанахон
Чагъа. Батыргы напыла ахы днагәтасуа, далахәмаруан.
Зны Батыр шытахьла дцон, зны – Чагъа. Еибаркарон.

Ёнак абас еидшылан аштаф ахәмарра ишафыз, Мцъыт
даарыхтыгәлейт.

– Шақантә иуасхәахьоузеи уара, абри уакәыт хәа! –
дааикәымчит Мцъыт.

– Хәхәмаруеит, мшәан!..

– Ухәмаруа сыздыруам аха, хәмархабака кауцара укоуп.

Умбои ани хгәыла Бата ихьыз, – ашыацра днылатәеит Мцъыт,
иажәабжь нагзауа. – Зны тыгьк иаазеит, уара уеипш акшара
артцаны. Арахә дышрыцыз ацәа дакын, асақәа дныкәтәеит
дхырсысуа. Ари збаз атыгь: «Хох, дсахәмаруеит убоо!» –
ахәан, шытахьла инаскьаны, аеибытаны афәанахеит. Ба-
та дхыркәысуа дахьтәаз ихгы ақәақ аахнаргейт, ақәада
леифәшәит. Иахьанзагы уи ифәастаны инхалт... – Иажәа
далымгацкәа, иара Батагы ацарахәа агәашә аартны ашта
дааталт. Аиашазы, уи ашәахста ифаз ахәацшра гәагьуацәан.
Батыр уи данынеифәацш, ицәа даатазызеит. Аха пытрак
ашьтахь ихаштит артқәа зегъы. Мыцхәы бзиа ибон Чагъа ас
ахьыканатцоз; инапы анаирбалак, ифны иахьызытрысуаз.
Дахьтәаз дгәатан инаидгылон иара. Дахьцалакгы ишьтало
иалагейт. Еишыцылейт.

Аазара бзиа змаз асыс шыкәсык афәныцқала, атәыфәқәа
ыршан, ақьаца ду адхало, итаатыгъан, ицацаза иазхәит.
Уажәшьта Батыргы мацк дацәшәон. Ақьаф тамзи, икшон.
Ахәыцы иани иаби зны-зынла уи иацәдыршәалон, аха
иара усс дамамызт, дхәыцннәшәон.

Батыр сынтәоуп фыц ашкол данталаз. Иззымдыруада уи
шака агәыргъара ацу, игәазырхагоу.

Амшқәа цон.

– Нан, сара усура сцоит, – лхәеит шыжымтанк Батыр
иан, – ашкол уеагумырхан, ауаса уцымцааит, уеацәыхь-
чала!..

– Бысцәымшәан! – налышьтеихәеит иара.

Батыр шыбжьон акәын акласс данталоз. Ицатәқәа
аашьтихын дындәылтцит. Ара амта ашәшьыраф днатәан
ашәкәыпхьара далагейт. Ус илацш иаатдашәеит ипашашо
Чагъа ахәмарра атахны, ахәарақәа иахьрылаз.

«Ашәкәыпхьара сшафәу исызгәамтазакәа иааир исыс-
уеит», – игәахәын, ашырхәа даатқьан, инафшәа игылаз
астол дныкәтәеит.

Уажәшьта дзыцәшәозеи? Ашәкәыпхьара дафын игәы
каршәны. Астол харакын, атыгь зыфәазомызт.

Ахэыцы итатэкэа иткон. Чагъа ахэра иафын. Амрагы атакар карцеиуа, ажэван агэы иазфеиуан. Багыр итатэкэа ахытцоз астал афы ишыапкэа лбаархэхэан рыркэаталеира дафын. Убри аамтазы, ашоура ианакы акэхап, ахэаракэагы Чагъагы ашэшыра иаатдалеит. Ус, абырсаатк алапш иаатдашэеит Багыр ишыапкэа ахыкэаталеиуаз. Иаатрысын, ашэтахька инаскыаны, акшаразы ишнаткыара аеаибнафеит. Ицаны афеанахеит иара ишка. Иааиуан уи алакэа тытэрааны ицома ухэаратэы, ашпы ргыланы, ахы шытацаланы. Абар, уажэымзар – уажэы исуеит, ипыххаа ицранатцоит ишыапкэа. Аха Багыр илапш накэшэан, ашырхэа дфарыхеит.

Чагъа ахы азымкылакэа, астал илатцкыеит, ашыац цэыхэхэаны. Багыр игэарцханы дааччеит. Иааитдагьеж-ааитдагьежыт уи. Аха мацк ианынаскыа, ишыапкэа фапхыа иналбаархэхэаны, иааиркэаталеит. Чагъа дырфегых ицан афеанахеит, еихагы агэы еибакны. Багыр ишыапкэа дфарыханы астал икэиткон. Ус кэаитеит дафеазныкгы, фынтэ, хынтэ... Ари збаз Чагъа агэы цжэо, ихагахама ухэо, иканатцара азымдыруа, ицашашо астал иадгьежылон. Атцыс прыр алапш итдашэон. Багыр даакэацаны хэа ауа-мызт.

Абар ассир! Ашкол ахы ицара аамта аины иааидгылеит. Дылбаар Чагъа исуеит. Мшэан, изакэызеи иаиртцаз!

– Чагъа, Чагъа! – ибжы накэиргеит иаархааны. Аха башан зеггы. Ишыкшара игылан уи. Багыр, убаскан Бата илапш даатдашэеит, изамфа зеггы шэахста мацараха. Игэы нтыпсаан, ихэижы кақаза ифеилагылт. Илахыгы инапы аахышыт.

Абан ифызцэа ахэыцкэа ифеапхыа ахэада икэла-ны ашкол ахы иахынеиуа. Ибла траа дырзыпшуеит. Сишь, атэцэабжыгы геит! Шака итахузеи уажэы ифызцэа дрылазаарц. Енак мацара артдафы шака ралхэозеи. Итатэкэа аччахэа ишцеихэарыз уи иахыа, аха иабакоу!..

«Изакэызеи Чагъа иасыртцаз?» – игэы интихэааит еица.

Чагъа гэатеиуа астал иавагьежыуан. Багыр уа дыкэгылан дхарахапшуа, ишэкэкэа игэыдыргэгаала икны.

1959

АСАСЦЭА

Кысоу ашыжымтан данаапш, дгэыргьеит уафы ишимбац. Ифеахэатэы калейт. Апсабара зеггы кэашкакараза сыла итазын. Асоурагы ишафыц иафын. Ианду дышрыцхалшьоз имдыруази, иахыа ашкол ахы ацара зынзагы иеазимкзеит. Иара ларгы акыр диабашыт, аха цыеи иурын.

– Сеимаакэа асы ртапсойт, снейанзагы слахэуеит! – иерыцхэаитеуан уи.

Ацаракэа асы иалууаа иаины аатцра реаварыпсон. Ахыта иамкуази, афатэгы иаргэакуан.

Кысоу, рапхыази иханы имаз ацэкыакэа, дцаны игэеитеит. Аха башан. Урт зеггы асы иатэаххыан. Уи уажэы рфны ааигэара ишытаз ауац цкыаны, ачалт аргылара дафын.

– Кысоу! – инаикэфылтит ианду. Асы дшылазгы анылба, дагынаитдахэхэеит:

– Уара, ахыта сакуеит хэа ашкол ахы умцазеит, уажэы асы улоума?

– Мшэан, схакеза афны сызлатэарызеи, ацаракэа скуеит...

– Ушэкэкэа урыпхыала, абра амца уехэатэаны! Афныка уфнал, афныка!

– Мшэан, ацаракэа скуеит, нанду, ашэкэкэа уахагы сырмыпхыои?! – даафналеит уи асы икэыршэшэо, ачалт наргылары.

– Ирыцхами, нан, ацаракэа! Ахыта иакуеит, амла иаргэакуеит, уара...

Ауац ахыцкыаз ачалт иакэагца итэан урт уажэы. Ифеижыа иатцапсаз ашыла, рыбла хнакуан. Аха уи аталара рзымгэагыкэа, макыана иара ус ауац илхон.

Ацаракэа уафы ишипырхагам, уимоу зака ахэартара рылоу, рышырагы зака игэнаха дуу ухэа далаланы

ацәажәара даҕын анду. Аха Кысоу урткәа иахазомызт. Иблакәагы ааихмырсыгъзакәа иргылаз ачалт дазыпшуан. «Уажәымзар-уажәы, уажәымзар-уажәы!..» – игәы инаҭон уи дыпшыхәуа дахытәаз. Аха макъана акгы иазыгәагъуамызт. Ус, ахәда ҕапшыза, аеырчны, ахыта иамкыкәа иҕам, ачалт ахы иаакәпәлеит ахәынтәрапшы.

– Нан...

– Аа-а, нанду, ҕыбымтын, ахәынтәрапшы скуеит, ахәынтәрапшы! – инхәытәеихәеит Кысоу ианду лажәа ахәах дахымыгъзакәа, иналыҕәдәаны.

Ашашәа зыркыз алабаҭагыла инадтәалан, иаанапшы-аапшы, абырсаатк ачалт инаҭәпәлеит ахәынтәрапшыгы. Кысоу ишашәахы днаҭрысит..

– Аа-а, уи умкын, нан дукәыхшоуп, уи Риуоуп, иумкын!

– Закә Риуоузеи, ахәынтәрапшы атцоуп, нанду, ахәынтәрапшы!

– Ахәынтәрапшы ауп Ариуоу захьзугы. Уи ркзом, уанду ура дукәыхшоуп, уи ркзом!

– Ишҕарымкуеи, мшәан, ҕысми?

– ҕысуп, аха иркзом, нан, иркзом!

Андуй амаҭеи шеиҕыхоз, ахәынтәрапшы азхара афан, есс, ачалт илатпәраан игәыргәтәа ицеит.

– Ааҕ, уажәшыта... – иҕсахы ааиләеит Кысоу.

– Ара уаатәеи, сара иуасхәап уи атҕыс иҕанатхәоу, иагъзырымшыуа, иара ахәда зыҕапшыугы! – дыргәыбзыгуа инаиабжәалгеит анду.

– Ихәагәышыа, усгы исыбмырkit б-Риуоу! – Кысоу агәаара даманакүа, днәины аеҕхәа дныеҕәатәеит.

– Зны, Ахәынтәрапшы асасцәа аҭааит, – дналагеит анду лажәабж, – урт дгыл харакахытә иауан, иаапса икарахагы иҕан, амлагы иамкүа ҕаларымызт. Аха, цас иауазшәа, ахәынтәрапшы аиҕкәамта иакәшәеит. Уахҭапса ашыла амамзаарын. Агәаблаа аашыҭпааны, иццакзаны агәылара ицеит.

– Иҕсра убааит, иацижыҭеи хьурзы кназхәхьоу?! – ҕәанатит Ашшагыч. – Хымшуп Чагә ица садгырылоижыҭеи, аха акгы сзацәымгычит...»

Апшыа змадаз, абырсаатк иааикәкәшеит Ахәынтәрапшы.

«Ариабжыарак азлагара сшеиҕазо сеиҕазоит, аха сылтшәадахеит, иузызурызеи?» – иаанапыркәычы шыапыркәычит Алахәартцысгы.

Иштыуааны идәыкәлеит Ахәынтәрапшы егырт агәылацәа рышҕа.

«Хәи, сыпсындаз, сеиҕкәамтазытәкәа ушҭастәаи, ма уска аказы усзаахьазу?!» – иҕхашыа-пхатцо иаацәажәеит Ашхарҭцысгы.

Иҕанатхәуаз, ҕапхәа иҭрысит Ахәынтәрапшы... Издыруада шаҕаҕыарагы инеиз, шаҕаамта ҕызгы?!

Аҕыхәтәан, аҕхзы наҕхәхәо, агәаблаа азна ашыла ахы икәыргыланы аҕны ашҭа ианаатала, асасцәа дахыкәа абаҕахыз, иныҭаха ицахьан.

Изымтәеит Ахәынтәрапшы, иагъзымгылеит.

«Сара сысасдкылара, сыламыс хәычы акәгәышыан бзиарас исымаз, сагызлардыруаз, иныҕасцәзеи, инасыхызеи?! – аҕытәыҕытәра иаҕын уи аеазеикәымкүа. Аҕны иамкит, аҕсы амхарацәахеит. – Ных, ных! Уажәштытәи сыпсҭазара башоуп, акгы иаҕсам!» – ашыапы ааитцыхны ашыапхыц ашырхәа ахәда инаҕнархеит Ахәынтәрапшы. Аеырхәа ашыагы нагәыҭашит...

Ирхәоит убриазоуп хәа Ахәынтәрапшы агәышҭа ҕапшыза изыҕоу. Иара ашыла ахәабазгы иагъзавымсуа...

Анду лажәабж даналга, Кысоу акыраамта аеҕхәа дыеҕәапшуа дтәан. Ихы итагыежыуа иҭан уажә иахаз ари ажәабжыгы.

Нахыхы ахәақәа, ачалт асы илажыны, ахәахирахәа ашылафара иаҕын.

АҚӘА КЫДХАҒОН

Хыри Шьарбеи ңсык еицырхан. Иагьеигылацәан. Шьарбеи мҕаагара данцоз Хыргыы дцар акәын. Уи моу, руазә азлагарахь дандәықәла, шыла мазарак имазаргыы, егыыгь дымцар иуамызт. Убас рыхьит уахагыы. Хыи, иан Хыиыгәа лшылатра хыхәхәо ишыкәзгыы, азлагарахь дымцар имуит. Избанзар лагара дцон Шьарбеи. Мыцхә бзиа ирбон урт еицызар. Аамта ахьцаз рымбазакәа, рускәа ирылганы, игәыргьатцәа иаауан.

– Сбабараа, шәңыкәреикәа аныжәлагалак, шәааным-ҕаскәа шәаа! – ихәеит Шьарбеи иаб Разан, ахәыцкәа азлагарахь иандәықәлоз.

– Хымцәда хәауеит! – рхәеит даргыы.

– Уара ахәыцкәа урцәымшәазои, рымацара азлагарахь иахьдәықәуцо? – илгәамцхазо ҕаалтит Циса, лхатца лхы наикәкны.

– Акгыы рыхьуам, бымшәан! – ихәеит Разан.

– Амшгыы хәарчаруеит, азы леира икоуп! – нацылтахт ҕацхәа.

– Акгыы калом абааңсы, акгыы! – ибжыы налыкәиргеит уи, – азлагара скәикуа даналагагыы иан таха сылтом уара! – иааңышәашәа инхәытцеихәеит атыхәтәан. Акәыл-кәыцы хәа еицәажәо, ахәыцкәа раатцәакәа рыманы, азлагараҕе ианаи, ауаа рацәан. Алу дугыы ишзахәоз ишытыпрааны алагара иаҕын. Ааилабыңымтаз Шьарбеи Хыри рылагатәкәа рыда егыырт зеггыы ирылгеит. Хыи иңыкәреи ахәыла иахеицсарц иааирмазеиуаны, аңхәысбырг Хауида ашә даахьтит.

– Нан, абри сшәырлагару? – лсакәлеи хәчы нарымцалкит.

– Уажәытцәкәа халгоит, нас иблаган! – ҕааитит Шьарбеи, иҕыза иамразакәа.

– Ари зеггыы шәлагаанза, нанхеит! – даакәанызанит Хауида.

– Даахьцәп, Шьарбеи, нас хара тынч ихамлагои? – даахьхәит Хыи, атакәажә лсакәлеи лымхуа. Шьарбеи игәамцхазаргыы, иҕыза иихәаз дзацрамлеит.

Амш леихашәы ихәлеит. Аңтақәагыы леимахан ажәван неихәкәзит. Ахәыцкәа афархь иааргаз ала амца хәа атакар еиқәыртцеит. Атцх рцәажәо алу ду акәакь икҕашькыруан. Хауида днаскыаганы ианхынхәы, Шьарбеи Хыри рызлагара бзианы иааикәыишәаны, ажәабжыхәара иалагеит.

Шьарбеи далацәажәон абри азлагараҕе зылан тәартас ишлымаз хәа иахәхьаз ажәабжык. Хыи ҕымтзо дтәаны дзырҕуан, уажәы-уажә амца дҕатцхо.

Аҕаанахеит ақәаршҕы. Аңхал ахы лахазшәа икыдхәа ицон. Атцыртырхәа ианаамацәыслак, инакәыиццакны атцыкхәа ихысуан, амца лкарццаны.

Алу иаха-иаха иарласуан. Убаскан ауи ахәыцкәа азы шлеиз анырдыр.

– Атәыргә хәаханы азы аухажыыроуп! – ихәеит Хыи.

– Уара, алу ласны игыжыуазар, иахәгыы ибзиами?! – иа-меикит Шьарбеи.

– Азы мыцхәуп, азкыра днажәоит, уаала! – ихәан уаха дымпшыкәа ашырхәа дҕагылан, иҕынеихеит Хыи. Шьарбеигыы днаишьталеит.

Аиахәеи азкыири ирзымкыз азы хыҕеаны ацара иаҕын. Амацәыс алашара рыцырхырааны, ахәыцкәа атәыргәы иҕаханы аганахь азы ноурыжыит. Иаргыы ох, гәышәа ахәазшәа азышьтрала аҕеитцыхны аҕынаанахеит.

Атцых такәы инаскыахьан. Ахәыцкәа, рылагатәкәа иан-рылга, раатцәакәа аармазеины иаагылеит.

– Уажәыта цароуп! – ҕааитит Хыи.

– Уеилагама уара? – ацара ихы азымцазо, иҕеипхыи-кәкәааны, амца дныҕеҕатәеит Шьарбеи.

– Ыы, уара ара ихаршоме уаха? – ҕацхәа ҕааитит Хыи, иааизымбатәбараханы.

– Иахмыршакәа нас абри аҕыза атцх азы амҕа сықәлан, сеилагаз цыушьоме?! – иааиҕаирихьит иҕыза.

– Уара, абар, афархь ахынтэо, ахьтагь хагоитеи?!
 – Хьаас иумкын!
 – Шьарбеи, афны иахзыпшуп. Иќалап Разан дшэаны дхашьталазаргы?!
 – Нас, ихэеи да хазлацо? – ашырхэа дѡатќьейт Шьарбеи дахьтэаз.
 – Ацхала хамцои!
 – Кох, иумузахит! Абраантэи верск сузцоит уажэы, ацха азыхэан?!
 – Нас ацхэхь хамцозар, азы хазмыруазар ишцаауеи, хтаацэа хзыпшупеи?! – дааибакит Хьыр.
 – Уаатэа уман уаха ацха ушыќэсуа, ус уара умсааит!
 – Хаатэаќэа дэыќэаагалазаргы ибаазоит. Урт ара иќаз, хара хцап.
 – Мап, сызцом! – дахьгылаз аќэфыхэа длатэейт Шьарбеи.
 – Афны хаауеит хэа раххэейт, иаххэаз – хэазароуп, Шьарбеи!
 – Сара исхэаз – хэоуп! – икьаф иќэцо иаатэа наихчын-
 цаны днаеит уи.
 Ифьза ишимузоу аниба, ипсахи пжэжэо, апырпыл еипш дќапшьза дааицрашэейт Хьыр.
 – Уара иухэаз – хэазар, сара исхэазгы – хэоуп! – ихэан ашэ нкыдитцан, алашьцара днагэылалейт атцыхэтэан.
 – Амѡа ирейѓуузеиѓысшьоит, афьза! – иеырхыќэымтца инаишьтэихэейт Шьарбеи.
 Аќэа кыдхаеа ицон. Цас иауазшэа, уажэраанза изфыз амацэысрагь иаќэытцит. Уацхьа игыло думбо еимахазаны илашьцан. Атцых-лашэ цуа, гэынхэтыстала уажэы-уажэы амѡа цшаауа, азпшахэа давалан днеиуан Хьыр. Аиашаа-ми иаххэара – мацќгы дшэон. Уажэы-уажэ ибла даахгылон уахантэарак Шьарбеи зызбахэ имаз азызлан. Абар, уи иацхьа дахьгылоу, дыхцэы мацараха.
 «Ииашатэќьаны дыказаргы!» – игэы инатон уи, – даа-сыдгылаанза атцыхлашэ дыснарбом, аќэа усгы лышьтыбжэ снархауам! Аха, мап, башоуп! – днеиуан игэы еиќэхэаланы, иеырхатцаны. Днеиуан анаара дыќэтэыруа, шыапыла ам-

ѡахэаста цшаауа. Итэыртэыруа акы днаграпалейт. Ишьапы иакэшазшэагы ибейт. Издыруада мацызаргы! Иацхьа ахэытцлашьцараф ѡкэапќ цыр-цырит. Бгома мцахэыцэа?! Мап, дцоит цхьаќа. Шьарбеи дзыќэиршэаз агэыпжэара дархатцоит. Даман ицоит зытќэеи, цых лашэи, ќаршаѡи дыргэылганы.

Абар ацхагы! Илеиуан азиас Дѓамшь ацэќэырпаќэа еигэыдцо. Илеиуан хахэи-мфыхэи еизыхэхэа, аки-аки еи-фэажьуа, ирбылгьо. Ацха агэта атэхэалара убазомызт – азы ахытэахьан. Иахычэаны ицон иаргы. Дныќэлейт Хьыр акакала, ишьафэаќэа цхьазо, инапќэа еитныпсахлан амаа-кыра куа. Атцыхлашэ иалпшуеит еибах-еибафо, итхашуа, ибылгьо илеиуа Дѓамшь ацэќэырпаќэа. Днеиуеит Хьыр иеырхатцаны. Ацха иахычэо азы ишьапы зааргыланы, шыацэќьарала апалќэа ипшаауеит. Аха абар, азымшын иаанагоз аќды хыла ианѡатцас, адач-цха аадырдырын ишьапы ныќэќьейт. Рсасаќэа раханы, ацэќэырпаќэа пшуп уажэымзар-уажэы днарыхэларгэарц ртахушэа. Аха амаа-кыра иамќьан илеиуаз Хьыр цакатэи адач импыхьашэейт. Икит уи инацэќьараќэа аларпсны. Цас иауазшэа уигы ацќэа алыхэхэон. Ихэамц азы изаауп ацэќэырпаќэа атцасуа. Имч ишэоит, аха аѡада дзеихом. Абар, абар, акгы игзам даапсахьейт. Уажэы-уажэы азы ифатэоит, дза-иааиуам. Анафьалбейт изыпсузеи мчы хэычзак. Ус илапш наќэшэейт ацэќэырпаќэа ѡацхьа ќыд дук цхатца ишаарцоз. Иааиуеит уи изиаша. Абар илаисит, нас хыхь ажэѡан – цакэа азы. Дылбжыхэаша атцыхлашэи ацэќэырпа млахьќэеи рыкэа дынтэдыршэуеит.

– Аа, Шьарбеи! – дыхэхэейт аќды ззааигэазахаз ахэычы. Убри аамтазы уи напы гэгэаќэак дааныркылейт. Иќалап Шьарбеи иќаитцаз дахьхэны, ифьза дишьталан да-азаргы.

Мап! Хьыр апстазара лашахь дзырхынхэыз амщэѓьа замхацэѓьаханы азлагарахь иаауаз Шьарбеи иаб Разан инапќэа раќэын урт.

1959

АХАМҢА

Аптақаа неилыфры-ааилыфрит. Амшгы каххаа иаил-геит. Игәықтадоу амрахәага афанаанаха, ахәыцқаа еибар-фәа ашта инталт. Ыоук реефшаны иеихәмаруан, ампыл иа-суан, ыоукых ашәкәқаа ирыцхон.

Ахәыцқаа рурокқаа ирылгахьан, аха макьяна шәымцан хәа рархәан, ицшын. Абар атәтәа абжыгы. Ашәкәы иац-хьозгы, ажәабжы еибызхәозгы, еидшыланы ихәмаруаз-гы, уажәы ашә икылеибархауа, азал ду афналара иафын.

Азал ашыкь бжыы фныфуан. Иеикәтәомызт. Ус иааф-налеит артафәагы. Иаатынчрахеит. Астол днахагылеит ашкол адиректор. Уи зарцысымта итагылаз наза-аазак, ацшыкы, гәыкык иакәын. Иблақаа хааза атәтәа даары-лапшит.

«Ихаихәарызеишь? Изакаызеи хзеизыргаз?» – рыцсы заны, ргәы хыт-хытуа ицшын зеггы. Адиректор афцхәа лап-шыла иааимидан, ибжыы нтганы фәаитит:

– Ахыбфәр!..

II

Цхыбжыонын. Азлагара ахытагылаз атыц мыцхәы ицхәакыртан. Уи ахра бгарақаа ирыхьон. Неига мфас иамазас аладахьтәи азыршьтреи афадатәи амаза мфас-хәастеи ракәын. Азлагарафы иеизалон кьаразаа, реиха аус хьантақаа ианрылацәажәоз. Ари абжыарак урт ара иказан. Рыкәқаа шнацкьара ихияны игылан. Руапа хәлдақаа ирта-шышы, рацсуа матәа итақаца, акы еимтакуа алацәа-жәара иафын. Атцх лашьца жәпаза ацсабара иахажьын. Ишышылахауа, имццакзо ицон уи.

– Гәғәалатәкьа агәәфанызаара хтахуп! – иажәа аахир-кәшеит, зыбла еикәарақаа хатц-хатцо ацәажәара иафыз Цнагә. Уи иаакәырццакны агәитцибжы геит.

– Сишь! – фәаитит адәахыы игылаз азәы. Иаазырфит рлымхақаа кыдцаны. Азнык азы акгы рмахаит. Ус, игахт афцхәа бжык.

– Хашка азә даауеит!..

Алашьцара далууаа дааиуан ахәычы.

– Абрагы!.. Уабаказ цхыбжыон? – дцъаршьеит зеггы. Абрагы уахыхәапшуаз мчымхарак дшақәшәаз мфашьо дыкан. Цыр дааигәыдхахалан, ипси-ипси еихәлахо, игәы тамгыло, фәаитит уи:

– Баба дыршыт... Хәфны рблит!.. – уаха акгы изым-хәазеит. Дгылан уи азага-баа даганы, ицштәы ихыгга, ды-цәкәыкәы...

Рыхқаа неиларкит зеггы.

Атц цон ишцац. Ашьхақаа гылан изыроуа. Цынчран. Рыгәқаа еибафон кьаразаа.

– Ишшәасхәаз! – днарылабжыеит Цнагә.

Рыкәқаа иаарыхан, инеыжәлеит зеггы. Ахәычы Цыр днеиехынтәалеит. Ицон агәәфарақаа ирыткьа.

III

Абрагы иаб дыртәфын. Ақытаф анхацәа рхәыцқаа атцара диртцон. Дара анхацәагы афрей ацхәареи диртцарц, кыр цьабаа ибахьан. Ашкол дтан иара Абрагы ихатәгы. Уи зегь реихагы акалам инапы иацныкәо даныкала, ихы азцо далагеит асахьатыхра. Иара дышхәычыз иан дыпсит. Данейтымха, игәшәамшәа ахыхәоз азы, мыцхәы бзиа ди-бон иаб иашьа Цыр.

– Ишсоухәара, уандухалак узакәхарацы утахузеи? – уахык ахәычы дизтааит Цыр.

– Сара сабрагыхоит, атуцъарцәеи атауадцәеи нсыр-тәоит!.. – иатейкит уи. Цыргы игәарцханы дыччеит:

– Уара, Абрагы, хара абна хәхылоу хабрагыцәоу цы-шьома... Хара ахақәитраз иқәцо уауап. Умбои Урыстәы-лагы, Ленин дузза хара хфызцәа днарапызан, ахәынтқар дахихәеит.

Ахәычы иахаз ааңьейшеит:

– Ишца? Дызустада Ленин? – Абрагь Цыр дизтааит.

– Ленин... Ленин аиаша иашьтоу уафуп. Уи ажәлар рха-кәйтра дазыкәпәит. Итахуп ахәычкәагы атцара шәтцарц, апцтазара бзиа шәоурц.

«Ахәынтқаргы дахызхәаз, абри акарагы кәзтарц згәы итоу ауаф дзейпшарызеи, иагьа ддууп уи! – дхәыцуан Абрагь. – Ахәычкәа атцара рцар итахуп... Хаи, зынзатцәык дызбандаз шыри...»

– Уара дубахьоу Ленин?

– Мап, сара дсымбац. Аха убри иоуп ауаа зегьы ахы рызто, ируша-ирхәаша рабжыызго.

– Хаи, шыри, знынзатцәык дызбазшәа сыкандаз!..

Абрагь дтәан зызбахә рымаз ауаф ду дизхәыцуа.

Иара убри ауаа инаркны, ахәычы «Абрагь» хәа диахә-марлон Цыр.

Абрагь дцацаза изхауан. Ашәара захьзыз издырзомызт. Къаразаа Цыр ицны уахынла рыфны иаауа ианалага, дрышьцылеит. Даргы рцсы дырзалымхуа бзиа дырбон. Рышкагы изныкымкәа дыргахьан. Игәра ганы, ааигәа-сигәа гатәык-аагатәык ахьирталоз азы, иаргы арпыс назак иеипш ихы ибон. Игәыргьара хәаак амамызт. Аха абар, арыцхара ахьыкалаз. Къаразаа тәартас-гылартас рыфны ахьымаз иахырфьаны, ирыкәлеит ажәлар рагацәа – аменшевикцәа. Иакәшеит рыфны. Аб ишыцәгыарахоз ани-ба, ица дцарц идитцеит, аха иара имуит. – Уца, уца, – хәа дшифыз, атц лашьца иалтәраа зфәазхаз ахы икәшәеит аб.

Абрагь ииура изымдыруа, дшафь-шафь, уи дааихахеит.

– Уца... къаразаа... – абри ауп атыхәтәаны ажәас иихәаз аб.

Ахәычы цытк данааскьа игәеитеит, атц ырлашо, рфәцха амца шалкьоз.

IV

Амшкәа цон. Абрагь къаразаа рыфны дыкан. Аду иаткыс ахәычы дызмароу аускәа кәлоит апцтазарафь;

еихаразакгы апсреи абзареи еифагыланы ианеикәпәо аамтазы.

Февраль цша аеыраапкны, оуман иканатцоз. Иеибак-еифафо илеиуан Хыцсы. Наф-аактәи ацаф дукәа ахымца рыбжькьон.

Аибашьра иафьын. Иеифахысуан аамта еикәатцәа иалаф-хафьуаз ауааи, апцтазара фьыц иазыкәпәоз къаразааи. Апсреи абзареи еикәпәон. Абрагь къаразаа дрылан дтәитцәиуа: ара дшыкоу ана дубон, ашәакь ләа далазан.

– Абрагь!.. – ибжы геит апулемиот зырхысуаз. Ахәычы дхәазаны днеит уи ифь.

– Спатронакәа нтәоит, уеиха!..

Абрагь ифьинеихеит, настхашәа аифхаа тырцәажәо ахы-сра иафьы Цырраа рышка. Днеиуан аләа иеалакны, дыш-захәоз деиханы. Афьы-сывхәа ахымфаскәа ивфьа ицон. Ииулакь дназеит днеиран дахьыказ. Апатронакәа зтәз артмаф изкәа инкьидитеит.

– Умшәан с-Абрагь фырхатца! – ахәыч игәы ааиргәгәеит Цыр. Абрагь ифьинеихеит дхәазаны. Абар иапхьа афьашра хәчы днахьхәхәар, дцеит. Днеиуан адгьыл иеиуатәны, ицсы заны. Инап хәычкәа анышә иалаирпәоз дрыма ицон. Аха даатцашәеит ага илапш. Зфәаирхаз апулемиот хкәагы, иатцхәтцәкьа аттахәа анышә ылытапыккәеит. Иеирпсит Абрагь зынза. Аха фәцхьа рфәархеит рафхьатәи аткыс еицәаны. Ацәхәыра дыкәхеит. Ага цәкьарас дкаитцеит. Ихы дфәхан имузеит. Игәгы ааитасит... Аха убаскан аума амәхакуа абжы геит Цыр ипулемиот. Абрагь инапшымта иакәшәан, илапш нахьысит нырцә ихысуаз ага ишьапкәа шыфхатцдалаз. Акыркырхәа дагыаачеит. Нас ицсы еивганы, пхьафәа ифьинеихеит.

Ахәларахь ианеиха, абцар мца еихсыгьит. Пытрак ашьтахь иаатынчрахеит. Иууаза иаанхеит ақыта.

...Аухантәарак Абрагь ибла ихгьлан аены иибаз ах-тыскәа, еихаразакгы Цыр ихаиртцдалаз ага ишьапкәа. Адырфәаены иагытихит уи исахьа. Иашатцәкьаны, уи ина-

хәәпшлакь дамырхәцырц залшомызт: аға ипулемиот им-
кәытцжәаны, ифы раҳа, дыхбыкыны длеиуа итыхын асахьа.

– Афырхатца с-Абрагь, афырхатца! – дааирехәеит Ыыр,
ахәыч итыхымта даннахәәпш. Ашътахь инаганы Чнагә иир-
беит. Чнагә дааччан, акраамта дахәәпшуа дгылан уи. Наф
ианқәоу збап ааигәәхәын, атетрад бғыцқәа еихырцхәо
ифынеихеит. Ус дакыак афы даатгылт: «Ленин... Шыри,
знык дызбандаз...» – дапхәеит Чнагә.

– Ленин! Уара дудыруама уи дызустоу?

– Дыздыруеит Ленин; уи ахәыцкәа зеггы атцара хцарц
итахуп... – дгәыргәтцәа җааитит ахәычы.

– Умшәан, с-Абрагь, аиааира шаагалак, ашкол утаҳ-
цоит... Уа иутап асахьагышьягы! – нацитцеит Чнагә. Нас
ашышыхәа итырка җыба дынталан, иаатигеит шәкә хәы-
чык. Днатәан акы нақәишит.

– Уара макыана ухәычуп, иузеилымкаар калоит, аха
уандухалак уаҗхәп, иумаз абри сара исымтан! – ихәан,
Абрагь ишкә инаирххеит иикыз ашәкә хәчы. Абрагь дгәыр-
җа-гәыргәо иааимихит. Ацәафы ианын Ленин ду ипатрет.
Ахәычы уи зны иәәхәракны икны дахәәпшуан, нас игәы
инадиргәгәалеит.

Ицит мызкы. Кыаразаа Ар Капшь рыцны, абираф рха-
пыруа, Ацсны ахтны қалақь – Акәа иналалеит.

V

Адиректор днытгыла-аатгыло иажәа наигзон. Ахәыцкәа
рхы азышътзаны изыроуан.

– Ахыбҗар, иахьа хара ихәуит ахамта дузза, – дафын
уи иажәа алгара. – Хашкол иаиуит зеипш ыказам ахамта!
– атәоцәа адиректор зызбахә имаз гәәарас дкарцан,
уажәы-уажәы рфыза асахьа тыхы ишкә инхәпшуан.

Адиректор игәы азхауа, кадифа кәцшыла итаҳәхәаны
астол икәыз ышыштыхны иаахиртлеит.

Ахәыцкәа дрылапшуа итыхын Владимир Илия-ица Ле-
нин ипатрет!

– Абри ахамта тызхыз Абрагь, – нацитцеит адиректор, –
шәара шәфыза, Баҗа Гәмба иоуп!

Ахәыцкәа зеггы Баҗа дҗыашьяуа, дахькәтәаз акәакь
ашкә адрухәа иаанапшит.

Алапш рацәа ахыхәәпшуаз дыпхашьязар акәхәп,
Баҗагы дкәпшышьза деибакны, ихы ларкәны дгылан.

1960

АЦӘТЦӘА

Шыбжьонын. Ашәшырафы ашәкәыпхәара сафын. Акы
аины иаасхагылеит. Схы сәәхазар, абар Тиа! (Сара сбат
Тиа хәа сапхьоит).

– Уабаказ, Тиа? – җаастит сахьтәаз.

«Ахәмарра стахуп!» – ахәозшәа иаасыдцәкәаслеит иара.

– Уаагыл, сызҗу салгап! – схәеит, аха уаха умдсит, ахы
сыхьшыуа таха ансамтаза сәагылан, аихәмарра хәлагеит.
Мыцхә бзиа избоит сара уи. Бзиа иумбогы акәзам.
Аблақәа тшаша, ақышә хыҗыгәыгынза. Атәыәа хәыцкәа
цагәа-цагәаза иаалнагоит. Еикәатцәамлахза ахәы ақәуп.

Азынра цәгъан сынтәа. Тиагы аазган аматуртафы иә-
нан. Саатәаны иаузоымыт. Ахы сыдшыло ахәмарра сгәа-
нарцхон. Иәәа-ааҗо аҗаанахон. Саргы ахәда сеына-
хасыжлон сазгәдуны. Уи азы афатә ескынгы имазеин.
Апырча пшқарахкәа кәыкәны, аҗыказырз аларпыкканы
иастон. Уимоу, хәычы-хәычла арсагы иасыршыцылеит.

Аапынра анааи, хгәыргәтцәа адәы хныкәлеит иар-
гы саргы. Аматурта згәы җаафыгыны иказ абат ашьям-
хы атцпраауа, ашта итан. Абрака еихагы иғәгәахеит
хәишызара. Сахьцалак иқарамео исыштан. Хәивасны
хәнеипхныәлозгы ыкан... Уғә хәчыкгы азыкастан, зны-
зынла ххәыси иареи еивакны исырныкәалон.

Тиеи сареи цытк хәихәмарын, азахьы хәынаххеит. Уи
акәабара иасыршыцылахьан. Амәа ианныкәла, хәхьцоз

адырзаап, игәйргәеит. Азафы хнеианза акырқәа хаипх-ныөлеит. Аңшахәа ханыланы хашнеиуаз, бжык слымха иаатасит. Саатгылан сзырөит. Акка-ккахәа иаауан атә-цәабжы. Схы-сгәы инталаны сааимнадеит. «Кыр-кырр кыр-кырр» амшын уи сгәатцәфы.

Азафы ханнеи, Тиа азыжь аеналанажыт. Сарггы сыц-цакны, хзааркәрыла катцаны сналапкеит. Санфалтцәраа, ахы аалыхәхәо азыжь иалагылан сбат. Сара хзааркәрыла катцаны амгәацәа сытцысуан. Ахы заасыркәрылон, иқамызуа иақәыз ахәы снапы алшыа, акәабара сафын. Иара уи агәы иахәаны, ахапыцкәа хнарцәаңон, ахы аһьон. Абракаггы акара-карахәа атәтцәабжы сгәы иаакәөит. Хзааркәрыла катцан, өацхәа саазырөит. Азы атцәфгы уи абжы гозшәа сахауан.

Тиеи сареи хәфыхыны азы хантыц, мыцхәы хласза хкалеит. Аңшахәафы инаткәаз, хшыөуаз аоны хааит.

– Цәаң, акамбашькәа ухаштзеит иахәа? – фәалтит сан.

– Сцоит, сца! Уажөйтцәкәа срышьталоит!

Тиа аблақәа ырпыжы иаасыхәаңшит. Схы анаасыртысы, афаанахеит. Абга снапы анақәсыргәғәалак аөада иңон. Ашьапы сасыр, ишьтыхны иакуан. Хәитаналагахт ахәмарра.

– Цәаң, акамбашькәа цәара амхы итамлааит, нан, унарышьтаңш! – өацхәа даагытцәыгытцәөит сан.

Тиа ақышә снагәзын, сыццакны ашта сынтыцтит. Снас-кәацыцхәаза иаха-иаха иааигәаны иаауан атәтцәабжы. Иаха-иаха сыццакуан сарггы. Кәатуан лкәацта схы өхас-кылеит. Ақбацтафы Жәыжә икамбашь ахәра иафын. «Акыр-кырр, акыр-кырр» хәа, ашьхазыхь еипш еихыкка, иласза ицәажәон уи ахәда иахаз атәтцәа. Снеины, ахәра иафыз акамбашь снадгылт. Иарггы ахәра иакәытцны иаа-гылт, изырөуа... Сара сыбла траа снахәаңшит, аха сыз-хәаңшуаз иара акәмызт, атәтцәа акәын. Ааи, абөатә тәтцәа. Амра ахәақәпхоз икәеикәеиуа исфәаңон. Еилыңхон ах-зы ақәртәоушәа. Аңшзара икны иаго, акамбашь ахәда иахан иара. Сгылан, сыблақәа сзакәымго. Акамбашь сша-

пырхагамыз анаба, агәы каршәны ахәра иалагеит. Мыцхә ахы сгәанарпхарц атахызшәа, ишалшоз ихәмарит атәтцәа-бжыгы... Ицәажәон аккахәа, ацәажәабжь аңшахәақәа ирныөуан, абнақәа ирхыөуан, ахәқәа ирфәөуан. Сахыгыз ашьшьыхәа снатәеит. Аиашаз, сыблақәа сзакәагәтцәкәомызт.

«Ишца бзиоу, икәнтрышәза! с-Тиа азоуп изшоу! С-Тиа азы! Ишцакаларыз уи иахазар! С-Тиа амалаггы иңшзоуп, атәтцәа цшза ахалар...» – иаасызбеит сара.

Адык, адык, адык – амшын сгәы. Саагылан, ашьшьыхәа снейны акамбашь снадгылт. Ахы аасшьышьит. Нас ахәда сөынахысшьын, атәтцәа атца счакы нафсырхеит...

Аңхын ахышьцәа хәыцкәа Ахәыста ду хәикәшәалон. Уажәы сышнеиуаз анырба, рөыргеит. Акырггы снашәа-ашәеит, аха иахыкәаз сзымпшааит. Сааин ара-ғага снам-тагылт. Акамбашькәа ана-ара ахәра иафын.

– Шәцәыртц уара, шәцәыртц! – сыбжы насыргеит, аха азәгы дцәыртцуамызт. Икәстара сзымдыруа сгылан. Ус шәиуу хәа азәы атыршә дасит. Саакәгөжәааит, аха исзеи-лымкааит иахыгаз. Лаңшыла сшеимдоз, атыршәбыжь гахт өацхәа.

«Исхыччөма, мшәан?» – иаагәнызгеит. Сыблақәа хатц-хатцө сшеимдоз, атцла даавкәеит Нарт. Аха иара дышгәыгуаз еипш сизмыршәеит. Сгәысәанын.

Заа сахымнеиз зәырөы ргәы иаатцаххит.

– Укамбашь хара хычаөыс хәмоума, цым? – даацхлы-мит Ламшьатцәгы.

– Арахь шәааи, арахь! – ибжы ааиргеит аөазәы, аха хәыртцара иөазкуа.

– Уи шәакәытц, цыушьт, уи атцкыс атцәыргыла хәхыңалап! – инеиларцсеит ахәыцкәа.

Ацкәа змаз өтцәык нахарсын, ишшәырта икәз быцак ныкәахтөит. Аңара, өадаңала нап ахаркит. Ламшьатцә уи афы дхысхан азы хәитцәкәара акәын дызфәаз. Оума ифытцхәаөон. Хцәыргыла дамтатәаны, хәнааидыххылоз иаатиркәон:

— Қәыч дааит, Қәыч! – мамзарғыы: – Шьахан уишьахаит, Шьахан уишьахаит!

Цас иауазшәа, ацәырғыла ханахыпоз абыца азә дакым-сыр аузоумызт. Изыцәкахаз даеа хынтә аңара дақәйтын. Данзахымңалакь аисара далцуан. Абыца хәахацыңхьаза ипоз маңхон. Атцыхәтәан Нарти сареи хәаизынхеит. Уи хашкол ағы изнымкәа әәреи аңареи рзы аңхьахәкәа игахьан. Уажәы иареи сареи хәаизынхара саргәыргәеит. Амч ғыцғыы сыланатцеит. Хәидшыланьы хәңон. Абыца хашәара ихарахкит. Аңхьа дыңеит Нарт.

— Шьахан уишьахаит! – еицыхәхәеит зеггы.

— Хәи, Шьахан иңсы шәакааит! – ихәан, деитцәғәға дәағылт иара абыца шытыуа. Дыңеит даеазнык, дырәеггых... Аха иамуит. Уажә зегь сара исзыңшын. Сгәы тағыломызт.

Снатңкеит. Ирымхәаз ағы ыкам, аха ацәырғыла сахыңеит...

— Машәыршәа уахыңеит! – иамаркит зәыршы.

Сыңеит әаңхьа, аха ишмашәырмыз ағәра дсыргейт.

Пытрак ашьтахь акамбашькәа хаманы азахьы хңеит. Азыжь ағы зны «хахә-цәах» хәхәмаруан, зны реиха хзааркәрыла катцаны азатцан изычхауа хәа хәицлабуан. Уахьтә ханхынхәы ахахәырңара хәлагеит.

Иңьоушьаша, ахәмаррақәа зегь рғы аңы аиааира сара истәын. Мыңхә сгәы алаңаны сахьыказ азы акәхап. Уи ссиршәа ирбон сөызцәагы. Ахәылбыеа, хәиңыртымтазы маңк «кьац» хәиднархалт. Аха атцыхәтәаны, скамбашь Бача саңцаны сәаасхеит. Сшааиуаз, ачыкьра снылаххит. Иаалызгеит сыңәтәа...

«Укоума рыңха!» – сыхәда иньтасыхәхәеит. Акарахәа абжьгы аасыргейт. Сгәы әтыңсааит. Нас ашьшыхәа сңыба интасдеит. Снацәкьарақәа аларңсны сңыбағы иахьыскыз, Тиа иахазшәа сгәы иабон. Акка-ккахәагы абжьы сгәы иқәышуан. Снеиуан мцәыжәәада сңыруа.

Иааилабыңхьан. Қыатуан лқьаңта ханныкәла бжьык сахәит. Саатғылеит. Бача аңныка ахы рханы инеиуан. Ақьаң аатгеит азмах.

«Мшәан, акамбашькәа уахынлаггы азмах итәтәоума?» Иааңьасшьеит. Снеизар, абар ассир. Жәыжә икамбашь! Азмах ағы абат аризаап. Аңа иахагылоуп. Абат аихара иаңуп, аха изгылом. Аарла азмах ахы заахәхәоит. Иахьеихо уажәы-уажәы илзаақәрылоит. Ихәаңеуеит.

Ашырхәа азмах сыңталт. Исгәыдкылан сәахан, аарлахәа иааңызгеит. Ахәынцәа әасгәыдшыхлааит, аха гәхьаас изкыда. Абат рыңха, аңсы анаиоу игыр-гыруа адәы инькәлеит. Иахзызаауа уи иашьтан аингы.

«Иеикәсырхеит!» – сгәыргәтәа сғынасхеит.

«Иеикәурхама?» – әаанаңит сгәы. – Атхлашә иазныжыны уңоит аңшқа, иахьада адунеи зымбаң! Иеикәурхама? – Саатғылт. Сыбла иаахгылеит Тиа ахәыңра. Уи аәызоуми аригы. Снадгылан, иаашьтысхит. Аккахәа иааңәажәеит сңыбағы атәтәа. Сааитцәғәғеит. Ғымтзо сгылан. Сгәы тыңа иңон. Абат ахьыскыз иаахәыңымыңит. Сгәы ааикәысхәалан сғынасхеит.

Аңшқа иахьада адунеи амбацызт, аха ихәантан, еи-харакгы сара сзы. Уажәы-уажә инаргыло, исыманы сңон. Акамбашьгы аасышыкәауа исышьтан. Амарда хәаәәлеит, аха изулак ахәы сыәхалт.

Жәыжә иәны алашара аңыңңон. Сара уи сазааигәахон.

— О, бара! – ибжьы аагеит Жәыжә, – ажәгәарағ акгы сымбеит, аңәашы сзырхиет, абас сныкәлашт!

— Уаргы цас иууазшәа, цәыкьа узымааит уаха!

— Моу, хәмарра сыказ цыбшьома?..

— Атхлашәа... иузырбозеи шыта!

Алыгажәи атакәажәи аидашылара иағын. Сара дара сырзааигәахон. Агәашә аасыртын ашта хәнталт. «Әақ» ахәеит акамбашь, агәарң ағы хәанаи.

— Диидә, хзыргәыргәада уаха? – абгәаахәа ләаалхеит Жәыжә иңхәыс.

– Ҳаи, уңсынтры духаит сбаба! – Ҷааитит Жәыжәгы, абат сыманы сышнеиуаз аниба. Аңшқа ашьшыхәа алашараҶ инаган инасыргылеит. Сеанааитысх, «акка» ааргеит атәтәа. Снытыкка сцеит. Жәыжә иңхәыси иареи абат иад-гылан, акгыи рмаҳазеит.

– Ҳашпоуркыәтеи уаха! Ари уара иутәуп снан, уара! – даҶәйтцамызт атәкәажә.

– Зыңсынтры духаша, зыңсынтры духаша!.. – даҶын Жәыжәгы.

– Бара, ари сара атрахыи изгап, бара бцаны акамбашь арса азаага! – иңхәыс иналыдитцеит атыхәтәаны.

– ҲашҶеиркыәтеи, сикәыхшааит! – лымшын дахьцоз. Саргыи ашьшыхәа агәашә сынтытцит. Жәыжә ибати икамбашьи дахьрацәажәоз ибжьи лахҶыхза игон. Сара иаҳа-иаҳа алашьцара саҶылалан снейуан.

– Ҳаи, ари абат хзаанагеит, аха атәтәа арззаап ббама! – слымҳа иаатасит агәалсра зтәз Жәыжә ибжьи. СҶәы иналкыазшәагыи збеит. Сныкәашәа иаагхеит. Саабжыажьеит.

«Икаутаз зегьи азы иоутеит, икоутаз зегьи азы иоутеит!..» – иаасахәыт-хәытит сҶәы.

Ашьшыхәа саахынхәит. Аштә сааталан аборахь снакыоны, Жәыжә дааспылеит.

– Уабаказ, дад?!

СҶыыба, сынталан, атәтәа аатызгеит:

– Абар, атәтәа!..

– Атәтәа ухәоу? Аа, ибзиами, дад, ибзиоуп, итабуп... – Икалақәаз зегьи еилимкаакәа дыкам, уаҳа имхәазеит..

Сара снаҶыажьи, ашьшыхәа аҶныка сҶынасхеит. СҶон ахәы сықәланы.

Ахрақәа ирывтцалашо амза агылары иаҶын.

1962

АИҚӘЦАРА

Атынчра еилахәеит. ИҶәытшыаагаха игеит ҳарбаҶы Царцар абжьи. ИааилаҶшит амзырха иқәыз акәытқәа.

Дамшә ыууаза иңан, амхыртә илалапкеит. Фатмеи сареи ҳаашанхеит. Нас, ҳаҶит ҳаргыи. Ҷаңхәа иҳәхәеит Царцар...

...Ааңынан.

Аңсабара аҶаҶычон. АхаафҶы гәыкацәагаха аҳауа иалан. Аңхарра иеигәыргыан ичырчыруан аңсаа. Ана-ара ауақьан-чақьан быжықәа гон. УҶәы хырхуан зегьи.

Аведрақәа аашьтысхын, аҳәарақәа азы дсыржәырц аштә сынтытцит.

– Салгыи суццоит, Татеи! – лшыапы хырқьақьа, дбажә-гәаламуа днасышьтәлеит саҳәшыа хәыцгыи.

– Ара быхәмарла, Фатма, сара уажәытқәкыа саауеит! – саақәҶежыит лара лышқа.

– Салгыи сцоит, иахәаа! – даасхынхәлеит. Сведрақәа руак аасыцылкын, еимак-еиҶакны ҳҶынаххеит. Хцоит ахкаарахь ххы рханы. Фатма ачырчырра даҶуп.

– Зака бзиа избои уала, Татеи?!

– Иарбан, Фатма?!

– Абалт! – акакацқәа лнапы нарықәылкит. Сведра ааушътны днарылас-нарыласын, цырақәакгыи ааидылкылт. Нас ашьшыхәа лпынтә инадылкылеит.

– Аах, исҶабзиоу!

– Баала, Фатма, баала!

Хнейуеит абна аанда ҳаваланы. Азахыи хцоит. Фатма ачырчырра даҶуп. Ус атынчра иаалҶит бжык: циу, циу, циу... Ҳаатгылеит. Абжьи есааира иааигәахон. Абар иахәаиуа ахьшь. Иманшәалоу қәтәартәк иашьтамкәа икам. Ашьапыцқәа зларцаны, зхы хыхәхәа иаҶәытцакыз акәчышь аҳәацәара иаҶын.

– Лыңҳа! – дааҶытцәыҶытцәит Фатма. Саргыи иаасцәымыҶхеит. Сведрақәа насыргылан, слышьтасны иаасымпыхыашәаз лаба хпыҶек аашьтысхит. Ахьшь иарбаны сышьтахьқа снапы ааитцысхуаны... атцықьхәа ахысбыжь геит. Ахьшыгыи кәкәаза илтәлеит. Фатмеи сареи иҶышыаны ҳааиҶаңшит. Абна аанда даавшәеит ашәарыцаҶ. Алақәагыи еибарсит аңсаатә ахь. Аха днарықәыцқьан иааникылеит.

Ахьшь ацатцатра иафын. Ианаашьтих ахы ахагылазамызт. Даапышэырччеит. Инаршэ ахьхиаз дамеигэырҕакэа дыҕам. Апсгара зауз акэчышь абард ашҕа еихеит ишэаҕьарц. Хнеины абард хаакэшеит. Иаалигеит дныласны. Дахэацшуан, иларха-вархо икны. Нас Фатмагы саргы ибла хаатцижыт.

— Абри бара ибыстоит, с-Тата хэычы, иааза! — акэчышь Фатма лышҕа инаирххеит уи. Лыблақэа лхаччо иааимылхит ларгы.

— Аригы уара иумаз! — саргы ахьшь аасиркит. Хныжыны ицаз алақэа рцарбжы анга, ашэарыцаф днахавҕьеит. Сара сыхьшь сахэацшуан. Фатма лыкэчышь лгэйтцаргэҕэа дгылан. Лгэырҕараҕь хэаак амамызт.

— Изчуеи уала, Татеи? — иаарыцхашьаны дсызцааит Фатма.

— Исырбеи, да! — ишылтахымыз иаалымсхит. Ахэы санлалатэхэа, игэастеит уи ахьшь ашыапыцқэа наҕ-ааҕ иахьаланарҕацаз. Ахэра ашыа афьтцыхьхэа ицон. Хаи, рыцха! Ус ашыа сылацш нақэшэеит. Ашшаратцэҕаа пцэан. Иаасцэымыҕхит.

— Ари ббо, Фатма, абриоуп изыртэуа! — аццэара снацэа нақэыскит.

— Иахэа, лыцхаа! — лылабжышқэа аахаддыларц акгыарыгымхит.

Сара саб аццэарақэа дрызҕазоуп. Изныкымкэа избыхан урт аңеихэоз. Сналаган аткьац хэыцқэа ҕастеит. Фатма даасыцырхыраан, ахэра ҕахазэзэааит, нас аццэара еикэыршэаны, аткьацқэа надцаны бинтла ашышьхэа иҕаххэеит. Акалат итацхып схэан, ихэаеуеит лхэеит Фатма. Илыман аҕацара дыналт. Азы, ацш, абыста рпытны иато дхэарпсаруа уахь дыназан. Аха акэчышь акгы иа-лакьысуамызт. Ацэа иташышы, азшыапык агэытцакны, алахь еикэцэа игылан. Фатма уи дзапыртцуамызт.

Сара сыхьшь амцэыжэақэа еитцыхны ацҕыарапат инахасырцан, ашыш иаласыргылеит. Ацэаха заманатэҕагы алцит.

Ахэылбыҕеа аҕаацэа аусурахьтэ ихынхэит. Урт агэашэ италаанза дытҕьеит Фатма:

— Дадаа! — (усоуп хара хан ишлаххэо) — иахьа Татеи салеи акэчышь... — лыцсы лгэы икылахо дцарцалеиуан уи.

Еиманы аоны ишаааналаз еицш, Фатма аҕацара дныо-напкеит. Али-пси рыбжыара даҕаадэылҕьеит:

— Аа, Дада, аа, Баба, ижэбома али! — акэчышь рышҕа иналырххеит.

— Хох, ари ашыапы ҕазхэада, с-Баба?!

— Татеи! — лнапы насыкэылкит Фатма. Уи сара акы ахэа-ха сылтомызт, зегы-зегь рхэара дафын, дафын...

— Иаабапи, нас ашыапы шҕашэхэаз?! — хэҕэра мго ҕааитит саб. Ианаапиртла иҕьеишьеит. Еикэыршэаны, ишэартамкэа иҕахэан. Афырхатца, уара уҕазахозаап! — сааирехэеит. Сгэы иахэеит саргы.

Адырҕаены шаанза сгылеит. Амацуртаҕ санааи, Фатма акэчышь лыман дынан. Ассир, данбагылеи ухэарауазеи!

— Татеи, али убо иканатцо?! — сынхьалырцшит.

Акэчышь акрыфара иафын. Илахҕыхзагы икан.

Амала, азшыапык шытыхны иакын уажэгы. Фатма уи иа-зылура лыздыруамызт. Дгэырҕон. Сгэырҕон саргы.

Амшқэа цон. Ибзиахеит хкэчышь. Иаҕацшэымахеит. Царцар ахьзылтцеит уи Фатма.

Шьжымтанк, Дада ачуан иаатылгаз ахэашақэеи ачхэари аваршытра инталпсеит. Царцар уи инахагылеит иахыбаауа. Абартца иаатцалаз Дамшэ ари анаба, уахь инатрысит. Аха иара шыаҕакгы имеитатцит. Ахэда ахэы еиларгыланы, ишнатцкыара иаагылт. Ала уи усс имкыкэа инышьтасит. Уи акэхеит.

Иууаза ицаны ала иаҕацалеит. Алагы акэчышь иа-зытрысит, аха имшэеит. Дамшэгы гэааны ижэылон, уажэымзар-уажэы илбаанадарашэа. Аха акгы алымшеит. Игьежыт имитаҕэ-митаҕэуа. Акэчышь, цашашо игылан.

Убри инаркны Дамшэи иареи ҕыҕбагеит. Акы анеима-рымкуаз мышк цомызт. Еисуан, еисуан.

Фатма егырааны дубаргы, Царцар азбахэ акэын ил-хээроз, чыдала акрафалтон. Хазы италкуан. Адэы даныкэ-лалак ифны иналышталон иаргы. Акэыткэа ирылахэ-зомыт.

Царцар рбагы назахеит. Еишыхныккала иазхаит. Хкэыт-кэа зегы ирылыхэхэон. Зны-зынла инарылалон уи багы-багы ашыапкэа ргыло, абнакэты ахэда еипш еилыбзауаз ахэда чарыхэхэаны. Аеырхыкэымта иныштыс-ашытасуа. Ахабла зегь ирхыуан уи абжы. Тэым рбагык анаба, ахамыштхэ итанаргылон.

...Ихэхэеит Царцар.

Хаццакны амхы хналаххит. Дамшэ акы аркатара иафын. Сназааигэахеит. Ассир утахызар! Абар Абгахэычы. Ала уи жэжэо иахан:

– Татеи! – арцэаа аатлыргеит Фатма. Санаахыапш сы-лапш накэшэеит харбагы. Хнахагылеит. Ачыкэ зегь гжэаны иаважыын. Ашыа агэыткыаса ицон. Ицатцатыр цэгыа иабо-мыт, аха амч алзаахыан.

– Иухэзеи, Царцар рыцха?! Узыниазеи?!

...Ашыбжыон инкылкэыр-аакылкэыруа амхыртэ ин-лалеит Абгахэычы. Игэатан иахыамаз атыцафы иагына-тэеит. Ус ачыкыра иаавшэеит Царцар. Абгахэычы аблакэа аахаччеит... Иаха-иаха иааигэахоит арбагы. Еитцас ипеит Абгахэычы. Аха али-пси ирылагзаны, Царцар афада ишы-тыцеит. Иамбацыт астэкыа. Аеырхатан иаагылт. Абгахэы-чы агагыдлеит. Убаскан иманшэаланы икшеит Царцар. Ик-шеит Дамшэи иареи анеисуаз ишыкшалоз еипш! Абгахэычы азблак ашыа ыыхшэылеит. Игэаазеит. Ипан иамтцасит. Аха уи анамтцасуаз арбагы фада ишытыгон, иагыкшон ашыа-уардын амтэыжэафкэа ирфыаз амтэыжэа цхафыркэа рыла. Икшон ахэызба-цар иафыаз ашыапхыцкэа рыла, ац ала. Абгахэычы ацаапкуан. Еижэылон. Абгахэычы мтцас-цыпхыаза арбагы еитгон. Афны иазааигэахон есааи-ра. Аха Абгахэычы алашыфкхыан уи абаратэы икамыт. Аблакэа ашыа рхылахыан. Атцыхэтэантэи амч зегь еизганы

икшеит Царцар. Аха егы еитцеит. Арбагы ацэытцаххымта иакэыршэаны ипеит Абгахэычы, иагыамтцасит...

– Царцар рыцха! – ахы аашытсхит сара. Нас афцхыа ашышыхэа иныштыстцеит. Ацсеизгара иафын.

– Ахэызба! – снатрысит афныка.

– Мамоу, иахэаа! – даагыатэыгыатэит Фатма.

Хнафс абгахэычы ацсра иафын. Зегь акоуп ахафы афс-таара арзуамыт. Атцыхэтэантэи амч еизнагон. Ашыап-хыцкэа анышэ иаланаргон... Хэычы-хэычла икэыруан. Иа-гыпцсит уи абнахы ахы рханы.

Царцар ахы ышытнахын, Абгахэычы иназыпшит.

Фацхыа иазыткыарц еихеит, аха... Нас аблакэа траа иаалыхэапшит Фатма. Ашышыхэа ахы ныкэнатцеит. Ам-тэыжэафкэа аадап-дапын, ашыапкэа аарххеит. Иааитца-кыцкыцыт...

Дамшэ агыгцэа еиларгыланы, Абгахэычы иахагылан.

Царцар сазыпшуан саргы.

Фатма лылабжышкэа лфэхэхэы илеиуан.

1963

АИЦАИРА

Аеы жалала ифугеит.

Цакэашы. Аапынроуп. Ацсабара шэты-хкыла ифычоуп. Ахаа-ффы ирхылтца лаха-лахауа ажэфан иалоуп!

Шыыжыуп. Амра ашэхэхэхэа ашыа иавтэибахэоит. Реа-хырыгзоит ацсабара. Иаргы агэыштэа кыахыаза иаартуп.

Ашэхэхэхэа ирызгэышыуеит. Ифыхеит зегы. Игэыр-гыоит ацсаа. Игэыргыоит анхацэа. Ана-ара ауахыан-чахыан быжыкэа гоит. Анхара иаамтоуп. Ацстазара еилашуеит, ицэ-кэырцоит.

Икэсны икэаруеит Арап. Ицоит ишытхысаа. Ицоит ахы ырмакаруа. Арап – Володия иеоуп. Иара иоуп иакэтэоугы.

Ма дышпанаалои?! Абга далиааит ухэап. Ишьхэа аирбазом. Иаѳахзам аѳамчгы. Игэы тѳпрауеит уи. Аапѳынтэи аѳсабара. Амра ашэахэаѳэа. Ашьыжтэи ахауа ѳаца... Арт зегы ауаѳы дхырхуеит. Дыртѳэеит Володиагы.

Дцоит. Имѳа аѳхэа дааѳэыртѳит азэы. Уаѳы наза-аазак. Дааиуеит аккара дыѳашышь. Володиа дидырит. Арѳаѳы – Иона Ахашба. Абиѳара кэыпш раазаѳ. Зегы бзиа дырбоит уи.

– Уа шыыжьбзиа арѳыс!

– Бзиара жэбааит!

Иона иблаѳэа инапы аархишыылеит. Иибаз агэра изгом. Аеыуаѳ данеыжэѳыз хэа имбазеит. Деыжэѳны ауп аѳак шыѳаитѳаз, али-ѳси рыбжьара.

– Узѳада дад ура?

– ѳачлиа Дигэа.

– Уѳсынтѳры духааит!

Арѳаѳы дхэыѳуа дцоит. Иѳеишыоит. Игэгы аздууп. Даатгылеит ѳаѳхэа. Аеыуаѳ днаишыѳаѳшит. Дагыааѳы-шэырччеит:

«Акы злыѳуа дѳашыѳазом!»

ЗЕГЫ

Маи акы. Ныхэоуп. Гэыргэароуп зегыынѳыара. Гэыргэароуп ѳаѳэашыгы. Аусхэартыхь ицоит. Ахэыѳѳэа. Аѳар. Абыргѳэа. Амѳа иѳэуп. Иѳцакуеит. Итутууа еиеит ажэлар. Арѳар рыѳешаны аимѳаѳаѳа иасуеит. Аѳлам иаѳызоу арѳар!.. Урт еидшылоит. Ампыл аашыѳызѳааз инаикэибахэоит. Иаѳуп... Аштэа атыхэан аркэашага аатдырѳеит. Уиакэхеит. Иааизыѳѳеит. Еивагыжьуа иаакэлеит арѳызбеи аѳхэызбеи. Аинѳыара иаргэѳэоит. Акэашаѳэа уи рыкэашашыоуп усгы. Ишыѳхысауеит. Ахэса хэыѳѳэа еимданы, арѳыс ддырааѳсарѳ иаѳуп. Аха иаргы ус ак иатѳахо иакэзам. Дышыѳаѳысзом. Адырдхеиѳш дгыежьуеит...

Аеыѳѳраз аеѳэа иаарыхеит. Ашлаѳэа рѳара ргэала-шэоит. Ргэы хыѳхыѳуеит аѳар. Икала-калаза аеыѳѳэа хнархыѳшындаз хэа игэаѳуеит. Иѳшуп зегы.

Инатѳѳеит. Нахьхы иахэаакылшэо, ауаа пшуп. Ахэыѳѳэа азлагара ахыб иѳэлеит. Атѳлаѳэа рхыбит.

– Володиа азэы иитом иахэа!

– Шыаппынтѳала акэашараѳ зегы дахиааит, аха...

– Араѳа аѳламѳэа ыѳоуп...

– Уи иаазамѳа даѳэтэоуп!

Зегы акака рхэоит. Ажэлар рыѳхара хыѳуеит. ѳыарак изгылом.

Аѳшэарра иаабыжьѳеит аеѳэа.

– Араѳ, Араѳ! – арѳэаа аатиргеит Володиа.

Аѳхарѳэа иѳыхазшэа, иахэыз азэы иназыѳшит иаргы. ѳык иахыымѳшыѳыз Араѳ, ѳаѳхэа иѳаѳѳеит. Володиа иааикэыршан зегь рыблаѳэа ччон. Игэыргэон. Иаргы...

– Дад, дызѳада зухэа ари аѳхэахэа згаз?

– ѳачлиа Дигэа.

– Уажэраанза аимѳаѳаѳаѳ ампыл згазу?

– Аиеи, акэашараѳ х-ѳык ахэсахэыѳѳэа зырааѳсаз...

АМѳА-БЖА

Аамѳа ѳцакуеит. Амѳэыжэѳаѳэа амоуп. Володиа дарѳысхеит. Ихэы ааинышэшылоит. Дѳатѳатоит. Акыалантар!

Иааѳылашон. Дыѳцакы-ѳцакуа азы днырѳеит. Имѳа Очамчыраѳа игоуп. Днеиуеит... Иѳыруеит ихэыѳраѳэа. Амаѳэаз еиѳш адунеи иакэшоит. Иарбан урт иргэѳылакым. Атѳара, аусура, анхара. Акэлаѳэа рырѳара. Изхара изымбаѳ аѳсабара ахаѳ аѳсахра. Зегы-зегь ауаѳытэыѳса иразѳазы. Уатѳэтэи амш азы.

Аѳалаѳ дналалеит. Изаѳэызеи?! Иахэа зегь ѳакалэшэа ибоит. Иидыруаз азэа дѳылан, дгэимѳазеит. Аѳсшэа зеи-хэаз, ирымѳазеит аѳак. Ана ѳхэызбак деитѳаѳыз-ѳызуеит. Иааиѳэымѳхеит. Ус илаѳш ауаараѳэа инарыѳшэеит. Иѳынеихеит дыѳцакны. Урт рыѳеѳыѳны игылан. Игылан еиѳаѳэа. Днарылагылеит.

Арадио иѳыѳуан Левитан ибжы:

– Шэзырѳы! Шэзырѳы!

Иахьа, ашамтазы, асаат цшыба рзы, изакаразаалак дыр-
ратарак камтазакэа, абрагь хасабла, афашист Германия
х-Ацсадгьыл иакэлейт!

Иааилагылейт Володия ихэы-ижы... Афы исызшэа, ихы
инаркны ишыап акынза акы дааимнадеит. Игэи илагырзи
ааилатэеит.

Володия имфа аафэхтэеит.

АҢЫ ГЫЛАН ИКЫРКЫРУАН

Аусхэарта ашта тэуп. Икызыкызуеит ажэлар. Аха уажэ-
раанзеипш ашэа рхэом. Рееишан ампыл иасуам арцар.
Аекэа дырфуам.

Ацсадгьыл ашэарта итагылоуп. Ацеицэа ирыпхьойт. Ана
аб ица диабжьойт. Наскыа ан лычкэын дылгэдыхэхэала
дгылоуп. Бзиа иеибабо цыоукгы зеипырцуам. Рхэатэы ра-
цэахеит. Изхымзац зегы рхэарц иалагазар акэхап.

Азгабцэа цэуеит. Рылабжышкэа ртэахуеит анацэа.
Абацэа оумажэ рыларызгойт. Аизара иафуп. Рартмаккэа
ирыцоуп ацеицэа, зызхара ацстазара иамеигэыргыац, зыз-
хара аус зымуц. Зызхара абзиабара зымбац. Зызхара...

Амфа рыхойт. Ицшуп. Арац ахэда еикэырхэа, ашта
цэыхэхэа, афар даарылагылейт Володия. Иаанаскыа-аас-
кыейт. Иаагылт гэаран уны. Володия дынбжыалеит. Им-
кэашакэа шыафак канатом иеы. Иеырба-еырцойт. Аеыр-
хэмаршы угы абга далиаазшэа даласоуп. Зкыбла
изыпшуеит. Даалеи-еин амфа ибеит. Дыткыейт нас. Иеыр-
хэмарра мацэысеимкыарахеит. Рызхара дырбаанза акэ-
хеит. Зегынцъарантэ игон:

— Прауа! Уцсынтры духааит! Мфамш укэлааит!

Володия ацсшэа реихэейт зегы...

Аалзга ирны инеиуеит афар. Еихымза-еицымзо ирышь-
тоуп анацэа, абацэа, ахэычкэа...

Арац аштэе ифахэоуп. Изызымкуеит. Тынч изгылом. Ад-
гьыл ажуеит. Акыркыырма иафуп, иафуп...

«АБЗ»

— Цачлиа акомандир дупхьойт!

— Сзырфуйеит!

Дааикэкышан ифынеихейт. Азин ылхны, акабинет
дныфнаххит. Казаков хсаалак ларха-фархо икын.

— Шэара икашэцаз адтала... — афэахэа иааикэип-
хызеит. Иееидыпсаланы дгылоуп. Акомандир ахсаала
ныкэйтцейт. Длеифеиуеит ишытахь инапкэа катаны. Игэы
тынчым. Иблакэа ашыа рхытэалоит. Луанытэ даакэып-
сычхан, Цачлиа днаидгылейт иблакэа дырхыпшыло. Игы-
лоуп. Еифацшуеит наф-ааф.

— Хускэа шэартоуп афыза Цачлиа.

— Сахышэтаху сыхиоуп!

— «Абз» хтахуп!

— Сара сиццойт! Даарыдыххылейт ифналан игылаз
Смирнов. Володия даапышэырчейт.

— Еитасхэойт, хыла аус утэуп!

— Хзырфуйеит!

Ахсаала иакэафта иаагылт. Акомандир феышэала акы
дафын. Ана-ара икалам нафэикуан. Ак рабжыгон. Дара уи
иазхэыцуан...

— Ишшэасхэаз. Хыла аус утэуп! — фадхыа днарылаб-
жыейт Казаков.

— Адта нагзахойт!

Иаатит ашэ. Алашыцара инагэлалейт Цачлией Смирнови.

Ицуазей Володия аибашыра атакар дналагылейжытей?
Рацэакгы тцзом. Арахь Адгьыл ду абжа дахысхыейт. Адгьыл
ду! Зшыа иуа. Ицсы зыдкылан иихычо. Ибеит ацсреи абза-
рей ахыейкэфоз. Ацсцэаха иблагь изнымкэа дтапшит. Аха
игэы мтрысит. Деитайит уи. Абыржэоуп ацстазара ахэ ани-
шыо. Ибзиабара еихагы ицкыахеит, игэфахеит. Ицшыахеит
Ацсадгьыл ашфа абзиабара имоу. Иуаажэлар рышка...

...Чык-чак! Чык-чак! Чык-чак! — асаат агэы тагылом.
Ашарахь еигэойт. Дгэатеиуеит Казаков. Длеифеиуеит.

Дтэоит. Дгылоит. Ауада дакуам. Абылра иалахаз азэ иеипш, дшафь-шафьоит. Атадын шифьтдакыц ифьтдакуп. Ипсахуеит уажэы-уажэ. Ацыблаахақэа, еиқэчафэоит. Алфа ғначуп. Ацытбжь иафшэом уи. Илымхақэа кыдуп.

— Хафналар фалома? Ихы-ифы такэаха, ипштэы ихыгга, афьамығэацэгьа шырхыргаз мфашьо, ашэ даалагылеит Володия.

— Володия?

— Адта нагзоуп, афыза акомандир! Казаков Пачлиа дааигэыдихэфэалеит.

АИҒАИРА

Адгьыл еицахыц-хыцуеит. Уажэы-уажэы ацэа итазы-зоит. Уажэы-уажэы ипжэоит... Пачлиа иапхьацэфьа илхэы-цафэцеит абзарбзанхы. Анышэ ытцацэқырцеит. Ихэыц-рақэагьы неихибафэан наф ицеит. Атхарцэфэа даақэтэеит. Фывв! Фывв! Фывв! Итэаа-тэаауеит ахқэа. Иааикэыршан анышэ иалафэацоит. Цэфьарас дыштырхит. Ишьтахька амца еижэырцоит. Ачаала зкыу апсцэафэа иеипш, ахимца иархуеит...

Абаахығэғэартэ иафьтыцхэфэо ахимца.

— Ишэахатэуп.

Ифынеихеит Володия. Дцоит мгэацэха дхэазо. Ихьаа фэғэоуп. Икьышэқэа тыстысуеит. Ибла ахьтоу убом. Ашьа ихьшуп. Иааикэыршан амацэыс качцоит. Днеиуеит ахы ифеацэыхьчо. Изыбжак хьантыцьхеит, иафэ-иафэ идьысуеит. Днеиуеит ицқэа еихарфэғэа. Уажэы-уажэ икьышэ дацхауеит. Дхэазоит цхьафэа!

Абар! Абар дазааигэахеит. Абар... Фэааихак амам ахимца. Шьафэак ауп апсфазареи апсреи ирыбжьоу. Шьафэак... Абрафэа интэоит ипсфазара. Изхара изымбац. Зымац имуц. «Ауафьтэыфэса изы зегь ирыцку – апсфазароуп!». Иааигэалашэеит Островски иажэақэа. Апс-фа-за-ра! Абри азоуп ишьтахь хацэынмырха изықэфо. Ижэылоит. Апс-адгьыл атцеицэа. Иабацои? Ифам амфа, кыуп!

«Аха уи ипсфазара убас еипш имфэафгэатэуп...». Ихы итагьежьюеит ашэфэыфэ иажэақэа. «Убасеипш... Убасеипш...». Шьафэак... Абри ашьафэоуп апсреи абзареи хэаас ирымоугьы. Ифызцэа днарзыпшит. Иархуеит.

Икаитцеит ашьафэа...

Рфэнархеит!

Уи ашьафэа фэғэан. Володия назаза ипсы фаны дфканатцеит.

1964

АИЦЛАБРА

Сара исзымуа хэа ус ыфазамызт. Амала абри арашэара фэдыць аазбаны сынхомызт.

Шьыжьымтанк сеага аашьтысхын, лбаафэа рашэара сцеит. Саннеи, хгэыла-хэыц Караман, афэафэирафэа рымхы дфагыжьюа дфан. Урти фареи фадгьылқэа еиван. Караман уафы назак иафэара афеага ифьон. Шаанза дымнеикэа дыфам, акыргьы ирашэахьан.

— Уаа бзиа ууит, Караман! – снаидгылеит.

— Бзиа збаша, еицаауит! – даатгылашэа иуит аха игэы инамырукэа фэафэа афеага нымфэанитцеит.

— Уара Караман?

— Изакэызеи?

— Уааи фэаицырашэап!

— Мап!

Цьей сиваиргыларын. Арашэараз сыбга шыцфэаз имдыруаз. Уафэа афэфымфькэа сцеит фамхахьы.

Амра иасааира афышьтнахуан. Иасааира икацеиуан афэкаргы. Сара схы сықэыжь арашэара сафын. Мацкгы сгэы шны сыфамзи! Аха лассы саафсо салагеит. Афеага сфьа-цыпхьаза смахэарқэа дысуан. Сыблахатц гьыжьюан. Уажэымзар-уажэы сгэы амыфрны иласыфграфэарашэа збон. Иара сеага мыжда афэахьыласырхозгы, иаламлазакэа, ианфаны зымфа ифон. Схы ифашьыз афэкар сыпсы армач-

уа, пскаарак сыламкәа сканатцеит. Саатгылан исрашәаз сахәаңшызар, абар ассир! Жәкы атәартәгь ыкам, арахь саңхьа әеитцхәа ишьтоуп; арашәара зыхәцәы акыз амхы еиужь ду.

Ашьшьыхәа сфынасан Караман дахьырашәоз снейт.

– Икоузеи? – ихәеит уи арашәара дакәымтцзакәа.

– Уара, азәы ихала арашәара уадафуп, агәфыгыгы да-
гоит, иирашәогы маразам! – схәеит сара.

– Адхзы улухыроуп агәфыгь анузгәамто, иурашәогы ма-
рахойт...

Фысымтзеит. Аиашаз уи арашәара дахьафыз апхзы ихьытцәдә дцон. Бзиа ибаны уихәаңшыртә аеага икьон. Акыргы ирашәахьан.

– Нас иутахузеи уажәы? – ихы насыкәикит өаңхьа.

– Хәидгылар хамчгыгы гәгәахон, ажәабжыкгы ейба-
хамхәарыз, хусгы армарон...

– Мап, угәы иалымсын Чахә! Уара ушьшьылахауа ауп
аеага шуко, сара...

Уаха акгы мхәазакәа, ахәацахәа саагыжыит.

Амра иасаира аеышьтнахуан. Иасаира икацеиуан
атакар. Сара уи схахьгы иазымгеит. Сеага ахәы ркьафны
иааскын, сгәы ейбакны акьара салагеит. Уажәраанзеицш
анышәгы ианпазомызт. Рацаак исылымтцзоз апхзгы
афаанахеит. Снапкәа азагьа рытагылон. Аха сара урт ак усс
искымызт. Сгәаан сыкамзи! Ииашаткьазаарын саб иихәо-
ны исахахьаз: «Ауафы дымгәаакәа итаацаа изныкәгом!» –
хәа. Уажәоуп уи саназхәыцыз.

Сырашәашьа гәаимтакәа дыкам Карамангы. Иаха-
иаха иеага мөанто, дгыжыуа дтан. Уи ситахар стахымызт
саргы. Уимоу сгәеисыбжь иалыфны исахауан: «Ипсыда
инхада рхәароуп иахьа абра! Ипсыда инхада!..»

Шьыбжыаит. Апсшьара иаамтан. Аха сара Караман
иапхьа стьтыр стахымызт. Ус игәы иаанагозар акәхарын
иаргы. Хәицлабны арашәара хәфын...

Амра шьыбжыагәхәтә иныкәгылеит. Санынапш, Караман
арамта икнахаз ихәахьы ифынеихейт.

«Иусырбап сара арашәашьа зеицшроу. Иахьак крым-
факәа исзымчхауа сыкоума?! Зынзаскгы стьтцзом, зын-
заскгы!..»

Карамангы сыштымтыз аниба, али-пси рыбжыара ка-
кал аакны, өаңхьа дгыжыуа амхы дынталт.

Амра шьыбжыаанза аңьмацыркь иакәтәоуп, шьыбжы-
шьтахь – аекәар рхәойт хәбацаа. Убас акәзаргь калап.
Шьыбжыагә ианынхыхәхәа, иаха иццакызшәагы збейт.
Апша хьшәашә аннатала, ашоурагь аахейт.

Карамани сарей амца аркзаны арашәара хәфын. Саат-
гылан исрашәаз санахәаңш, сгәы өтгәыргьааит. Ариака-
раткьа срашәахьейт хәа сыкамызт. Иарзнак абаф чыда
сылалазшәа, өаңхьа сеага акьара сналагеит.

Иааилабыцит. Аха сара арашәара сакәытцамызт. Ус,
иеага ихәда икәкны даасыдгылеит Караман:

– Иазхоуп Чахә, иазха! Уаала афныка! Уатцәы шаанза
санауа сыбжы укәсыргоит, хәицаап, хәгьейцырашәап!..

Сара исызгәамтазакәа саапышәырчейт...

1964

АХӘААХЬЧАЦӘА

Аены амра каххаа ицхон. Уимоу атакаргы есаира ика-
нарццеиуан. Аетдәара зхашьшьыз ақалакь иалалан иней-
уан ахәыцкәа. Инейуан ашәкәыцхьарта ашка рхы рханы.

– Иахьак ашоура аеаргәгәазейт! – фәаитит Нарт.

– Апхын захьзугы убри азоуп! – атцәы налеитцейт Чына.

– Шәаала уара мшынталара! – нарабжыгеит уажә-
раанза фымтзо ирзызырфуаз Ахра.

– Шәааи-сааи!

– Шәаала!

Амөаду иаахатцәин, ахәыцкәа амшын ахь рхы рханы
рфьнархейт.

– Сара амшын аталара акәзам истаху?! – даабжыажьейт
Атма.

– Издыруада аҕлоуфара угэаҕхазар?! – Иааиахэмарит иһыцэа.

– Сара истэху абни аҕба ақәтэара ауп!

– Афырхатца, ар рыҕба уақәтэарц утахуп.

– Изыстахымхарызеи?! –

– Уи изалымшо усуп!

– Сара дыздыруеит уи хтазыжыло, шэаала арахь! – дгэыргьатца инарыдитцеит Нарт.

– Рыблақәа рхаччо, ршьамхкәа рытцпраауа инатрысит ахэыцкәа.

Аҕба ззыпшыз аделегация анааи, уи акапдан, ахэыцкәа днарапызан, иман дынталт. Иаргыы акапдани ахэыцкәеи рнеира иазыпшызшэа иаагазеазын, ацәкәырцакәа ргәи еиһыхуа ағынанахеит. Акапдан асасцаа рхы азышьтзаны, ак рахэара дағын. Ахэыцкәагы азынаказ уи изызырыуан, аха нас аҕба интәлеит ирымбазацыз аҕышьахәкәа акакала игәаҕо.

– Абас оуп сара исыцлаз! – алафхэара дағын Нарт.

– Уажэшьта хагыурцаажәашам!

– Иахьала иухәаратәи уҕоуп, изумхәозеи!

– Ани дыжәбоо, ура ани! – инацаа мырххакәа иһыцэа наирпшит Ахра.

– Изакеи нас, апатрет ҕызхуа думбазаци?! –

– Ыы, ура ари закә ҕбоу узымдырзои?! –

Азынаказ иааҕынчрахеит.

– Ибзиоуп, аха иһыцэа дызрыламзеи? – ихәеит руазы.

– Уахь пшыртас иҕамтакәа, аҕба хахәапшуашәа, хабла иххажьрым! – иһыцэа инарабжьеигеит Чына.

– Икалап ант дзыцталаз иара иһыцэа ракемзаргыи?! –

– Сара избон урт руазеи иареи цәажәарала ихтеибакны ишыҕаз аҕба ианталоз!

– Шәааи иҕаитцо аабалап!

Ахэыцкәа уи дрымбазозшәа амшын агәахыи рнапкәа рхахо акы иағын. Ари ауаа, аимкьара ихы иархәаны аус иуан...

– Иеилкаауп зегыи! – изымчхаит Ахра.

– Иазхоуп шыта! – иһыцэа раҕхьа днагыланы иғыи неихеит Нарт.

– Аһыза акапдан! – зееидыпсалан игылаз ахэыцкәа дырзызырыуан акапдан, икаиутағы.

Али-пси рыбжьара акәхеит. Уажәи аҕба акапдан икаиутағы дтәан ани «апатретыхы». Уи итихкәаз дахьры-хәапшуаз, ибла акакач ыташәо, днеиһеиуан акапдан. Ибла ашыа хытәалон «апатретыхы». Ахэыцкәа рыблақәа ҕыҕыһон.

– Армарахь аҕскы! – адца ҕаитцеит, аҕыхәтәан аҕба акапдан.

– Исахауеит, армарахь аҕскы!

Шыбжьонын. Аиатцәара зхашышыз аһон ду ашта ин-теибахәеит жәпаһык ахэыцкәа. Ауадакәа руакы ианнад-гыла рхылпақәа аархырхын инеиһаҕшы-ааиһаҕшит. Уи иаанагоз раҕхьа ашә иасны иһаналода хәа акәын. Урт аһна-лара ишацәыпхашьоз лдырызшәа ашә аартны даалагы-леит, апионерцаа Рыһны аихабы Аида Кьагәа-ипҕа.

– Бзиала шәаабеит!

Ахэыцкәа атак ныҕатцаны, ипҕашыа-пхатцо иныһналт. Зыжәахырқәа еилибзаауа астал иахатәаз афицаргыи дөархатцгылан, аҕсшәа нареихәеит.

– Аида Кьагәа-ипҕа, хара хааит, – дналагеит реиха агәа-ҕра змаз аҕкәын аҕшы Нарт, – хара иахтахуп ишәаххәарц... Иахтахуп иеиһахкаарц ахәаахьчаа иһыза қәыпш хәа...

– Афырхатцаа ахыбҕар, афырхатцаа! – ишыамхы итцпраауа дөатҕкеит, астал ахағы итәаз афицар Михаил Консантин-ипҕа. – Сара сааины сызтәоугыи убри азоуп. Убри азтаатәи акәын уажәраанза Аида Кьагәа-ипҕагыи саргыи хазлацәажәоз. Шәара ишәахазар акәхап шәһыцэаа хэыцкәа иҕартцаз афырхатцара атәи?! –

– Иахмахакәа, абар даргыи ахыгылоу! – иааиларпсеит азәырһы, рыгәта игылаз рһыцэаа дырбо. Ипҕашыаны рыхкәа ааладырҕеит иацтәи афырхатцаа хэыцкәа Нарт Ануа, Ахра Ашәхәатцаа, Атма Бзаркал, Чына Агәба.

– Афырхацәа шәара! – җаңхәа аңсшәа нараҳәаны
рыжәҗахыр хәычқәа днарыснарысит афицар.

Аида Қыагәа-ипҗагы лгәыргәара хәаак амамызт.

Абри аҗны гәыпҗык ашкол хәычқәа рыбзоурала апио-
нер Җны аҗны еиҗыркаит аҳәаахьчацәа қәыпшцәа рыштаб.

Аида Қыагәа-ипҗа урт ирзаалгара лыздыруамызт. Дкәал-
кәало дышрышьтаз дрышьтазан. Ахәычқәа рзы иагьалыр-
хит ауада заманаза. Уажә аус злаз уи архиара аҗын. Нарт,
иҗызцәа днарылагылан ус ихәеит:

– Сара схы иадыстоит аҳәаахьчацәа русура атәы зхәо
ашәкәкәа!

– Сара иаазгоит Аңсны ахсаала! – уи инаицихәеит Ахра.

– Сара иаазгоит... – Иҗызцәа дрытдамхеит Чынагы.

Мчыбжык аҗнуцқала, аҳәаахьчацәа қәыпшқәа руада
уныҗналар, адәылтцра угәамңхо иаакарцеит.

Җнак, ахәычқәа икартдахьоу ибарц ашә даалагылеит
Михаил Константин-иңа.

– Аусқәа шҗаңои аҗызцәа?

– Хәхиоуп зегь рыла! – ихәеит комиссарс иалырхыз
Нарт Ануа.

– Мап, шәыхиазам, аҗызтцәа, маҗана зынзагы шәых-
иазам! – дныҗнапшы-ааҗнапшит афицар. Ахәычқәа икар-
тцара рзымдыруа игылан.

Адырҗаҗны урт рыштаб аҗны ианааи, ашә қыақыза
иаартын. Иңьаршьеит. Иныҗнаххызар, абар аҳәаахьчацәа.

– Икалап абыржәшьта шәеикәшәазар! – ихәеит Миха-
ил Константин-иңа.

– Ари шәара шәтелефон ауп!

– Ари шәара шәмаланыкәа!

– Ари шәара шәпатреттыхга!

– Ари шәара шәрадиоузел!

Иддырбон урт зегьы. Ахәычқәа ари аҗыза цхыз ирбар-
гы ихартдомызт. Хабацәа рхәашьа, азы шыцәаз ирбеит.
Ргәыргәара рхы-рҗы иқәлашаауан зегьы.

– Уажәшьта аус аауроуп! – ихәеит афицар.

– Хымҗада иаауеит! – рхәеит урт еиңҗакны. Иалагеит.
Раңхьаза идыртәын арадиотехника, ицатәын апатрет-
тыхшьа, зегьы ибзиазаны иныкәырцозар аҗын амала-
ныкәа. Еилашуан аҳәаахьчацәа қәыпшцәа рыштаб аусура.
Уи уажәы еиднакылон җажәаҗык инареиханы.

Аҳәаахьчацәа қыпшцәа руада уныҗналар иумбарц
залшомызт рәахьазыкартоз: амшын, аҳаирплан, аңҗақәа,
аҳәаа, ухәа рмакьетқәа. Аглобус ду аҗы улаңш иаатдәшон
ана-ара абирак қәпшь хәычқәа ахьаларсыз. Урт рхарсын
Прага, Белград, Варшава... Уақатәи аҳәаахьчацәеи дареи
ашәкәкәа рыбжысуан, рҗышәа еимырдон. Иеиҗкаан иара
убас, иасеынтәи русура шымҗаңысыз атәы зхәо амшын-
тагы. Аштаб аҗны иазгәаҗоу аамта азынза икарулан
ахәычқәа. Иарбанзаалак қыара шәартак аақаларгы, абыр-
саатк иеигәныҗуан зегьы.

Җнак аштаб аҗы иаалырқан аизара қалеит. Уи акомис-
сар Нарт Ануа ихәеит азәгы ишигәамңхоз, Атма Бзаркал
ихымҗаңгышәа.

– Мшәан, Атма иакәзәми жәацы ақалақь аҗы аҗы
иашьны айсра згәы иҗаз заа рҗың иқәызтәаз?! – дҗаңкьеит
Ахра дахьтәаз.

– Аформақәа еиңшы иаазахразы ажәа алазгалаз, иеи-
җызкааз, иагыкәзтәаз Атма Бзаркал иакәзәми?! – изымч-
хаит Чына.

– Ииашоуп, аҗызцәа! Аха ҳара ихҳахьмырштыроуп ҳаш-
таҗәоу. Раңхьа ихаргылогы иара ауп. Хҗара! Шәахәаң-
ши хҗурнал! – Нарт ажурнал җышьтыхны ахәшьара
бааңсқәа ахьаныз зегьы идирбеит. Уи акәхеит. Иқәрпсеит
Атма. Дыңсны дтәан иаргы. Атдыхәтәан дҗагылан зегьы
ишраҳауаз ажәа иҗиит урт шириашоз.

Ус иагыкаитцеит.

Шьыбжышьтахьын. Амра заҗааира акар хеуа амшын
ешьыл ду иазааигәахон. Инеиҗеиуа, игәқатәагаха ақалақь
иалан агаңша шықыруа. Хәҗеи-цхәыси нытгыла-ааҗыло,

аңсабара аңшзарақәа еибарбо, амәа ианыланы инеиуан. Ус ахатәа иңхәыс лыжәәа аауишьтын, иаппарат аарма-зеины, атыхра дналагеит. Уи аиатәара ду, ашьхақәа ухәа итихырц аңҗа иаппарат нақәкны иааиқәикшеит. Уи акәхеит. Иаразнак ашкол хәыцқәа даарыгәтыларкит. Ипатреттыхга ааимырхын аплионкақәа алашара нарбаны иңхастәртәит. Иңхастәртәит, аплионка ғыцқәа итаны.

— Хәтамзааит! Аха аңҗа атыхра калом! – рхәеит урт еицфакны.

Аңсшыағы дааңхашыан, ихы ааибыг-быгит.

...Амәаду ашшапара ианыршәлан инеиуеит амаланы-кәа. Ишьтхысаазаны ицоит. Ицоит ақалакы иасааира иаа-ныжыуа.

Минутқәак раңхәа ахәаа дахысит аңгәауағы. Иаразнакы игәартәит уи. Игәартәит ишьтақәа рыла. Еигәныфит зеггы. Ахәаахыңаңәа қәыпшңәа, хәыц-хәыц еимдо, рғы-нархеит.

Ускан аңгәауағы автобус аангылартақәа руак ағы дып-шын. Арака иаатгыло актәии ахқатәии автобусқәа роуп. Ақбагы ааины ицахъеит, аха иара акгы дтамлазеит. Уи уажәы-уажә исаат дахәаңшуеит. Автобусқәа анаатгылалак дыззыпшыз мааизшәа, зымәа дыпшуеит. Икалап, азәы дизыпшызар! Уи иказшыақәа гәеитәхъеит ахәаахыңаң Атма. Абар егыгзам... Ус иааидыххылеит амаланыкәа... Иңшыз ахатәа ахәыцқәа рказшыа иамхаңгәахан раңхыатәи автобус дтәлеит. Итәлеит даргыы.

Минутқәак рышьтахъ адырра катқан, ахәаа еилагәа дышкыз ала.

Ихәлеит. Аштаб акны еизеит зеггы. Рыблақәа тырхаха аңгәауағы ихәаңшуеит урт. Ргәы тагыломызт. Иихәарызешъ хәа зеггы Михаил Константин-иңа изыңшуан. Дәагылеит иаргыы.

— Афырхаңәа шәара! Саатыбжак аәнутқала «аға» дшәырғаслымит. Шәарт шәаңхыака аңеиңш ду шәзыңшуп!

Убри аамғаз «аға» дәагылан асабрада иғаз ааиғихит. Инеиғәңшы-ааиғәңшит зеггы. Убасқан ауп урт ианырдыр имәаңыргоз ағазыкаңара шакәыз.

Михаил Константин-иңа ахәаахыңаңәа қәыпшңәа дры-лаңшуа ағышәырчара дағын.

1964

МЫШӘҚАР

Ааңынан. Аңсабара зқы-хкыла ағеиланахәон. Игәы-каңагаха игон аңсаа рыбжыы. Сласза, сгәалакара бзианы, ашкол ахь сцон. Ахәыңы ицатәкәа зегъ анидыруа, еиғу иарбан икоу! Шәқариаа снарағсны сышнеиуаз, бжык слымха иаатасит. Саатгылан сзырфит. Сғынасхеит өаңхәа. Маңк снаскыхыаны еиҗагеит уи абжыы. Снаҗысит иахыгаз ашқа. Ажра ахықәан, атырасра ааимсырттааит. Абар, ассир! Аласба! Иаазгазеи рыңҗа! Сгәырғатәа иаашыҗсхит. Снапы иаантәалеит иаргыы пырқыза, иңшаауа, амшә ңшра аҗаны. Ианноусышьт, икыымғығ-кыымғығуа ағынанахеит. Амшә ахатәа! Иаасгәалашәеит, шықәсык саб ашьхантә исза-аигаз амшәхәыс.

— Мышәқар! – ахызгы настәит. Сгәырғатәа исыман ашкол ағы сааит. Уи шызбаз, иахыызбаз, ухәа сөызңәа ианрасхәа, акыр иааңбаршьеит. Акырҗа рибаҗомызт. Азәы ишьтыр – азәы икуан. Мышәқартәкәоуп! – рхәон урт. Еимыркәо ирыман. Ус аңәңәа кәлеит. Аласба, схылңа ин-җасыртәан, спарта иҗасыртәеит. Аха иауа икахызма. Амла иакуазар акәхарын, хәикәышышыы хаштәаз аңәуабжы геит. Иаахәыңымыңит зеггы.

— Ари закәызеи? – дөаңкәеит арҗағы.

— Алма ипарта аласба ыҗартәаны имоуп! – ғәаиҗит Дыргә дахытәаз.

— Алма угыли! – инасыдылҗеит арҗағы. Зегъ сара исыхәаңшуан. Саагышәеит. Убри аамғазы, абжыы хҗаны

еихагы атәыуара иалагеит Мышәқыар. Иааибарччеит атәыцәа.

— Иуман удәылт! – днасықәхәхәеит артәы. Сеитакы-еитакүа, иааштыхны сәынасхеит. Сәызцәа азәгы ибжы газомызт. Дыргә аччара дағын.

Аәны санааи, Асма сласба деигәыргәеит. Сахәшыа хәычы уи иазылура лыздыруамызт. Сара снейны аитцаркәақәа астеит, аха иаахәынгы иахәамцшит. Ахш анаста инаблакәа-ааблакәеит. – Иф Мышәқыар, иф! – хнамтатәеит Асмагы саргы. Афара иналагеит иаргы. Хара хаблақәа траа хәхәапуан. Уи хшалахәмаруаз ихазгәамтазакәа ихәлеит.

Ех, шақа истәхузеи абыржәы икәақыза иаашозар! Атц ма акыр цахьандаз! Итәхәхәа ицәоуп сани сахәшыа хәычи. Сара уаха шәытхык еихаларгы сызмыцәар қалап. Сишь, атәуабжә гоит! Сзыцәа сиартә саақәтәеит. Аа, итәуеит! Сәагыланы аматцуртахь сәынасхеит. Сныәналан атәыцәмца ааихысшыт. Исымбазеит. Амацәақәа шытатцаны акәакь ағы атыц иазықастаз тәцәын. Сласны акәацәб асырkit. Саанацш-аацшит. Иназгах уара идыр, ахамам итаиан. Ирыцхашәан абырсаатк иааштысхит. Ахы сшышыт, исыргәыбзыгит. Нас атыц ағы инасыртәеит. Ахьта иакыр хәа сшәан хыхыгы акы нақәстәеит. Уимоу, уаха ахамам ахь имцаразы хқәардә хәчы нада-аада инасыргылеит. Сиартәф снейны саниагы, акырынтә схы шытырззаны сзырәуан, аха абжы хәа гомызт. Ицәеит хымцада! Иқалап уи ацхәан ахьта иакны игылазаргы. Макәана уахынла ихьшәашәарами!

— Ашыкыл икылх, нан! – лхәеит сан.

— Избан? – сцааит сара.

— Аәышыкыл икылухыр – мыцхәы ицәбарахоит. Ацәгыа-мыцәгыа ирцәыхьахоит.

— Иагыаапкзом, ус аума?

— Мап, иаапкзом!

Сгәыргәтәа саақәлеит. Ус анакәха, ала шәжәа-шәжәи хәба шықәса ицоит. Икарымто акы ықам абарт хәбацәа. Азәы аиха дытцрыжылап, азәы арада дкылырхлап...

Адырәәены шаанза сгылеит. Мышәқыар ағы сааизар, аәыркәақыан, итәхәхәа ицәоуп. Амала, цхызла акәхап, аkit-митра иағын. Лшыапы хырқәақыа дааәналеит Асмагы.

— Баламкысын, ицәоуп! – схәеит сара.

— Рыцқа, иаацсаны иками! – днаскәаны даагылеит да-хәацшуа.

— Асма, сара саанза бара бахылацшуеит.

— Ибзиоуп.

Сәы аасызәәан, какал скит. Сцамтазы аацхәа снейны снахагылеит. Иара ағы каршәны ицәан. Исымчхазт иааштыхны иаасгәыдыскылеит. Ацәа иалтцны иаасәацшит иаргы.

— Саргы исыркы иахәа, саргы! – даагытәы-гытәит Асма.

— Нан, анапы иашәыргоит, ирыцхәми, иччахоит – даа-әналеит сан.

Сара снейн иахатәи ахәы наганы иастәит, аха иамфазеит.

— Ағыц ауп иацаху, Асма, ахш-аза ат, сара сцеит!

— Ибзиоуп, Алма!

— Ибымклан иччахоит.

— Момоу, искзом!

Иразныцсараха, еилаарцыруа, ацсабара сагәылхәхәа, ашкол ахь сцон. Аха зегь акоуп сыбла ихгылаз Мышәқыар акәын. Акласс сныәналазар, сәызцәа еизаны атзыгазет иадгылоуп. Урт цәоук еибарчо нацәала сахьак еибадыр-бон. Цәоукгы ргәы иалсны ацхәара иағын. Сыццакны сылацш нахызгеит саргы. Агәтатәкәа ианын Мышәқыари сареи хсахәа тыхны. Уи атәака ианын астатиа «Аурок еилазхәаз аласба». Ацырқхәа амцабз асыхкәеит. Аха ҫымтзакәа, ашышыхәа снейны, стыц ағы снатәеит.

Мчыбжык акара аатцхәаны, енак ашкол ахьтә Дыргәгы дсыцааит. Ихы иркыиарц акәхап!

— Иаабароуп абриакара иурәхәо у-Мышә! – ихәеит, уи атәы налатцаны.

— Мышә акәым, Мышәқыар! – даасыриашеит сара.

— Зегь акоуп Мышәгы Мышәқьаргы... — иихәац ихәон иара.

Аштә ханаатала, Асма даахдылеит, уи акыршафоз, ишыхә-маруаз атәы хәхәо. Хәаизар, Мышәқьар аеитцыхны ицәоуп.

— Изака ласбоузеи уара ари уахгы-еынгы ицәазар?!

— Ихәычыми, ицәоуп, иазхауеит.

— Мышә, Мышә! — ихәан дөацәхасит Дыргә.

— Икоуцозеи уара?

— Хә-хә-хә! — дааччеит.

Мышәқьар ыкәтәаны ихәхәацшуан.

— Мышә, Мышә! — ацында ишыапы нақәикит өацхәа. Агәы цкапуа, ацкәа аахнарцәаеит сласба. Аласбацшқагы ауаө деилнахузаап. Ала ауаө ишыа алоуп хәа баша иаур-хәахуа.

— Мышә, Мышә, хәа аехәара уанақәымцза, мчыб-жык ала идоумбеихаз цыышһан! — ишәыра аашьцыхны дындәылтцит Дыргә. Асма уи икәзшыақәа лгәамцхазт дхәы-цыцшыны дизыцшуан.

Амшкәа цон. Ицыгга иазхауан Мышәқьаргы. Иазхауан иаланы, еилацыцза... Ахьз анухәалак иахьыкәзаалакгы уацхәа иаакапон. Аоны хәцы иазыкастцаз мыцхә бзиа иабон. Бзиа иумбашазгы акәмызт. Ишыалашыныз лампала икәсыршеит, ихызгәит, цсатә кәуарла исхыбит. Ацхәа асаркәа цәоны, аценцыыр хәцы азыкастеит, иааиуа дабаларц. Ацәа наганы ианатцастца, итатаза икәлеит. Шамаха — уи уа ицәмтәакәа аузомызт. Мышәқьар уажәшыта уахынлагы ачыгә-чыгәхәа ашра аеазнакуан. Уимоу, тәымуафок аштә дааталаргы, оуман икәнатцоз. Икылқан ицарц аценцыыр хәцы хыла иасуан. Аха асаркәа цәеи иашьцрын. Сара иста-хымызт сла уи афы мацара иаанхарц. Истахын зегь алазарц.

— Асма?

— Ара сыкоуп!

— Бааи аранза!

— Изакаи Алма, иахы ари?

— Акгы амыхьзеит. Абри схылца ахы интарцаны ибк-еит. Алақәа анхыбт башоуп. Ибмышьтааит!

— Момоу, исышьцзом!

Мышәқьар абаө наган инасырбеит, ибзиан иасырфөит, нас ахы-афы аатахәхәаны, Асма иналсыркын, абаө шьтшыуа сфынасхеит. Изгон уи ыркәаратцо. Ацыхәтәан инаган атцәа ашыапафы истцәахит.

— Ахы, иоушьт Асма!

Мышәқьар иазааз азымдыруа игылан. Нас ахы аакһан, инасөацшит. Сара цш, цш, цш! — схәан, снапы шьтшыуа ацхәан сызлацаз ала сфынасхеит. Исышьтәлеит иаргы. Иаасыхьзан, снапы иафөит. Ицыхәаршәшәеит. Нас абаө злестцәахыз ала ишытафыөуа афынанахеит. Ицон уи кәаратцо, ифөышәо, ашыта ихыршәланы. Инацөыхкәа-аацөыхкәаргы, өацхәа иацшаауан. Ацыхәтәан иага цәабаа абазаргы, абаө цшааны иаанагеит. Сара сгөыргәара хәаак амамызт. Акыркырхәа дыччо, лнапкәа еиынлкәон Асмагы.

Абас ашәарыцаразы, Мышәқьари сареи еихаагеит рацхәтәи ашыаөа. Уи иасыртцеит убас даөаакгы: алаба нарбаны иансыршәлак, иууаза инашьталон. Иаанакон иага ихараны исышьтыргы. Ашкол ахь санцалак, саанза хәа ицшын. Ауафы ицәалашәара аман. Агәашә ахь афәнынахалак, афөынгы ирдыруан сара сшаауаз. Еицны иаасцылон Асмагы иаргы. Мышәқьари сареи иаха-иаха хәиөызара гәгәахон. Лыцсы илзалхуамызт Асмагы. Лыкәанцәақәа кажыны иахәа хәлаанза иаргы ларгы еицын.

Амала, Мышәқьар аазбаны изыцхымго Дыргә иоуп. Уи иасышыбжышытәхь ашкол ахьтә данаауа имцыхәшәо агөидитцоит. Иргәаауеит. Дыргә идыруеит хара хмасаргәара иахыцаны, ма цәара икылсны ишызиламкысуа. Уи, иареи сареи класск афы хшеицтәоу еицш хәгәеигөылацәоуп. Аха са дсыцныкәазом. Сара ашкол ахьтә сааины, какал аакны, Мышәқьар салахәмарыц санаадөылтцуа ауп, иара аума имшха хгәарабжәара данаабжәало. Алагы дадыруеит. Афынанахоит агыгцәа ргыланы.

Абар иахыагы. Мышәқьари сареи ампыл хасуан. Сара иансыршәлак иара цаны иаанакон. Иаршәуан иаргы. Ус

агэарабжьара даабжьалеит Дыргэ. Акъац хэа хаандагь лапкъак нагэйдитцеит. Ицапашькны афынанахеит ала. Иара азы ишыкаитцоз амдыри!

– Ау, ау, ау! – ихэон уи, ицкэа хырцацъан Мышэкъар иарбо. Ахахэкэа агэйдитцон, иара уртътыхны еицаканажъуан. Алабакэа иагэйдитцоз цыххааса иагон. Иныканатцозеи ухэарауазеи! Шаkantэ хаибаргэаахьюзеи абри атцыхэала иареи сареи! Шаkantэ икоумтцан, нан, хэа иалхэахьюзеи сан. Аха уи иара итэы дафуп.

– Уакэыц уара, уакэыц! – исзымчхатэкэеит уажэы. Зынза аеашьюеит ламыжда! Уаха ирыцхаимшьазои мшэан?!

– Мышэкъар, Мышэкъар! – сапхьеит, аха уаха умцсит.

– Ари заазазгы иаргы... – деибакны имцыхъашэоз иршэуан, ифашэоз хэо. Сыцсы еиины сфыркы акит. Ашырхэа сынкылсын, агэашэ алыкэ аалсыршэеит. Аартыха сымтакэа иеитцас иууаза инткэеит ала. Арцэаахэа дыхэхэеит Дыргэгы, иикыз кажьны. Икаларын убаскан Мышэкъар ахъз хэаны сақэмхэхэар, афрангъ еипш дааи-отцэа дышътанатцаргы. Акгы камлазашэа, аара ахы иад-цо иаахынхэит ала. Ари збаз Дыргэ ицсы аавивиган, сышка ифеааихеит.

– Ала сафэуотцон акэу, уара?..

– Уафатцатэын, аха урыцхасшьеит акэымзар! – сеибакны снейцылеит.

Дыргэ са сыткыс акыр деихабын, класск афы хаицтэан умхэозар. Уи изныкымкэа дахахыхъан. Акэпарафгы къарак сааигомызт. Уажэ дшысиааиуазгы здыруан аха... снейуан исыхылакгы хэа. Сылакэа тытцны ицон. Мшэан, аеуаф иеы уасыр иара уисыз акара ихы иакэимтцон! Ала? Сара сакэзами уи зегъ ззиуа? Иахъа мацара аума уи? Аха хааидгылаанза афэа аасфытцеит. Сазыманшэалаханы атак кастцеит саргы. Уиакэхеит. Даасыцаххын саашьтицааит. Акыргы сыхынцашало сыеиласырцсит, аха иамуит. Ам-оаду ағыаф аансыргеит. Убри аамтазы иаасымпыхъашэаз иарма напы сыеналарцсны, ишсымчыз исыртцэиит. Дыргэ

хаварафытцэка икажыыз ахахэ ихақэцэанынза иоаганы, сыцсырта иарбаны афеааирхеит...

– Аа, сишьит! – сыхэхэеит ишсылшоз.

Убаскан афыртын еипш акы лаххасит.

Сыцсы ансоугэышьа иаразнак сөеихеит. Мышэкъар Дыргэ дыркато ихан.

– Аоныка Мышэкъар, аоныка! – сыбжыы нақэсыргеит сара ишыстахымыз. Иаргы ааихытын афынанахеит. Деихъыжэ-еикэыжэ дфагылеит Дыргэгы.

Амшкэа цон. Енак, ашкол ахьтэ сааизар, агэашэ афы Асма дысыцшуп. Дтэоуп лылахъ еикэышьышы.

– Мышэкъар абакоу Асма? – иаацъашъаны стцааит сара.

– Мышэкъар агэы баацсхеит! – атцэуара даманакуа феаалтит.

– Ишцаа?

– Иахъа шыжъаахыс афатца амфац! Иаасцэымыгхеит. Сфынасхеит иааргэцэаны.

Ахэы шалтаз, ишамфаз, ишлыргэыбзыгыз сахэо, ацчахэа дцэажэон Асмагы дахьсышьтаз.

– Мышэкъар, Мышэкъар! – снахагылеит сгэы атра итамгыло. Мчыла ифытыззан иаатыхэаршэашэа ауит. Афы ааихнахуаны, акгы азымхэакэа, еихо аимхэара иналагеит. Нас ашышьыхэа иааины ахы аасыхънашьит. Иф-оышэауа, аблакэа траа Асмаг саргы хаимдо ихахэацш-уан. Нас Асма ахы лыдшьыла-лыдшьыло, ишыгэыбзыгуаз иазымчхакэа атцэуара иналагеит. Икалцара дақашэомызт Асма. Сызлагара сыздыруамызт иара саргы. Снейны сшэыра ныкнасхан, ахэы аазсырхиеит. Инамтцасыргылт иргэыбзыгуа. Иамфазеит. Алаба нарбаны исыршэын, иашьтамлазеит. Ампыл асырбан иазхъамцшит. Ицъашью снамтцатэеит.

– Иухъзеи, Мышэкъар рыцха? – иара агэы цшаауа исы-хэацшуа атцэуара иафын.

– Уааины акрыф нан, уааины! – лыбжыы аагеит сан. Аха сара ак сгэы иаго сыкамызт. Мышэкъар аакэымтцзакэа,

атәуара ишағытц иағын. Издыруада ңара тәык алалазар? Икны еимыздеит хәыц-хәыц. Акгы адсымбалт. Издыруада иаапкызар? Мшәан, баша аеышькыл икылаххыма? Насгы алаапк ас иаутәахуа? Ишако иғәрмлои! Сан иласхәеит зеггы.

— Сыздыруам, нан, иахьантәарак абас итәыуеит. Уара уахьамбоз акәыз ңысшьон?! – лгәы иалырсны дааңәә-жәеит сангы. Ахәы снахан еиғанамтдасыргылеит. Ыеи иа-лакысрын.

Җгьатәы-гьатәуа уи хшаагылаз илеихашәа ихәлеит. Ана-ара алашбыжкәа гон. Хара аңрахьтә лак атцарбжь ааууан. Зеггы ирылхәдааз Мышәқьар затәык акәын. Уи ахы иамыхәо, еитыхәхәа ихамцан. Атцых акыр инеигәаанза дтәан Асмагы. Ашьтахь мчыла дышьтахтәеит. Уи лышьтахь зака аамта стәәзи сара. Җынла ашәшьыраҗ зәеитцхәа ицәоз ала, уажәы атц агәазгы лаңәааихьшьык җамтазо агәәтеира иағын. Сара аңәа сияаины ахырсысра салагеит. Аңәылашамтаз сгылан снеизар, Асма Мышәқьар шышьуа дадтәалоуп. Данбагылеи ухәарауази!

— Ишцакоу, Асма?

— Еихагы еиңәоуп.

Ашьыбжьышьтахь ашкол ахьтә санаауаз сөызңәа, Дыргә ида, зегь сыңааит. Урт даара ргәы иалсит ирасхәаз. Мышәқьар зныкымкәа ашкол ахь изымгахьази. Зегь бзиа ирбон. Иаадырҗатқәәоз! Иахьа, Асма иацеипш агәашә ағы дысдымлазеит. Иара дамтатәан длағырзырқәақәо. Уи иамтагылаз азы, ахыз, абыста ухәа акгы кыс амазамызт.

Иакәаңа иаагылеит зеггы. Иахәаңшуан гәала дус ика-цаны. Мышәқьар ахьз ухәар шыта изгыломызт. Амала, аб-лақәа җырхаха инахатцашны атәыуара иалагон.

— Издыруада абри аларқача ахьзар?! – атынчра ааи-леигеит азәы.

— Аларқача сыздыруам, аха алышькынтр ахьзар җалап! – дааипыөлеит җазәгы.

— Сара излазбо ала, ала азәы агәыр аиңеит! – ихәеит Кансоу.

— Ус акы ыказар Асма илымбоз, урт есымша еиңупеи! – схы нарыласырхәт саргы.

Зеггы хаблақәа уи иналызхархеит.

— Бара акгы бымбазеи, Асма?

Уи ала дахьамтатәаз дхәыц-хәыцуа ашьшьыхәа дөеи-хеит:

— Момоу, акгы... аха...

Илхәарызеишь хәа хлыхәаңшуан зеггы. Нас блала хаймдо дакуа-дашьтуа, лыңсы еивыго дналагеит:

— Сара абартца аңсара сағын. Хгәарабжьара даа-бжьалеит Дыргә. Акыр цуан уи даламкысцижытеи! Уа-жәы җаңхьа ахахәқәа агәйдто иҗааихеит. Оуман иар-гы иканатцоз. Саргы сыбжьы сыргеит, аха изахауадаз! Аанда иаваланы ахықә ақынзагы иңцеит. Акы ыршәны инеитәзшәагы збеит. Ашрагы иақәытцит. Аха сара уи хыс икасымтазеит. Издыруада...

— Еилкаауп зеггы! – уаха лимырхәеит Кансоу.

— Хымңада агәыр аиңеит! – иааиларңсеит егыртгы.

— Афыңңәа, – хәахьаирңшит Кансоу, – Дыргә изтаатәы адирекция аҗаңхьа иқәхаргылоит. Атцара имтцозар, ифың-ңәа дхаламхәуазар, арахь цәгьамзар бзиа җаимтцозар...

— Дабакоу иахьа? – инаңиңеит Лымшьа иакәу азәы. – Аңәгьара шиуз идыруан азы дмаазеит.

— Уатәы изтаара ықәыргылань хымңада халаңәә-жәоит! – абжьқәа неиларңсан, рғынархеит ашьшьыхәа.

— Ибзиоуп, аха ари хәшәы амазами? – иаахьасырңшит сара, сеитцағәгәа сахьылаз. Урт цытрак җымтзо ус игылан, нас җаңхьа ашьшьыхәа рғынархеит.

Хаха-хымш нтакәкәа иңеит. Асмеи сареи икаҳамтаз хәа акгы ыкам, аха зегь башан.

«Шәсыцхраа сыңсуеит! Уаха акгы шәылымшазои абааңсы! Уахагы хәихәмарраны хәказами?..» – абарт ракәын алашара зңәызхьаз уи аблақәа ирхызбаалоз. Аха хара ихәлуршоз!

Агәарабжьара даабжьалеит Дыргә. Уи иахьа изтаатәы иалаңәажәараны икан, икартазеишь? Хгәашә данаазиа-

шаха, лабак нымџаниџан, инадџиххаалейт. Ус џаитџалон уи гәала дук анимаз.

Мышәџыр гәынхәџыџтала иадырзаап иџаџәаз. Иџей-хейт. Абла џааџәа аахнатит. Ишырџ акәхап, аџгыы ааих-нахит, аха иалымшазт инхәшышыт. Атџыхәтәан, мчыла алаџәаџәа инарџахан, блала хәаимнадейт, ахгыы ныџә-натейт. Аәааитџнахит.

Асмагыы саргыы хгылан хәлабжышџәа хџәхәхәы.

1965

АџШААРА

Асы кыдхан аура иаџуп. Уарла-шәарла аџаџ-маџбыжы-џәа гоит: атџлаџәа рейдара рџәыхәнтәхазаап. Атџ агәы иныџәлахейт. Аха Сериоџа дмыџәаџ макъана. Шаџантә днахәы-аахәхьюзеи уи! Ихы-игәы иџыџџоом уаха аџааџәа анааилатәоз иаб ирейхәаз ажәабжы. Сериоџа иаби Ленин ихаџым Розанови ибзиазаны еибадыруейт. Шамахамзар ианейџәмшәоггыы ыџам.

– Ленин хәшәык иџахызаап! – ихәейт атџыхәтәан Сер-иоџа иаб, аџааџәа даарылаџшны.

– Изакә хәшәузеишь? – игәы иаатџаххит Сериоџа.

– Исыздыруам, календула хәа иашыџоуп рхәейт.

– Календула, календула! – ахыз ихашџыр хәа дшәаны аитәхәара даџын Сериоџа.

Аитәхәара даџуп уажәгыы. Иџаитџаша дазхәыџуейт. Атџыхәтәан ахыза ихы инакәиршан, мчыла илаџәаџәа ней-џәыпсаны, џыџџа днаиейт.

Адырџаџены мейшан. Иџахәахаа иџәан аџааџәа зеггыы. Ашџол дагхар хәа ишәаны, иасышыжы аџәа иалырхуаз Сериоџа, иахыа шаанџа иџәартә дааџәтәейт. Уи збаз иан иџыашыаны џаалџит:

– Иухызеи, нан?

– Акымзаракгыы.

– Ушыџал нас, уџә макъана, иахыа мейшоуп!

Сериоџа ашышыхәа дџагыланы иәааилейхәейт.

Дшыапџыркыаџы иашыа хәыџы Игор иџны дынкылсын, дааирџысит.

– Ускәатџ уара, ускәатџ! – дааџәырбыжәит Игор.

– Ашышыхәа Игор, уааџши акы уасхәоит. Ателефон абжыы гозар, иаснагы еипџ, раџхыаза уара ишыџыхла. Хәу-засраны хәџоуп!

– Дарбан иасуа?

– Иура, Толиа, сара.

– Кох, шәысзамыскәа... Акы уасхәоит ихәахт... Ателефон, уара иумхәаргыы, сара саџхыа азәгыы изышыџыхџом!

Сериоџа ашә аартны дындәылџит. џәахәа зылдам аџаад бгыыџ еипџ, ипашәза ишыџаз асы џуа днейуан уи. Мыџхә игәы иахәон аџсабара ахамџа ду, раџхыаза иара ишыџа ахыанитџоз. Дџон длахџыхза, дласза. Дышнейуаз иџыза Иура Дробин иџны дымџахыџит. Иура дахышыџаз ахышә днадгылан, днас-насит. Ахышә ихы аакылхәхәейт Иура, илымхәџәа хахаза.

– Уаазгазеи уара, шаанџа?

– Иура, ирласны уеиилахәа, уџахуп!

Аиџызџәа али-џси рыбжыара агәашә инџыџит. Инейуан еилџыа-еилџыыџәза, иџартџаша иалаџәажәо. Раџхыа амџа ааихыџџәаз џкәына шатџлаџыаџ, аџырхәа зџааирхаз асрагәа, Сериоџа илеигәдџыххаалейт. Аха, акгыы џамлазашшәа, иш-џаџ иџон ахәыџџәа. Ус Орловаа ргәашә инадгылан рџыза Толиа инаикәџыртџит.

– Хәи! – ашә иааимџыаз даалаххит Толиа, амџа иџы-џәыхәхәы. Уи дгылахыазаарын.

– Иџоу удыруоу Толиа? Сара уажәраанџа Иура иасхәон, – дналагейт Сериоџа, – ус хыанџак хадгылейт, ахәшә хәџ-шаароуп, календула хәа изышыџоу ахәшә.

– Ичмазаџыда, изџахыда? – иаразнак дџааит Толиа.

– Ленин! Ленин иџахуп ахәшә.

– Ишџа? – иџышыаны дшырџаџшуаз инаџитџейт; – Нас, уи уаха...

– Аиоура цэгъоуп. Икамлои цъара цтека кѣахак аҥны иҕазар?

– Узырѡла, – дналагеит Сериожа, – Иуреи сареи акыр еимтаҕкит. Аоуп псыхэас иамазоуггы. Хажыкгы хцоит хажшаны. Хцоит ацтекаҕа зеггы еимдо, еихаразакгы – ацтека кѣахакѡа. Уи цъара иҕамларц залшом. Анышѡ итацхуазарггы иҕацшаароуп уи ахѡшѡ.

– Ибзиоуп, аха хазлеибадыруазеи? Сара исазхѡода уара иҕауцаз, ма Иура ицшаазар злаадыруазеи? – дцааит Толиа.

– Абар, хтелефон аномер! – аҕаад бҕыцкѡа акака надиркит Сериожа. – Уаҕа Игор дахзыцшуп... Телефонк маншѡалан иахьяажѡбаз, шѡасны иашѡхѡит иҕашѡцаз. Сарггы убас кастцоит. Убриала хажеибадыруеит.

– Ибзианы избоуп! – ихы-иҕы ааихалашеит Толиа. Иааибаргѡырҕеит егьыртҕы.

– Ахы, зыцшра аҕахым! – инарыдитцеит Сериожа. – Уара абжьбатѡи автобус ала уцоит! – Иура ихы наиҕѡикит уи. – Уара Толиа, – ахцатѡи ала. Сара – ажѡибжѡѡи ала.

Рнапкѡа ааимыхны инеипыртцит ахѡыцкѡа.

Ацтекаҕ ауаа рацѡащын.

«Ках анацѡалбеит, абарт зег ахѡшѡ ртахума!» – иаа-цѡеишьеит Сериожа. Нас ашьшьыхѡа днеины ацыхѡтѡан-тѡи ишьтахь днагылеит. Агѡымжьатѡе жакѡа зѣаз аҕахмада дмыццакыкѡа, ахѡшѡкѡа рхы ишадырхѡаша рахѡаны ина-диркуан. Даѣацѡоукгы иртаху шыҕам анреихѡалак, ашь-шьыхѡа инаидтны рѣынархон. Сериожа игѡы тагыломызт, издыруамызт иахауаз, арахь аҕахмада дчарч-марчуа, дыц-цакзомызт.

– Иааги урецепт! – аҕахмада ихы ахѡыцы инаиҕѡикит.

– Сара рецепт сымазам! Сара саргѡаҕуеит ахѡшѡ календула! – ицси-ицси еихьымзо ѣааитит Сериожа.

– Иҕамазам, ацкѡын. Уи даара зиоура уадаѡу хѡшѡуп! Иуоузом!

– Ибзиоуп, аха...

– Иазхоуп, цѡым, иазхоуп! – Сериожа ишьтахь игылаз агѡра ианалага, ашьшьыхѡа дындѡылтит.

Ибашахеит Иура еихигаз рацхьатѡи ашьѣаҕы.

– Цъара ма иахьсоура мѡаҕы сыҕѡышѡтцондаз! – ихѡеит уи, ацтека аиҕабы диашьапкуа.

Аха акгы дшимыхѡоз аниеихѡа, ацел сасыр калоума ихѡан, атрубка аакнихит.

– Толиа уакѡу, Иура уакѡу?... – игон Игор ибжьы.

– Иура соуп, Игор, Иура.

– Сериожа дасуан уажѡраанза.

– Иихѡазеи?

– Макѡана башоуп, ихѡеит.

Иура ашьшьыхѡа атрубка ныкнеихаит.

Толиа уажѡы дахьнеиз акыр ицтека кѣахан. Уаанза дахьнеиҕѡахьаз еицш ауааҕы рацѡамызт. Ахѡшѡкѡа еи-лыхуа ирылаз ацхѡыс-бырг ихы налыҕѡикит:

– Сара хѡшѡык сашьѡоуп, аха...

– Аха закѡызеи! – лыбласаркѡаҕа дырхѡытцшуга лѣаа-лхеит ацхѡыс-бырг, дызѣыз дааҕѡытцны.

– Аиоура цэгъоуп, арахь исмоур псыхѡа сымам, цѡҕаза саргѡаҕуеит.

– Ихѡеи да, иарбан хѡшѡу?

– Календула!

– Иҕамазам, сыцкѡын! Ааскѡаҕы иҕаднамгалацт.

Толиа ихы имагѡыхьха ашьшьыхѡа днагѡежыт.

– Ацкѡын, – лыбжьы наиҕѡыргеит ацхѡыс-бырг – цѡа-ракыр иҕалозар абра иҕалоит, – кѡаадбҕыцк акы антѡаны инеилыркит. – Амала шьапыла акыр аныҕѡара уҕѡшѡит.

– Акымзаракгы, сцоит! – ихы-иҕы ааихаччеит Толиа.

– Абри ацтека ауаа иаҕауа мацзоуп, хара хѣы уаѡ имоуа ахѡшѡкѡаҕы шамаха уа иҕалоит.

Толиа дахьцоз зныз ашѡѡы бҕыц дахѡацшуга, аграпара даныланы днеиуан, дыццакы-ццакуа. Амѡан игѡалашѡеит Игор ишҕа ацел ишѡстѡыз.

– Иура уакѡу, Толиа уакѡу? – Иаразнак игеит Игор ибжьы.

– Толиа соуп. Ирхәозеи егырт?
 – Макъана башоуп, рхәеит.
 – Башоуп сара сыңшаарагы...
 – Уара абри ишәхәо закәи иахәа, исашәхәарауеи! – Игор дшыгытәыгытәуаз Толиа атрубка ныкнеиҳаит.
 Убри аамтәз Иура уаха иламкәа дааңсаха, птека хәыт-
 қатқа хәчык дныфналт. Зғаб тәрышкәак ашыушыақәа азы
 ртыршара дағын.
 – Сара хәшәык саргәакуеит.
 – Иарбан хәшәу?
 – Бара боума ахәшәқәа зтиуа?
 – Сара соуп, аиеи. Ихәеи иутаху!
 – Сара саргәакуеит календула.
 – Календула! Ихамазар қалап. Амала уааңшыроуп!
 – Избан сзааңшуа? – дгәыргытәа дцааит Иура.
 – Аңтека аиҳабы хәшәагара дцеит, даанза уңшыроуп.
 – Бара исыбымтои!
 – Сара иусто иалздыраауазеи? – дыччо җаалтит азғаб
 тәрышкәа.
 – Нас, иалбдыраауазеи, мшәан, уи ахәшә ыкоу икаму?
 – Хара ихамам хәшәы ыказам.
 – Иура икаитцара изымдыруа даашатәышатәит.
 – Икалома ател сасыр?
 – Икалоит!
 Иура ателефон, атрубка аакнихит.
 – Толиа уоума? – итаҳәәеза харантәи игон Игор хәчы
 ибжыы.
 – Иура соуп. Ирхәозеи егырт?
 – Ирхәои, макъана башоуп рхәоит. Уара?
 – Саргыи убри ауп исхәо!
 – Уара изакәызеи абри ишәхәо, исашәхәарауеи иахәа...
 – игон Игор ибжыы.

Дааңса-дқыңаха, аарла ииңшааз птека хәчык ахышә
 днадгылеит Сериожа. Афра иағыз аңхәызба лхы даахан
 днеиҗаңшит, сузызырәуеит арғыс хәа аанарго.

– Календула, календула саргәакуеит! – ихәеит ахәычгыи.
 – Исырбеи урецепт!
 – Арецепт сымазам... – ләтеикит аарла. Лара маңк
 даакәанызанит, аха ашышыхәа дғагыланы лғыналхейт.
 Сериожа ибла иабоз агәра изымго, иңышыаны дылзыңшуан.
 Ииашатәҗкәаны ахәшә сылтарц аума абри дызцаз?
 – Узжәеит арғыс. Ихаман, аха интәахызаап.
 Сериожа дыштыхны дызкыз амтәыжәақәа хыантыңы-
 хыантыңыза илаиваҳаит. Ихгыи иқәжыны даахынхәит.
 – Арғыс! – даахылырңшит лара, – уаргәақзома зынза?
 Мышқәак уаазымңшири?
 – Даараза, даара саргәакуеит.
 – Уаанҗаси, нас?! – дааиқәҗашеит аңхәызба.
 – Нина Сергеи-иңха дабанхои, абни лассы-лассы иах-
 таауа атаҳмада?
 Акоммунарцәа рулица ахыантәо ғны харакык аҗны
 дынхоит.
 – Иуаҳауоу арғыс!
 – Исаҳауеит! – дындәылкәеит Сериожа. «Исыңшаауеит,
 – дхәыцуа дцон уи, – Игор адырра истап. Иурагыи Толиа-
 гыи ишзахәо арахы исааишытырц. Ихәңшаауеит!» – ател
 дасырц ашырхәа днеиқәҗашеит.
 Ашыыбжышытыахы еимағны асоура иалагеит. Аха зыч-
 хара уадағыз, уи иатцаз аңшатәытәы аҗын. Иахынаусыз
 инаудшәыла ицон. Шыжыаахыс аимдара иағыз ахәыққәа
 уажәшты рааңсара рылсуа иалагеит. Ахытеи амлеи рзеи-
 лалт, аха ргәы карыжыуамызт. Уажәшты уи шырңшаауаз
 агәра гатәҗкәаны аимдара иағын.
 – Бзиала уаабейт! Утәа арғыс! – итааз ахәычы дңыашыо
 аҗәрдә наимтәиҳахейт аңшәма. Атаҳмада амандарина
 афара дағын. – Уара избо даара иааңсоу, аҗы иаргәакуа
 азә уакәымкәа уҗам?
 – Сара шыжыаахыс аимдара саҗуп! – Сериожа аңшәма
 гәыразк шиакәыз аниба, издыруада абра хразкы иакызар
 ихәан, ихтыс зегыи иеихәеит.

– Ибзиоуп, аха иузышьтада умхәои?
– Саб иашьа дхәартамкәа дышьтоуп.
– Амазааразы исымоуп уи ахәшә, аха сара уи ада схәартазам.

Сериожа ибга аҭафхәа иааңцәеит.

– Сара иуасхәоит уи ахьуоуа. Амала маңк ихароуп, иа-хьала уахәом.

– Сара схала сыҕазам! – дҭаңкәеит Сериожа аара ихы иадто, – абри ахәшә хашьтоуп сфызцәагы саргы. Изах-тахугы Ленин изыхәан ауп. Ленин даргәаҕеит уи ахәшә!..

– Ленин ухәама? – дҭагылеит аҭахмада. – Хәит, умоу-рахә мызааит. Уажәраанза ишҕасоумхәеи аиаша!

Сериожа дгәырҕацәан, илабжышкәа ҭахддылт.

...Асырхәы леиуеит.

– Иҕалозар, Илия-иҭа даабар хҭахын! – иааҕьацәы-ҕьацәит ахәыцкәа, Горка ианнеи. Ленин имазаныҕәаҭ Ли-диа Александр-иҭҕа ахәыцкәа блала еимдо дрыхәапшуан. Нас ашьшьыхәа дааҕежьны аҭныҕа дныҭналеит.

Ахәыцкәа ргәы ҭамгыло уи лааира иазыпшын.

Инапшы-аапшуан. Шаҕа иҭың пшзароузеи Горка! Аңь-тла дукәа шыҭажә-шыҭажәза, рееилышыны иахьгылоу, икьуа ашәыб иацоуп. Дук мыртыкәа, дпшәырччо, ашә да-алагылеит Лидиа Александр-иҭҕа:

– Шәаала!

Ахәыцкәа гәырҕацәа иналышьталеит.

Владимир Илия-иҭа адиуан дкыдиалашәа гранкақәак рыпхьара даҕын. Иҭналаз асасцәа ибла нархиган, ҭааитит:

– Хәит, ахьҭа шәамки! Амцахь инажәг!

– Мап, мап! Хара ахьҭа хакзом! – даакәанызанит Иура.

Хара ахәшә шәҭахуп хәа хәхан, иҭшааны ишәзаагеит! – иикыз наирххеит Сериожа. Илия-иҭа уи ааимхны дан-нахәапш, ихы-иҕы ааихалашеит.

– Афырхацәа! Афырхацәа шәара! Даара иҭабуп! – абырсаатк имазаныҕәаҭ пхәыс даалыпхьеит.

– Абыржәытдәкьа аусуҭпхәыс Анна Филипп-иҭҕа ил-зыбтиуеит ари ахәшә. Дбымдыруеи? Уи лысаби аҭсхых-разы дықәуп!.. Сара – хар сымазам. Сгәы бзиоуп.

– Лидиа Александр-иҭҕа дааикәкьашеит.

– Нас, ишәазхәада ахәшә шыстахыз? Иабантәаажәгеи? Ишәхәа шаҕа ахҭнышәҭаз? – Владимир Илия-иҭа ахәыц-кәа ааидихалт.

Рыблақәа ҭырхаха изыпшуан даргы.

1965

АЦӘАРҢАНХАЛА

Сара акәашара сыңсы аҭхәаран. Иагарааны субаргы сшьацәхьртәуа ашҭа сҭан. Аҕырҕын еиңш сгыжьуа адәы сықәын. Саб иоуп уи агәыблра сзыркыз. Ирхәоит уи знык сымшәо аныкәара саналага инаркны, акәашара сирҭон хәа. Ирхәоит акәым иара саргы ибзиазаны исгәалашәоит.

– Уааины абри атла уацкәашала, – инасыдитон уи, хамзырха иҭагылаз ара-тлахь инапы нархханы. Атла ахь-гылац игылан. Сара сықәгыжьааны савакәашон.

Ашәшы анхыз акәын саб атла санациркәашоз. Амра анҭхоз аҕаза ду дсыман рҭафьыс. Уи сыгага акәын. Акәашаҭ, бзиагы ус сизмыркәашар ҕаларын. Иааҕастҭоз зегы ҕа-намҭози сыгага!

– Убас, убас, убас! – ихәон саб. Нас иаргы дҭагыланы сыгхақәа сирбон.

– «Аңгәы аҭа ахәынаң акуеит!» – рхәон хгәылацәа, сшыкәашоз анырбалак.

– Иаб итәы иламлакәа!.. – инацыртон ҕьоукгы.

Хқыҭаҭ аизара мҭаҕысуаны, ма ныхәак ыҕаны саб дыдмыркәашакәа ҕалозма! Уи ицназгозгы иахәшьа за-ҭәык лакәын.

Сара ашкол ахь раңхьатәи сшьаҭа анеихызгозгы, кәа-шафык иахасаб ала ақыҭаҕы сеицырдыруа сҕалахьан.

Афар злаз ашәәхәареи акәашареи снаган сагыналартцеит.
Уа са исакараз уаф дубазомызт. Аицлабрақәа раан еснаг
апхәхәқәа хаман хаауан.

– Упсынтры духаит! – рхәон сызбоз зеггы.

Уи сгәы шытнахуан, мтәыжәәда сарпыруан сара.

Иагыстахын абжьаратә школ сшалгалак, убри амәа са-
ныларц. Цстазарас ишытысхырц. Ускан афстаа дысхыччоза-
арын...

Меышан. Хаихапсыхәқәа аашытыхны хеынаххеит саби
сарей. Абнахь хцон. Ирхәалоит еипш, саб инапы ахы апс-
сон. Уи икаитцоз ауардынкәа алапшцәгъа ибла рцәихьчон.

– Жәәа пашә злытца хьак гәтаны исымоуп, аха... –
азбахә шихәара издыруамызт саб хыхьцоз, – амала мацк
апкара цәгъахашт. Наара баапск иафагылоуп...

Амахә дукәа ырыцазза, ишытажәза игылан ахьатцла.
Уи убас еипш амаг ахапан – уалпшны ажәдан убомызт.
Саб амаг рхуа атцла ашыапахы ифеынеихеит. Сарггы еи-
хала сымч зықәхоз цыкко стып кастцон. Дук мыртыкәа
ашьапы аахаркеикейт. Мацк хәпсы ааитахкырггы цәгъа
избомызт, аха... Саб цьей дтәарын. Аиха аашытыхны ап-
кара дналагеит. Даапсошәа анызба, снейны аиха ааимыз-
деит. Сеырхатцазаны, саб икьашьала имфаныстцон. Аха
сеихатыпцәа хьырвырны акәын ишанылоз. Атәакьақәа
атцла иафеуаауазггы, иахьакәзам иблакьаны ицон. Ахьатцла
уссггы иакымызт сара сеиха. Ишгылац аеышытарбагъа
игылан.

– Ных, ных, исыти арахь! – саб аиха аасымихит. – Уара
иахьакәым ипцукойт, абрахь икахартә итцыфәаароуп.

Уи ииатәажьышәқәа ылтцны аиха икьон. Ахьатцлаггы
ацәа интазызо, баф-бафы еифышәшәо иалагеит.

– Аәада уиасны угыл! Ари алада ицоит! – ихәеит саб.

– Аа, уыф! – ибжы геит атыхәтәан. Санаахьапш ахы
сықәкны иааиуан атцла. Алада уи амагқәа ирмышытызаап.
Снатрысит. Аха икалаша хырпашьа амамзар акәхап. Сшьа-
пы лықәкьан амарда снафахаит.

– Аа! – схәеит сара аарла.

– Аа! – дыхәхәеит сабггы. – Зылақәа тызхыз сара,
ахәыцы дысфеит, зылақәа тызхыз! – ажәжәахәа дааиуан.

– Шәсыцхраа! Ауафы дысшыт, шәсыцхраа-а-аа! –
агәафәқәа иртыфуан саб ибжы.

Сара уаха акггы сгәалашәом...

Иасышьжымтан сгәырғьатцәа сызталоз хашкол аштә,
сыблақәа таа сшахәапшуаз, снавган Акәака сыргеит.

Хымыз сзымтысуа, сгәы фәрханы сыбга агипс итан. Сы-
псы сғанатцон. Дышсыдтәалаз дсыдтәалазан сан. Дкәафза,
уаха шаанза дыгәжәажәо дысхатәан. Амала санггы сар-
ггы гәыгырта дус ихәмаз ахакьым затцәык иакәын. Иихәа-
рызеишь анафьалбеит хәа, хаблақәа таа хәизыпшуан да-
наафналарак.

– Афырхатца, иахьа еиха уеигьуп! Ушфырхатцоу ухьз ма-
цараггы иахәоит; Ахра! – сгәы аакаитцон уи, еигьхарахәа
акггы шсымамызггы.

Шьжымтанк саапшызар, сан дкәықәма-шәықәмаха
дысхатәоуп. Анафьалбеит дзалтцаум, дыпсуеит хәа лархәа-
ма?! – сгәатца нтәнашьааит акы. Исзымчхәст схы налыкәскит:

– Икалазеи, сан?

Ахәыцра дызлаз даалтцын, лкьышәқәа цыстысуа даас-
фәпшит:

– Аибашьра, нан!

Абри аены инаркны апстазара акырза аеапсахит. Ахә-
шәтәыртафы еилыхарахеит. Ачымазцәа лассы-лассы иаа-
ргон. Ишытазггы, уаанзеипш акәымкәа, заа итытцны ицо
иалагеит. Иасены азәазәа, фыцъа-фыцъа хзышыцылаз
ахакьымцәа аины хгәы ргәгәаны ицон. Ицон мраташәа-
рахь рхы рханы.

Фәнак ахалата ижәа итарцаны даафналеит саб. Уи да-
наауаз есымша ак сзаимгакәа иузомызт. Иахьа – инапқәа
тацәын. Пыхьейпш акәымкәа мацкгы дыццакуан. Сгәы
рыгәгәаны, сыблақәа ааимданы дындәылтцит. Убаскан
сара игәастеит сан лзамфәқәа инархьыжжыз алабжыш.

Аха сара зынзагы схахы имааизеит саб уаха дызбараны сшыкамыз.

– Аус злоу бара боуп, ди! – сан ихы налыкаикит схақым сантрыжуаз аены, – игаы дашамыргароуп, ахылацшра бзиа итахуп.

– Уара, Ахра, – даахьахэит сара сышка, – указ ахреицш угэгаза. Сара агэра ганы сыкоуп хымпада ушыбзиахо! Нас сан лыжэа инапы натхны ифынеихеит мазажэак шлейхэоз мшаыо.

Ахэштэирта сантыргозгы мацк иаасцэымыгхеит саб дахымнеиз. Аха исурхэоз! Ашны санааргагы дсымбазеит. Сгэы нтыцсаа-нтыцсааит:

– Сан, саб дабакоу?!

– Аибашьра, нан!.. – иаразнак зымша лфы налырхэит уи, лылагырзкэа збар хэа дшэазар акэхап.

– Акгы зкэым абри сара сшызатэка ыаракыр дыкоуш, анацалбеит? Икалоз ма саб ибла сынтацшуазар... Сгэы иаха игэгаамхоз?!

Сшааргаз захаз хгэылацэеи хтынхацэеи ухэа акатахэа ара иафын.

– Анцэа иышыоуп, Анцэа иышыоуп! – рхэон урт спырпыруа рацха сгылоу цушыап. Ицон, иаауан, ицон-иаауан. Аха иарбанзаалакгы, алагарта шамоу еицш, алгартыгы амами! Инцэеит сгэы аасхазырштүаз урт ацара-аракагы. Рацхьатэка атх агэы иныкэлаанза итэан ацкэынцэа. Уажэы? Урт зегь аибашьра иргеит. Ақыта иасаа-ира итацэуан. Аха сара сан акы лхы аталырхарц дафымызт. Ашара датэагылон. Зхы лкыз аусгы ахэлара акэын илымызхуаз. Агэырша еикэатэа лгэафы итэахны, акыркырхэа сара дысфаччон. Сгэы калтон схьаа схалырштырц. Аха иухоурштуа ахьаа аусымахыз? Амац бгацтэа еицш ацэарта сылан. Исыздыруамызт икэыбаса атла иатырхыз сыбга сыхэо ианыкалоз. Снапкэа ракэгышыан сыматц зуаны исымазазгы. Мацфахэара лахыс, акытэыхэа ахэызба ласылухэаргы акы азыруамызт. Уахынла ауаа тахэахаа

ианыцэоу, рыцсы аныршыо аамтазы, сара сгэатеиуа аиарта сагран. Ахэыцракэа хэа мбатэыс икоу зеггы схы итапапон.

Шыыбжыонк ашыапыштыбжыкэа саадырпшит. Снацшызар, сан цыоуы драцгылан иаалгоит. Адгэыри Дыргэни иаразнак издырит, аха урт зцыз лоуп исзымдырыз.

– Ари хашкол адиректор ыыц лоуп, нан! – дааслырдырит сан.

– Вера Иван-ицха! – даахырхэеит ларгы. Инеибар-тэакэеит. Арташы счымазаракэа рзы азтааракэа калтон – сара атак лыстон. Сан дшагылан аматцуртахь днеит, хасас ыамыртысы длыштыр лтахымхазар акэхап.

– Дыкан баандашык, – дналагеит атыхэтэан Вера Иван-ицха, – уи Петро-Павловсктэи абаа дтакын. Дахьтакызгы шметрак ракэзан хышэара-цышэарас иамаз. Лашарас иибозгы ацацхатыц амацара акэын. Абаандашы деикэпах ашьямтлахэкаа ишыан. Уи зхы иакэицу азэ иеицш, аус иуан дахьтакыз: иасышыжымтан ибаа иртэуан, ашэакэа ациттон, ихэон. Абас мацара уи абахтаф иагыхигеит шыншэеи хэба шыкэса. Уа дыштэакыз аамта ыыцгы ихэзеит. Иахьагы дыкоуп уи ареволюционер ду – Морозов...

Ахэыцкэа рылакэа таа Вера Иван-ицха илфацшуан. Иласца сыцсы аавызгеит иара саргы.

– Ауашы дызуауу – зеггы дыриааирц ауп, – лхы насыкэылкит сара, – уара узбахэ сара иацоуп ахэыцкэа иансархэаз. Уара, Ахра, ашкол ахь ухынхэуеит.

– Ишцашэхэеи?!

– Ааи, ааи, атцара уалагоит. Иасымшатэи атцатэкаа ишэоуа Адгэыри Дыргэни ааны иуархэоит, ишутцаз гэартэит, даалоит шэырцафгы. Саауеит иара саргы. – Икалап уара уахынла ахэыцра еикэатэакэа удмырцаэозар, – дналагеит уи шацхьа, – уриааироуп, хымпада уриааироуп. ыынла лацэааихышык коумцан. Шыыжыла ухы инаркны ушыап акынза амассаж катцала. Ашара уатэагыланы уфыхала. Аусгы ула. Ушла, уацхьала, асахьа тыхла, ухасабла, уаамта еизша...

— Сара издыруан уара абас ушыҕалоз, сара издыруан! – илзымычхаит Вера Иван-ипҕа.

Убри аамтазы, иҕалап сгэирҕацэан акэзар, шықасык аа-хыс ахахэ еипш аиарта илаз сызыбжак аҕсы ааталазшэа збеит. Сшыацэккыс дуггы аасыртцисит.

— Сан! – сыхэхэеит сара. Ицшыаны иаасыпшит зеггы. Урт иагыгэартцит ахыза зкэыхыз сшыапы аҕсы аталара ишафыз. Ахэыцкэа гэирҕацэаны ирура рыздыруамызт. Лылабжышкэа лҕахэхэы ҕаалтит Вера Иван-ипҕа:

— Сара издыруан уара абас ушыҕалоз, сара издыруан!..

Сан лкасы аҕацэкэа рыла лылаҕырзкэа лрыцкьон. Саб, ашэтышкэа реипш ахэыцкэа дахьрыгэтылакыз, иблакэа таа сшыапы ахьтысуаз дазыпшуан.

1965

АИЛИБАКААРА

Амш ахэларахэ еихеит. Сгэеисра иацло иалагеит сарггы. Уажэы-уажэ агэашэ ахь сыпшуан. Сзырдуан слымхакэа кыдцаны. Ахэа иашытоу ахэаҕыр бжыы иахауеит хэа, лассы-лассы амашына абжыы сгэы икэыѡѡуан. Аха ѡагылан санзырѡлак – акымзаракгы ыҕазамызт. Башан зеггы.

Изакеызеи аибашыра мыжда иныҕанатцаз? Ани ахшареи еихыкэкеааны. Дара аѡны иҕоуггы рызхара изеибабом. Игэаҕ-гэаҕуа акака ирышытоуп. Еикэҕыашоит. Еикэҕамтцуеит. Ирурызеи, аҕстазара хьантоуп. Хгэылацэа хэыцкэа шаҕаѡ абыда инхада?! Иҕситгыы ыҕам, ибзоупгыы! Сара саб даарган Акэа дышытоуп. Дахьырхэыз иабыкэу, дахьаргазгыы иабыкэу?! Разҕуп зеггы! Дааргеит хэа анхаха, хаибарсны хцеит. Уара уажэ уҕаз лхэеит сан, аха изуазма?! Саб рыцха иҕштэы ихыгга, шыа-кэарак илазамкэа снеихагылеит. Иблакэа аахитын, даасҕацшит.

— Удухазаап усымбазакэа! – аарла икышэхэа аатцыс-цысит уи. Сара сҕацшышьза сеибакны, сылабжышкэа сҕа-

хэхэы сгылан. Сабгыы игэы пшаауа даламгакэа дыҕам, иа-разнак сдэылыргеит. Убри инаркны, сан иас-ѡымш амѡа дықэуп. Лара уахь данцо, сара соуп аѡны иахыу. Сыцмакэа хгэыла Мыта исзибоит. Анацьалбеит, сгэы каршэны Мытеи сареи хайхэмаруа ацьмакэа ханрыцло хэа аамтаҕ каларушь!?

Иахьаггы Акэа дыҕоуп сан. Уи атцх ишалоу дгыланы ауп дышдэықэло. Адэыҕба аанҕасырта аҕынза шыапыла дцоит. Ибжызоузеи ма?! Амашына уггыы иҕам. Уарла-шэарла акы аабжыалалоит икэас-ҕасуа. Уиггы ахацэкэанынза итэуп. Ианаангылои ианаанымгылои еиҕароуп.

Иааилабыцуеит. Иаасылжжуа салагеит. Мыта сыцмакэа гэареитдан дцеит. Уиггы иани иареи роуп аѡны иахыу. Сара саха имоума? Ауаѡызатцэ! Сшэара аласхызгарц ақыдкэа еиҕажыны, атакар еикэыстцеит. Аха зегь аоуп ашэ аартны ауасхыр сықэгыланы сыпшуеит, асмит схы адцаны. Дыҕам сан. Саб деиташэоу здырхуада?! Анацьалбеит, иҕсы еикэхандаз! Хацьмакэа ак ҕааит. Уахь слымха нкыдыстцеит. Абжыы тахэаеца игеит ѡацхьа. Сыццакны сҕынасхеит. Снеизар Шькэакэа рылагыжыуа ирылоуп. Сара абри, аѡыза леишэа чыда змоу цьма-мыжда сымбац. Иасыуаха иҕаххэалон, аха уаха исхаштцаап. Атэыѡа ианкны мчылатцэкьа атыцаҕа иназган, ашаха аахастцоны, хгэашэ хэчы абжыы геит. Сыццакны ацьматра ашэ саалаххит. Аштэ италан иааиуан ѡыцба. Сан иаразнак дыздырит, аха егы... Смагамаго снарцылеит.

— Иҕоузеи Даур, умшэакэа уҕоума? – ҕаалтит сан.

— Сыҕоуп!.. – схэеит сара, сыла таа илыцыз сихэацшуа.

— Аҕсшэа иахэа, нан! – инасыдылтцеит сан.

— Дызустада ари?! – даатэамбазакэа стцааит сара.

— Ари Игор иоуп!

Хаиманы аѡны хныѡналеит. Амацтурта зеггы ѡнырлашаауа абылра иаҕын сымҕэаа.

— Уааины утэа, нан! – Игор аҕэардэ наилырбеит сан. Днеины днатэеит иарггы. Амца дшашьцыламыз мѡашыѡ,

абла дызхымпшыло, инап илахь иапыракны, ихы ырнаа-
шәа дтәан уи. Дтәан маҕа-маҕа имаҕа хәыцкәа ишәха-
кәыкәны, аркәыдра иаргәаҕуаз ихәхә икәа иҕаланы. Еи-
маа зымбазацыз ишыапкәа ейкәыдды, ишыацәхыпкәа
хиааны. Ихы-иҕы азыбжак алымт цкәа иунарбомызт. Аха
сара ибзианы иеилыскааит иҕынҕа артәашәа. Уи иага
гәам аҕажьзаргы аҕшра амырзыр аҕахын. Иеикәырхәа,
иаазҕахтәашәа. Акәыҕба умбахьей! Игор сыздыруам, аха
кәыҕбоуп ари, кәыҕба!

Уи амца иншыцыпхьаза иаха-иаха иеынаистхон. Иаха-
иахагы акы дза даманы ицон. Азныказы, иблакәа ирхылаз
алҕагы усс имкыкәа, ахырсысра даҕын.

Сара унасылакысыр сшыпжәара, аҕын ахәа илакшо
нырцә стәан.

– Уаала Даур арахә еилхаргап! – даасхагылеит сан.

– Цьаргы сцазом! – схәеит сара иаахжәаны.

– Ахәычы уихылапшла нас, амца дакәымхәаит!

– Сихылампыкәа, дакәхааит иҕахызар!..

Сан акгы мхәазакәа, аныга лыман дындылтит. Уи
иаразнак илдырит ахәычы длыман данааи инаркны, сара
сычешысыпсахыз. Убри акәхап уиакаракәагы зсалымхәаз.

Кәыҕба аҕны дыкоушәаткәа иеиртамамит. Иеааи-
тыхны, асқам дныкәиан дыцәеит. Амала, уажәы-уажә
даахәацымыцуан. Уажәы-уажә ажәыркь-жәыркь хәа ицәа
дахон, акәкәыхәа ихы далхон.

Сан арахә еиллыргеит. Лыхш аҕып икәылтеит. Абыстаҕ
хабала иуны инкналхаит.

– Мацзак унаскьарауазей, нан! – ҕаалтит уи абыста
ахәара даналага.

– Сара сзынаскьабцо ани нырцә аҕхәа зегь зымҕе-
хазкыз днаскьабцарауазей?! – схәеит сара сеицрашәаны.

– Нан, ани дшыкоу умбои, – дналагеит сан сыгәшәа кны,
– иан дыкам, иаб...

– Саргы саб дыказам... – сналпыҕлеит сара.

– Унан, уеумшыааит, иухәо закәызей?! Уаб дыкамкәа,
анцәа ихәозар, ихәрақәа аҕара иаҕупе!..

– Дыкоуп хәа аҕны даукаху?!

– Дахыкоу аума, иара деибганы дыказааит!..

– Аиеи, деибганы...

– Аамта закәу умбои? Иумбои Игор дахьаанагаз. Иани
иаби ахьагаз издырзом. Иара иакәзар инапы нарымтакуа
ақалақь далан. Дрыцхамы! Аҕныка даазгеит. Ешьара узи-
муеи!

– Кох, кох! Ешьара сзимукәа?!

– Избан, нан?.. – сан даакәымтцакәа сыргәыбзыҕра
даҕын. Аха сара сшыкац сыкан. Абыста анкнылх, ххьыруа
чуан азнаткәа азы кналхаит крахфарц аишәа ханаха-
тәагы, сара Кәыҕба сидымтәалакәа, нак снаскьаны стәеит.

«Нына, нына, акрышҕеифо мцахәыцәа. Абыстеи акәыди
реихышышыацкәа издыруам!» – гәаныла аччара саҕын
сара.

– Дзакәызей бара ихазкылыбгаз, акрыфашьацкәа
изымдырзо? – сан сналҕапшит аҕыхәтәан.

– Устыхә сымхәеи, уара!

– Абас ифала, нан, абас! – Кәыҕба абыста акәыд иша-
тыршыуа илырбон сан. Иаргы инап ашҕа иҕатца ыҕыр-
кәымпылаан иратцәо, зны сан ишахылышыуаз дахәапшуан,
зны сара.

Крыфара хантәоз, сан Кәыҕба инапы мчыла илырзә-
зәеит. Иара убас кәаитеит акранахҕагы. Уаххьа анахҕа
леааилырганы, сан амца аалыргәҕеит. Кәыҕба нырцә
дахьтәаз ахәхәахәа аҕархәсра даҕын. Дшыцәаз диит хәа
сыкоуп. Саргы ацәа бзиа избоит, аха ари иҕызаткәа си-
нымиац.

Сан азәзәага иахәа аалган, аҕхәа инычәаргыланы азы
нанылтәалеит. Кәыҕба азнаказгы иааигәампхеит, аха сан
дыргәыбзыҕны дааилылхит.

– Уааины азы сзаашьҕлеи, Даур! – инасыдылтеит сара.

– Азы бзынасышьт акәым...

– Уааи сымхәеи!

– Мамоу, снеизом!

— Ҳаит, узакә хәчузеи?! – уи лмахәар еилхәаны, аха-хаира хәа ахәычы икәабара дафын. Иаргы уажәшәта ала-мала аиахәа дыштылмыжбуаз гәеитазар акәхап, ағәырғә-ғәырғәхәа аеыркәычра далагеит.

Ҡынтә-хынтә асапын ихышыуа, дасны икәабара дафын сан.

— Уфф! – ихәон иара, азыркәанда игәы иахәозу, асапын ицәа италозу сыздыруам аха... Ус шырышәафла дырбаны, ақәардә даақәлыргылеит Кәығба.

«Иахәы мыжда ауп акәымзар, дыцәгьамзаргь қалап!» – сгәы иааснаҗеит сахьтәаз.

Сан дыкәба-кәшәо уи ак иахәо ихы лхәон. Нас дааикә-кәашан, ишәылтәрц иаалгаз иматәакәа ааитылхит. Сны-цакка сҗеит иаразнак. Абар жәаха сан лахәшәа исылтаз ахарҗ... Сеигзаны исышәасымтцоз снармеикәа... Адыркьхәа амца җасыхкәеит.

— Ххәа пыр, уара афыцкәа узаасхәоит Даур! – лхы насы-қәылкит сан, сгәы ишнытххыз лцәа иналашәаны. Шәы-цәагь еиҗшны ишәзаасхәоит! – нацылтхит уи җаҗхәа.

Сара атәыуара саманак-аманакуа, ашырхәа сҗагылан, шыталара сҗеит.

Адырҗаены Кәығба дымгылазацызт сара аҗмакәа ангәарсхуаз. Амала адырхәаны зегь җаҗхәагы дгылеит.

— Нан, Игор ара игәы фыҗуеит, ахәыцкәа рахь дга! – инасыдылтҗеит сан. Азнаказгы иаасгәамҗхәзҗеит, аха исылуршозеи сара сҗон – иара дзырга-зырго, хара-хара дсышәтан.

Сҗызцәа Мытеи, Алдани, сареи Ахәацарағә җаикәшәалон есымша. Нас җаҗмакәа неилатданы игәараххуан Тура ихәы шыказ, Накьоука... Дара аиатәара илеибәхәа ихәуан – хара җаидшыланы җахәмаруан.

— Ари иац зызбахә шәасхәоз иоуп, Кәығба!

— Сара Игор сыхьзуп!

— Сара Мыта!

— Алдан!

Аибадырра иафын урт.

Сҗызцәа ахәыч фыц ихәланәагалаз рызхара дырзымбо ихәаҗшуан. Иаргы дкәба-дшышыы, ихәхәы цырффаны данеилаххәа, иблақәа тыҗхо дқалеит.

— Хееит! – ххәан җаҗмакәа җаман акызгы җҗафалт.

Амшқәа цон. Кәығба иаха-иаха аҗны дашыцылон. Иаха-иахагы, иаргы саргы хҗыҗеибагон. Сан мыцхә дихылаҗшуан уи. Деитымуп, дрыцхауп хәа. Сара изызуз цыушәап. Иасышәыжымтан исылтоз ахш ахмыхәхәарагы, уажәы хҗыцәагь еиҗшаны ихәлто далагеит. Амаҗәа зтиуаз ахәсақәа ак рыман хҗәарабжәара иаабжәаларгы, сара акы ансзаалхәоз иаргы изаалхәар акәын. Азлагарахь җанылышәтуазгы, җалагатә еиқараны хнарытцалтцон. Лара усура дҗон. Җарт руазәы аҗны җаагылар амуаз, аха илузомызт. Җаицызар акәын. Кәығба аҗны даагыларгы дицәшәон, дицәшәон аҗмакәа гәарихыргы. Абас изылу-ра лыздыруамызт сан. Сара? Сара сылпаҗсаны, иара сан дылпаҗтәкәоушәа дызбо салагеит. Иара убри акәхап җарт лассы-лассы җаимақ-еиҗақ зыхкәозгы. Иара мап, устәкәа дыкамызт, сара усшәа избон акәымзар. Сара сакәын даақәзмыргылоз. Азы аахагхар: – Азахы уҗеи Кәығба! – инаидысҗон. Җамфы аантәар: – Афархь шаагатәу узым-дырзои уара, са исымхәакәа! – схы наикәыскуан.

— Аҗмакәа уманы уцала, сара сүхьзоит! – абас адтақәа истон уи есымша. Аха иара аказы ихәтцуаз иакәмызт. Амца даҗызан. Аусура иацәымаашәоз сара убри иҗызатәкәа дсымбац. Ари збаз сара, зынза сшәапы аасытцыхит.

— Кәығба аҗмакәа иахәакәым иҗеит?!

— Гыды ыказам хәа сыкоуп, Кәығба?!

— Абри абард раатәуп, Кәығба! – таха истомызт уи аҗмакәа хәхырыцызгы. Җара җаидшылан ахәмарра җафын усгы.

— Уажәытәкәа! – абриак акәын иара иихәоз.

Аамта цон. Кәығбагы иаха-иаха игәы ихаштуан.

Иаха-иахагы даҗшәымахон. Ашара иатцагылоз сан длыцгылон иаргы. Аҗны иаҗахыз ихала идыруан. Иқатца-

дгыланы, ыашахааак рыкатдара дафуп. Излеилыскааз ала анемец фицар афы дашыны, ынык акны дышнеиз атэы акэын идирбоз. Аиашаз икаитдон уи ырччархэны. Итээзгыы рыгракэа рнапы такны, аччара иафэын. Иара иаха-иаха дацаапкуан. Афицер адыргыла дышталаз, акэтатэ шафэакэа шигэыдыртцаз, итапанча дшахаз... ухэа атэы иахатцаны акацара дафын Кэыфеба: «Шнеель, шнеель!» – хэа акгыы налатцо.

Сара иаасгэалашэеит тцыпх, Артемираа рыфны ашьаршьаф кыдыршэшэаны, иахдырбоз акиносахыа. Аат, анаацэын, икарцооз анемеццэа?! Ишпанибарцэоз ауаа?!

Шэырла деимала-еифалаха даакылсит Кэыфеба.

– Изакаэызеи уара иааугаз?

– Ари дара исыртеит ишэфа хэа.

– Абри азоума иахэнтэарак убытэхэыруа ауаа зурччоз?

Икаитцооз зеггы шызбоз идырын, даасфацшит уи:

– Мап, урт рыцхауп, ргэы рхарштлатэуп.

– Нас уара уоума изрыцхау?! – икалт сныласны илаз зеггы ыргыжэааны илкасыцсеит. Акыжыхэа илеимеи-тэеит иаргыы.

Исгэалашэом аиашазы уи шака залымдара изызухэаз?!

Зны азлагарахэтэ аатэакэа хаманы хшауаз, сеидара иара итэы инакэыстэит, унеила уажэытэка сухэзоит хэа. Дцон иара уаха иламкэа дцэытцахх-цэытцаххуа, ибга шыхтэара. Агэашэ данааталоз ауп санихэзгэы.

Даеазынгыы заагарахэа хахэцоз апхал сцэыпэын, иара икэыстэит.

Даеазныхгы...

Ных, них, иазхоуп!

Уахык, сан уатэы Акэака шэызгоит хэа халхэеит.

Сара сгэыргэара хэаак амамызт. Дгэыргэон Кэыфебагыы. Сара сахынатцысуа уи усгыы дсыцзар акэын.

Атх ишалаз хгылеит. Сара аеиилахэара сафын, сани Кэыфеби ашьаракэа ркырц ахэатрахыы ианцооз. Лассы сеаилахэаны снарыштэлит саргыы. Ашьаракэа хаарылакысны ххэан ду Машка иауамызт. Хаи, илыканатцоци ухэа-

рауази! Ашьтахэ сан иас икалцалакгыы лабала ипканы акэакы икфалцалеит. Кэыфеба ахэатра дталаны абгахэы-цеицш акакала уи ацацэа ацэизон. Аеашыуаз ыахшыон уи, ацацэа зегэ атыхэтэаны еибарфэыуа ихаман хандэыкэла. Хахыкгыы ашьаракэа аашаны аатэакэа инартахартэан, хнарыцаланы хфэынаххэит. Хашнеиуаз Карымсада иналыкэфылтит сан:

– Бгэы ртынчны бца, бгэы! – инахашыталхэеит уи. Ашьаракэа афэфэра ишафэыц иафэын. Акы акэытцыр акы алагон. Изырфэыуазеи интэаша! Зыхэда икэтэоу сара соуп – дара фэыуеит. Исылсуа салагеит. Сан леидара гэгэазоуп, аха акыт лыхэллыршэом. Саапсеит хэа акы ихэашам Кэыфебагыы. Хаи, Кэыфебазамкэа! Уи иакэымзар уажэы хаапсеит иахэа, хнатэап хэа сан иласымхэози! Ихэатхэатэа ашьаракэа сыбга иахыкыдыз, ицэаакза ак сцэа иадланы афэыланахэит.

– Есс, ахэапсра иагаша, ахэапсра!

– Икалазеи, нан?!

– Икалазеи бымбои... – стацкэым ратцэан сыштыахыала руак акэак аахырганы, саатэа агэапхэа амша илансыжылеит. Артэаа, артэаахэа рыбжыкэа хтэаны ихэхэеит ашьаракэа.

– Цссы, цссы, цссы! Изакаэызеи тхыбжэон ххэатра итэлаз, ихэтэаша! – харп затэы ашэ даалаххит пхэык. Нас лнацэа налфэытцакны атрышэ дасит, дкэеит. Аак-саак дырган иааткэеит алакэагыы.

Исыздыруам убаскан сышьаракэа аркыкыра иакэым-цыр ихапсыхэаз. Хаибарсны пхэака хфэынаххэит...

Шынтэуп сара Акэа збоижытеи. Рапхэатэи саареи уажэ-тэи мызкгыы цкыа ирыбжымысыц. Аха зегэ акоуп; уажэ даеакала ауп ишызбаз. Ацырмакыаф хашыаракэа тыны, хаибганы хрылтэуеит хэа сыкамызт. Убас ауаа рацэан. Хаатэакэа рыхкэа пхартлаанза, аахэацэа аахакэшан иаагылт. Хара хтэкэа иракаракэаз ашьаракэа зыпсаз еилахэаанза еимцкытэцэа иргеит зеггы. Хаатэакэа еишырфэаны Кэыфеба инафэытэреикит. Сан, саб изын акы аалхэакэан,

даабарц хёынаххеит. Уа хыхънеиз апхёыс-палтыкса, саатк ашьтахъ шёаа, уажёы ахақымцёа рылоуп хёа халхёеит. Хай, шака истахызи саб ибла антацшра!

– Шёаала акы хнацхеп! – лхёан сан днахапызеит ага-ёахъ лхы рханы. Харгыы хналышьталеит. Хамёаныфақёа усгыы сан лартмак итан. Хцоит. Сажёёеимаа мыждақёа, анцыра роуеит хёа исазамкёа сан исзылзахыз ёан, сшьап-қёа ратёаны иркуп. Уажёы-уажё ауаа снарыдхала-аарыд-халоит. Иказоузеи даргыы. Иабантёаанагеи ухёарауазеи!

Иахдылоит: атахмадцёа, ахёыцкёа еихыжё-еикёыжё, ашьапхтёа, анапхтёа, ахёаёцёа... Шака ирацёоузеи амшын-уаа, акапданцёа. Хай, шыри зеипш формоузеи иршёу!

Агаёаё хназарц акгыы хагымкёа, гёытшьаага бжык геит. Уаагыы, қалақыгыы, дгьылгыы жёёангыы зеггыы ааилазызартё. Амёа ианыз ажёлар зеггыы еибарсны идёықёлеит. Еижёы-ланы ёыцхьякра ицон: аёнкёа ирыёналон, абахча реы-царцсон, атызкёа ирыдшёакьалон...

– Абрахъ шёыё, абрахъ! – сани сареи днахапыкьеит Кёыёба. Харгыы хаихыыс-еипысуа хнаишьталеит. Ахёы-цара ихёытагылаз цёоукы хнарылагылеит хашнеиуаз. Абжыыцёгья иаха-иаха иааигёахон, иузычхауамызт.

– Изакеи уара ари? – сыла таа Кёыёба снейёацшит сара.

– Хаирплануп. Ага ихаирплан... – иажёа даалымгацкёа схаан исмахацыз бжыы-баацсзак геит. Игеит – адгьылгыы аахыц-хыцит. Игеит даёа зныкгыы, ёынтё...

Атакёажёцёа рылахъ-рыцъымшькёа затёуа Анцёа ихёон.

Ахёыцкёа, ахышь назхасыз ақёчарақёа реипш, игёыткья-цсыткьяах акёын ишыцшыз.

Хёычы-хёычла ажёёан илатаз ицеит уи абжыыцёгья. Ажёларгыы ашьшьыхёа инеилыт-ааилытцёан реынархеит. Агаёахытё иааузымчхаратё агёитци-быжъкёа ааёуан. Уахъ ицон зеггыы еибарсны. Хатрысны хёынаххеит харгыы. Сан дшёаны Кёыёбагыы саргыы нак-аак хнапкёа лкын.

Амшын хыхынхықёгылаз амитё аабейт. Изхытырц рацёак згымыз агба алёа ахылббы абылра иаёын. Ахёыц-

кёа ргёитцибжыы гон. Асынтёи анышькёа рыла урт раагара иаёын амшынуаа. Аха узыхёозеи! Ахёыцкёа рытёаабжъ шгоз агба мац-мац игазёазуа, игазёазуа интёаакёрылеит. Амшын алёа еилаханто ихын. Итёахаз асабицёа ргёытцак-ны иааргон ацёкёырцакёа. Изхытыуан анышькёа, рыхкёа хыххёхёа асабицёа рыла итёны. Ажёлар рыхёда рыкёаё игылан. Сан лылабжышкёа лёахёхёы ицон. Сара сеитца-кыыз-кыызуа атёыуара саёын.

– Умтёуан Даур! – сыхёда инапы нықакны иёынеихейт Кёыёба. Сара уи ус ансиу еихагыы сёысзейкёымкуа атёыуара салагейт. Аибашьра атызшёак аацёыригар исыр-хёазомызт аёны. Сыхыччон. Изаазгоз уи! Абри аёыза ахлымзаах, измаз зеггыы зцёагаз. Абри аёыза ахлымзаах еибганы, имцсыкёа аарла иалтыз ауаёы. Сара истёахын абыржёы, ажёлар зеггыы ишырбоз, абри ауаё иёацхья сшьамхы асырсырц. Сатёимтарц, сыхёарц иаакастахёоу зегъ рзы.

– Игор! – схёейт сара иацхья снагыланы, аха исыхё-латёоз сылабжыш акгыы снархёомызт. Уи идырит зеггыы. Сыхёда инапы нхишьын, дгёыргьатцёа симаны иёынеихейт.

1965

АЦСАХРА

Сара хышыкёса ашыз сыхъуан. Иаспхынра сыцхахё еихамгыло, сқаркёашьейуа, акёарахёа сшеитцасуаз иа-асхызгон. Сызхёышётёгёышьёодаз! Саб, имкёлеикёатцёаха хадсадгьыл аибашьра анлалаха, ақёацёа днарылагылеит, иабцъар кны. Сан усгыы дысгёалашёом. Аёны иёназ, ахьяацёгья зыбга ареицъыз, санду атакёажёи сареи хакёын. Иаха-иаха ақыта тцёуан. Иаха-иахагыы иааигёахон аибашьра. Ага ицсы қыалыкьяшо хашьхақёа ирыкёын. Аха зшьап инаназ ашьхаруаа зегъ гыланы икёцон. Хцёа хтарзызо иналаршё-ааларшёны иааёуан ахысбыжъкёагыы.

Сара аарла ашыз аасхызгазшәә санаакала, ашкол ах аныкәара салагеит. Сымцар санду җеи илурын. Сцон сгыргыруа, сцәышккараза, җсы схазамкәә. Сөызцәә рееишан аимтцакьача ианасуаз, срылалар иузоумызт Бақыыз.

– Иузааузеи ухалатан, хутәхәанза укахауеитеи! – лассы-лассы исәеҗнихәон уи. Сара сгәы җшааны, сылабжышкәә сәахәхәы санаахынхәлак, сцәуашьа җатцә ахәыцкәә зегь ирччон. Иччон, зегьытцәкьа иргәамҗхозаргьы. Бақызы сареи хәигәылацәан. Аха ахәыцкәә ишырҗазшьоу еиҗш, хәилатцәан хәихәмаруа хәубазомызт. Сара истәхгәышьян, аха... Иара адукәә рҗы акәын иаха җыхьшыртас иахьимаз. Сара – ахәыч чымазаф, аиатым сҗы ихы ааиго дыҗахызма! Иан дыҗан, иаб. Иаб җемир ақытан ар дәыкәитцон. Рыла җаа ихәаҗшуан зегьы. Патугьы икәын. Уи игәы ахьимаз акәхарын: Бақыызгьы сара сызиаҗәаимшьоз. Уи усс исызма, сааибаны иузоумызт акәымзар. Сцәылхуа дысхыччон. Сыҗсахы сҗеитцон.

Жәаха җенак «җатәә-кажь» хәә акы ихәмаруан. Хынтә дсытатәан скаижьит. Сара сымч ахьыҗамыз азы сгәы җшааны, атцәыуара салагеит.

– Агәыҗхт, агәыҗхт, агәыҗхт! – аччара даҗын иара. Иччон егыртгьы. Сара...

Ашьыбжышьҗахь ашкол ахьтә сшаауаз, даасыхьзеит Бақыыз.

– Изакеи уара, абри уара уаха ак уламзазо?! Сара суахәмарзар уаха иуҗахыз?!

– Ахәмаррақәә иакуп, фбоуп.

– Иарбан уара, абри уара, сара исзымдыруаны акы, фба хәә иудыруа?! Абри акәзар?! – даасыдмьхылац шысхәоз, аҗәф аасыҗеит. Саабырбырит саргьы. Сыҗсы фҗырхәыцааны, исзеивымго акы иакызшәә збеит. Сгәы аасыҗсахын снаигәдхахалт. Аха Бақыыз са сыткыс акыр деиҳан, дагыҗәҗәан. Сааилышьны слаитцеигәеит. Исыздыруам амфасцәә аахақәымшәар исиурыз.

Даҗезынгьы исымбазакәә Бақыыз сҗыба ататын җеипсазаап. Аурок аҗы хаштәаз сыцәгьа ихәеит, Мураҗ ататын дшахоз збеит хәә.

– Мураҗ угыли! – инасыдлҗеит арҗафы. Сара сахьтәаз схәацыхәаҗшьа сеибакны сәагылеит:

– Иара иоуп ататын иахо, шәрызцәә ахәыцкәагьы дырбахьеит, – схәеит сара.

– Уҗыбақәә сырбеи лассы! – даасыдгылеит арҗафы.

– Азамана, аа, абар! – сыфҗыбакгьы снапкәә нарҗаданы, сгәырҗатцәә иаасырхәит. Ассир уҗахызар! Ататынххы фҗыппит.

– Ари закәызеи?! – дсықәыхәхәеит арҗафы. Иҗышьаны са исыхәаҗшуан зегьы.

Сара исзааз сзымдыруа акьыжыхәә илеимасҗеит...

Убри инаркны, Бақызы сареи иаха-иаха хҗыҗигагон. Сыхҗакзаны симан иаргьы. Аха исылшахуааз?! Зегь чхәуа сааигәышьон.

Җенак абартцәф ашәкәыҗхәара сшаҗыз, санду лыбжы налыргеит:

– Мураҗ?!

– Изакеи, нанду?!

– Нан, афада ақәоура иәҗуп, азы леир хәжәкәә ырнак-уеит!

– Сцаны иаасцап, нанду!

– Ибзиоуп, нанду уара дукәхшоуп!

Агәашә сынткьан Қьатуан шыкоу схы рханы сҗынасхеит. Амш ахәларахь иеихахьан. Дук мырҗыкәә ақәаршфы аҗәанахеит. Иҗырҗыруа аҗәфан иаагәышакьы-лакьит амацәыс. Адгьыли аҗәфани еитцахыҗхыҗуа, аҗәкәахәә ахысра иәҗын. Иаха-иаха еимахәлон. Иаха-иаха аҗаргәҗәон ақәаршфы. Иаха-иаха сеилысуан саргьы. Маҗк ишҗаа-хымкәари: схәан, сышнеиуаз җьахана лқәацә ашҗа саамфәхытдит. җьахана җхәыс быргын. Лымацара афны дахын. Напеилаҗсала иааиуаз азә лакәгышьян. Сышнеиуаз ашә аркызшә анызба, абартцә сытцамлакәә аатцра саавагылеит.

Азыңсы сыхыкәкәа сгылан. Ус афныцкәтәи цәажәабжык слымха иаатасит. Сзыршит, аха еилкааны акгы аафуамызт. Ақәа иснарчауамызт. Нас атзы сыеналарцсны слымханкыдстцеит.

– Хара аплан кәхцәхьейт. Шәгәи ишцаанагои?! «Аеада алымха хыртәон иара закәызеи хәа ицаауан» рхәоит, икоу шәымбазои, уара?! Ари ззеилымкаауа агаза иоуп... – далашыфкзаны ахәыцәхәара дафын руазәи. Сара сөырцсны сзырфуан. Цас иауазшәа ақәаршафгы затцаaira иаргәон.

– Ага дааины хашьхәкәа «дыртоуп». Абар, абар иахьа, уатәи даахшәоит. Исашәхәеи нас хәхьцо?

– Уара ихабжьоугоеи, Лыц?

– Хара аплан кәхцәхьейт. Ага ипылатәуп. Ишәахауама, ага ипылатәуп. Ага ипылатәуп фырхатцала!

– Нас икатцатәузеи умхәои?

– Икатцатәузеи закәызеи?! Хәи-хнапи еикәыпцсаны хтәар, шәазхәици хәхькылнаго?! Избоуп зеггы. Аусхәар-тәкәа аабылуейт. Иапыргатәуп ақытәкәа рфәи ишәартоу ауаа.

Сара исахәз агәра сзымго сөырцсны сгылан. Сгылан сгәисеанны. Схәысжыи қақаза еилагылон.

– Абас еипш хәзбейт... – деитаналагеит ацхәтәи.

– Мап, салашәымгалан сара убри аус... – са сахьылаз иаразнак издырит Дамеи ибжыи.

– Ишцаа?.. Ауаа хәзхәзом, иара иихәо шәахауейт...

– Уахык иеицыкалароуп ахтысқәа: Ацъра, Асара, Ачам-хара... – ақытәкәа реикәыпцхәзара дафын даеазәи.

– Атла, – деитаналагахит уи, – уатәуха асаат фба рзы хусхәарта убылуейт. Уара, Дамеи, иара убри аамтазы душъуейт Темыр.

Сара уаха уахь сымзырыфзейт. Иеилкаан зеггы.

– Темыр дыршыуейт, – сцәа саатәзызейт, – иубап Бақыиз абыдара зеипшроу. Аха... – убри аамтаз исызгәамтазакәа атыкхәа сеимсеит. Сеилысны, сыцхәхә еихамгыло сгыламзи!

– Сишь! – хәа афнуткәа бжык аагеит, ахышәгы азәи иааимицааит. Сышзәхәоз сфит саргыи. Сфит Бақыизраа рышка схь рханы.

– Аа, думыштын ацсахьы! – бжык аагеит сышътахька. Санаахьапш фыцъан сышъталан иааиуан. Амала азәк акыр дхаран. Исышътагылан иааиуаз уафы шәпажәпак иакәын, аха затцаaira иеысхыгзон. Сыңсы санақәыпш иаха-иаха исырццакуан саргыи. Зегь акоуп ауафышәпа есаа-ира дысзааигәахон. Сара скәаратзон. Дсышътан иаргыи сахьцалак. Ус, дыкәымтәрыкәа дыкам, ахәынцәара агәыз аалиргеит. Ибжыи фтицейт. Егы ицгәг дхаран азы, мацк сгәи ааикәысхәалеит. Архәара снаваларцгыи егысыгмызт. Срыцәзон. Аха убри аамтазы атыкхәа ахысбыжь геит. Ицхаза смахәаргыи ашьа лахьшит. Убаскан издырит акгыи шсызмырәеиуаз. Иаха-иаха сныкәашәа иагхон. Иаха-иахагыи сымч мацхон. Исыкәлашьцо салагеит. Иаха-иаха исзааигәахон исышътазгыи. Бақыизраа ркынза уажәшьта рацәак бжәамызт. Аха исышътаз сышзырцәымцоз анызба, иаасыртәин алра сеастейт. Сшәафкәи ақәыцмакәа ицхадырсыз ашьабста еипш. Сыңсы заны снейны ажыц зхәпаз ажра сынтаейт. Алра иаалаххит исышътаз хәшпышуа.

– Хәшпәушыи, хәшпәушыи! – имшын азәи. – Ишпыкәу ушхысуаз?!

– Дхәцәцәнеи, мшәан...

– Дуцәымцакәа, мамзар дуказыар акәхәп!

– Дабәушътуеи, икалап дыпсызаргыи... – урт рыбжькәа есааира иааигәахон. Сара затцаaira адгьыл сәеиуастәуан. Ашьа сыхьшы ицон. Ахьаа гәгәагыи аман сыхәра. Сыблақәа алашара аарцәызуама схәо акынза снейуан зны-зынла. Аха ашәара сызтагылаз иснарчхауан зеггы. Абар, абар ашьа-пышътыбжькәа ааигәахон. Снафс игылаз атла ду азиаша ианааи рәааныркылейт. Ихынхәырцгыи акгыи аарыгымкәа, даахьахәны сышка ифәаихейт руазәи. Сысөырцсит. Адык, адык! – сгәи ашьтыбжь оума амшын. Иааиуаз дааскьазейт. Хәаифәпшит иаргыи саргыи. Иаразнак дыздырит уи. Дамеи иакәын. Иаргыи сидырит. Ихәарызеишь хәа шыпшуаз,

иблақәа ааиртцысын сызлацашаз насирбеит... Нас ибжыи
отиган:

– Арахь азәымзар азәгыи дыкәм! – ихәан днагыжыит
уи атдыхәтәан.

– Дабацеи, хәычы мзышәә?! Данахамба уара ушыс-
шыуа удыруазаант!

– Сишь нахьхыи ак тцысит! – алада дытрысны дцон Да-
меи. Дцон уи ифызцәа ихьырцшыны. Сара ажра итаршәны
сышзахәоз сеихеит...

...Адырәаены амш каххаа иааилган, амра шап-шапуа
иаахәытцыпхейт. Ахакьым икнытә сыхәра фәхәаны саа-
дәылигеит Темыр. Аусхәарта агәашә ханталоны сылацш
нарыкәшәеит армацәа зшәыи цыоуы, гәыцфык раццаны
ишааргоз. Хәатгылеит. Иаразнакгыи дыздырит Дамеи. Уи
даасфәцшны даапышәырччейт. Саапышәырччейт саргыи.
Амашына итартәаны иахьыргоз акыраамта хрыхәацшуа
хгылан Бақызгыи саргыи. Амала уи дыцхашьаны сара
дысфәцшзомыт.

Ашьхарахь ишыдыдыц адыдра иафын.

1965

АШЬХАРАХЬ ИАУАН АСЫ

Ашьжымтан амш аблақәа тәкәаха иаацшит. Уимоу,
злагара бзиаи еицш ахыухәа ажәвангыи алагара иафын.
Хәбацәа уи азынра гәгәа иазхәоуп, рхәоит. Ашьхәкәа ир-
хытны зфәазхаз ацшәтәытдәгыи, игыжыуа ацтәкәа ина-
рытцалан, иршәкыи иаманы афынанахейт. Зеггыи акоуп урт
убриакәра ижәпаны ажәван иатцажын, иааимкыныхәа
кәломыт. Иара убри акәхап амра ашәахәкәа рысәкалак
хәа цыара ак зумбозгыи. Иахьатәи амш мацара иахәон:
шәгәышәеаныз азынра гәгәахоит!

Сара, ашәваз садгыланы, сыцшуан. Сыбла даатцашәеит
хәфәцхәа инхо атәкәажә Хәауида. Уи уажәи лцәцха даа-
дәылтын, ацшадааз аалысуа, аанда акылырччара дафын.

Илхылгахьоузеи рыцха Хәауида.

Аены мейшан. Аоны иаанхазгыи Заури сарейи ххала
хәауп. Хәтацәа шыжынатцы цыара ицахьан.

– Икәу удыруоу, Заур?

– Ихәеи, да!

– Хәауида илзаагап уардынк азна амфәи!

– Хәауида ба?

– Аиеи! Акамбашькәа узыцшаару?

– Урт Ахәыста ду иахысзом, уажәытәкыи ицшааны,
икылыркыи ара иусырбап!

Сажәа өбамтәкәа, Заур дгәыргәтцәа, дыццакны агәашә
дынткыи.

Мшәан, уадафракгыи аланы хәа избом сара уи! Саб
икәтамта хуардын еикәышәшәа ананыра итәгылоуп.
Хәамбашькәа қәтәа-қәтәаза ацшахәа иавоуп. Хцаны, сын-
тәа ацхын саби сашьейи ирааны идырмазеиз амфәи аагоит.
Уардынк азна ааганы Хәауида иналызкыдхаргылар, иага
деигәыргәап рыцха! Иага лнапы ыргьежыуа дахпылап!

Али-цси рыбжыара хгәашә камбашькәак аадицалеит
Заур. Хәит, Заур ухәеит хәа! Хбәраф итәкны имазшәоуп урт
цшааны, раацара акгыи шахимырцыз.

Заур арахә рзы ишоу азә иоуп. Ххәбла иаланхо зе-
гыи рырахәкәа идыруейт. Ицыоушьаша иара даргыи дыр-
дыруейтеи! Зыекәа ззымкуа ауаа, рыекәа кны иритәит.
Дынтыцыр иааимцыхьашәаз аеи кны, гәра аеамтәазакәа
изхара ирфны, ахы шыта уца хәа иноужыны, икәитцаз игәи
алаканы, даахынхәуейт. Хәани хәби шака иархәахьоузеи
убри азы! Аха иара итәи изкажыуам. Азәи акы ицәызны
днәшәталар, аоны дааины рацхыи Заур дизтәауейт. Иара
иакәу цыушьап арахә рхылацшфы. Амәа ианыкәйтцалак,
игәыргәтцәа ицоит даргыи. Угәыргәтцәап! Ажәакала Заур
уи абәфхәтәра илоуп. Ус атцарафәи дыкәзтгыи...

– Арт, абра иманшәаланы испыхьашәеит! – ауардын
асапыцы атцаргыланы, ахәаирахәа ацәбаткәа цәихәон
Заур уажәи. Изуа цкыи сәкәымшәо, сицхрауашәа сәфын
саргыи.

Атдыхэтэан, ацэхьа, айгэышэ ухэа зда ххэартақэамыз аашьтыхны, акамбашьқэа хнарытцакьан, аштэ хантытцит.

Нацънатэ мѣаагара хазлацац амѡаду ала акэымкэа, уажэы иааихытцэтэаны, ахэыстақэа рыла хцон. Ауардынгы уи знымпшуаз ауакэхыз, иаакэымтцзакэа атагэтасра иафын. Заур, ахарца аназара дахыықэтээз, уажэы-уажэ ифырмахьтцэ акамбашьқэа рымгэацэа инажэитцон. Даргыы рыхкэа рықэыршэны ишзахэоз ицон, афырмахьтцэ амѡа ахьыднарбоз.

Сара аңсабара сызхара исызбомызт. Азынра шыцэ-гьахоз рбозар акэхарын атцаргыы. Урт рееибаркны уажэы-уажэы, аңшыжэла аныркъо еипш, ахэитцэхэа адэы рычэныкэрыпсон. Аха сара уажэы сыткэаны сызмаз зынза дэеакын. Ашьхарахь иеимагылан асоура иафын. Уи бзиа-заны иубартан арантэи.

«Шыыри ианбауеи хара хфэы абас асы! – схэыцуан сара. – Уажэыштэ Ашэбаархака, апартизанцэа реипш, қэыларэ илбаауазар акэхап амшэкэеи абнахэакэеи. Рацэа ахатцара иаамтоуп!»

– Ари дызуштада мцахэыцэа?! – иааицэымыгхан дцааит Заур. Абырсаатк снапшит саргыы иара дахьпшуаз аган ахь. Ёуафык ихы хакэкны даауан. Уи инапш-аапшышыақэа злаказ ала, акы дшашьтаз ѡашьомызт.

– Абри акэымзи иуасхэоз, Заур?! – снытыкка сцеит иа-разнак.

– Атэыла бгаз цуушьо, уара ишутэыз хзымдырзакэа, итцахкит ххэап!

– Са ишыстэыз шэзымдырзаргь, шэа ишышэтэымыз шпашэзымдыри ихэар?!

– Умшэан ишыдыдуа қэа ауам! – Заур, сгэы цар хэа дшэаны, акгыы ыказамшэа ацэбатқэа ааимданы, ифырмахьтцэ нархикъеит. Урт рныкэара шака идырласуаз акара, ауардынгы атагэтасра иацнатон.

Аеыуаѡ есааира дааскъон. Сара сгэы атхара-атхара еисуа, ауардын атэара сантэалан, аларгыла кны.

– Уа, аура шэықэуп! – даахадгылеит аеыуаѡ.

– Бзиара жэбааит! – сшьамхкэа сырзышьтымхуа сѡеи-хеит сахьтээз.

Аеыуаѡ ибла хаатцижын, илапш хкамбашьқэа инары-зирхеит. Сара хагэха анышэ иара абра илеиѡыжаан, сама-зар моу сымамкэа саакалеит.

– Афырхацэа, абнахь шэцоит акэу?!

– Аиеи, абнахь хцоит! – ихэеит Заур дэфамхазакэа.

– Баба, абра Қати дахьынхоз сақэымшэеит! – ихы Заур инаикэикит уи атдыхэтэан.

– «Хайт, Қатигы уаргыы!» – сыңсы аасылалан, ашь-шьыхэа снатэеит. Заур, инапкэа рххо уи уахь дызлацашаз амѡа ирбара дэфын. Сара, аматцуарқэа ирызгэамтакэа изхибахэан ицаз ажьа еипш, сгэы атыпц итагыломызт.

– Хайт, шака хиршэазеи, абна дылзаитеи! – фэааитит Заургыы сара сахь даахьаңшны, аеыуаѡ даницырига, нас ифырмахьтцэ ѡаңхьа акгыы зхаразамыз ацэбатқэа инар-хикъеит. Хуардын шытассы, ашьта ахэынцэа иларкаца, иш-захэоз абнахь ицон.

Сара исгэалашэом саб ааигэа-сигэа амфэы циконы. Уи еспхынра нанхэазы ипцко амфэы хаа-хаа, гьамала ибылу-еит хэа иеазыкэаитцон. Насгыы иабыкэу иахьцико?! Х-хэык рнаѡыс акэараф. Уа Хьымса лгэаѡа хэа иашьтоуп.

Хнеиуеит агэаѡа хталаны. Сыбла дхымтцзо дыхгылоуп Хауида. Сара исгэалашэом, аха ирхэоит уи ағлам иаѡыаз арцарцэа лыман хэа. Аибашьра ианалага, ахѡыкгыы псад-гьылхьчара иандэықэла, агэашэаф рымѡа лныхэеит ан. Иахьагыы иара убра дазпшуп раара. Аибашьра мыжда, уу-аллах хэа шакаѡ рнапкэа ргэытцаңсан, еибакэеибаха иартэада!

Хцоит абнара хатцашьшь. Игылоуп ашэкъантаз дукэа хоура-хоураза. Игылоуп рзарақэа еиѡахаха, рцэа итакаца, рымахэта тэғэырпсара дукэа ирытцафьрбо. Ицуазеи сара урт рыбла сынтампшижьтеи! Имцыкэа, абар, хэымз ирықэуп. Сынтэа, сара саб сганы, Акэа ашкол стейтцеит.

Уа атара стоит. Уажә ацсшыараз афныка сааит умхәозар. Акәатәык иеипш схы сыпхьазоит. Афынгы убастәкьоуп ишсархәо. Изхысхәаауа, шака рөырпсахзеи исымбеижьтеи арт агәафакәа, ақәарақәа, абнақәа... Иара убастәкьоуп иара уаргы уешупсахыз ихәеит сашьа Заур. Аха сара уи сызхатом.

Ахылағьараф ханнеи, Заур дналбаан, ауардын апхьа днагылеит, ифырмахьтә сара инасыркны. Уи, сара дышсеитцбугы, ари аус афы саткыс апышәа имоуп. Хлеиуеит ахылағьара хталаны. Ауардын ипнатәтцәо амфәакәа, ақәкәахәа ачарт иатцахысуеит. Ацәбатқәа, рыхәда иқәло аугә, рыхқәа рахан иныркылоит. Ифыргы цәгьа ирбом, избанзар, ахылағьара рыхоит. Аха Заур рапхьа баша даугылаху! Цьеи ишьтып! Ыуаф дзакәымшо атлақәа иркыдгылаз хамфқәа, хнеины хнарыдгылеит.

– Ассеи ашәпеи еилапсаны иаагап, Заур?!

– Мап, Даур! – иамеикит уи, – асса нцыра амазам. Хажәа ааибытаны ашәпақәа ақәахтәп! Нас уа илызхаршьшьоит.

– Амфы шәпақәа ақәахтоит, аха хамфәа зеипшроу умдыруеи: ххалароуп, халбаароуп...

– Хамфәа зеипшроугы здыруеит, ххамбашькәа зеипшроугы.

– Ххамбашькәа хрыкәгәыгцәарым, икәтақәоуп!

– Икәтақәазаргь ицәкамбашькәоуп!

Ишаанагара иказ амфышәпақәа рыла хуардын ртәны хаалгеит. Иакәахтәеит ироуны, аигәышәтцәкьа автатцартә умоуа, ачалап еипш еивтапсаны.

Заур ацәхьа аларгыла иаахихын, акәараф зыхәчык нтатәаны, ақәыд андыршьышыуа еипш, мхатцәла ази асапыни ааилаиршьышьит. Ашәах хаччыла ианаакала, иман ауардын днатәлеит, алыра асапын ахышьырц. Нас акамбашькәа ртәхәагақәа аапиртлан, фытцны интархханы итеихәеит.

– Уара атәартә уеаныргәгәалан, аларгыла бзиан икыз. Амарцьа, ахышәтыртақәа ахьыкоу заа сара иуасхәоит. Угәы уеаныз! – ихы насықәикит уи ауардын ахәда асапыць атхуа.

– Ахы, Бадга! – ихәан, нас аладахь игылаз акамбашь ифырмахьтә лахикьеит.

Бадга акәу, Бадра акәу иахьзу уара идыр! Ауардын афәа аахган, акамбашькәа ааитцанацалт. Аха фәпхьа рымгәацәакәа цыршаауа зфәазхаз афырмахьтә, абафчыда рыланатцан, хуардын рыман амарда ифәфалт.

Ицон ишьтхысааны. Ицон хыхь хқьышә нықәкны хәпсывдаз рхәарашәа. Ацәбатқәа ауардын афы макьана цышәа дук рымамзаргы, ибзианы ирдыруан, апхьа аугә ахы апызгаз, апхьацара еиха иашазымариахоз. Убри афнытә урт аугә еимакны иахон. Ауардын ду еидара мацараха ирыман ицон. Атцахара акгы иатыхымызт. Здаш дукәа злыпкка анаара иафәгылаз аф ду хназааигәахеит. Ара ахалара акыр иуадафын. Акы – ифәада баапсын, фбагы – атлақәа рдацқәа итцыхәхәақәо ацәбатқәа ршьапы акуамызт. Заур акамбашькәа ааникылан, мацк рыпсы аадиргеит. Нас раапсара рхаштәанза, ифырмахьтә аамиданы инарыхьканы, артәаахәа днарытцахәхәан, афадара ифкыдитцеит. Сара, ауардын ахышәтразы рацәак иахшәартамыз азы, аладахьтәи аганахь стәгыланы, сыжәа атцыргәаны сагәтасуан, хәцәбатқәа реидара цьара хәычзак исзырласуазар хәа. Аха зегьакоуп сапхьа игылаз акамбашь шьамхнышлеит. Ишьамхнышлеит, аха уеизгы уи азы аныкәара цнамкит. Иахьакәзам ахьмызг аагоит хәа сара сшәаны сахьатцахәхәоз акәу, мамзар сашьа ақәақәа ахьықәиршаауаз акәу, изыбзоуроу сыздыруам, аха ицон ашьамхкәа арсны, абз тыхны. Афәадахьтәи акамбашь аидара иаха иазымариан, иага умхәан ағьырак зкәыгәгәоз аладахьтәи акәымзи. Иага цьабаа аабазаргы, атыхәтәан афадара хфәфысны, цсеивгартә хәычзак афы хқьышә нықәахкит. Хәатгылеит. Рацәак хшымаацызгы, сашьагы саргы ибзианы иаабахьан хәцәбатқәа реидара акыр ишхархьамтәз. Аха фымтзакәа, урт рымч хәкәгәыгны, ус хәауан.

– Дафәа иааирак гатәуп, нас хцеит! – даасфәпшит Заур.

– Иара убриоуп аус злоугы! – акыр сацәшәо, фәастит саргы.

Аишаз узцәымшәашазгьы акы акәмызт хәаңхәтәи амәа бааңс. Избанзар, акы иәада бааңсын, әбагьы уа-фаланы ушәеиуа, иртәины надаада уцар акәын, хпагьы маңзак ауардын шытахька ианца, аанкылашьак амазамкәа, ахыухәа цака илбаауан. Насгьы сара еиха сзыцәшәоз уа уажәы, иахатәи ақәа акәу здырхуада, маңкгьы ихтәырыран.

– Заур, маңк реидара харласып абарт, хдырпхашьоит!

– Иатахым, рахашьа сгәаңхоит, ибзианы ишыбжьоу мәашьо икоуп! – ихәеит уи.

Маңк хәаңсы анааиваага, хтәхәагақәа аагәатан, әаңхьа хфьәаххәеит. Абриак ада цынгыла дук шхамамыз рдыр-уазшәа ицон акамбашькәа. Иахон реырқасаны, реырман-шәаланы.

– Амна ханхатәиуа, егырахь уиасны иукироуп, ихы-шәтуеит! – ибжьы насықәиргеит Заур.

– Ахахаи умшәан! – игәы аазсырхатәеит сара әаңхьа, хәашьа сгәы иахәаны. Хәеиуан хәчы-хәчла. Иаха-иахагьы ани атың бааңс хәзааигәахон. Хнеиуан, аха акамбашькәа уажәшьтакакырза ирцәыхьантәахәиалагеит. Ирцәыхьантәахә акәым иагәаарылыжжит. Аха зегьакоуп ицон дара. Ицон әәбагьы шыамхыла мацара, рыбзкәа тыхны, рпынцәкәа ирыткьоз афакь еишьылкәа абгьыжә шытыхуа. Заур ауар-дын ахы хьантәахарц әүгә дшахшьыз дахшьзан. Ма шака иеиқараны иаирхозеи акамбашькәа. Абар, маңзак ауп, ххатәиуеит. Акгьы хәгзам. Аха хәахатәиуаны, әаадахь игы-лаз акамбашь, Заур аңыжәара аницәага, егы лықәтәырын, ауардын илатәахәит. Уи хышәтыр хәа ишәаны, уажәраанза әаада ииасхьаз сара, атықхәа алада сеитәеит. Аха амчра зауз аидара, ауардын аман иаасгәйдлеит.

– А-а-а! – сыхәхәеит сара. Убри аамтәзы адгьыл даа-тыцызшәа, сызманы инеиуаз ауардын, хатцак даадыххы-лан ижәәа нәцаиргылт.

– Уиасны амфь ацажь! – Заур днаикәыхәхәеит уи. Ауардын анаанахкыла, ашырхәа иахәызба ааткәыцәаан, зыблақәа аахәхьаз акамбашь, ацәхәага инафәирхәеит.

– Ассир қашәтцон, ассиртәкьа! – ахықә дхықәгылан уи, дгачамкны атыша дтәпшуа. – Ачык, ачык ауп иаашәыгхаз! – иеизеикәкуамызт хәхтыгәла. Заургьы саргьы хәпштәкәа ххыгга, хцәыш-цәышза хгылан.

Ацәхәага ааипшыны, уи ауаә акамбашь аацаны ин-цеихәеит.

– Реидара шәырхьантәеит, арахь рхы шәырласит! – хәаимданы даахәаңшит уи, хәабыг-хәабыгза хәхьылаз, аара рыуа издитцара дизымдыруа. Нас хуардын әаадахьала днадгылан, амфьшәпақәа дәарыха-әарыхан, акыр ахы ааирхьантәеит.

– Уажәшьта шәиасны әаадахьы ишәкы, ишәыцәхым-шәтааит! – инахәдитәеит уи. Нас, ифырмахьтә дмыркьыс-закәа, ахы Лома ихәан, акамбашькәа ибжьы нарықәиргеит. Ацә-батқәа ирдыруаз абжьы анраха, имтхартхашьеикәа реышьтарбагьа рфьинархәеит.

– Арт батқәоуп макьана, ирзышьтымхуа аидара ры-қәцаны, рыбгә пумтәароуп! – ихәон уи алымәанык хә-хьаауаз. Амала, зны-зынла хәаимданы иаахәаңшлоз ибла тлашәкәа, ирхубаалон, әәны хнеир шәтаацәа рфәаңхьа хәибарқәапшыра хәкоуп шәареи сареи хәа. Сара блала Заур сиязцаауан дызустада абри хәа, аха уи акгьы шизымдыр-уаз мәашьо, иблақәа қәызгаза исыхәаңшуан. Ацә-батқәа реырқасан ирықәыз ахьантәра ашьақьастәф усс имқзакәа, ауардын рыманы ицон.

Амәаду ханыланы хшәаиуаз, Хәуида хәнаалызиашаха, хуардын ахы аахартәиин, агәашә аартны аштә ханталт.

– Дызустада, цьым-цьым, сзыркьатәз! – лхәан, иңыашьо лфәалхәит ларгьы. Ихәаңыз ауаә, арахь хәмәахьтәра изым-батәбарахан, дшанханы даатгылан дыңшуан. Нас даа-ин даахәдгылан, ашьшьыхәа акамбашькәа аатциртлеит. Цқьа зхәы казымқсаңыз рыхәдақәа, әүгә ахьақәыз инап гәәәа дукәагьы ашыр-шыр хәа инархьишь-аархьишьит. Ацәбатқәа уажәы-уажә рхы идыршьылон. Иаргьы урт ус зықартцоз идыруазшәа, асысцәа зыхәда ихыз иполта-

Сашьей сарей иаххэаша хэа акгы хэамшэо, хгыланы хадшуан.

1

Аха зегь реиҥа ихьяаргоз иахъцеидаз акәын. Иан-рылшоз, игәғәзза ианыҥаз уиаҥара хыс ирымамызт, ахырыҥахы инеиуа ианалага, уахгы-еынгы хәыцырҥас ишьтырхит. Иааидашшышо инеидтәалон.

Ахтыңра ахаангы аутәы амтәаны икаломызт. Иага
кауцаргы, амшын иалоутәаз аз цәыкәбар иафызан. Иналаз
ицон – акы ианыпшуамызт. Аха аказы ихьацуаз иакәмызт
Ачалачагы. Уи уахгы җыңгы изеидшын. Цыхьбжон зны

илацәа ааихымшыуазар, цсшьарак иара изын иҕамызт. Аеуацтгара дшафү – азы аагатәхон. Азы ааигаанза – амца еикәтәтәхон. Амца еикәйтәанза – ах илаба ирктәхон. Ах илаба ииркаанза – ахкәажә изфылтуан.

Аха зегь акоюп, ағыргын еицш, ишьхәа дыкәгыжьны зегьы дрыхьзон. Ах игәы сақәшәар, издыруада цъара сангыы сабгыы лыпхак роур хәа, Ачалаца иеифамсра аифамсра ациттон, амцеипш уажәы-уажә дыххаза деибакуан. Аха зегь акоюп ах игәы иакәшәо акацара уадафын. Игәы иакәшәаз акәым акамч-цтаца ма даимыргондаз. Абартқәа зегь чхауа дшааиуаз, шарпазык ацәа дахьалахаз азы, Ачалаца ицәа зы аанамго камчыла дыпканы, арцәаа хәа длаитдахәхәан иашта дынтицеит.

Дмида-гәидаха амца дыкәын ачкәын. Ишәымкәа, ихамкәа. Игра тыгыгьа. Дцон уаха цскаарак иламкәа, ишьи-ишьи аарла инеихго. Зегьакоюп дцон цхьака! Дцон ахәшә дашьталаны. Дышнеиуаз уаха иламкәа имч анкацсаза акәхап, цлакы ихы надцаны днатәеит. Ана-ара акамч-цтаца иннатцаз ашәытақәа хәхәа-хәхәаза инымцзо инын. Игәгыы ныфекаауа уажәы-уажә ахьаакәа ааизцәырнагон. Ачалаца неихыркәа змамкәа ичмазцәаны афны изыпшу ибыргцәеи, ахтынрафы дзыниази, игәгыртадоу имәеи анаидихәыцлалак, илабжышқәа ифахәхәы рфаархон. Игәы изеикәхәаломызт.

Ачкәын дыштәуаз збаз Ацша, аамцахытын дыргәыб-зыгуа ашьшьыхәа ихәхәбырфын напхьахәо инеихалт, дызлаз ихәыцрақәагы даарылнахит.

– Улымха кыдцан, ибзианы узырфы! – ахәеит атыхәтәан уи. Ачкәын ицсы заны дшызырфуаз, илымха иаатасит арцәа-арцәаа хәа ахәхәабж игоз.

– Ицсыда цьым-цым! – иааицәымыгхейт уи.

– Ах иааикәшәан дыпсит! Ах! – ахәеит Ацша уыуа.

Ачкәын игәыргьара хәаак амамызт.

– Итабуп, идуззаны итабуп, Ацша! – днамцахырхәан, дласза ицсы аавиган, ифынеихейт Ачалаца.

Дцон уи дгәыргьатцәа ахәкәа дырхыцуа, азкәа дрыруа, апшахәакәа дрываланы. Аха хара дмыштыкәа фапхьа иеиҕааихьзеит ани Ацша.

– Арпыс, сара издыруейт уара узышьтоу!

– Сара сзышьтоуу?

– Ааи, ааи! Сара гәык-цсык ала суцхраарц стахуп, иагыуасхәоит уи ахәшә ахьыкоу!

– Ахәшә?

– Ааи! Бжышьхак рнафыс...

Убри аамтазы сышәкәыпхьара ааипкьейт, исызгәам-тазака даасхагылейт сабду.

– Уаала, баба, аеқәа кны иаагап! – ихәеит уи.

Сышәкә афы насыркын, сгәыргьатцәа сөатцкьейт саргыы. Мшәан лассы ашьха хкыдымлои!

II

Арахә хаман ашьха хкыдлейт. Икоума мамзар аныкәара иацназго аеакы. Шьафәацыпхьаза убла ихгылоит апсабара амаза ссирқәа. Шьафәацыпхьаза ушьтамырккысзакәа узго амтәыжәфақәа узцәыртцуйт.

Ашьха, цыпхтәи хтып хнахылан, зегь рыла хееикәыршәан хаатышәынтәалейт. Иашоуп, ахьшьцәа уажәы-уажә иеилахон, арахә рфы ацхыраара ртахын. Саргыы исылшоз ала схы сеигзомызт. Хәи ахьырхәоз – рапхьа снейуан.

Иссируп шьхатәылатәи атцх. Икаууа ауапеипш ашьхақәа ирхарцоуп. Ишашаза ахра иавцыз амза, кәчаразкыы агәы-тахәхәа агәы рахатца илбаапшуейт. Иналаршә-ааларшәны иаафуйт, макьанагь цкьа импхьарылац акапқапқәа рыбжы. Атыңаф иеифажьу ақьдқәа, наф-ааф афәкәахәа ианеифахыслак, ижжа-жжаза инарылеибәхәо акәицкәа, аетцәакәа реипш атцхлашьца иналашәкәа ицоит. Ифьтыззаз арахә уажәы-уажәы афәақ-сақ ааилдыргоит. Ахьча-ла ашьапкәа ахы рынцаны, цхыз иабо здырхуада, икит-митуа ицәоуп. Нырцә-аарцә аеҳәа хәеҳәатәоуп ахьшьцәа хәикәшаны.

Инеимда-ааимдан зегь алакә ссиркәа рхәара иафәуп. Ак сывшәар хәа шәаны, слымхәкәа кыдтан сзырәуеит саргы. Аха урт зегь реиха сара исгәаңхаз атахмада Махты илакә ауп. Абар иаргы:

«Дыкәзаарын ардыс бзиазақ. Ишәасымхәеи, уи убас еиңш дардыс бзиан Ардыс хәа хьзысгы ихьзыртеит.

Ардыс иани иаби неихыркәа рымамкәа иажәхьан. Ражәра адаггы чымазара бааңсык итцыккааны иафон. Арахь ирымамызт, ирыхымызт. Аткыс иеицәан ижәлар зтагылаз агәаңрагы: чмазарак нарылалан – иаргәаңуан зеггы.

Чәнак иәааибитан Ардыс амәа дыкәлеит, амәа дыкәлеит ижәлар рзы ахәшә иңшааразы. Дцон ишәымкәа ихамкәа, иламгәа тафәхәа, дцон азкәа дрыруа, ахәкәа дырхыцуа, аңшахәкәа дырныланы. Бжәаха-бжымшы дныкәахьаны иңсы ааитеикырц днатәан, илацәа ахьынтааз, Аңша ааиәахәйт-хәйтны дарфыхеит.

– Сара избоит бжәаха-бжымшуп ура уныкәоижьтеи! – ахәеит Аңша аацәажәан.

– Ааи бжәаха-бжымшуп...

– Уахьцалак суцуп саргы!

– Ииашану?

– Узырыәла. Сара агәра згеит аламала ура аказы ушхьамтцау. Ужәлар рзы узышәтоу ахәшәггы умңшаакәа ушымхынхәуа. Убри аңнытә сара ура суцхраар стахуп.

– Уароу?

– Ааи! Ужәлари уареи! Ауафәтәыәса иңсәазара иеихау акгы ыкәзам, – ацәажәара иафын Аңша. – Сара иуасхәоит ужәлар злоухәышәтәыша. Урт ахәшәкәа ура уәны аатцраф икоуп. Урт рзы ариакара ныкәарагь атахзам.

– Ибзиоуп, аха иарбан хәшәкәоу дара? – изымчхәкәа дфәтцкәеит Ардыс дахьтәаз.

– Анана лнацәагың зну ахаскын, ашхардац, ахәрабгыц... Убас итегь урт дара рхы удырбоит! Иаачмазаф-

хазгы урт реитцырқхәа азыгмацәаз азна наиуржәуеит – ихьаагь даалнаргоит.

Убри акәхеит. Аңша нытцаба ицеит.

Ардыс дгылан, дызлаз цхызу лабәабазу изымдыруа.

Дцон уи иибаз иахаз рыгәра изымго. Дцон ахәкәа дырхыцуа, азкәа дрыруа, аңшахәкәа дырнысуа... Ус ауаа рацәа илаңш иаатцашәеит. Икоу збап, ихәан, уахь иәагынеихеит. Данырзааигәаха, ибеит зегьрыхкәа рыкәае, еикәпата ркыт-ңсыт ыкамкәа ишеилагылаз. Икоузеи хәа данцаа, иархәеит қытак ирыңсаз ардыск иааигхан, абар шыта хымшуп аңсхыхра дафәуп. Иаб жәымтацәагыгь адунеи махәи-цыси еикәимыртәеит, аха иамугәышьеит. Уажәы-уашытан иңсы ихытуеит хәа иеизаны иңшын зеггы. Ардыс, ауаа рацәа днарыл-аарылсуа, ачымазаф икынза днеит. Уи аңсеизгарахь ихы ирхахьан, ихчгы итцырххьан.

– Аңшәма дабакоу? – дтцааит Ардыс ишхәа даакәгьежны. Аха ари ауаф еихьыжә-еикәыжә датәамбакәа азәгы илафимтзеит.

– Аңшәма дабакоу? – ихәеит уи фәңхәа ибжы ааргәгәаны, зеггы ирахартәы. Деитцагәгәа абыргцәа даарылцит аңшәмагы, икалаз изымдыруа.

– Азин сүтозар, учкәын сара дысхәышәтәуеит! – уи днеицыххылеит Ардысгы. Аб иихәаша хәа ак ифәмшәо дгылан, нас аңцәиныс абри шанак дшалакоу ихәан, фәаитцит зныкыр:

– Дад, сыңкәын деикәзырхаз кыр сымазар – иара итәуп, адунеи сыззыкәугь иара изоуп. Ида дсымазам!

Ардыс ихәзырттракәа днарталан, уаанза ирмазеихьаз ахәшә аатиган, азыгмацәаз азна ачымазаф икышә иныкәикит. Етцхәа ацәарта илаз ачымазаф даахәацы-мыцны, иблакәа аахитын, итәаз даарылаңшит.

Абри аены инаркны Ардыс ихьыз геит. Дыззымдыруаз фыңагыгь ыкамызт. Шакаф рыңсы даңшәмахазеи! Иихәышәтәуаз – изырура рыздыруамызт. Мшәан, ауафәтәыәса иңсы еихау иарбан икоу! Иуаажәлар рыбга еитцыхны анхара-

Ус ачара ашыкымтаз, астал иеизахамкуа, дыштыканы
дцо ашоура акәа дтанаршәит Ахра. Уахагъ изымчхакәа да-
гынхыашышит.

Ажәлар еилафшит, ихыбгалеит ачара. Хымза илзааз
лзымдыруа, лылабжышкәа тыкбаса ицон. Агәжәажәара иа-
фын, рәырзеикәкуамызт иангы иабгы. Игәжәажәон зеггы.

Иара ашоура акәа дахытаршәыз, ибла даахгылеит Ацс-
цәаха ичаала кны.

– Ахра! Сара сааит! – җааитит уи.

– Бзиала уаабеит! – ихәеит Ахрагъ даҗамхазакәа..

– Сара сааит узгарц. Инцәеит, уаха акәын уара җхәарас
иумаз!

– Избоит сарггы...

Аха убри аамтаз рмагракәа царкәакәа арцарцәа җап-
хәа иааихеибахәеит. Али-цси рыбжьара иагәаидыргалеит
хкырацәала ахәшә ссиркәа.

Ахрагъ ашашәеипш ихәаа-цәгәа наихшәан, икалаз
хымзгшыаны ашырхәа даакәтәеит.

Ацсцәаха уи изымбатәбарахан гәырз-шашәаз днытаба
дцеит.

Ахра ихәшәкәа рхархәашәа, иара иказара ижәларггы
идимырцози!

Ргәырҗара хәаак амамызт астал агәта иахатәаз Ахрей
Хымзеи. Урт рынасып иеигәырҗон зеггы.

Убри инаркны абри атәыла ссир акны рыцсәзара на-
жәаргаанза азәггы дыцсзом. Сарггы убри ачара сахатәан.
Сызхара сфеит, сызхара жәит.

Уа, жәаха-жәымшы гәырҗа-ччаран,

Уа, жәаха-жәымшы қыфын, чаран...

Акәа санааиггы хтацәыха сымтазо сдыргәтеиуан арт
алакәкәа. Сдыргыломызт, сдыртәомызт. Аиашаз урт ирылоу
афырхәцәа санрызхәыц, рыхызкәа хаз-хазы ишыказггы,

азә ракәызшәа збеит. Ахшыкгы хызык рыстеит: Ачалаца.
Убас абра иагәаныстеит. Шәазхәыци да! Ахшыкгы рыжә-
лар рзын акәмыз ахәшә зырцшауаз? Хымцада! Иагырп-
шааит!

1967

АЖӘҖАН ЛАГОН

Алшыкәсанык афны иахзоу сани, сахәшәа хәчы Аси-
деи сареи хауп. Сан лыпсы заны ашара данатцагыло аам-
тазы, артәаа хәа дыхәхәаны даапшуеит Асидаггы, нас
сара саарҗыхан, агара наган иаасыдлыргылоит; артцысра
сшаҗу, сылацәа нтаауеит – ашыжы ацәа мыжда хаами,
еихаразакгы аҗын. Мап, усырцәом лхәошәа, артәаа
аатлыргоит ахәычы, нас мчыла саалцны, лыртцысра сеи-
таналагоит.

Саб еибашәра дыргеи уажәи рыбжьара, сани сареи
хаикәкәашо афнусқәеи ахәычи хәрҗуп. Аус хәа ма иказоу-
зеи! Сара усс иаакоу зеггы арашәара реицәасшьоит, иахәа
хәлаанза жыгала адгыл аасырхәуеит, цыркантила ахахәра
зжуеит, амала абри арашәарак сахәом, сахәатцәкьом.

– Уара уажәшәта уарцысми! – хәа сазлырхатцоит сан.
Арцысрас исылоу хәа акгы ыкам, аха иулшозеи: цактәы
змамыз иарбагъ цәагәара игон рымхәои!

Иахыак цәгәашәа ишоуроуп. Хашта агәтан амжәа
самцатәоуп сара, агара рцысуа. Ихыхәхәала иааиуа агап-
ша, хааза исуеит. Лкәыршақәа аасыртын, иласза лыпсы
еивго, дтахәхәа дыцәоуп сахәшәа хәычы. Аха зегъ акоуп,
уи дшыцәоуггы сара лыртцысра саҗуп. Саалкәатцит – аҗ-
харцә хәа даапшуеит. Лыбжы цъеи исыргап, сан леага
нкаршәны ахәычы дтәуеит хәа дмаауеи, нас сара ацара
сыкәшәоит. Сан леага каршәны дагәаатцәкьеит уажәы, аха
хусқәа шыманшәалаз анылба, дахпырхагамхакәа, аҗхал
аашытыхны азахы дцеит. Сара агара амаа иахаршәыз

смакала ирцысуа сықәианы ажәѡан сатцәшуеит. Ус сшыцшуаз, лахәак иақараны нахьхы ахәы иаахкьеит акы, абжгы иаха-иаха иааигәахо аґаанахеит. Иаразнак издырит уи шхаирпланыз. Иааиуеит хәѡны ахы ақәкны, аеыларкәзаны, хәѡны акәым, Асидеи сареи ахы хәқәкны, ихамариашазаны... Абжы адгыл артцысуеит. Ашырхәа сѡаткьан, агара шьтырхәазо сахан аѡныка сґынасхеит. Ус ацхал зманы иааиуаз сангы дыхәхәеит «шәымшәан, шәымшәан» хәа, аха сара «шәеиха, шәеиха» лхәозшәа сахан, агара шьтакша-шьтакшо исыман сьшнеиуаз, сымч аамырхакәа иаргы саргы аѡаршьтраґ хнейқәахауеит.

Артґәа аатлыргоит дшәаны иаацшыз Асидагы. Исыз-дыруам убаскан сан лыцхал ргыланы дааххымзар хшеил-гашаз...

Ашьыбжышьтахь, макьана аґакар шхымґеыцызгы сан днасылабжьан, леага аашьтыхны рашәара дцеит. Сара Асида дырцысуа ашәшьыра сытцатәоуп. Лара лылацәакәа неикәыпса-ааикәыпсоит, аха макьана ацәарахәа лгәгы иґазам. Дкыжә-быжәуа ашәакгы лхәошәа даґуп. Хара хашьхакәа рахь, иналаршә-ааларшәны ахыс быжкәа ааѡуеит, уахь ари абжыарак ацґа злчкәа тахазаны икоуп, икоу уара идыр. Аха сара уи, уиақара схыхы иааиуам. «Ацсыршьага иан дикәыхшоуп» хәа ашәак Асида лыкыжә-быжәра инацысхәоит.

Ус ацарахәа хгәашә хәчы аартны, ашґа дааталеит Зина.

Зина хгәыла Шыгәдыл диахәшьацхауп. Акәа инхоит, аха лаб еибашьра дырган, рхала аѡны ианыѡнаха, насгы ақалақь акыр ианшәартаха, рґеуардын нтаҳәаны, зда ихәартамыз нақәцаны, ақытахь иааит. Лан, егьарааны дубаргы рґеызатә азы аржәуа, ахаскын бзиақәа ахыкоу иқәґахәо, ирқәарах-қәаратцо илыман дықәуп.

Зина уаанзагы, еспхынра цсшьара хәа даалон. Уи сара саткыс деихабуп, дагкәыґоуп. Ишцәажәо, саб иґызшәа азәы иаацәыригар, ларгы лгәы издуны иаалгәалалыршәон зны аеы данымцанарсыз саб даалхымзар дцыххаа дша-гоз, иахьагы цсыс илхоу иара шиакәу...

Жәаха ґенак сара, Асида акәырчыжь даныртәалан азыхь аґы сахьнеиз, дызбеит Зина.

– Чули, Чули, Чули! – лхәан, Асида длахәмаруа даашь-тылхит уи. Ахәцгы дымуаѡымзакәа уи лыхәда лнап-цахә хәыцкәа накәлыршеит.

– Чули, Чули, Чули! – илзаалгара лыздыруамызт Зина. Асидагы лнапкәа ахәалалырцсыз иаулышьтуамызт.

Абар, уажәы нацьнатә хәѡны даазазшәа ашґа дахьаа-талаз. Ссирс иубаша, амц иазыткьо ани хлагы, иахьтәаз имгылазеит, дхәчыннамшьалакәа икам.

– Чули дыцәоума? – ашәшьыра дааталеит уи, лыблақәа таа ахәычы длыхәацшуа.

– Дыцәоуп! – схәеит сара, лхы иакәыз акасыш ала лыблақәа хѡо. Аха Асида, Зина лышьтыбжь шлахаз еипш, лыбжы хцаны даакьаасын, саалраргамеит.

– Дыцәазам! – лхәан дгәырґьатцәа дналхаххит уи. Ахәыцгы лыблақәа шақь-шақьо, дгәырґьаны лшьап хәыцкәа аффахәа реихьшьра даґын, лан дылбаз ақара лгәы аазаны, икалцара лзымдыруа.

– Чули, Чули, Чули! – дакәытцуамызт Зинагы.

Цсеитакра иааиз сангы, хасас зґаби ахәычы икарцоз анылба, «аззеи заманатәкьа дхауит» лхәан, дґацха-ґаччо даарыхлафит.

– Чули, Чули, Чули! – дакәытцуамызт Зина, Асида лыбжь хәчы тыганы акыр-кырхәа дыччон, лангы дылгәалашәо-мызт.

Адырѡаґены, ѡацхәа агара рцысуа, ашәшьыраґ стәаны, ашәкәыпхьара саґын. Хаи, изакәытә ѡымта ссирызи уи! Ус, агәашә данталаз сымбазакәа, ашәшьыра дааталеит Зина.

– Чули...

– Тсс! – аґеихыхха лымто, скьышә схысга нацәа надыс-кылеит, дыцәоуп, дыбмырґыхан хәа аанарго. Ларгы, уаха лыбжы мыргакәа, дааскьаны, ахәычы дылґацшуа днатәеит. Ацша хааза ашәшьыра ицасуан, аетәакәа дреипхызуа, дтахәхәа дыцәан ахәычы. Аха зегь аоуп сара

уи дышсыртысыц дсыртысуан, уаалкәатцыр абырсаатк дааңшуеит.

– Иааг, сара дсыртыслоит! – искыз амака ашка лнапы налырххеит Зина.

– Ашышыхаа, еицеиңшны дыртысла амарца! – уи налсыркын, иаха схи азыштыны сышәкәы саңхьап, схаан, снаскьаны ашыацра снылаианы, аңхьара сналагеит.

«Ахәычы Зина дылбалааит, сара сышәкәы саңхьалап!» – сгәы иааснаҗеит сара, аха убри аамтазы сан лыбжы аагеит:

– Баама, сбыкәыхшааит бара!

Зинагы, уи лгәы иахәаны, лыбла хаакәа иахагы ахәычы иналылалырҗацеит.

– Дур, уаала абааңсы уеага шытыхны, ахәычы ари, зхахәс сцаша, даҳзылбоит! – даины сан даасхагылеит леирыз кны. Аҗаа хәа сыбга ашшапарагь ааңцәеит. «Бахьцахы Анцәа бааимышытааит бара азгаб мбжыхшәа икоу!» – гәаныла сшәи-ңшыуа саб иеага җкьаҗа ду аашытыхны, сыңсы зыхыхәхәоз сышәкәы шысхьаауаз, сан сналыштылаеит. Хаңсыра мыждада иақәыңсаны илахахәхәаз аңықәреи арашәара акыр ицәгьан. Анышәгәал дукәа акыц иафызан, хынтә уамыскәа уеага рылаломызт, арахь уи ааукацыңхьаза раңхьа ахахә инаахар акәын. Аңылакьати абаңари зыхәцәы цкааны ирымаз аңықәреи, арашәара иаргәакуан. Саб иеага җкьаҗа ду схи иакәыхшаны акәын ишыскьоз, аха смахәар дырдырқәа ирызымкылакәа, анышә җара ианңаны арахь иаауан. Сара сгәааны җаңхьа ағынасырхон – иара уи усс иамкыкәа ианңаны иаауан. Амра кыдшәома ухәо атакар канаршзон. Иңыоушьяша, ашәшыраҗ сантәаз уи асцәҗа ицоуп хәа сыкамызт. «Иа Анцәа бшыапкәа цитәцәроуп, Зина! Изакаҗеи инасыкабтаз!» – сгәатцә агәаҗ ашра иағын. Иасышыбжышытахь, ахьшәашәара антыслак, Асида лкәырчыжь хәчы даныртәаланы хгәыла Хәысараа ркынза хдон. Уи сара дызласеиңшқәоу раңәоуп: иабгы,

сара саб иеиңш деибашьуеит, иахәшья хәчгы дгароуп, амала иашьеихаб дыкоуп. Хәысеи сареи хкәырчыжькәа хәхәшыцәа хәчкәа рныртәаланы, хҗаңхьатәи адәхәыңш ахь хәиңцалоит, уа ахәыцкәагы хархәмарлоит харгы. Уажәшьта? Абри аены инаркны Зина даазбаны сынхомызт, аха зегь акоуп, уахынла алоумтозар, лара хара хҗы дшыказ дыказан. Асидагы уи длышыцылан, лангы усс длымамызт, сара усгы сызгәалашәахуадаз!

Хәысагы җымш ракара санимнеи, ицәымыҗхазар акәап, агәашәағы даины җитүа далагеит, аха сара сцынхәрас уи иахауаз Зина лыбжы акәын, илхәозгы сара сшеилахоу, арашәара сшаҗу акәын.

Абри аены инаркны, иас иатцазгалалакгы, гәтакыс исымаз Зина аҗны дмаиуа сзыкатозар хәа акәын. Раңхьаза уи нап шасыркызгы аицакра алоуп. Зина – Чули, Чули хәа сахәшья хәычы длахәмаруа даналагалак, сара лхәашья еицакуа җули, җули хәа дыхтаскуан. Азныказ усс имкыкәа ахәычы дышлырхәмарц длырхәмаруан Зина, аха нас санаҗымтцзалак, илзымычхакәа, дкапшышья деибакны лылабжышкәа хаҗәҗало аитцәҗра далагон. Абри аены инаркны сара Зина лыхьз сыңсахын, җули хәа слыштылаеит. Уи схәацыңхьаза, лара дкапшышья деибакны, аңырқьхәа амцабз налыхкьон.

Сара иаха-иаха исыкәыгәгәоз аусура адагы, сгәы сахаңызжәоз, исцәызыз сыхәмарра акәын. Изыңцоузеи, аңаңыалбеит, Асида лкәырчыжь днаныртәаланы хәхәмарырта адәхәыңш аҗынза знызатцәык иадамхаргы анықәпшра! Уи акәым, сани сареи хәивагыланы арашәара хшаҗу, Асида дгархны, деилахәаны җули амхыртағы дынкылсуан. Сангы хәңсы ааитаҳкып хәа леага нарсны ахәыч лышка лғыналхон.

– Оф, гәышья! – хәа саргы сәага насыршәуаны, сан леага аанкылан драшәо лғыналхон җули.

Азныказы уи дсымбазашәа ашәшырахь сытрысуан сара.

— Аат абааңсы, Зина Акэантэ дааны хамхы лрашэоит, уара иухъзеи? – хэа сан ианылхэалак, саахьагэгэан ара-шэарахь сёынасхахуан.

Икаларын убаскан, сан дыкэмызтгы, уи анышэгэал дарганы мацара амхырта далысцаргы! Аха сан?! Аибашь-рагы аибашьроуп, аха арткэа зеггы срыкэзыршээз Ёули лакэын хэарада.

Шыыжымтанк, сан азлагарахь дцан, сара агара сад-тэалан иртысуа. Ус, Ёули лаара аамта ааигэахо ианалага, снейны агэашэ алыкэ нылсыршэан, ивтраан икастцеит. Сыпшуан уи нахьхы архэарафэ ахтыста данбаахытуеи хэа. Ашьжымтан шыыжхьа ыфаны ишааилгалак, лёаал-хон уи «лматцарахь». Уи лаара аамта лдыруан Асидагы, деикэпах дахьгароу дхэытцэи-хэытцэуа ашэахь ацшра хталкуан, лхы нытырззаны азэи дшизыпшу мёашёо.

Ус сшыпшыз архэара даавшэеит Ёули. Иаха-иаха хгэашэ дазааигэахон. Сара ашышьхэа сёагылан, хла Гэымшэа ахьёахэаз иаапсыртлан, агэашэахь инарпшны, псы хэа ахэаха сымтэкаа аёсымпытцэан инасымпытууаит. Улапш ахьымзо ишнеиуаз, агэашэ хакэла иласын, илеимкэаны, иааиуаз азгэб иналыжэлеит. Лара артэаа аатлырган, деикэкэашаны лышьтахька дыфит. Гэымшэагы иахьыз хьымзгшьаны, ахы имёахазакэа, икыу-тёиууа иаагьежыит. Уи дышхэычыз абазтгы шыафак канатэомызт, хэарада! Аб-ри ашыжь инаркны гэирз-шашээз дынкылахэаша дцеит Ёули.

— Цэара хлымзаахк лытоумгалакэа укэам, уара мзы-шэа?! – Ёули лымаара хьаас измаз сан, гёваракэак шло-уз мёашёо, днасабашьлон, аха даара ишылтахызгы, урт рышка ахэычы дзымаауаз еилылкаарц дцаэомызт уи. Дца-эомызт, избанзар, Шыыгэдыл ила таа дызхэапшуаз, атцара зиртэз ипхэцэа афыцэагы зышыкэсаны аусура ина-лагаз ашыкэсантэкаа аибашьра иргеит. Урт афыцэагы хакэымцэан. Уажэ иёны унеиргы дара рызбахэ аацэи-ригон, иагэаимтэазомызт.

— Ахатэа итэи сахэит, аха апхэыс леибашьра закэиэи?! – ихэон уи. Убри акнытэ акэын сангы урт рышка анеира зылцэымгыз.

Абас сара саахьахэын, анкэатэи схьышьтра сныкэлеит. Хэысеи сарей хэахэыцэа хэцкэа зынтэалаз хкэырчыжькэа – еиварсуа ани хадэхэыпш ахь хёынаххон. Амала нтцыра амоуит уи. Иаалыркэаны Асида дымэазафхэит. Даакэымтц-закэа дтэиуон, амцашоура лыман, илфоз лёылхуан. Аха-кэым хэшэкэак ылёааны ишхэитэзгы, илыхьыз хэа акгы изхэамхэит. Уи уажэи дгарахтэазомызт: акаруат дылаиан уафэ назак иеипш, лыблакэа амца рхыланы, дкапшьшьза деибакны. Сангы саргы хэикэкашо уи хлывагыжьуан, харашэатэгы згэалашэодаз, ханхарагы...

Шыыжышьтахьк ацарахэа агэашэ аартны хашта иаа-тэалеит Ёули лангы ларгы. Сангы дгэиргэатэа урт днар-цылеит. Сеитэагэа, иааиуаз сырёампшзо сындэылтцит сар-гы. Апсшэакэа еибыхэаны аёны иаафналеит. Ицэоушэа, иаапшуашэа амца шоура итаршэыз Асида, Ёули данылба, лыбла хэыцкэа цырцырын, даалахёыххэит.

— Чули, Чули, Чули! – лхэит Ёулигы аабыкэа дахьы-лымбацыз акэу, ахэычы лгэи ахьыбаапсыз акэу изыхьаз узымдыруа, аха лылабжышкэа аахаддыланы.

Асида илдыруаз, бэиэа илбоз абжы анлаха, лыб-лакэа тырхахэан уи дналёапшын, амца зыхькэоз лнаппахэ хэыцкэа лыхэда иахьнакэлыршаз иналалырпсит. Убри акэхэит, уахагы дагымиэит уи. Ёулигы, аёны инаркны, фэпхэа хашка аныкэара деитаналагеит. Саргы фэпхэа еитэасырфэцит сызёкэаз зеггы.

Шыыжыонк ашэшьыраф хаштэаз, Шыыгэдылгы ип-хэыс Кэакэалагы ацарахэа агэашэ аартны, хашта иаа-тэалеит. Ауаф ибара иаргэакуаз сан дыццакны, насгы дгэиргэатэа, лыблакэа лхаччо урт днарцылеит. Хэамжэа ашэшьыраф инеибартэакэеит зеггы. Ёули угы хара хёи дыкэзан. Уи уажэи Асида длыманы дшако ашта дтан, акэаскэахь дылгон, абахэахь ицон, ашэыр лызёылхуан,

ахэмаргакэа лзылпшаауан. Шыгэдылгы Кэакэалагы уи, Асида даалымхны даимдыркьон, аха лара азэы затэык лакэын илтэхыз – Ёули. Шыгэдыл уажэы-уажэы луанытэ даакэыпсычхауа саб избэхэ далацэажэон, нас иара ип-хацэа рахэ дниасуан, нас ыацхэа саб ишкэ... Сан лхы лар-кэны дтэан.

– Уара, уанацэалбеит, уаха кэакы уналацэажэар камлазои! – лхатца дызлацэажэоз лтахымызт Кэакэала.

– Дакеакы сызлалацэажэарызеи, бара... – атэхмада ила-ба аеыф, аеыф, аеыфхэа хыла анышэ иасуан. Итэан аамтэ баапс иалацэажэо. Ус, амфаду ианыланы ифеиуаз амашыына, хгэашэ ианаазиашаха, абжыи аамтэан, иаатгылеит. Харт акгыи хбартамызт, абна хпыран, аха уи ус шакэыз абжыи иахнардыруан. Зеггы хаблакэа таа агэашэахэ хэпшуан. Дызустадашь, анацэалбеит? Амашыына цейт, аха хара хашкэ азэггы дымфэхымтзейт.

– Зэыр даанагаззаргыи хара дахтэым! – ихэейт Шыгэдыл атыхэтэан, атанза даакэыпсычханы. Фэпхэа зегг иацэажэара иналагеит. Ус хгэашэ абжыи геит. Хатрыс-ны уахэ хнапшит зеггы. Агэашэ дылагылан саб, айбашыфы, дгылан уи нак-аак алабакэа ижэфа иатцаргылан. Ипшуаз зеггы хшанханы, макьаназ хаикэыпшыыхаа, ус хтэан. Нас, сан дфэагылан, ашышыхэа лфыналхейт. Уи иналышэталэаалышэталэакэейт егыртгыи. Дааиуан ашыапхцэа нак-аак ижэфа иатцагылаз алабеикэырцакэа иерынцаны, азым-фатэирахэ уи иадкыланы икын идущэамыз артмакк. Ипы-лоз зеггы реааныркылейт ишнеиуаз. Иадырсызшэ ишан-ханы. игылан.

Даатгылеит иаргыи. Иартмаккгыи наимкэытдышшейт. Нас инапкэа дфэарыхан, илабакэа ихаштны ифеаихейт...

– Саб иашэ! – артэаа хэа дыхэхэаны, ишанханы игы-лаз днахалкэан, ихбыкыны илеиуаз саб днайтцаххит Ёу... Зина. Уи хналышэталейт харгыи. Рылабжышкэа рфеахэхэи илеиуан зеггы. Зина дейтакыыз-кызуан саб ижэфа да-хэатцагылаз. Лыбжыи хцаны дтэыуан Асидагыи.

Сара сыблакэа таа саб сахыфеапшуаз, Зинеи сарей халапшкэа еикэшэар хэа сшэон.

Ашьхарахэ ажэван лагон, ишыдыдыц адыдрагг иафын.

1968

АЦСА АЦАСХЭАНГЫ

Аапынран.

Аены мейшан, аха харт хшаац шаанза ашкол акны хаизейт. Машэыршэагг цэара азэ даагымхейт. Иааиуаз-гыи, рапхэа хашкол анхамфа аихабы Пата Машыыхэ-ипа ифэи хнейны, доусы иаха хазмараз: абаха, аеага ухэа аус злауаз аматэахэкэа ааимаххуан. Иаашаз зеггы ааны, маругалагг ханааибита, ишэ нкыдцан хэпхэа днагылан, ифэинеихейт иара Пата Машыыхэ-ипагыи.

Хмаругакэа хэхэда икэкны, хнеймцклас-ааимцкласуа хашкол зыкэгылоу ахэыпшза хэкэланы хнейуейт. Амра ашэахэа гэыбзыккэа апсабара реахырыгзоит. Ашыжытэи апшахаа икэафтатцагаха, иласза исуейт. Хнейуейт апыцэа-хэа ахэыпшза хамехакны. Ус, хназыдгылаз ахтыста хан-хибахэан, ахэарра хантагылейт. Ауафытэыфса инапы иааканамтцо хэа акгыи ыкатэкэамзаап аиашаз. Ажэван убомызт абракатэи абна цларшэыраф. Уажэы, хара хам-чала адгыл агэышца кэакэаза иаартны амра инахтан, шэнапафэи сыкоуп, ишышэтаху хэа иахэыпшуейт иаргыи.

Хнейра дэзыпшызшэа ахтыста даахаххит Гачгыи. Гач хара хкытан еицырдыруа бахчаазафуп. Уи атцааакэа зегг цсыс дырхоуп. Ишакэым цэара махэык аахжэаргыи, иара иахэи иеибарфуйт зеггы. Уи, дызфуггыи, зызбахэ имазоуггыи бахчоуп, шэыруп.

Аусура халагеит, Гач цытфык иманы, ашашэа ыкэцаны, ацэахэакэа ааирхон. Ажракэа ахэакэшэоз, атэкэа нытцарсуа, хрышэтан цыоукгыи. Пата Машыыхэ-ипа напх-гара зэиуаз ацкэынцэа ажракэа ржуан. Азгэбцэа цаны

ауедрақәа рыла артәыра ааргон. Урт, жрацыпхьаза иаз-
хап хәа ргәы иззааназ нхықәыпсало инеиуан. Реиҳа
ихбыцқәаз, насггы уи еиҳа иаманшәаланы зхы аазырцшыз,
аиҭахатәқәа еиҭахауа ирыштан. Гач дгьежьюа дхалан.
Уажәы-уажә дааины иҭахтәз гәеитон. Хатә-хатәла доусы
ишыҭахтәшаггы хабжәеигон. Зеггы дхәхьзон. Илоузеи
уҳәарауазеи?!

Амра, ахышәахәақәа гәазырхагаха, ицсакьаны адгьыл
икәнапсон. Ихааза ишсыц исуан апша. Аусура еилашуан,
иаҳа-иаҳаггы амехакы тбаахон. Хҗеизшаны зеггы акака
штыхны хҗанынахха – аус аныкәашәа арццакит. Баша
иаурхәахуа, аус цсуп, ауафы дыбзоуп хәа!

Цытрак аштыахь, харт хатсы ааиҭахкырц хаикәагга
хааины аиҭахатәқәа ахыштыаз хәарыватәеит. Аха тынч
иуртәо дабакоу; азәы иеага иҭаххларын, азәы ихылца
ихахцааларын, еазәы... Ус, зыблақәа таа, аиҭахатәқәа
ирыхәацшуа итәаз Пата Машыхә-иҭа, Гач ихы наиқәикит:

– Уара Гач, абри Аптышь лыца хәа изыштыоу акәзами,
мшәан?

– Ааи, иароуп, Пата! – иатәикит Гачггы.

– Аптышь лыца? Сарггы азбахә сахәхьеит! – ихәеит
исыдтәалаз Кәына.

– Избан, мшәан, уи Аптышь лыца хәа изаштыоу? – ис-
зымчхакәа Гач схы наиқәскит сарггы.

– Уи ахатә тоурых амоуп! – ихәеит иара ашышыхәа
иеаламгалакәа.

– Ихаухәароуп, ихаухәароуп, Гач! – хихәеит харт зеггы
хаицфакны.

Иарггы азныказ даакәанызанит, аха харт зеггы хҗабыг-
җабыгза иихәарызеишь хәа хаблақәа тхаха хашихәацшуаз
аниба, итыг аарманшәалан, даҗазныкгы иблақәа аах-
хиган, абас дналагеит:

– Ажәа ахы умхәакәа, атыхәа узхәом. Хара хқытан
дынхон Казахә хәа уаф нагак. Амал гәгәа змаз азәын. Уи
тауади-аамстеи рмакахы дадхәаланы идәықәын. Иарггы

даазцрымшәазо дзыштыаз дара ракәын. Анхацәа рыцсы
тоуп хәаггы дыкәмызт. Имехакны имаз адгьыл чашәра,
абна абеиара ухәа ишакәым цыра тәым цсаатәтәкыак
ааҭапырггы, уаҗеимшхара иҭаиргылон. Амал – амал ар-
хароуп, – ихәон уи. Уафцыцәгъан.

Казахә иааигәара дынхон Аптышь хәа пхәысеибак.
Уи пха затәык длыман. Хыхь ажәәан, цәка адгьыл – дыз-
хәацшуазггы убри лакәгәышәан. Рнапы еикәыршаны иеи-
цынхон дарггы. Аха ирымхәои, акы зкәым, фбаггы икәым
хәа. Аптышь иаалыкәшәан лыпцтазара далцит. Уи лыпца
Назира, лаб дыжәлазатәын. Иара убаскан дтынха духа
даакәгылеит Казахә.

Уи акәхеит. Ахәычы лыфны-лгәара зеггы Казахә пи-
кәынра аазуны, азҗабггы лыпсы зхыхәхәаз лашта-гәара,
даатганы афныка дигеит.

Назира ашәтыш еицш илызхауан. Дытәрышкәаза,
деинаалаза, кәыбчак лакәын. Иара Казахәггы, хтылт да-
хымамыз азы акәхарын, бзиа дибон. Абырсаатк иадам-
харггы дааимбар изычхауамызт.

– Исымоу ззыстахыда? Бара бзоуп, сбаба хәычы, бара
азә затәык?! – лгәы кәитон уи Казахә.

Назира, уаха днышталар, лыбла иаахгылон дахыиз
лыфны, лхәыцра ахы ахыакыз рашта-ргәара. Шакаггы
илтахузеи уи аныкәыпшра, зынзатәык иадамхарггы рбах-
ча ссир аныҭацшра, лани лаби рнышәынтра... Аха уи аз-
бахәк ааиаханы иуамызт Казахә. Уахь Назира лцара иҭа-
хымызт.

Аапынран. Енак, афны азәггы икамзаара лхы иархәаны,
Назира леааилалхәан дындәылцит. Дцон икәаҭахаз лыф-
ны-лгәара зынзатәык иадамхарггы сныкәпшындаз хәа.
Аапынтәи амра ашәахәақәа идыршыкыыз ашәткәа, аффы
ссир рхылцуан.

Апсабара ашәахәацәа еицлабуа җааихак картомызт.
Урт зеггы ирылфны игон; акәкәу абжы, уажәштыа ажәла
акъара иаамтоуп хәа анхацәа аусурахь ирыпхьо.

Назира лгәы җамгыло, абнатлашә дылҗа-алҗо дыш-
неиуаз, ахтыста днадгылеит, даҗаашанхеит. Лани лаби
рнапала иҗартаз аган-оны, аҗшатлакә иааҗәңааны иа-
газшә, аҗәырҗахакгы шыҗамызт. Лыблахат аатуеит,
ашышыҗаагы дзыдгылаз ахтыста лчынахылшыт. Змахә
дукәа еилышыны игылаз атлақәа, ршыапы иҗқаауа, ин-
җакы-ааҗакны адгыл аарыхразы армазеира иаҗын уажәы
аусуңәа.

– Угәы излоузаеи, уара аламысда, ашәыртлақәатҗа
гәымбылҗбарала рызныкәара?! – лыҗсахы изыҗәон уи
Җазахә. Ааҗынтәи амра ашәахәақәа рылатҗаҗа амо-
уит лани лаби рңәа зхылкаауаз абаҗа. Абраҗа икказа
иааҗшит Җазахә дзакәыз, иааҗшит уи иажәақәа «исымоу
зегы ззыстаху бара бзоуп» җәа ззихәозгы.

– Ала! – лхәеит уи даҗазныкгы. Нас, ашышыҗәа
лхы дааахан, дырәегыых лыблақәа дызкәымгәыҗоз
ахлымзаах нарыҗҗәуа рҗынархеит. Уи зегы акака-
ла игәалҗон. Ус зыҗара хыҗны алабҗыш зхыҗәхәылоз
лыблақәа шнеиуаз, аиха иамгаҗыз җла хәычык иаадхалеит.

– Сан леихахамҗа! – лхы нышыҗхны лаҗхәака даа-
наҗшит.

Назира лан Аптышь абаҗа мыҗхә пату ақәылҗон. Аи-
хаҗарагы заманалатҗа илдыруан. Баша махәк аахҗәаны
иныҗалҗаргы – ибзахон. Уи рыҗны акәша-мыкәша иаҗә-
рааны дубаргы шәыр еихаҗаран дызҗыз. Ари аҗа Аптышь
мыҗхәы игәҗаракны дахылаҗшуан...

– Сан илеихахамҗоуп уи, шәаламкысын! – арҗәаахәа
дыхәхәаны лҗыналхеит Назира, ахтыста даахҗаны. Иеиха
аҗы җырҗыруа, уи ашыаҗҗаара дазхианы, днеиуан уажәы
аусуңәа руазәы. Назира ас дҗатҗәыҗаҗәуа данаидхахала,
азныказы иеааникылеит уи, аха нас ааҗхәа иҗынеихеит.

– Маап, иуҗсырҗом! – лыбҗы лылаҗырзи еилатәо
ашыапы лнапы аакәлыршеит Назира.

– Арҗ ауаа игәы рызҗазам, арҗ лақәоуп! – ахтыста
даахыҗеит убри аамҗазы Назирараа ргәыла җкәын Сыкән.

Сыкән, Назира латҗкыс маҗк деихабын. Деилаҗыҗза, акы
саңәшәап җәа игәы иҗазамызт.

– Икоуҗозеи, уара, аҗхамшыа?! – уи дышнеиуаз аиха
зкыз ауааы днаижәлеит, егыгы иеиха рхха иҗааихеит
Сыкән ишҗа. Арҗәаа ааҗлыргеит Назирагы. Аха убри
аамҗазы, дахәааз җәа узымдырзо, ибҗы җаҗа аыҗҗаны,
еыҗәҗәыла даарываххит Җазахә.

– Икоузеи, уара, ара?! Уарбану исықәлаз?! – иҗамҗы
Сыкән ишҗа инеирххеит, аха Назира даниба, ашышыҗәа
иеааникылеит.

– Назира, бара баазгазеи ара? – иераҗсшәан җааитит
уи лышҗа, иеы ахы даахо.

– Сан лыҗа... – уаҗа акгы лгәы илнамырхәеит лара.

– Ари шәаламкысын җәа шәасымхәази, уара?! – иусу-
ңәа днарабашышәа иуит Җазахә, нас: – Бҗа бара аҗныҗа,
уи баҗымшәан! Бара бзоуп абраҗагы җәабаа җҗазбо,
бара ибҗымзындас җәа! – илышыҗәиҗәон уи дахнеиуаз,
лгәы җызҗәахәаз, хәҗәк зкәыршаз иажәақәа. Аха Назира,
Сыкән длывагылан дышнеиуаз аниба, амҗабз әеихҗан,
Җазахә деибакны җааитит:

– Уахы уабаци, уара аҗкәын җәатҗшәа иҗоу, шәыҗны-
җа амәа ухашҗма?! –

Сыкән даахәахәит. Җазахә иҗамчы ыркымкымуа дгылан.

...Назира аҗсра иаҗәылхәаз аҗа, җасхәангы уи
ашықәсан икыдхан иҗалеит. Иҗаҗшыы уаркалеиуа убас
еиҗш иҗалеит, амәасҗәатҗа, Җазахә ишиҗәшәозгы,
иаамәахыҗны аҗама рымбар рзыҗауамызт. Ирымбатҗә-
җаҗызт ари аҗыза аҗа, убас икәазын, убас ихаан, убасгы
ихыдхәо иҗажын. Аҗсра аҗасхәангы адгыл иалаз зе-
гы алнахит уи. Аҗсра аҗасхәангы!

– Ааҗын хымҗада аҗәла хкыроуп, аихахәтә гатәуп! –
рхәон зегы. Аха иааиуаз ааҗынразы, урҗ аәҗәа дырхыҗ-
җо, ари аҗыза аҗа ссир акыанҗаҗҗа уааы имырбазакәа,
иааҗхны иганы иашҗа аҗынҗан еиҗәиҗаит Җазахә.

– Бан илеихахамҗоуп, быбла ааҗхәа иҗазар сҗахуп!
– ихәон уи Назира ихы налықәкны. – Зегь бара бзоуп! –

инацитцахуан уи иихэац ибга бызшэа. Лара ҕымтзакэа луанытэ дкэыпсчхауан.

Аамта ыкэха ицон. Иаха-иахаҕы иҕыгибагон амалу-ааи анхацэеи. Казахэ ашьжымтан иеы кэадырны дын-ҕыжелон, алашыцара иаимнахаанзаҕы дхынхэзомызт. Иеикэиреаеахуаз уара идыр! Уи афны икамзаара лхы иалырхэон Назираҕы. Сыкэни лареи, лынхарае машэыршэа ианеикэшэаз инаркны, иаха лассы-лассы иеи-нио иалагеит. Уи, Назира мыцхэ дрыцхэишьон, лгэы дам-гарц азҕы ианаалтахыз ихы лыкэиршэон. Уимоу, ақытае инытцфы-аатцфыны зызбахэ рхэоз урт «рысас» Партен икнытэ иахауаз ажэабжэ ҕыцкэаҕы лзааигон. Иара иоуп Урыстэыла ахэынтқар дшахырхэазҕы лазхэаз. Аамта цацыпхыаза, Назираҕы Сыкэн ибара иаха-иаха илтаххон, ахэатэкэа лызцэыртцуан.

Казахэ лассы-лассы асасцэа итаалон. Тауади-аамстеи рыцкэынцэа иара иеы усҕы тэартас-гылартас ирыман. Аха ари аены итааз асасцэа, иаха улацш итцамшэарц залшомызт. Урт гэтыха дук шрымаз мөашьо рахаидеи хены икан. Амала ркыпсцэа гьалгьало, рымгэацэакэа кылшынь, насҕы рныхгыла-аахгылашьа мацараҕы иуанамхэарц залшомызт акрызылшоз цьоук шракэыз. Казахэ ицхэыс аматцуртаеы лмахэар еилхэаны ахахаицхэа афатэкатара даҕын. Уи длы-ваҕежьюа длыцхраауан Назираҕы. Асасцэа, аены ашоура шыказҕы, асоф аеы акэымкэа афнутқа ифнеибагалан акы иалацэажэон. Ишмаз аз ҕашьомызт. Назира даара-за илтахын иахыа абарт еитцаркэафэоз закэыз аилкаара. Аха изла? Ус акы лхы ишааташэаз мөашьо, дааикэфьашан агэаблаа аашьтыхны дыццакны лфыналхеит... Цытрак ашьтахь уи лыпсы заны акэаскыа ашьтахьтэи амардуан дыфхалан, ауада хэыцы дахыныфналаз, ллымха нкыдыл-цеит. Адык-дыкхэа еисуан лгэы. Илыххэыцуамызт. Зегы акоюп еилгаза иаафуан урт рцэажэабжэ:

— Мап, мап! Хымцада дапырхтэуп уи!

— Ааи, аха изла?

— Сара иуасымхэеи, мшэан, адырра зласоуз ала уатцэуха урт афыцыаҕы азлагарае еикэшэараны икоюп...

— Нас уаха иарбан, афыцыаҕы уа иаахэахтэуеит.

— Мап, Партен сара схымта дагароуп, уаха икалом!..

Назира, дахыҕылаз илызгэамтазакэа, даатрысит. «Сыкэ-нраа «рысас» дыршыуеит»... – лгэы интылхэааит уи. Цытрак ҕымтзрахеит.

— Назира! – ибжыы аагеит Казахэ. Ларҕы ашырхэа дааикэфьашан, гэаблаак азнатэкыа икапшыы уаркалеиуа заа ифылхыз аца асаанкэа рыла иааган асасцэа рацхыа иаакэлыргылеит.

— Изакаэытэ ца ссирузеи ухэарауазеи?! – ипахэ-пахэза иказ рнапы аазакаа еибарцшуа уи иназдырхеит зегы. На-зира астал иаакэлыргылеит иара убас ауатка атцыс ахы хнатэо. Дара ажэжэахэа аца иахалан ирфон, рускэаҕы шыманшэалахоз мөашьо, ргэы алаканы иччон рыбжыҕы хтцаны. Ирфон – иччон. Иччон – ирфон.

Назира, Сыкэн ишка дызлаткыашаз еимкыарак дазып-шын...

Аамта цон. Енак Назира луада ашэ аартны дахыаафналаз, дызкэымҕыгзоз лбеит, даҕыаашанхеит. Иееимыртага, деи-бакны уи азхазтэкыа дыфнагылан Казахэ.

— Ара икоютцозеи, мшэан, саб?! – атынчра ааилалгеит лара, зныкыр лгэы аапсахны. Казахэ ҕымтзакэа инапкэа ишьтахь икатцаны, дкапшышьза деицрашэаны дгылан. Нас икапшыра акапшыра наццаны иналаҕеикит:

— Сара икастцо ауп ибхэо, бара икабтцо закэызеи ара?

Назира лгэы атхара еисуа, шыа лылазамкэа, ус дгылан дыпшуан.

— Сара сбазтаауеит? – ибжыы фтицеит уи ҕацхыа.

— Сара, мшэан...

— Бара, мшэан, ибыздырзом бызфэу! – аҕефхэа ирхэхэа астал иаакэикшеит ишьтахь инацэкыар цылакэа зларцсны иикыз ашэкэы. – Изакаэызеи ари, сара сбазтаауеит иза-каэызеи хэа?

– Мшәан, аңхыра сцозар, уи цәгъарас иалоузеи, саб?!
– Маап! Ацәгъеи абзиеи бара акынҕаа боума сара исыртцо?! Бара бакара анышә бытцазаап, бара Аѡстәа!

Иахымдырзо ахәа бжуеит акәу? Уажәшәта еилыскаа-уеит зегъы. Абар сыгәѡарақәагъ ҕәҕәза иахыаапшыз! Амшә заазаз, ицхаит ззырхәогъы абри ами, уара! – иеи-зеиқәкуамызт Қазахә. Ашәа зхыцәалоз иблақәа тытны ицо, ицсы иамхарацәаха, дыцәха-шхауа аѡны дыѡнан. – Амшә заазаз ицхаит, амшә... – дмақаруан уи.

Назира, лхы лнапы ацаргәаны, астал дахыахатәаз, лыблақәа еихмырсыгъзакәа ашәкәы дахәапшуан.

Иниасны ицеит уи ашықәсгъы. Қазахәраа рыѡны иага ишәа-иза маза шытырхзаргъы, изыхыазаалак знымзар зны уи ахта иазтамыршәит. Абна алымха амоуп шырхәо еицш икалон еснагъ. Қазахә гәѡарас диман Назира, гәѡарас дышәтихит уи еихаразакгъы Партен ишыра анеицәкыаха инаркны, аха иахыа уажәраанза акгъы дизаҕамкзо, ус дааиуан.

Ацсабара иахажыыз азын хышәашәа наскыацо, имццакзо иааиуан аапын. Уи адгъыл ацәахаа аханатон, амч танатон, ацстазара арҕыцуан, аҕәҕәқәа аус ду ашқа ирыпхьон. Алаапк ацсымтаз иназықәшәалак зегъы неилымхзо ишырыцхауа еицш, иахыа уажәраанзагъы изкәымҕиәазо ус иааиуаз тауади-аамстеи, аҕыҕыхәа ицхауан, урт рыпсеибакра, рыццакра иахагъы рхы иадырхәон ахақәитра иазгәышыуа иқәцоз ауаа. Назиреи Сыкәни шеиқәшәац уажәгъы еиқәшәалон, аха еснагъ еицш акәымкәа, иаха ргәы реанны. Қазахә аѡны дыканы, уи абырсаатк иадамхаргъы, ила даатшәарц шцәзалшоз!

Амра жәхыан еицш иѡеихыан. Аблақәа тхаха уи иазыпшын азынтәи асыѡамгыла згәы цнацәахыаз ацсабара. Апхарра есааира амчра ааннакылон. Ашәаҕыар цысуан. Абна дылкыа-ылкыо дыццакны днеиуан Назира. Иахыеиқәшәалац атыц аҕы Сыкән дылзыпшын уи уажәы. Днеиуан лгәы атра итамгыло, лышәтахыкагъы акыр лгәы ләанны.

– Ба боума, Назира? – ашәабыстеицш акәара ахықә даахықәыхылеит Сыкән.

– Акыр цуама уцшижәтеи, Сыкән? – дыццакны днеи-цылеит ларгъы.

– Назира, иҕам уаха цшыа...

– Сыкән... – лыпсы лгәы икылахо хра злоу акы лхәарц шылтаху мѡашыѡ ҕәалтит Назира. – Сыкән...

– Изақәызеи, ҕыц кыр қалама? – иламразакәа днал-цыхылеит иара.

– Сыкән! Уара иузымдыруа икаларым Гәдоутә ахы ишақәитыртәыз. Аха ажәлар раҕацәа Цсырзха аҕееидкыларә иаҕуп.

– Издыруеит, Назира, сабгъы Партенгъы ауаа рыманы уахы ицеит.

– Убрахытә ауаѡы дааит иаха аѡны. Арыстәи ацхырааразы... – уаха Назира лажәа ахәаха дахымыгзакәа, абгыз еицш рааигәаратәкыа абнара ибжыы аалѡит Қазахә:

– Ахаа, абри акәын саргъы сыззыпшыз, шәартәѡстаацәа!

– Сыкән, абар аихахатәқәа узаазгеит, еихах, Сыкән, сан лыца! – Лгәы аацсахны реицәажәара аақәлыртәиәаит Назира, аихахатәқәа нарххо. Аха Сыкән уи лымихаанза, алаапк еицш иаарыбжыацалаз Қазахә ицсы игәы итцачны, иблақәа тытны ицо, илаба ихы иакәыхшаны апхәызба лышқа аҕынаирхеит... Уи акәхеит. Адгъыл дакзамшәа абжыас еицш, дышәтууааны иҕәаихеит ари збаз Сыкән.

Қазахә уажәы адгъыл дықәгылазамызт...

...ҕымтран. Гач иажәабжы хәаны дшаалгазгъы, хәиқәышышыы хтәан зегъы. Макыанагъы хызыхыцуаз иара иакәын. Нас уи атыхәтәа аилкааразы азтәарақәа иқәхапсар хәа дшәозшәа дпышәырччо, ѡапхыа даахалапшит.

– Абри шәапхыа итәоугъы, ианду Аптышы дызхыымзас, абахчаазара хыс ишәтихит! – ихәеит уи атыхәтәан Сыкәни Назиреи иара дшырхылцыз ҳардыруа.

1971

СУЛТАНМУРАТ АҚАЛАҚ АХЬ ДЦОИТ

(Чингиз Айтматов)

Атцара иаалганы аңсшьарақәа ишынарылагазтәкьа, аб ус җааитит:

— Ақалақь ахь узгап, иутахызар?

Султанмурад дгәыргъаны, акымзаракьгы изымхәзеит. Угәыргъацап! Излеидырзеи ухәарауазеи ахәычы иаб, уи ақалақь ахь ацара дшахгәауаз. Уи, мшәан, зынзатцәыкьгы ақалақь имбазацтеи! Абар, ассир!

— Амала, уара уеумраргаман, амарцъа, — аб дынхәы-тыңшны ипа днаихәаңшит. — Мамзар, ант уеитцбацәа убас цтәык хәа улырхып, цъарамзар цъаргьгы узымцо...

Уи иагыиашоуп. Хышықәса рыла Султанмурад иеитцбу Аңьымурад иарбанзаалак аказы иашьейхаб ихы ицаирхом. Иихәаз — ихәеит. Ауафхжәа замана. Аб афны даныкоу, импын неишьяхәагьгы ыказам. Хәарас иатахузеи, зегьгы Аңьымурад ихкьаны. Иагыарааны дубаргьгы, уи, иаб даишьяклахәуа дицуп. Иара азәызатцәык иакәу цъушьап икоу, егьырт зегьгы акашәагьгы ицхьазом. Макьаназ исабицәоу уи иахәшьцәа хәыцкәагьгы, лабжышлоуп раб икнйтә агәыбзыг ажәакәа зларахауагьгы.

Султанмурад ақалақь ахь узгоит хәа иаб ианиеихәа аены, дгәыргъацап, ихы ахыгарахәа издыруамызт. Дзаиааиуа-мызт дзыткәаз агәыргъара, аха, рыцхарас икалаз уи атәы дацәшәаны цъаргьгы изхәомызт. Ари амаза ссир дыршақьо даман. Аха җаганкахьалагьгы, даҗазны деицшымкәа уи аены мыцхәы игәалақара бзиан, мыцхәгьгы дразын, зегь кәитцон, зегьынцъарагьгы дахьзон. Ахәыс еитаганы икәҗеихәеит, аутрақны дцан акартош еизигеит, нас уи азәзәаразы иан длыцхрааит, иеитцызга Алматаи ахәынцәа данылахагьгы ахышәтхәа даашьтыхны дган дизәзәеит, убас ицегь аус рацәакәа иеырхыгзеит. Ажәакала, абри аены уи убас зегьгы дырзыхатц-хатцо дырфын, иангьгы уаха иаалзымчхакәа, лхы ларкәны дааңышәырччеит.

— Изакаызеи, уара, иахьа зынза акалашәакәа узбоит?! — лычча тәахуа җаалтит уи. — Еснагь абас указтгьы, изакәытә насыпзи ухәарауазеи ихәуран иказ! Алаңшцәгьа иблақәа уцәйтәахып! Нас издыруада ақалақь ашкәа уахмышьтыр еигьзаргьгы? Уара, сара схатыпуафара заманалатцәкьа иу-наалоушәагьгы збоит!..

Аха уи лара ус ажәакьынтә илхәеит ауп. Лхата амажәа аалкәахан, амфаныфазы ачашәкәа рзылзит, иагыейдыл-кылеит убас афатә хккәа рацәаны. Ахәша рпханы хазы ацатлыка ирызталтәеит, амфан цъара иртаххозар хәа.

Ахәылбыхеа аҗаацәа зегь еилатәаны ачаи ржәуан. Ачаи ржәуан, ачашә цахә-цахәкәа адкыланы. Амзырхаҗы, атцәа амцан, ажра ахыкәаҗ итәан зегьгы.

Аб ахәыцкәа икәыршан дтәан. Ан ачаи рызталтәон. Султанмурад асамауар аңыргкәа адидсалон. Игәарпхазаны акәын уи урткәа зегьгы шыкаитцоз. Арахь ихата уатцәы ақалақь акны дшыкалоз акәын дзызхәыцуазгьгы.

Абгьгы уи знык-фынтә днаиалацәкәыскәеит. Иашьейтцбы ишибозгьгы дагыаихыхәмарит.

— Изакаызеи, уара, ани Аңьыка иканатцо, — ичаиднаҗыхәо иңеитцбы ихы наикәикит аб, — уажәгьгы уакәнамыртәазои?

— Мап, саб! — ихы днахашшааит Аңьымурад. — Уи убриа-қара игәатцәажәпоуп... Сахьцалак аласбеиңш исыцхыуп... Сара уи краҗастцоит, азы асыржәуеит. Җнакьгы исыш-таланы ашкол акны инеит. Апенцъыр атқака исзыңшын аңс-шьаразы данбадәылтцуеи хәа, акласс зегьгы ирбон. Арахь аңсраказы саакәтәаны аузом, аңырхәа итцыгьны сахыру-уаны саршәуеит...

— Нас, уаха уафгьгы дкамлазеи уи уафцас иузызбжъа-шаз? — днатцаит аб, ихы ныбжъаршәны.

— Сара исыбжьоит Аңьыка, — иҗазтәылхны җааитит Султанмурад. — Хымпада сара иузысыбжьоит...

— Ураа! — дахьтәаз дфатцпеит аитцбы. — Уаала, хцап!

— Утыңаҗ утәеи лассытцәкьа! — иан днаикәцәкәеит уи. — Утәа, уцәа утымткәа! Уафцас, тынч ачаи жәжәуеит, нас уахыгьгы шәахьзоит.

Арт злацэажэоз Ацбыка хэа хыыз чыдас измаз, шышыкэ-са зхыцуаз аеада хэычы акэын. Иаххысыз аапынразы уи ахэыцкэа раншыа Нургази хамтас ирзааигеит. Шыкэсык ала аеада хэычы итаатыгыза иазхаит, игэгахеит. Уи лымхаду шыта хымпада ибжыатэын, акыахыгы накетаны, аусурагы иаршыцылатэын. Атаацэарафэ аеада еснагэ иатаху акоуп: зны азлагарахэ ицатэуп, зны абнахытэ амфэ аагатэуп, даеа зных ахаса-масакеа мвангалатэуп. Иара убри азоуп урт раншыа Нургази рахэтиаас изрицызгы. Аха ианрыднгалаз аены инаркны уи Ацымурагэ иара итэитэит. Ахэычы хамацагы, амитэ имшха, зегы ихагаланы, убасгы напы адикылеит – ампан цыи азэ дыкэижыларын. Азэы акы ааихэар – сеада хэычы шэаламкысын, – ихэон. Сара схала крафэстоит, крагыасыржэуеит...

Зны аишыцэа иара убри еимакны иагыеисит. Аитцы дихыркыны, ан аихабы гэгэала дахылырхэит. Убри аены инаркны агэала гэгэа цэахны иман Султанмурагэ. Аеада хэычы абжыара аамта анааигы, инапы аган ахэ инакыны инацитцеит:

– Уара иутэызар – уара иагыбжыа, сара уаха уагысмыхэан, акгы сус алам!

Абри аус акны, аиаша ами иаххэара, Султанмурагэ дагыказа бзиан.

Ачаи аныржэ ашытахэ, раб дрыманы, аутра анафска адэхэыпш ахэ ицеит. Рагхэа урт хахэыс иаакэз зегэ кэшэаны зымфа икарпсеит. Нас, Прыцэеикэа ааргеит – ус ахэзитцеит Ацымурагэ убри аамтазы зыбжыара напы адыркыз аеада хэычы. Аб Прыцэеикэа алымха цадракеа импыцаргэгэаны икын, Султанмурагэ агэра ахеитон.

Нас иеикэа амакагы рхханы иааибаиркит, – аус хьанта иагхэа ишытамзи. Абрака иагыалагеит ацирк хэмарра ахатэкеа. Прыцэеикэа, Ацымурагэ инапафэ иахынзаказ, акэзшыа чыдакэагы цнагазаап, убама! Абырсаатк, ашытахэ амцны ицоума ухэаратэы, апыр-пырхэа атцыгэра иалагеит. Лымхаду иадыруан аеыуаф дышканажышаз. Уи ус агэы ишааназ иагыкалеит. Султанмурагэ дкахауан,

аха, усс имкзакэа, ахышэтхэа дфаткыны, аеада дахызаны мгеацэа агэчама днакэион, нас днеины днакетэахуан. Фагхэа ихагаха иаакэлон, деитаканажыуан, деитагылон, деитанакетэон...

Прыцэеикэа лассы имашыцахо иалагеит, иагыеилнакааит уи акнытэ иртахыз аныкэашэа бзиен, акэарреи, афреи шракэыз...

– Уажэшыта уаины уакэтэа, – Султанмурагэ иашыа хэычы дааидипхэалеит, иахыутахугы уалаца, зегэ катэуп!

Ацымурагэы иеаазырцагэан дынеыжэлан, Прыцэеикэа ишыхэакэа нарбаны, ашышыхэа даалеифеит. Уажэ зегы ирымбарц залшомызт уи аиашыа хэа имоу дзакэу, мыхэашыасгы имахузеи!

Агх шкэакэа ахра ауан, акыраамтагы илашыцазомызт. Иаапса-икараха, аха мыцхэы ргэы алаканы афныка ихынхэит зегы. Ацымурагэ, Прыцэеикэа дшакетэаз, амзырха дааталеит иан дылбаразы.

Ауха уи дышнышыталатэкеаз, ак хэаас имкзакэа, дтахэахаа дагыцэеит. Султанмурагэ дыцэамызт. Уи дазхэыцуан уатэы акалакэ ахэ дышцашаз уака иибараны иказ, уака изыпшу закэ ссиру. Хэцы-хэычла ацэа дахытаназалоз, иахауан иани иаби хэыт-хэытла ак шеибырхэоз.

Ихааза ацэа дтаназалон Султанмурагэ, ихааза игэы икэыфуан иани иаби рцэажэабжэ, ихааза дагыазхэыцуан уатэы ашыжымтан иаби иарей амфа икэлараны иахыкэаз...

Ашыжымтан даагшит ахэычы, ашышыхэа уи ижэфа днас-насын аб, илымха абас нтеихэеит: – Угыл, Султанмурагэ хдэыкэлоит!

Ииарта дагынылцаанза, али-пси рыбжыара уи инырит илымха иадчыхэчыхэлаз иаб ипатца цыпхыкэа ирыцыз акэымшэышэрей агшкэрей, инырит иара изырхаз уи иажэа разкэа рыпхара.

Ан агсшэа налахэаны реыуардын-газаагага инакетэаны, ашта интыцны ахахэырдыра шыкоу рхы рханы реанынарха, уи даатрысын, дгэыргэангы дааицыит, дааицыит аеы ашыапкэа итыркэоз азагабаа хышэашэа дацэ-

шәаны, убасқан иагьеиликааит иңхызны акәымкәа лабҗаба ақалақ ахь дышцоз.

Амҗа накәаратца-аакәаратцаны ахәкәа ирхыцуа, акар-шәра еиужькәа инарныло, харантә иааңшуаз ашьха цәы-лашьца напеибарккәа рышқа ацара иаҗын. Абарт ашьха ҳараккәа рнафс акәын иахьықаз ақалақ Ыамбулғы. Уахь акәын урт рымҗа ахьгазғы.

Игәы алақан, мыцхәгы итгәырҗаауан Султанмурат абри ашьыжь ссир азы.

Нас, ацәа уалцыма умхәои? – дааихыхәмарит уи иаб.

– Кох, сара ацәа салцижьтеи! – иаҗеикит аңагы.

– Ус акәзар, аа уст, икы! – ағәрақәа наиирkit. Султанмурат игәы иахәаны дааччеит, акыр цуан иара игәы җамгыло уи дазыпшижьтеи. Икамлози, мшәан, иара ихатагы дихәар, аха зеггы иреиҗми иаб ихала уи игәра ганы иахьиитаз.

Арақа, ишубо ус баша ныкәарам, амҗа хара иқәланы ицоит. Аекәа ирдырит ағәрақәа рҗазкыз ишнапы хазқәаз, иргәамырпхазакәа рлымхәцәкәаг ааркыкыан, ақыҗы-сыҗыхәа, ифны ишцоз иагынеицхан, иааиҗаззаргы цәҗа ирымбеит. Аха Султанмурат, абырсаатк ихы аадирдырын, амца иҗыкәыхәхә, ағәрақәа аартрысны, ибжы җацагы нарыкәиргеит:

– Еи, шәарт! Ишәсырбап сара сзакәу!..

Ауафтыәса изы, иахьатәи аамҗазы, җаракыр насып ықазар, абри амш аены, абри ашьыжь ссир азы, абри амҗа хара аҗны Султанмурат иңишәон уи зеггы шеибакыз. Икамызт, иара ус баша минутк иадамхаргы, уи игәалақара абжыхра зылшоз хәа җара акы.

Иаб дидтәаланы дахьнеиуаз акыр иаңсатқәкәоу азәы иакәны ихы ибон уи уажәы. Уи агәаанагара алымҗаныкгы җара инеиңыршәангы шңазалшоз. Ирңылоз аецәа, аеуардынқәа, аекәа рхырҗы хәхәкәа ухәару, ицо-иаауа урт инаркысуама ухәартә амҗа еиөтәо ииаҗыоз ажә-царақәа – зеггы бзиабаралеи насыпҗеи ихыхәхәо итәын уажәы. Аха иара уи дзазхәыцуамызт, избанзар, ауафы анасың анимоу, амалахазгы уи дзазхәыцзом. Уи иагы-

ныруан, хәарада, адунеи уаха аҗахымкәа заманалатқәкәа иссирны ишеиҗкааз. Иабгы иара уи адунеи аҗны зеиңш җыаргы дықазамыз уафын.

Лассы ақалақ аназараҗтеи абахча иатқәкәа ааңшуа иалагеит. Иара амҗангы аилаөеилас акыр ирацәахеит. Арақа аб җаңхәа ағәрақәа иара иааникылеит. Ииашангы икаитцеит. Уажәы Султанмурат аекәеи ағәрақәеи раха иманыхәа дықамызт. Ақалақ иалалон. Уи, улымхәкәа агон иеиқәымтәазоз бжы рацәала, убла хнакуан шәыга хкы-ла, утқәаны уагон фәы ссирла. Иаашьтыхны ашьха рҗаш иаларыжыызшәа, иара уигы иаамҗарсны еилархынхәуа ацәкәырқәкәа ирызнаназшәа...

Абри аены, абри анасың мшы аены, адунеи аҗны иаакоу азәы диеиңшымкәа иара итәы иакит Султанмурат. Ачбар хәа иахьашьтоу арахә рҗармыкәа ааигәара иаины ишгы-лаз, ибеит агыгшәыгҗакырҗа. Зегь шеиқәшәаз ауп иухәаша: ауафы раңхәза ақалақ ахь даауеит, арақа аңстәы рацәа аманы агыгшәыгҗакырҗа иңылоит, аа, дырөегь акарусель, абан ухы-уҗы зегь еиҗакны иузырбо асаркыкәа раттракцион.

Аччарҗа ауада ашқа уи хынтәка дцеит. Изхарагы дыччо-ит, иеааирҗынчуеит, нас җаңхәа ихыҗы еицакны икылгәгә-мылгәгәза изырбоз асаркыкәа кыахәкәа рышқа иҗынеихон. Хаит, иааудырбозеи ухәарауазеи! Уңсы ахьынзатоу утәаны ухәцуазаргы иузызбашам ари афызатқәкәа!

Ашьтахь аңармыкәа иалаланы ицон, адәкыанқәа ирыө-налон, агыгшәыгҗакәа инарыдгылон. Ауаа рыжәпара еим-гәхәо, аңырккәа зеггы ирҗаңшуан, аслан, амшәкәа, амаа-мынкәа – иарбан уа икамыз!

Султанмурат зегь реиха ихаҗы иаанхеит ахаскыын зқәыблааз ахәызқәа еиңш ицәышәшәза, уажәы-уажәы зшыапкәа еиҗнызыпсахлоз, уажәы-уажәы зқышәңынҗа дугы назыргәлоз аслан. Абриатәы саҳаит! Зыблақәа хкны уи иаахәаңшуа игылаз ауаагы, иаарымхәозхәа ак-гы ықамызт. Уи ахәынаңкәа ишрыцәшәо, уналакысыргы шықамло, анцәа иумхәан мамзар, азынҗыр ааңнатәар, ақалақ зегь хәашхәаша ишаго... Аха Султанмурат зегь

реиха игәәпхейт аузбек тахмада иажәабж. Уи иазгәейттейт аслан адунеи аҕны иааҕоу аҕстәкәа зегь реиха ишкәышу. Апынтдалагы аҕды дуззакәа шьтнахуейт абна аҕны аусу-ракәа раан. Амаҕ анаба, мамзаргы даеа шәарак иантагыло аамтазы, уи апынтдала ауп аслан хәычкәагы шышьтнахуа.

Ари афыза ажәабж абгы игәәпхейт. Дгылан уи иахаз җашьаны, ихы ртысуа, уажәы-уажәы иҗа ихы наикәкуа:

— Иихәо уахауоу, уара? Изакә ссирузеи адунеи аҕны иааҕалакәо ухәарауазеи?!

Ашьтахь аб дыццакит, астанциахь, анефтебазахь хаи-хароуп, ихәейт, хуалыркәа ртәны хашьтахька хласыроуп, ихәейт. Амшгы акыр инеигәахьан. Иагыиашаткәыаны амрагы аҕалакь илахыхәхәахьан урт анефтебазаҕы иа-нааи. Арантәи урт аҕалакь акалтала рҕынархейт, ачаихана-ҕы инеины җлоук ыфан, какалкгы ааркын, аҕныка амҗа иныкәлейт.

Ааилабыҗымтаз, аҕалакь аназараҕтәи абахчакәа аа-ныжыны иахьа абрахь ианаауаз иаазгаз амҗа инангылейт. Атх кәандаза иҕан, уи ихааза иалан аҕхын хаскьын афҗы. Ажракәа рыкны адаҕкәа ааҕымтзакәа икәаҕкәаҕуан. Аекәа рныкәашәа еикәыршәаны иаауан. Ууалыркәа хыхәхәо иртәны уласзангы уаузцахуа. Хәычы-хәычла Сул-танмураҕ аҗәа дтанагало далагейт. Дааҗсеит. Дааҗсаҕгы, мшәан, ари амш уи имшкәа зегьы ирыцкыз мшымзи! Ама-ла ирыцхараз, аеуардын аҕны иеитцыхны дахьыцәашаз хәа тыҗ ыҕамызт. Арахь уи аҗәара даараза иҗахын. Сул-танмураҕ иаб иҕынеигәдыршәылань драхатза аҗәа дын-танагалеит. Уи, уажәы-уажә аҗаҕаҗаҕаракәа рыкны аҗәа даалцуан, нас җаҗхьа дынҗаханы дыцәахуан. Аҗәа дын-танагалаанзагы, еснагь дазхәыцуан: шака ибзиоузеи, анаҗьалбейт, аҗсабараҕы абаҗәа абас еибга-еизҗыда иа-хьыҕоу. Шака бзиа ибоз, шака драхатыз уи иаб игәышҗы дахьагәдыршәылаз.

Аеуардын уажәы-уажәы иҗагәтасуа иҗон, аҕышьтыбж-кәагы шгац игон.

АИБАШЬҖЫ ИҗА

(Чингиз Айтматов)

Раҗхьаза уи иаб акино аҕны дибейт. Ускан уи дхәычын, хәышыкәса ракәзан ихыцуаз.

Ари кәлейт есышыкәса ауасақәа ахьдыркәыдуа атыҗ шкәакәаду аҕны. Уи ауаса ртыҗ, шиферла ихыбны, иара иа-хьагы игылоуп асовнхара ахабла анаҗс, ашьха ашьапаҕы, амҗаду аҗны.

Арахь уи иан длыцны даауан, уи иан, җьенгуль, асовнхара аҕтәи аҗошьта аҕаша ателефонистка, иасҗхынра ауасақәа рыркәыдра ианалаго аамтазы, цхырааҗык иахасабала абри апункт аҕны аусура далагон. Лыҗсшьараамтәи лаҗан ако-мутатор аҕны уахгы-ҕынгы инеиҗынкылань аус илуз азы илыкәнагоз аамтәи неиҗданы, уажә абрака лхы иалырхәон, аусгы луан ауасаркәыдра атыхәтәантәи амш азынзагы. Ауасаркәыдра ахә бзианы иршәон азы, заманалаткәагы акрырхара уаҗы илшон. Лара аибашьҗы иҗхәыс лзы, ех, шака иаҗахызи акапейкәа реидыкәшәалара! Иашоуп, уи зтааҗәара дууз азә лакәмызт – лхәычи лареи ракәзан иҗаз, аха зегь аками, мшәан, аҗааҗәара-тааҗәароуп, азын азы амҕы рыдыргалароуп, ахә цәҕахаанза ашыла аахәатәуп, ашәҗа рҗахуп, ашьатца... Маҗ рҗахума?!

Аҗны ахәычы дыззаанлыжьрыз хәа уаҗ длымамызт аҕнытә, усура длыманы даауан. Арака, иахьатәи амшага дузза дыҗуа ддәыкәын уи ахәынҗәа игәыҗатата, ауасар-кәыдҗәеи, ахьшыҗәеи, урт рлақәеи дгәырҕатҗәа драхә-маруа дрылан.

Уи иоуп атыҗ аҕны зегь раҗхьаза иеиҗатца акино шааз збазгы, абырсааткгы дыткәейт агәырҕара хтыс ду атәы зегьы идирхарҗ:

— Акино ааит, акино!

Акиносахьа ддырбон аусура ашьтахь, ианааилахәла. Иалагаанзагы иара уи дшазыҗшыз иҗсахы ифахьан. Аха атыхәтәан игәакрақәа зегьы ааихаштит. Афильм аибашь-ра иазкын. Атыҗ аназараҕ ашьакақәа ирыбжьакнахаз

анарма шкәакәа ду аҕны аибашьра иалагеит, аҕәкәахәа ахысбыжькәа гон, аракетәкәа аршәаа иасуа, ажәдан иа-лапҕа рҕынархон, адгьыл зәалазырҕсыз аҕшыхәцәеи алашьцара жәаа хьантыҕыи ырлашо. Аракетәкәа ыцәон, аҕшыхәцәаггыи ҕаҕхәа рҕынархон. Атҕагәтәзы апулемиот-кәаггыи убас рыхкәа дрыпхуан, ахәычы дахьтәаз изымч-хакәа, иҕсы игәы иҕачны, ихәцәы аатҕнакаауан. Абар, аи-башьра ахатәтәкьа!

Уи иани иареи, зегь рышьтахь рееидырҕәгәала, ауас-цәакәа рҕахәара илатәаны иҕшуан. Арантәи иаха иубартан, иара, хәарас иаҕахузеи, иахыҕахыз аекран аҕаҕхәтәкьа ахгәыраҕ, асовнхараҕнытә иеибарыҕны иааз ахәыцкәа ахьтәаз аҕхәзатәи атып аҕны акәын. Уахь днатрысырҕгыи дҕатцыззеит, аха дмышьтыкәан иан даахьылхәеит.

— Иазхоуп, иахьа хәлаанза уәуа удәыкәуп, ашьшьыхәа абра уаасыдтәал, – даашьтыхны лшьамхы даакәлыртәеит.

Акиноаппарат абжыи гон, аибашьра иаҕын. Ажәлар еитәгәгәа уи иазыпшуан. Ан луанытә дкәыпсычхауан, атанк ахы дара ирыкәкны аҕанаанархоз, дшәанггыи даат-рысуан, иара лхәыцггыи даалгәдырҕәгәала дылкуан. Рнаҕс ауасцәа илатәаз пхәыск лыц еихамгыло уажәы-уажәы инхәытәлхәон:

— Иа анцәа хрыцхашьа, иҕоу закәызеи, иа анцәа хрыц-хашьа!

Ахәычы рацәазакггыи усс имамызт, уимоу зны-зынла мыцхәггыи длахҕыххон, еихаразакггыи афашистцәа анка-хауаз. Хара хтәкәа анкахауаз, уи игәы иаанаргон урт хым-пада уашьтан игылоит хәа.

Уазхәыцыр, аибашьраҕ ауаа уамашәакәа икахауеит.

Ахәыцкәа «Аибашьра» ианыхәмаруа ишыҕартцәо аха-та-псаҕа. Иарггыи илшоит убастәкьа акахаара, дышны дыш-неиуа шыапҕаршә изырузшәа. Иухьуеит, хәарада, ужьы уцоит, аха акымзаракггыи угылоит-ҕаҕхәа ужәыло уҕы-ноухоит, ухьаакәаггыи ааухаштәуеит. Аха ант гылазом, ад-гьыл аҕны ишьтоуп имтцыззо, хәыгәра еикәатәаны. Уи идыруан даҕеакала акахашьаггыи, ант, ахызатә зцапан ахы

итәшәоз шкахауаз еипштәкьа. Урт иаразнак икахазомызт рацхәза рымгәа лтарс иааркуан, нас иааиҕьуан раб-ҕьарггыи ларымкәытцыҕорны, ашьшьыхәа ашьацраҕыи иа-ггыи неизкәҕуан. Абри ашьтахь уи иреихәон иара дышшьым, ҕаҕхәа даҕеибашьуан. Аха арт гылазомызт.

Аибашьра иаҕын. Акиноаппарат абжыи гон. Уажәы аек-ран аҕны артиллеристцәа аацәыртцит. Абцъар хымца иа-ҕагыланы, абзарбзан хыцжәарақәеи алҕа хантеи ирыл-ганы, ишьтыркәруа инаргон атанк цкьагакәа. Урт рабцъар анаара иаҕаланы иагәтәсуа иааргон. Анаара нцәазомызт, ажәдан азбжа амәхакуа иаггытбаан. Абас инымтәазоз, иаггытбааз уажәы-уажә зегь еилархәашьуа ипжәоз анаа-ра иаҕаланы иәеиуан гәыпҕык артиллеристцәа. Урт рҕаҕ-шылара иуанахәон угәы атра интырҕсаауа иузымбатәбараз акы, паҕьарылаггыи уаартәуан, иагьуццәырнагон ахьааи шәара дуззакы. Дара быжьыуаак ыҕан. Рцәаматәакәа рышәхыттара иаҕын. Артиллеристцәа руазәы аурыс пшра имазамызт. Иҕаларын ахәычы уи дгәеимтәзарггыи, иан лакәымзар. Уи инхәытәлхәеит:

— Уизыпши, ани уара уаб иоуп...

Абри аминут инаркны уи иара диабхеит. Афильм зе-ггыи уи нахыс иара изкын, иара иаб изкын. Дызхәаҕшуаз иаб, асовнхараҕтәи ачкәынцәа қәыпшцәа реипш, зынза дычкәынан.

Аурыла мыцхәы даҕцамызт, ихы-иҕы аазыгьежыны, иблатдаркәа шаҕь-шаҕьо. Ахәынцәеи аҕыләеи зҕашьыхааз ихыҕы ианубаалон цәымыграла итәыз ибла цырцыркәа, ацгәеипш уажәы-уашьтан дышнатцара иоуразоуруггыи деилацыхза дыҕан. Абар, уи абзарбзан абарбал ижәаа натцаргыланы даахьахәын, цака азәы ибжыи наикәиргеит: «Ахкәа! Умпшын!» Аха уи ибжыи зегь аархыц-хыцны, ҕаҕхәа ипжәаз адгьыл инахәлабга ицеит.

— Сан, ари сара саб иоума? – иан деитаналызтцааит Авалбек.

— Изакай? – илзеилымкааит лара. – Ашьшьыхәа утәаны упшла.

— Бара ибымхэази, мшэан, уи сара саб иоуп хэа!

— Ааи, хэарас иатэхузеи, уара уаб иоуп. Амала умцэа-жэалан егырт урпырхагахоит.

Избан лара ус зылхэаз? Иззы? Икалап, ус баша илхэозар, машэыршэа, уи аминут азы дымхэыцзакэа, икалап лхатца дылгэалашэаны лгэы атра итамгыло даакалазар. Уба ззымдыруаз иаргыи уи хейтеит. Мыцхэгы деигэыргэеит, дагыархэалахеит абри дызкэымгэыгзо изааиз агэыргэара, хэыцтасгыи дагыазгэдуит уи, дазгэдуит уи иаб ила асолдат ила. Абар, абри иоуп аб иашатэкэа. Абар, уи иоуп иара иаб, арахь ахэыцкэа дыхтакны атэы илартахуеит иара дабыдоушэа. Зеггы дырбааит нас уажэшьта уи иаб дызустоу, ахышьцэагь дырбааит! Арт ахышьцэа, ейтэнейтасуа еснагь ашьха цэхэыракэа ирыкэу, знымзар-зны уафцас ахэыцкэа аарзеилкаараны икам, аркэыдырта апункт ауасакаа антарцало иара еснагь урт дрыцхыраауеит, рыхэцэкэа тибакэаны рлакэа анембафо, иара ирзеиэкэикуеит, арахь дара зтаарала дыхтакны дрымахуп. Адунеи афы иагыа хьча дыкэзаргыи, хымпада зеггы иара инаизтаароуп:

— Нас, арцыс, иухьзузеи умхэои?

— Авалбек.

— Узпада уара?

— Сара Токтосун сицоуп!

Уи, зызбахэ имоу, ахышьцэа иаразнак даурзеилкаахуа.

— Токтосун ухэоу? — рэышыкыл инангыланы, рэааларкэшэа инаизтаауеит дара: — Дарбан Токтосуну, мшэан, уи?

— Сара Токтосун сицоуп! — хьахэа-цахэа иаашьакейргэгэоит иара.

Абас реихэаларц идылтеит уи иан, ианду атэкэажэ лашэггы, уи иаб дихеимыртларц азы, уи изныкымкэа дахьлырхэхан. Илымхакэа флырхэыцаауан лара уи азы. Длеишэацэгьан.

— Аа-а, уаанфас, уаанфас, уара ателефонистка лца уами, афэшьтафэи аус зуа, ус ауми мшэан?

— Мап, сара Токтосун ица соуп! — иеафэршэны иара итэи ихэоит уи. Убасканоуп ахышьцэаггы икоу еилыркаауа ианалаго.

— Иашоуп, цыи, уара Токтосун уицоуп! Афырхатца! Хара ус баша уцахшэарц хтахын. Угэггы иалымсын, арцыс, хара шыкэсынакыак ашьха хэакоуп, шэарт арака ашьакеар реипш ишэызхауеит, иуадафуп ахэыцкэа рдырра!

Нас урт акыраамтаза дыргэаладыршэоит уи иаб.

Еифахэытхэытуеит, ирхэоит уи дышкэыпшаз афронт ахь дышцаз, уажэшьта уи азэырыфгыи дыргэалашэазом. Ааи, ибзиазтгыи уи аца дахытынхаз, арпарцэа шакафы атаацэара иалалаанза еибашьра ицада? Рыхьз еицазхэашагы уаф дыртнымхеит!

Уажэи: «Уизыпши, ани уара уаб иоуп!» — хэа иан илымха ианынталхэаз аминут инаркны, аекран акны иибоз асолдат, иара диабны даакэгылеит. Ахэыцгыи уажэшьта уи дышизхэыцуаз иара иабк иахэсаб ала акэын. Уи иагыиашатэкэаны, иаб асолдат кэыпш ипилотка ихатцаны, айбашьрахьтэ иааитиз ипатрет акырза деипшыи. Ашьтахь ирдуны, арамка итасаны атзы акны икнархаит уи апатрет.

Уажэи, Авалбек иаб дихэапшуан аца иблакэа рыла, иара ихэыцтэи гэи атца иагыцэыртцуан цэкэыртца цэхэцахэи, ца змазам аца ибзиабареи, икэымшэышэреи ацны. Абгыи аекран акны аца дшизыпшуаз идыруазшэа, акино акны ипцстазара еимкэара хэыцза ала итахын, иаххысыз айбашьра асолдат хэа назаза уи дигэалашэаратэи, дагыи-лаехэалартэ ихы ааирпшырт. Айбашьрагыи абри аминут инаркны ихэмарганы икамлеит ахэыцы изы, дара ауаа ахьахауазгыи иарбанзаалак ччархэыс иукуша хэа акгыи аламызт. Айбашьра мфэцысуан ииашатэкэаны, иршэагарзызаганы, ихлымзаах еикэатцэаны. Рацхэаза акэны, иаргыи абрака инырит реиха изааигэаз ауафцы ихзызаара. Иара еснагь зыда дхэартамыз, апцстазараф изымхоз ауафцы ихзызаара.

Акиноаппарат абжыи гон, айбашьра иафэын. Цхьака иаацэыртцит ижэылоз атанккэа. Урт оума рымшха иааиуан, рбарбалкэа рдацеимадакэа рыла адгыл ажыи тыжэжэо, рбаашкэа аархаргэежны иаанымфэасзакэа рыбзарбзанкэа рыла ахкэа рыпхуа. Хара хартиллеристцэагыи затцаири

рымч ырызлауа, рабцар шытархэазо ахэныгара иафын. «Уласы, уласы, саб! Атанккэа аауеит, атанккэа!» – иаб дир-цакуан аңа. Атыхэтэан дарггы рыбзарбзанкэа хэнырган, қэыцра-фасарак ахы нылырхэхэаны, иааиуаз атанккэа былуа амца җарыжэыртцеит. Атанккэаггы ахымца аҗаа-дырхеит. Урт тҗаа рымамызт. Атагылазаашы хыантан.

Адаггы, аибашыра пылхат амца шырафы, иаб дивагы-лазшэа акэын ихы шибоз. Атанккэа амца нарыҗхысны, алҗа еилахэашы анырхылбблэк, адачеимадарақэа рбарбалкэа ианырхыҗкыалак, дарггы хгарта рымамыкэа цыарак ма-цара иҗаҗеҗаауа ианалагалак, ахэыцы иан лшыамхы дахыкэтээз иеизеикэымкуа, уажэы-уажэы дытцон. Аха хара хсолдатцэа рабцар ишадгыло ианынхыашышылэк, уи иеааикэкуа ашышыхэа иеааиреицэуан. Урт затцааира рхыпхыазара иазтцон... Ан деитцакэуа атэуара дафын, лхы-лҗы зеггы баазажыраза, амца ахкыа ицон.

Акиноаппарат абжыи гон, аибашыра иафын. Аидыслара зынзаск аҗарҗыцзеит. Атанккэа иаха-иаха иааигэахон. Аб дууаза алафет дныкэцалан, дшаҗ-шаҗыо ибжыггы рду-ны, аибашыра адэы аҗтэи ателефон дтахэхэо, акы ахэара дафын, аха ани ашыза абжыцэҗаҗы изакаразаалак акы еилукаауахэа икамызт. Абар, җаңхыа даҗа солдаткгы иабцар днавахайт, уи дгыларцгы акыр иеишэеит, аха уаха илымшакэа уа днеизкэҗы җыцха анышэ дныкэхайт. Иара адгылгы уи ишыала иааикэатцэахеит. Абар, урт җыцха ры-мацара ааизынхеит – иаби даҗа солдаҗки. Урт даҗа зныкгы ихысит, нас инеишытарххны даҗа җынтэҗы. Аха атанккэа рыкэшон. Абар, даҗа хкэакгы абзарбзан ааигэатцэҗа иахыкахаз. Иҗжэеит. Амцеи алашыцареи иаатэнаҗеит зег-гы. Адгыл ахытэ дҗагылоит уажэы азэызатцэык ихала, ари иара иаб иоуп. Уи җаңхыа абцар ашкыа днаҗрысуеит. Иха-ла инеитцеитойт, ихала ишыақэиргылоит. Ари цыхэтэантэи хысроуп. Ғаңхыа ахы аткэацра аамеханакуеит аекран. Аб ибзарбзан шытырууаны аган ахы иаршэуеит. Аха иара ихата макыана иҗсы тоуп. Уи ашышыхэа дҗагыланы дцойт ишэхыблааз имаҗаа цыжэжэахакэа алҗа рхылыббы, дбыл-

ны, атанк ашкыа ихы рханы. Аграната импыцарҗаҗаа икуп. Уи уажэшыҗа акгы ибон, акгы иахауам. Уи атыхэтэантэи имч-илшара еизиркэкеойт.

– Уаангыл, узцом! – уи играната иршэуеит. Иарггы ацэымыҗреи ахыаа бааҗси ихы-иҗы еицаркын, иара ус, абырсаатк дышыхынҗсыланы итыҗ акны даанхойт.

Ан лҗа инапы убас илымпыцалыргэҗеит, ахэыцы иҗсы маҗхарц акгы ааигымхеит. Уи иҗахын иан иеына-лымпыцжэаны, иаб иеынаигэыдиршэларт, аха убаскан атанк агэыцэ аҗнытэ иеишытарххы рҗаархеит ахкэа рыҗ-рыпхны, уи акэхеит, зшыапы ыҗыркааз атлеиҗш, абгыи дынхыкыит. Уи адгыл дныкэкеымпылит, дгыларцгы иеа-зикит, аха җаңхыа дцаны деизкыа дынкахайт, инаҗкэа кыа-кыаза иаартны, игэы җарханы...

Акиноаппарат ааикэтэеит, аибашыраҗ ааҗахтэеит. Ари ахэҗак антэамҗа акэын. Алента җыц аҗеитцарт акиномеха-ник алашара ааиркит.

Атыҗ акны алашара анакы, зегь рыблақэа аахнакын иаадыртаҗаҗит, акино адунеи аҗнытэ, аибашыра пылхат аҗнытэ, дара рхатэы цстазара иашахы иаҗааиасит. Убри аамҗазы ауасцэа җахэара дныкэкеымпылны ахэыцы дҗэыргыатцэа ибжыи наиргеит:

– Ахэыккэа, ари сара саб иоуп! Дшыымбеи шэара уи? Ари сара саб иоуп, иршыиз...

Ари ашызатцэҗа азэҗы дзыҗшымызт, икалаз азэҗы ихахыи аагараҗы илымшеит. Раҗхыатэи атыҗкэа рыҗны, уи иҗызцэа хэыккэа ахытээз аекран ашкыа, ахэыцы дҗэыргыатцэа ибжыи рдуны дыҗны дцон, урт рҗаанагараҗы иара изын зеггы ирыцкны акэын ишыказ. Али-җси рыб-жыара атыҗ аҗны иааузымчхаратэ, иаҗаааҗоушыаратэ иааҗымҗрахеит. Макыана ауаа ркынза изнеиуамызт, иа-хыа уажэраанза наҗшыахэҗы заб дзымбацыз, ари ауаҗ хэыцы игэыргыара цакыда. Азэҗы акгы изеилкаауамызт, зеггы шанханы, рыжэҗақэа хыдышыш, җымҗзо итэан. Акинолента зныз акэалаҗ акиномеханик илеимпыцыҗрын, аҗара аашыҗнаргеит. Нас уи җыцхара аешаны инаныцын,

ишьтыкэраа афынанахеит. Аха уи азэггы хыс икаимтцазеит, иеимыртысзеит иара акиномеханикгы. Аха иара асолдат хэычы, итахах айбашьы ица, иара итэы дакэытцамызт:

– Мшэан, шэарт дшэымбози, ани сара саб иоуп! Уи дыршыит! – дафын ахэычы, дара зака фырымтуаз акара еихаггы дацаапкны, аха изеилкаауамызт акы: избан, мшэан, иара ихаҭа иеипш уи иаб изимеигэыргьоз, иагзыламчехэоз... Адуқәа руазә дахьтәаз игәампхазо инхэытцеиҳәеит:

– С-сы, уакэытц, ус умхэан!

Аха даеазэ уи инеифаирхыит:

– Иамоузеи, мшэан, уи иаб айбашьрафы дтахеит. Имцу-ма нас?

Убасқан, Авалбек игэыла ацафы, зегь рацхьаза игэагыит иара ацабырг иҳәарц:

– Мап, мшэан, уи уара уаб иакэзам! Изакезыеи узырхэхэо? Уи зынзаскгы уара уаб иакэзам, уи дартиступ. Утахызарггы абан, акиномеханик уизцаа.

Айхабацаа иртахымызт ахэычы игэалакара хазына дацхьадыркәкәарц, убри акнытә иагыгэыгуан иртааз ари акиномеханик зеггы шыкатцәкьоу ааткааны иҳәоит хәа. Зеггы-зегь уи ишка иагынхьахәит. Аха иарггы фимтзеит. Даараза деилаха баапсушәа, иаппарат ихы ақәырцсны аәнутқа днагралейт.

– Мап, сара саб иоуп, сара! – дакэытцамызт айбашьы ица.

– Дарбану уара уаб? Руа дарбан? – шацхьа диазцаахт ани агэыла хэычы.

– Уи аграната кны атанк дацылейт. Уара думбазеи мшэан? Аа, абас ауп дагышкахаз!..

Ахэычы анышә иеныкәижын, днышьтакэымпылит, иаб дышкахаз ирбо. Иагыикайтцеит уи шыкалаз еипштәкьа. Дышьтан ахэычы аекран афацхьатцәкьа игэы шарханы, инапкәа кьакьаза иаартны.

Ахаапшцаа иртахзамкәа иаачкакәеит. Иарах дыршьызшәа ус дышьтан, дагыччомызт. Шацхьа иаафымтра гәып-цаагахеит.

– Закезыеи, мшэан, ари икаитцо, бабапшуеи бара, Цьенгуль? – ан лахь лыҭо афаалырхеит цхэыс быргк дахьтәаз. Уи акәхеит, уажә зеггы-зегь ирбон ан деикәшәы, ллак-ҭа тылашьцаа, лылабжышкәа хаддыло лца иахь деиханы дышцоз.

Ан лца даашьтылхит.

– Уаала схэычы, уаала, уи уара уаб иакэын, – илымха инталхәеит уи, нас лца длыманы ашьшьыхәа атып днытцытит.

Амза ажәдан агәахьы ихалахьан. Иеикәара-етцәаз атцхара иалубаауан ашьхақәа рыкәцә ашкәакәара, акаршәра акәзар, цәка аеиитцхәаны азеибафара еипш еишьылза, убла ахьымзо ишьтан...

Абыржәы, ипцстазаарафы рацхьаза акәны, уи иеиликааит ауащпсы ицәызра агәырша закәыз. Иаалыркьаны уи гәала дус ишьтихит, хьаас икайтцеит, иагыгәыршеигеит айбашьраф иара иаб дахьыршьыз. Иагыитаххеит уи иан дааигэыдыхәхәаланы изхаратцәкьа дтәуарц, дтәуарц иара иан лхатаггы. Аха лара фылтзомызт. Фитцамызт иарггы, итацкәым хэыцкәа ратцәаны илабжышкәа цааиркәрылон.

Ахэычы зынзаггы издырзомызт, абыржәы инаркны иара ифы апцстазара дшалагаз хара айбашьраф итахах уи иаб.

АН ЦЬАРА ДЦЕИТ

(Валентин Распутин)

Ахэычы иблақәа анаахит, атуан иатцаланы инеиуаз амтц илапш нақәшәеит. Нас, иблақәа ааркәыскәысны, уи ахьцо ибаразы, апшра дналагеит.

Амтц аҗенцьыр ашка ацара иафын. Уи уаха иаанымгылазо, ирццакзаны инеиуан.

Ахэычы уи амца ианыланы ицозшәа игэы иабеит, нас абри ишымшаатцәкьоу хымцада агәра игарц азыхәан, уи даеакгы ашьталаны ишцамааири хәа дааеипшит. Аха уаха мты ыказамызт. Урт, аиашазын, икамкәан, аха атуан иатцамызт, убри акнытә ахэычгы лассы урт ринтерес наицәызит. Нас ицәарта даакәтәаны ибжыи неитцихит:

– Сан, сара сөйхөйт!
 Уи атак азэггы икаимтэзөйт.
 – Сан! – инализөитит өаңхьа. – Сара сфьрхатөхөйт,
 сара сөйхөйт.
 Җымтран.
 Ахэычы уи дааөөиңшит, аха аөымтра аанымтэзөйт.
 Убаскан, ахышөт хэа ииарта днылңан, ишыапы хыр-
 кьахьа ауада ду ашка иөынеихөйт. Уи кказа итацэын. Ахэы-
 чы иңкаауа иблакэа ирытцижьуан: акэардө, астал, ашөкөкө-
 цартө, аха урт рааигэара азэггы дыкамызт. Урт шгылац ус
 баша игыланы ртыңкэа ааныркылон.
 Ахэычы ахөкатцартахь дытрысит, нас ахамам ашка –
 уакагы азэггы дыкамызт.
 – Сан! – өөитит ахэычы.
 Аөымтра уи ибжы нахэланаршэын, өаңхьа өөааима-
 наршөызит. Ахэычы, уи агэра мгазакэа, өаңхьа иара иуада
 ашка днатрысит, өыц ишөыз адашьма ишьхөкөөи ишьа-
 цөкьарөкөөи ртың нанхало, аха абырсааткгы иналабаны
 изуа.
 – Сан! – иахьынзалшоз ашышьхөа ихөөйт ахэычы, –
 сара сөйхөйт, аха бара быказам.
 Җымтран.
 – Бара быказам, усоума? – дтааит ахэычы.
 Атак иазыңшыз ихы-иөы өөааибанарххөйт, зегьын-
 цэара дыңшуа, аха уаха акгы анимаха, акьжыхөа илеи-
 меитөөйт.
 Атэыуара дшаөыз, уи ашө ахь иөынеихан, агөтас-
 рагы дналагеит. Аха ашө өөинаөомызт. Ианамуза, ина-
 пы ашца хөычкэа рыла дасуа иөааихөйт, нас – ишыапы
 хыркьахьа рыла, аха гөгөала ижы ицан, илеимаөаны
 атэыуара деитаналагеит.
 Уи ауада азхаз дыөнагылан, илабжыш кэазкэа пхазө,
 иблакэа иртыөрны иахьлеиуаз, өыц ишөыз адашьма икө-
 төон. Нас, уаха атэыуарагы дакөымтэзө, ашышьхөа иара
 уа днатөөйт.

Иааикөыршан зегь иара изызырөуан, өыртуамызт.
 Дыңшын уи, ишьтахьала уажөымзар-уажөы шыапышь-
 тыбжык аагоит хэа, аха акгы ыкамызт, иаргы уаха иөаа-
 изеикөкуамызт.
 Ус, акыраамта цит, шака цызхөа иара акгы издыруамызт.
 Нас, уаха ианамуза, адашьма иөлыкөжьны атэуара да-
 лагеит.
 Убаскак дааөсөйт, ихы изымдыруа акынзагы днөйт,
 иагьизеилкаатөкьомызт уи атэуара даөызу, даөымзу. Убри
 итэыуарагы иңсың лагаөагара иаөызаны, шыта иара уаха
 иааиххөыцзомызт. Мап, иара иаткыс игөгөан уи уажөы.
 Ус, ауадакны цэара азө дыкөушөа игэы иааинаөөит ахэы-
 чы. Ашырхөа дөагылан, аимдарагы дналагеит. Ас дытц-
 зырпаз уи аөөаныррагы дааныжьны иөомызт, нас өгы ау-
 ада ашка дыөны иөынеихөйт, уахьынтөи – ахөыкатцартахь,
 уахьынтөи – ахамам ахь. Азэггы дыказамызт.
 Ахэычы дгэынкьуа даагьөжьын, инапаштакэа рыла
 иблакэа ааитөахит. Аха дук мыртыкэа иаахитын, даөа
 зныкгы лаңшыла дааимдеит. Ауадакны зегь шыкац икан,
 акгы өөаампсөхзөйт. Акэардө тацэын, астал амацара игы-
 лан, ашөкөкөцартөкэа рыкны, иөиуөиңшым ахкьахөа ры-
 лахь өикөышьшы, өснагь өиңш ишааңшыц иааңшуан ашө-
 көкэа. Ахэычы дааиңхьхөыцит.
 – Сара уаха стэуазом, – ихөөйт уи ихазы. – Сан даауөйт,
 саргы сфьрхатөхөйт.
 Уи ииартахьы иөынеихан, хыза өацөла иөататаз алаб-
 шышкэа наирбөйт. Нас, ашышьхөа, ус баша днөиааиуазшөа,
 ауадакны иаакөз зегьы гөаөо днархьсит. Убаскан уи акы
 ихы иааташөөйт.
 – Сан, – ибжы нытөакны өааитит уи, – сара азкөтөара
 стөхуп.
 Мап, азкөтөара итахзамызт уи, аха иан аөны дыказар,
 абырсаатк дырөө даазгөз акы акөны иңхьазөйт.
 – Са-ан! – иөитөихөөйт иара.
 Уи аөны дыказамызт, уажөшьта хымпада агэра игөит
 ахэычы.

Цъара акы кататэын. «Сара уажэы ахэмарра снала-
гоит, ус сангы даауеит», – избеит иара. Уи ихэмаргакэа
ахыкэз акэак ашка ифынеихеит, нас урт ажы пшка аары-
лихит. Ажы пшка уи мыцхэ бзиа ибон. Иара азшыапык
амтны икан, изныкымкэан иабгы дихэахэан уи ашыапы
итларазы, аха дакэшахатхомызт. Ашыапыкгы амазтгы,
ажы бзиа иззубаша хэа акгы иалакахомызт, ус азшыапык
ала иагыкан, афбатэи ахазы-апсазы мацара иканы, абра
цъара икфэршэын.

– Уааи, хайцыхэмарып, сжы пшка! – инадитцеит ахэычы.

Ажы пшка ыымтзо иакэшахатхеит.

– Уара учмазафуп, ушыапы умышуеи, сара уажэы усхэ-
шэтэуеит.

Ахэычы ажы наганы аиартэ инылеитдан, атэымыг аап-
шааны амгэацэа иналаиршышит, уи агэыр азыкаитдон.

Ажы агэырлатцара иашыцылахэан, зынзаск уссгы иамкит.

Ахэычы дааипххэыцааит, нас акы ааигэалашэазшэа,
акаруат днадтын, ауада ду дныфнапшит. Уа еитакрахэа ак-
гы ыкамызт, уаанзеипш инеиааиуа ашышыхэа афымтра
фнан.

Ахэычы луанэтэ даакэыпсычхан, икаруат ашка даа-
гьежыны, ижы пшка днахэапшит. Уи тынчза ахчы илаиан.

– Мап, ус акэым, – ихэеит ахэычы. – Уажэы сара сжыап-
шкахоит, уара учкэына хэычны укала. Уара сара сухэышэ-
тэуеит.

Уи, ажы ааганы афэардэ икэиртэан, иара днеины ацэар-
та днылаиет, нас изшыапык ааигэытцакны атэыуара дна-
лагеит.

Ажы афэардэ иахыкэтэаз, абла иатцэа гэытбаакэа
рыла дцъашыаны уи изыпшуан.

– Сара – сжыапшқоуп, сара сшыапы сыхуеит, – ихэеит
ахэычы.

Ажы фнатуамызт.

– Сжы пшка, – дназцааит нас уи, – сан дахыцаз узым-
дырзои?

Ажы атак канамцазеит.

– Уара уцэазамызт, уара иудыруазароуп, ихэа, дабацеи
сан? – днакэымчит уи ахэычы, нас ажы амахцэгы инаникит.

Ажы фнатуамызт.

Ахэычы ихаштит, ажы ацынхэрас еснагь иара атак
шыкаитцалоз, ф-рольк зныкыарагы ишынеигзоз, уажэы
ажы афынтэи уи атак иашатцэка иахар итахын. Уи ихаш-
тит ари ажы зфызцэа ахэмаргакэа ирылаз ак шакэыз,
ианеихадыргылалак – аки-аки еикэгыло акубиккэа иры-
лаз ак шакэыз, ианымфаныргоз – иеишытагыланы ицоз
амашынакэа ирылаз ак шакэыз, дара рхатыпан азэ да-
ныхэауаз, дагынцэажэоз – ихэауа, иагыцэажэо имфас-
уаз агыгшыгкэа ирылаз ак шакэыз.

Урткэа зегы ихаштит ари ачкэын хэычы.

– Ихэа, ихэа! – инадитцеит уи днакэымчны.

Ажы фнатуамызт.

Ахэычы уи ырууаза иршэны адашыма иныкэижыын,
акаруат днылпаны, ажы даазытрысны, ашыаппыкэ иарго
ифеаихеит.

Ажы пшка адашыма икэкэымпылаауан, итцпаны ин-
хыкэтэалон, икэгьежыауан, ахэычгы дацтпаны уи акэ-
ша-мыкэша дгьежы-хынхэуан, даакэымтцакэа абасгы
дафын: «Ихэа, ихэа, ихэа!» – аха ажы акымзаракгы
ахэомызт, ибналаны цъара ицаргы алшомызт, избанзар,
уи шыапызатцэык акэын иамаз. Ус, ахэычы зегы еили-
кааит. Иеагэааникылеит. Уи дгыланы дазыпшуан: ажы
пшка ыыцха адашыма афыкэыжыны, абжы мыргазакэа
атэыуара иафын. Иара иахаит ари атэыуабжы. Ажы ашка
иеааларкэны, инапы аакэаны, ихы гэыбган наган абасгы
феааитит:

– Сара сан цъара дцеит.

Ус, азэы амардуан дафаланы дфеиуазшэа ахэычы игэы
иааинатэит.

– Сан! – дныфнытэааит уи, ашэ ашка днатрысны, аха
афэардэ днахкэашан аххы дцаны дынцэытцакыакыеит. Деи-
ханы дфагылеит, аха ашэ акны азэгы дыказамызт. Убас-

кан ахэычы атэыуара деитаналагеит. Дтэыуан уи ихэааи изатэреи гэынгань. Ахэаа закэыз уи уаанзагы идыруан. Азатэреи иареи уажэада иеибамбацкэан иеиниенит.

АИКЭЦАРА

(Михаил Саркыисиан)

Амш ахэларахь инеигэахьан. Сара Николаи Серге-ица хэаас дыштысхуа салагеит. Уи, абнаф дшыцэаз ихала даансыжыит. Даансыжыит, избанзар, сгэи иснамырукэа, сла атцарбжыи абраанза саанагеит. Бобикгыи саргыи бынхэак хнахымпцшзакэа абырскак хшааз ангэаста, исамхацэгэахан, сыццакны сыштыахька сдэықэлеит.

Зака иссирузеи Ацснэтэи тагалан. Еихаразакгыи ахьатлақэа урыташышь уанцо. Шэышықэса зхыцуа арт атцла хажэаа дукэа ацсабара анапала иеитанахэз, иаазаз мшыншэа ацэкэырцара иафуп. Урт зегь рыкэцэкэа хэзыла ихнаркуеит аташэара иафэу амра ашэахэакэа... Изааз адгьыл марымажа ду, итабуп хэа архэошэа, ихырхэоит, ихырхэоит дара.

Сара ахьатцлара сыццаланы ашышьыхэа снейуан. Гэыр-тэыла илбааздон абна хэуа цкэа. Срызхэыцуан абицара кэыпш. Еифэсырцшуан. Цэоукы, икапсаз абарт абыгыкэа реипш, иниас ицоит. Атцлақэа ашышьыхэа азынра акэа инталоит. Абнара ахаарабзаара цсуеит аапын ацстазара еихагыи ифеиарц. Ацсра – ацстазааразы. Мап, ацсра мчы амазам, назазатэи аиааира ацстазара иатэуп!

Сцоит абнара сыташышь. Ус бжыи цэгьак слымха иаатасит. Абырсаатк саатгылан сзыршит. Еитэгеит уи абжыи. Аха уажэ иаха илахэыхызшэа исахаит. Ас икоу абжыи зхылцуа афатэ зыпшааз амшэкэа роуп. Али-пси рыбжыара иагэи-лыскааит уи абжыи ахынтэаафэуаз. Уи Николаи Серге-ица дахынсыжыи ахэтэ акэын ишгоз. Хэаас икастцеит, сыццакныгыи сфынасхеит.

Абгыжэ цэаакырафэи уажэи-уажэ сықэтэыруа, ада-кэа срыхьашо сышнеиуаз, цлак ашыапы сцаавакны адэ-

хэыпш ахь снапшит, сагьнышьхныпсыла сцеит. Амаахыр бна фегэрақэа рфеацхэа аибарбылгыара иафын дара. Цкэа санпшы, еилыскааит цэака иатцажыи сара сфэыза шиакэыи. Уи икэбацны дызкызгыи мышэ хэшлапса дук акэын. Николаи Серге-ица, амшэ ахэа иеаларцсны, зны ахы игэыдигэалон, дафэазны – наф икэитхон. Амшэ акэзар, уи апшышьапыкгыи ытцарбагыан, Николаи Серге-ица иахыи-гэыдихэаалоз атахымызшэа, ахы афэара иафын. Аха убри аамтазы изышьтаз, ашэарыцаф, ихы-ифэи ааимлагэа иахыи-кышаз акэын.

Уафэи, агэра имгарц залшомыи Николаи Серге-ица минуткэак рыфнутцкала амшэ бытэхэыи ду дахэрыиц шыфказ. Зыпшрак атахымыи. Снапкэа цысуа, сабцэар атца сыжэа иаахсыршэан, снапы иныкэрсны, сынкылпшит. Аха убри аамтазы, Николаи Серге-ица апружинейицш датцеит. Ишимчыи ифнапык рыла ахэа инапкэа аларцсны ахэарра далагеит. Амшэгыи еизкэыфшэа инхышэтын, азкэа иныкэ-хаит, иаргыи днэины иенакэижыт. Амшэ, ирччархэны ашыапкэа фэо, ифрым-фэрыуан ашэарыцаф иахыицажыи. Иаргыи, ишыап кэафэкэа ытцарцан иеакэырбагыа икын...

Аха ари аамталатэи иааиран. Абыржэ дафэа знык абри амшэ бытэхэыи ду данлатцанагэа, нас икало зегь дыруп. Хымпада атагылазаашыа схы иасырхэар акэын. Сара фэацхэа сшэакь афэпшыга иадызбалеит. Аха убри аамтазы, амшэ, Николаи Серге-ица илаитатэин, ифатцфэрыны илеи-хабацит, ихэцэи атцаара афэазкуа. Шыта уаха зыпшрагыи залшомыи.

Аха иара убаскангыи исфырхагахатдафэаки. Ашэарыцаф, имч ааизиган, амшэ фэацхэа илаитцаижыт. Бытэхэыиражэ уи цэеи иагэапцхарын. Афэареицэны еита афэыжэара иара иагеит. Уи акэхеит. Еибаркэымпылуа рфеархеит.

Уажэтэи аамтазы ахысра иаанагоз сфэызагыи итархара акэын. Сара уаха икастцара хэа акгыи сыздыруамыи. Сеыр-мазеины, сшэакь атца скылпшуа аимкэара сазыпшын.

Нак-аак рнапкәа еиларцсны ашыацра илеибаркәым-пылуан. Амшә ағыҗәра иағын. Николаи Серге-иҗа иакәзар, уи дацәажәошәа зны акы ихәон, җазны – даҗаакы...

Сара агәра ганы сыкан, абар-абар, сөыза имч наилзаа-уеит хәа. Иаарласны, ишакәхалакгы, ацхыраара иҗахын уи. Аха изла? Урт ашыҗагы аакәымтцзакәа аибаркәымпылра излаҗыз ала, абырсаатк иадамхаргы сара уи ашәакҗ пынца исзадбаломызт. Санхыс – исшыр акәын. Ус акәым-кәа ихәны ианаанха – еиҗагы еицәан. Ихәу амшә – алаапк иааызоуп, иаапыхыашәаз зегъ азеипшуп.

Сара ааҗаа ааимкыарак збозар хәа сыпшын.

Николаи Серге-иҗа амшә алымхакәа днарымтцасын, ахы ааиҗеигәеит. Сара изсеилкаауамызт уи дызҗыз. Изитххазеи уи ус аҗатцара? Мшәан уиала иара еиҗа-гы изеицәаз җаитцонеи! Ус иагыҗалеит. Амшә асаса ду аеишнахәан, амца зыхкыоз абз җырханы, ихәааны, аха-пыц хырҗаҗа Николаи Серге-иҗа ихигы ашҗа иаамаа-наҗеит.

Сара, ари ахлымзаах уаҗа исымбарц, абырсаатк сыб-лакәа хызҗеит. Хәарас иаҗахузеи, амшә ихы иаҗаҗа замшәа ихнахуеит уи уажәы...

Аха убри аамтззы, Николаи Серге-иҗа ишимчыз агыг-шәыг длагәтасны «хоп!» ихәан, иаргъа нап шыштыхны инаирбеит. Мышәкыар ахыҗаҗа инышыхыпсылеит.

Абар, аҗыкхәа слеихсны илеизсырҗәҗыртә еимкыарак ахысоуз иара саргы. Аха ааҗаа дыспырхаҗаҗеит Нико-лаи Серге-иҗа. Уи ашырхәа дааҗәҗеҗыны абна еыҗарахы иҗынеиҗеит. Сара сҗәырҗатцәа сааҗалеит сөыза иабҗыар шыҗихуеит хәа. Зегъ еилкаауп. Николаи Серге-иҗа иабҗыар аашыҗхны, агыгшәыг илагәыдитцан ишыуеит. Сара саткыс уи иара иаҗа изымариоуп, избанзар, амшә иҗаҗаҗатцәкыа игылоуп...

Ашәарыцаа иабҗыар ахыкыдгылаз днеины иаакыди-хын, даахыахәны агыгшәыг ашҗа иҗынеиҗеит. Аиаша ами иаххәара, сара акыр иаасцәымыҗеит Николаи Серге-

иҗа иҗаитцаз. Избан, мшәан, уи амшә дзәмеихсуа? «Иҗалап уи амшә асаса иабҗыар ахы лҗаршышыны иҗырҗыарц иа-җәикызар?!» – схәыцуан сара.

Аха убаскан амшә ашыҗахытәи ашыапкәа инарыҗәтәан иаакрым-җырымит. «Хоп!» – ихәеит Николаи Серге-иҗа ааҗаа, ибжы уажә иаҗа аҗы аланы.

Амшә ашыҗахытәи ашыапкәа инарыҗәгыланы, иара иш-җа аҗаанахеит. Згәахы еибаркыз агыгшәыг, уажәы асаса ааиханарцсит. Сөызаҗы, хәарада, аҗыхәтәантәи ижәы-ларала иаҗа ааиртаслымуеит.

«Бзиоуп, аха избан уи иабҗыар зхеимыршало, – ахәыцра саҗын сара, – мшәан, данбахызои уи?»

Николаи Серге-иҗа дышнеуаз амшә днадгылан, аҗахытәи ашыапкәа ишәакҗ надиркит. Иаргы иааимнахын ихыыр-вырза аҗәа иныҗәнаҗеит. Сара сахыҗаҗа аҗзы хышәашәа насыҗәнаҗеит. Исызгәамтззакәа сабҗыаргы ласымкыаҗышшан, сышыхыпсыланы сгылан.

Анааҗ зегы аҗыз еипш иҗалеит. Амшә аҗәаҗәа иҗәыз абҗыар кны, сөыза иҗаҗа аныҗәара иалагеит. Николаи Серге-иҗа днеины, ашәакҗ аамихын, аҗыҗаҗа инаган инкы-диргылеит. Нас даахыахәын, Мышәкыар ибжы наҗәиргеит. Амшә ашыацраҗы цыҗәхыршәт җатцә аҗынанахеит, нас аҗ-хытәи ашыапкәа ирыҗәгыланы сөыза дахыҗаҗа икәшеит. Николаи Серге-иҗа ааҗаа уи ак җанаҗарц надитцет. Амшә аатгылан, ашыҗахытәи ашыапкәа инарыҗәгылеит, нас игеҗыа, икәашәашәа аҗынанахеит.

Издыруадаз, сара изсеилымкаауазар ари ахәмарра шаҗаамтә ицараны иҗаз! Аха убри аамтззы, сшымҗәыгзоз, сла Бобик аасыаҗалеит. Уи ахы шыштыхны, ифшәшәа агәы җамгыло, сара иаасҗаҗшит. Нас ишамчыз иаатцарит, амшә ашҗа иҗысны аҗынанахеит.

Акәашара иаҗыз агыгшәыг, ала шнеиуаз анаба, абыр-саатк иаатгылеит. Иаахыахәын Николаи Серге-иҗагы инеиҗаҗшит. Нас адгыл иҗәымкыызо ишытууааны аҗы-нанахеит. Уи акәхеит. Али-җси рыбжыара амшәҗы алаҗы абна ду илылахааша ицеит.

Николаи Серге-ица уаха агышэыг дашьтапшзомызт. Дгылан уи икэша-мыкэша зеггы ыыцбарах ибо. Изура сзымдыруа, сшанханы сгылан иара сарггы. Нас, ихьанта-хьантаза исыцраз сшыапкэа аарла еихго, сшыза ишкэ сфынасхеит. Хьыцьегь ыымтзакэа хнатэан, хьатынрхэкэа аацэырган, инахэахкит.

Сара схы сшахан Николаи Серге-ица снейфапшит. Уи, шыакэармак ихы-ифы икэымкэа, дцэышза, ицсы ихахан дтэан, цакатэи ицламхэаггы иааудырыртэ атцысра иафын. Иблакэа есааира итбаахо, дымцысзо акы дазыпшуан. Уи дазгэышыуа илбаайдон дызфыхоз ататынлша, нас амца дахэахошэа инеихэлижыуан.

– Алакэ, аиталакэ?! – афымтра ааилазгеит сара.

– Аи, аи, – насатеикит иарггы.

Шапхэа иаафымтрахеит. Ататынрхэкэа еитанахэахкит. Абрака игэастеит сара зеггынцэара атынчра шаахыцэаз. Апсаа рашэахэабжэ газомызт. Аилабыцра иафымзи.

Ус, хааигэаратцэка ыа бжык геит. Сара снатрысит. Бобик, ахы гэыбган ато, иааины иаасыдгылеит. Смагэаггы инарыфшы-аарыфшын, аеитцыхны ашышыхэа инатэеит. Уи ааира сшызагь сарггы ххэыцракэа хаарылнахит.

– Абар, ассирцэка утахызар! – ыааитит Николаи Серге-ица.

– Нас, икалазеи умхэои, сара ара сахьынзакамыз? – схы наицэскит сара уи.

– Мацзак ахэыцха сыт! Сара макьана сзыкэшэаз атэы хэа акы еилкааны иуасхэартэ акгы сыздыруам! – сатеикит иара.

– Уара уазыкатафу, мамзар улапшхырцафу? Изахэызеи ари амшэ иауркатаз? – саахэмарит сара.

– Аиаша шсоухэара, умшэазеи уара, амшэи сареи хэхэмарракэа уахьрыхэапшуаз? – ицсы ааивганы, ихы насыкэикит Николаи Серге-ица.

– Аиаша уасхэап, рапхэа сшэеит, нас зеггы сзеипшхеит, – сфы сыкэшахатхеит сарггы.

– Иара сарггы!

Цытрак ашытахь уи иажэабжэ дналагеит абас:

– Уара абынхэакэа урышталаны уанца ашытахь, сшы-цэаз акы сзамша инакысит. Сара мчыла сыблакэа аахы-стит, уиакэхеит, иара уа ссагьсырцсит. Ашыапхыц дукэа хыриааны, ибытэхэырза сара исахылан мышэ дук. Уи абз цыаца мцапшы тырханы ашылкь-шылкьхэа сзамша арбза-ра иналагеит.

Ашэарыцаф, ихылца ааихыхны, апхзы зхытэцэоз илахь ааирбан, шапхэа инацитцеит:

– Иаалыркэан ак збатэын. Сара исахахэан амшэ-кэа апсы илакьысзом хэа. Азныказы ус иагыкастцеит, сыссырцсит, аха сшэазызара иахкэаны атыхэтэанынза исзынамызгеит уи. Сара шапхэа сыблакэа аахыстын, агыг-шэыг сназыпшит. Халапшкэа ааикэшэеит иарггы сарггы. Уи ашытахьтэи ашыапкэа ирыкэгыланы агьежыра иалагеит, нас ихэхэаза ииеит, ссиркэакгы рыкатаара аеазнакит. Аха иара убаскангы алапш аасхмыжзакэа исыхэапшуан. Уи акэым азныказ сара исыхэаччозшэаггы збон.

– Мшэан, амшэка ччома? – сааипыхылеит сара.

– Башаза ихоуцазом агыгшэыгкэа шпышэырччо, – даасшапшит Николаи Серге-ица. – Сара стыцаф указтгы, иубара укэан амшэ шыччоз!

Мацк ицсы ааитеикын, уи шапхэа инацитцеит; – сыбла ашапхэатцэка амшэ шытафшышэеит, ахы акьеит, ахашэа иапхэеит. Абла хэыцкэаггы ааихмырсыгьзакэа иш-сыхэапшыц исыхэапшуан. Нас, ашытахьтэи ашыапкэа ирыкэгыланы, зымша ишуан. Ихэеи, нас, ари, игэыргэаз амшэ ахэычы хэмарра акэзамзи? Сара еилыскааит уи агэыргэара, еилыскааит иара ахатагы. Аха амшэ агэыргэара мазас иатцаз сзеилкаауамызт.

Николаи Серге-ица икэалап аацэыриган, татынрхэык шапхэа инеифеикит.

– Сара рапхэаза сшафы иааиз, – дафын уи, – иас икас-далакгы, сшэакь лагэыдцан, амшэ ашыра акэын. Аха уи

изалымшоз усын. Қәацарак аақастар, иара иамбарц зы-
қаломызт, ишәартан. Амшә сара сватцарақәа цытәтәа иа-
гар алшон. Аха сара исзеилымкаауаз акы акәын: избан
уи сара изсылахәмаруаз? Ус, сылацш нақәшәеит уи ахәда
иахаз аа шаха. Сыбла аґацхәа иагһниакһеит: асахьақәа,
агәалашәарақәа, сзыцхьахьаз ажәабжьқәа. Хәчы-хәычла-
гғы схаґы иааиуа иалагеит иқасташаз. Ашышьықәа сарґа
нап ахы иаакәитыстәын, амшә алымхә снамцасны иааскит.
Уи, ихәхәаза инасываиан, агәы алақаны акрым-ґрым-
ра иналагеит. Хәчы-хәычла алымхә быґ-быґуа, егғы сна-
пала сґыба аконфет аатызган, иара ашқа инасырххейт.
Ахатцара уадаууп шақа иеигәырґаны исымнахыз, нас-
гғы шақа иаґәгыхәааны иафоз. Иқаларын уи ахаа агәама
бзианы иадыруазтґы, аха иамфеижьтеи такә шытцуазгғы
уашьомызт. Амшә уацхәа снапы арбзейт, дыршегь ахаа
астаразы. Абрақа сара иагһсгәалашәеит амшәбжьауцәа
урт шдырхәмарқәоз атәы. Ашырхәа, сымшәакәа, суагылан
сыбжы нақәсыргеит: – «Хоп!» – хәа. Сара сәыза ґыц аш-
тахьтәи ашыапқәа инрықәгылан, агәы намзакәа икрым-
ґырымуа, абла тқәи хәычқәа насықәнакит. Зегь еилкаан:
уи сара сыдцәкәа ирзыцшын. Иарбан нас иасмырқатцаз?!
Ибзианы ишыбжьаз уашьомызт. Уи агара арцысуазшәа
қанатцон, ауауы цыркь инықәашьа снарбон, цыгәхыршәт
иаґын...

– Ааи, урт рахьтә цытқ сарґы срыхьзейт, – ґаажә даац-
сырқәкәеит сара. – Исзеилымкаауа акоюп: иаазгазеи абри
амшә-бжьа абра?

– Ари азтцара сарґы сархәыцуейт, – ґааитит Нико-
лаи Сергеи-ица. Иугәалашәо, цыцх хара хақалақь ақны
ациган дшааз имшә-бжьа иманы? Нас сара атак истаанза
иара уацхәа инацитцейт: – Излархәо ала уи ациган рыц-
ха ахәшәтәыртаґ ицстазара далцит. Уи акәхап иарґы
ақалақь ақнытә абнахь ицара зыхқьазгғы. Абар иара хар-
гғы хахьейкәшәаз!

Амшә иахәеит, хымцада, ибзиазаны иадыртцаз ахә-
маррақәа, сара сгәеитамсра, сара сазықатцара. Мап анакәха,
харт руазык хтамхар ада цсыхәа амамкәа иқалон.

– Угәы ишцаанагои нас, уара излоухәо ала, ари амшә
азәгғы ицәшәазом? Иаазынио зегғы аконфетқәа артаразы
хәмаррас иаақоу зегь днарбойт, усоума? – сқьышә инықә-
цашәа ґаастит сара.

– Мап аґыза, – тынч инасәтеикит Николаи Сергеи-ица –
уи устәкьагғы ауакәху. Ари абна цшәымас иамоу уи амшә,
ашәарыцацәа рқәыларакәагғы азымдыруа иқаларым.

– Ус анакәха, уара уоуп нас, уи агәы иакәшәаз, иагһхыз-
хыз, усоума?

– Мап, усгғы акәзам, – уацхәа тынч инацитцейт иара, –
уи иатцоу зынза даґа мазоуп.

– Иқалап, уара, ациган уахьиеицшу азы акәзар: уха-
хәы еикәатцәа, уоура, иара убжыгғы уи ибжы акыр иугәа-
ланаршәойт. Сара ацьармыкьаґ изныкымкәа дызбахьан уи
амшә иманы.

– Иқалап! Аха иара убригғы акәзам уи амаза хада. Иу-
хоумырштын, агыгшәыгқәа ишрымоу афыккра гәгәа. Нас-
гғы сгәы иаанагоит сара сеикәырхараґы зегь реиха хада-
ра злоу сзаратаршә ауп хәа.

Алашьцараґы уи изаратаршә инапы нақәкны исирбаз-
шәагғы сгәы иснатейт.

– Ус анакәха, узаратаршә талисманк иауызоуп. Насгғы
абри аґыза азаратаршә зшәу ирылшоит агыгшәыг бытә-
хәыр рнапаґы иааргарц, усоума? – сақәыцуамызт сара.

– Мап, аґыза, азаратаршәкәа зегь ракәым аус злоу, аус
злоу сара сзаратаршә ахата ауп, – днақәыгәгәаны иаа-
сәтеикит уи. – Сара уи цыцх ацьармыкьаґ азәы имсыхәхаит.
Издыруада уи азаратаршә амшә ацшәа итәызтґы?!

Цытрак ґымтран. Рацхьаза уи еилазгазгғы Николаи
Сергеи-ица иоуп.

– Уаала, сәыза, шьта илашьцейт!

Харт абна тоура ду хатцаланы ашнықа хцон.

ДАЧ АДУНЕИ ДШЫҚАЛАЗ

(Отта Иосилиани)

Иқан Бачогғы Маногғы. Аха, адунеи зегғы-зегъ уакә-шаргғы ңаргғы дыкамызт Дач. Ус, ибзиоуп, аха, иарбан сара сзыкам хәа уи зны игәы ааилашәан, мыш каииа заманак аҕны абри адунеи Дачгғы даакәлеит.

Игәырҕеит Бачогғы Маногғы, иара Дач акашәагғы импхәзеит: икалазеи нас, адунеи сықәлазар?! Нас шәара шәгәы ишңаанагоз, сара шәара шәатңкыс сеитцоуп хәа акәызма ишыжәдыруаз? Иарбанзаалак рыжәтәык аасыд-шәымгалан, амала, акы затңык мап зңәысымкуа, ахш бзиа избоит.

— Ахш бзиоуп, ахш даараза ирыжәтә бзиоуп, Дач! – ҕаалтит Мано.

— Бара быдагғы издыруеит уи шыбзиоу! – налаҕеикит Дач.

— Иашоуп, зегғы удыруеит, Дач, уара зегғы-зегъ удыруеит! – дақәшаҳатхеит Мано.

— Акымзаракгғы издыруам! – ҕааитит Бачо. – Ма-кыана цңа адунеи дықәымлацкәа, уихәаңши уара, изакә гәыжәлоу имоу, анацәкыс иакарам абри апинтхәара!

Дач игәы иалсит, игарақәқәа ркынтәи инапкәа рхы иакәититәырцгғы иеыназикит. Лгәы иалсит Маногғы.

— Дач дышңахәчу, ддууп! – наталкит азғаб.

Дач уи игәы иахәеит, аха инимырңшит.

Акымзаракгғы, уи дурас илоу хәа егғыкам, ңсыза затңык оуп дахыңкоу...

— Мап, – ахәаха илымтеит Мано, – ңсызакгғы дыкоуп, ҕбагғы... Уи адагғы, уи убас дығәғәоуп... Ее, Дач уағ ғәғәа бааңсуп...

— Дуғ ғәғәоуп бтахым...

Дач даараза, даараза деилашәеит, аха зегъ акоуп Бачо иара итәы даҕын:

— Сара уи игәғәаратәыхәа акгғы сымбац, иагсьмахац.

— Хәарас иаҕахузеи, акгғы уздыруам! Иабоудыруеи, иа-хәа хәлаанза ашкол аҕны укоупеи, иаахәлар, усгғы унеи-ны уиарта унхәытцалоит, ушыапы уанкны иухозаргғы азәы уизырҕыхом!

— Иара, закәи, уахынла дмыцәазои?

— Мап, Дач уахынла зынзагғы дыцәазом!

— Ассир утахызар!

— Ааи, уара узын уи жәабжә ҕыцуп, аха шыыжыла сара исеихәоит уи имазақәа.

— Иахагғы дыцәазамыз?

— Иахагғы дыцәазамызт, иацухагғы, иара жәацухагғы дыцәамызт. Згәы нханы иказ Дач, арт еицәажәонатц ды-цәаргғы илшон, аха... Мано заманалатңкәа илдыруан Дач уахынлатәи ихтыс ссирқәа. Дач имазақәа ркны зыгәра игоз Мано затңык лоуп. Лара Маногғы, уажәы ишеиҕыхоz ианаалыдгылаза, ус лхәеит: ,

— Аҕны зегғы, зегғы-зегъ аныцәоу, Дач игарақәқәақәа ааңыртланы иеааилахәан дындәылтцуеит.

— Ибзиоуп, аха дабацои?

— Дахыцо, дахыцо... Шәарыцара.

— Афырхатц! – Бачо дыччоит.

— Уара уччала, Дач уажәшыта бгахәычык ацәа ахиртәраахыеит, бгахәычык моу бгакгғы.

— Ибзиоуп, аха иабейтцәахуеи, акгғы имхәазеи?

— Абга ацәа атцәахра затахузеи!

— Нас, абжыас кны иааганы игара ашыапаҕы иауизтәаху?

— Ааи, икит абжыас, – иаталкуеит Мано, усгғы нацылтцоит:

— Дачгғы иара убастңкәа игәы итакны иман: абжыас кны, ацәа агара атцака итцаиршәырц, аха абжыасқәа хара хабнаҕы иаукаху. Уи даараза хара дцазаап, нас уара угәы ишңаанагоз, ибеит, иагыикит абжыас. Узырччои, уара Бачо, уаакәымтцакәа аччара уаҕупеи, изимкрыз Дач абжыас? Нас Дач дзакә Дачузеи абжыас изымкуазар?

— Икуан, икуан! – лаҕеикуеит Бачогғы.

— Икызаап, иаашытыхны, иааишытцракны иман ддәықә-лазаарын.

...Икаларызеи уажэы Бачо иара абригы агэра игар.
Ишикыз агэра игазар, ифэцтракны ишааигозгы агэра игаит.

...Бачо агэра ганы дыкоуп Дач абжыас ифэцтракны иман
дшаауа, аха мацк длак-факуеит, ибжыас хэычызар акэха-
рын хэа.

— Абжыас хэычы абеитаху, абжыас хэычы рыцхами!

Абжыас ду... Уи абжыас иамазаарын убас шыпхыцкэак,
аха Дач амалахазгы иламкысзаап, иаргы, далахэмарны,
иргэыбзыгны, уи абжыаскэа ран афныка иааигозаап.

— Мап, абжыас хэыцкэа икуамызт Дач! – агэра хатцаны
дыкоуп Бачогы.

Абжыас иман даауеит Дач.

— Сабоуго уара, – иазтцауеит абжыас, – азоопарк ах
акэзами, мшэан, хэхыцо?

— Мап, – ихэеит Дач, – азоопарк афны абжыаскэа иара
усгы ирацэоуп, афныка узгароуп.

— Исылоухыузеи? – итцазаап абжыас.

— Уцэа ухысхуеит, уара даараза ицшзоу, насгы ицшқоу
ацэа ухоуп, сгара атцака итцасыршэырц стэхуп.

Абжыас ихэазаап:

— Сумшыын, абаацсы, хэыцгэартак срануп, уаргы дума-
ми ан?!

— Дсымоуп, – ихэазаап Дач. – Дсымамзар агэыхэпы
сфэзтодаз!

— Ааи, нас, сара схэыцкэагы иртахымы агэыхэпы, ир-
фэзтагэышэода... – агэы цшааны итэыуазаап абжыас.

Дачгы игэалашэазаап агэыхэпы шитэхыз, нас иаргы
дамхатцэуазаап.

Абжыас ус ахэазаап:

— Агэыхэпы сара иуфэстоит, амала соушьт, абаацсы!

— Ибзиоуп! – ихэазаап Дачгы. Агэыхэпы итэазаап, нас
иара абжыасгы ацацэа рышка иауишьтызаап.

Уара уоума, уара, абриакара ссир кэзтаз? – Бачо,
итэхэхэа итэоу Дач днэихагыланы дызтцауеит.

— Ахэычы думырфыхан, уара! – лашэеихаб днаи-
кэыцэкэоит Мано, нас ашышьыхэа ихыриаалан Дач длыр-
тысуеит.

Дач дтахэахаа дшыцэац дыцэоуп. Зны-зынла уи ччац-
шык неифэхэмаруеит, икалап, ускан бгахэычык дажыарц
атаххазтгы, аха уи афстаара иара заа иатихит... Дачэазных,
икалап, абжыаскэа ран ацацэа агэыхэпы шыртаху игэа-
лашэаны, изымычхакэа иаргы дамхатцэуазар...

Ихарагэышэоузеи Дач, макыана ахш еипш иарбанзаа-
лак дачеак бзиа имбозар...

Ааи, исхаштыз, агэынхарагы идыртэкэоит...

Абас адунеи дыкэлеит Дач.

АТЦЭГЭЫР

(Отца Иоселиани)

Уи акытан сара ибзианы издыруаз Гоги затэык иакэын.
Гоги амцабз иафэзоу цкэына еилыхак иоуп. Уии сареи
атыхэтэантэи хэиниарагы, иара ихамхацагыара иах-
кыны, еисрала хэилгеит. Сара исылшон уи цнапыкла маца-
рагы итэа дзаанамго дсыпкарц. Уажэшьта уи ахтыс баацс
атэы хэа рацэак акгы сгэалашэомызт...

— Мшыбзиа, Гоги!

Уи схы инаркны сшыапы афынза блала саимидеит.

Уаха ажэакгы имхэазеит. Акыраамтагы ус дсыхэац-
шуан. Иагэеилыскаит уи макыана зегь шигэалашэоз.

«Атахызаргы ихамыштыцзааит, – сгы саатахэыцит са-
ра, – уашытан азын дкэыгэах!» Нас, атыхэтэан зныкыр
ибжы тахэаеца иаасатейкит:

— Бзиара убааит!

— Гоги... – иаххаагахыз агэаларшэара стэхымхеит,
аха нас сфыбахь снапы ндэыкэцан инацыстцеит, – атэ-
гэыр аахэаны иаазгеит, Гоги... Аа, уахэацши, закэытэ
ссиру! Иубауоу изакэытэ рахэыцу ма иатцоу, абырфын
рахэыц аткысгы игэгоуп! Иара цаазмыркэрыло апроб-

кацѣкѣагы уахѣацши излыху: абжа кацшьуп, абжа џежьуп, уи иаанаго уи ауп...

— Издыруеит, – исимырхѣеит уи.

— Иуздыруам... – уи џацхѣа игѣы нсырхар стахымызт азы уаха сымхѣеит иара сарггы, – иумдыркѣа ишџаузым-дыруеи, аха уеизггы иухѣтоуп...

— Ари сара исутароуп!

— Ишџоухѣеи?! – саацышѣырчѣеит. Гоги ахаанггы акы дадхѣатцаланы икзомызт, игѣацхозггы даараза имацын. Акы еитнышѣыцсахлозар, дакѣшахѣтын, мап анакѣа, ша-махамзар, иара ахамџатцѣкѣагы идикыломызт.

— Исутароуп! – иџѣоушьаша дсыхѣазомызт уи уажѣы, мчылашѣа исыдитцон... Уаанза иузаазгоит хѣа ажѣа иста-хѣаз џѣушьап!

Сара уи ссирс искит. Мшѣан ишџеистџоз уи сара сыџѣгѣыр затѣ?! Уи акѣым даѣеак сывазарггы, истомызт.

— Иузеилымкаазѣеи иуасхѣаз, уџѣгѣыр сутароуп, џѣоукы рзыхѣан истахуп... сара... иаабац џѣгѣыр башак узысыџ-шаауеит!

— џѣгѣыр башак сзџџаауама?!

— Ааи, иузысыџшаауеит!

Убри азын исылшон уажѣы џацхѣа Гоги ицламхѣа аархѣаны иѣастарц. Аџѣгѣыр баша стѣахында, Гоги ииџшаауа сабашѣталоз, «Исутароуп» – ихѣон, иара ихѣта итѣны исы-моу џѣушьап! Иззы сыздыруам, аха абри дакѣытцуамызт...

Амалахазггы истап хѣа сшыџазамыз, исыхѣыз хѣа акы сзымдыруа, схы иџамкѣа, сгѣы иџамкѣа саакѣшахѣтѣеит. Мап, сакѣшахѣтзамызт, аха снапы сымихырц аѣанааирха, инапы инасырkit.

— Ааи, абас! – насаџеикит Гоги, игѣы иахѣаны.

Нас арахѣыц иеитцихыз аџарџита инанџаны, иџыба аџахѣ инаскѣаган инџатџаны, ашышыхѣа днасыдџны дџеит...

Акыраамџа сишьџаџшуа сгылан, сагхѣыцуан: «Иза-кѣызеи, мшѣан? Уаха ажѣак мхѣазакѣа, сызхара исым-бацыз, сыџѣгѣыр ѣыц сџыба иаџыхны, инапы инаркны

дышџасшьџи. Мшѣан, уи сара цнапыкла маџараггы дып-џаны, сара стѣы акѣым, иара иџѣгѣырггы иџѣызгар сыл-шонеи?!»

Игеит, иара уиггы џѣоукы рзы. Ма ихазы акѣзар акы ухѣарын. Уара узын ауп изаазгаз хѣа ма иасымхѣози! Исхѣарызеи уажѣшьџа, ма иззигаз хѣа зѣыр дыздыруандаз! Азѣымзар азѣы изы иаасымгеит сара уи. Схазы истахын, уаха акггы! Макѣана иааитџыхны, азы иналаршѣны, џсызк-ггы аласмкыцызт. Иаасымџааны игеит. Сарггы сџагылан истахит, снапалатѣкѣагы истаеит!..

Раџхѣа сара схы сазгѣааит, нас – Гоги. Иамуит, сара уи ахшыџ сзымыртѣеит убама?! Иара абыржѣытѣкѣа исыр-џоит уи...

Иаггысызѣеит дара рышџа сџарц, аџны даадѣылганы, ивардым надызжѣарц, саггысларц сыџѣгѣыр сџѣаанза акѣым, иара убри аџыза џба узысыџшаауеит хѣа ажѣа си-џаанзаггы.

Акыраамџа уи иџны ааигѣа-сигѣа аныџѣара саѣын. Раџхѣа сыѣѣырымгазакѣа ус џѣара дышџасымбари џас-џеит, ианамуза акырынтѣггы изѣыстџит, аха башан зѣггы, аџны дыџазамызт.

Сыџсахы џыжѣжѣо, схынхѣаны сѣаасхѣеит.

Ауханѣаарак схы сгѣы акѣмаџханы акѣын сшыџаз. Уаанзеиџш схѣы снахѣанггы исзымџазеит, снамџклас-аамџкласшѣа зун, сџагылан сџаны сышьџалеит, аха цѣарас иџастазхѣаггы акггы ыџам.

Ашарџаз ашара адѣы ианаакѣла, сыџцакны, Гогираа рашџа сынџаххит. Иара макѣана дџахѣахаа дыџѣан. Сара, акггы сынмырџшзакѣа, сгѣы аасыџсахын, џсызкра хџап хѣа иасхѣеит.

Ашырхѣа дџагылан, иеиџѣа ааишьѣеитѣеит, нас абартџа даатџагылан, ажѣџан дџаџаџшит, хѣуакггы нылбааидеит, иџыымшьџѣаггы ааимаирџахѣшѣа иуит, аха нас, амардуан длалбаан, иѣааихѣеит:

— Уаала, хџап нас...

Псызкра амѡа хакэны ацшахэахы хдон. Гоги арасатэ быцакэа ирыкэыршаны имаз атэгэыркэа дрытдан, артэыра хэацкэа этаз икэалап кны.

Сара исызгэамтэзо акы аины, сыхэцэы тднакаауан, аха акыта халсаанза, акгы мхэазо, ичхауа сааиуан.

– Уара арака усзыпшы! – ихэан, итэгэыркэа зкэыршаз ирасатэ быцакэа аѡбагы аасиркын, дааикэкышаны, аанда дынхыпан, цыоуы рымзырха дынтаххит.

Уажэ сара снапы иакын арасатэ быцакэа, атэгэыр еикэжыакцакэа рхарпаны, атса цэыхакэа рыхнырхаланы... Урт сахырыхэапшуаз, уаха аасзымычхауа иара изы исымаз агэаг пейпеиуа ахытра иафын.

Гоги дыкамызт. Сара иаха-иаха сеиладэон. Уажэшыта сыбжы тганы икэмакарра салагахын. Ихацэа сышныкэыпшлак, илымхакэа фыжэжэаны, ихазгара амызжэарц сгэы итакны сгылан.

Гоги, цкэына шатлакыак дицны, дхынхэны арахь дааит. Ацкэын – еикэатэа матэала деилахэан, иара Гоги иатцкысгы иаха дыхыцын. Уи ихэхэаза фыц пкара каламтэ быцак кын, иацтэи сара сытэгэыр зхаршэыз арахэыц акэыршаны.

– Ари сара дысѡызоуп! – иааркыафэзаны дысирдырит Гоги. Нас искиз атэгэыркэа руак аасымыхын, хапхэа дгыланы ифэинеихеит.

Ацкэын иаармачзаны фэаитит:

– Мшыбзиацэа!

Сара, ани сытэгэыр анызба, апыркхэа убас мцак ѡа-сыхкэеит, исгэалашэом атак истоу, исымтоу. Иагыстахын уи снаимпытасны, ани сытэгэыр зкэыршаз икаламтэ быцапшза ааимпытцааны, снатрысырц.

Аха Гоги акгы гэѡарас икамтазакэа, хапхэа дгыланы дниуан, саргы сишьталаны сцон, ссирсгы исыман: иабакоу мшэан абри аиаша хэа есымша ихархэо, саб исзааихэаз атэгэыр тамзааракгы нацымтазакэа иаасымхны, абар, абри ацкэын ѡардапшэа икоу иитеит, иара

ихата иакэхап ари аѡыза акалам быца пшзазагы хэыс изыказтаз.

– Шэарт, ара хара хэиас акны ацсыз шэкхыоу? – ихы насыкэикит ани ацкэын.

Уи атак иахэара амалахазгы истахзамызт, аха исызгэамтазакэа инаиатаскит:

– Цыпх зны ацсыз скхын, аха сынтэа мап...

– Хара хкны... Ацсызкырта атып заманацэа акры идыруеит Гоги... – уаха изымхэакэа, ибз наихэлэшэеит уи.

«Ари зфы иакуа азэы иакэымкэа дыкам», – сгэы интысхэааит сара. Сфы акгы асмырхэеит. Икалап уи Гоги дахьсзааигэахаз акэзар изхароу. Сара, Гоги зынзагы сицэшэазомызт, аиаша ххэозар, иара иакэын сара исыцэшэашаз, избанзар, ишырхэо еипш, уи знык алабажэ дытцисхэахын, иара уажэгы инаихкыазар акэын, аха...

Азакны, Гоги аѡа дназааигэахан иныкэашэа ианагирха, сара истаххеит, ишсымчу артэаахэа уи ситдахэхэарц, аха иара ихы азышьтэзаны, ацсызкра абейгхаришь хэа азы дтапшуан, саргы сгэы интысхэааит: – «Уабанзацои, сара иусырбап уи ацсызкра зеипшроу?»

Нас Гоги, еикэатэа матэала иеилахэаз ани ацкэын ѡардапшэа иказ сара скны дааныжыны, азышьтра дталаны ифэилеихеит. Сара фымтэзакэа ус сыпшуан, сизыпшуан ацсызкра дахыалаго атып анбаипшауеи хэа.

Ацкэын аѡа, дынхыкэтэалан, икаламбыца иакэыршаз итэгэыр рахэыц аитдыхра ифэиназикит. Сара аарла акэын схы шныскылоз. Акгы аасыгмызт слаицэхасны, аѡа длалырѡны азыжь длаласыжырц, сытэгэыр уажэы апшэымас иамаз ауаѡы. Уи, атэгэыр арахэыц еитдыхны даналга, сара сышка даахыахэын, ихы насыкэикит:

– Ишдоубои, ибзиами?

Гоги ааигэа дыказамызт, сара уи атак ацынхэрас апыркхэа амцабз ѡасыхкын, иара ишка сфынасхеит.

– Иугэампхазои? – ицыашыны, деитасазтааит уи, нас срасатэ быца иакэыршаз сытэгэыр жыакцагы дназыпшит.

– Исгәәпхоит, аха ари уара иутәзам! – абас наиаңаскын, иара ишқа еихағы иааргәғәаны сәынасхеит.

– Сара истәуп... – даағахейт аңкәын, – мап, сара иаа-сымхәзейт, аа, Гоги исзааигейт, Гоги... – ғаңхәа ибз наихә-лашәейт.

– Гоги иузааигама? – сааехырччейт сара. – Ааи, иузааи-гейт, аха уи иара Гогигы итәзам.

– Сара акгы сыздырзом! – зынза дааилахәейт уи аңкәын.

– Иузымдыруазар, уажәытәкәа еилукаап! – снейны, иааигәазаны снейхагылейт уи. – Иааг арахь!

Аңкәын мап икытәкьарцгы итаһымыт аха иыза хамтас иитаз атәгәыр ғыцххара иңсы изакәгомыт.

– Успырцкәа нак! – адгыл даатцытызшәа дғабығза дааины хәңхәа даагылейт Гоги.

– Ус анакәха, уара исызурхынхәуейт! – уи ишқа саахәа-хәйт сара.

– Мап, иузырхынхәзом! – сажәа аағахитәейт иара.

– Исызурхынхәуейт!

– Мап!

– Мап анакәха, ишукәшәо удырузааит! – сааибакны сыбжы ғытысцейт сара.

– Зегь акоуп атәгәыр устом!

– Исумтар, алабажә утысхәар акәхойт!

– Уи уара иулшоит!..

– Иумбари убри камлозар, уара сара сызнапык алагы уңәа утасхәахәойт, иуахауоу? Сара уара...

– Уи зынза даға усуп, иғаартынчны, иаасаҗейкит Гоги.

– Ит Гоги, иара итәызар, нак ит! – илабжышқәа аахадды-лейт ани аңкәын.

– Акымзarakгы иара итәзам, ари уара иутәуп.

– Изтәыда?

– Уара иутәуп!

Уаха схы аасызнымкылазакәа, Гоги апқаа ааиҗыргейт.

– Уажәшьтагы исзумырхынхәзои? – инацыстцейт уи. – Уажәшьтагы иара итәума?

Гоги ишызбоз амцабз ғаихкәейт, аха нас иғааириашан, ашышьыхәа ғааитит:

– Иара итәуп!

– Аа нас, иара итәызар! – ғаңхәа ихазғара ағара аах-сыргейт.

– Иузырхынхәзом! – ихәейт уи атакс иара.

– Аа ғаңхәа, иумузоар! – снапы ркәкәаны уажәы илымха ашыта шыкоу ағынасыргейт.

Уи ғаңхәа дааицрашәейт.

– Игааит, истәхзам, Гоги, – даағьатәы-ғьатәйт еикәатәа маңәала иеилахәаз.

– Ари, сара уара иустейт, уара иагьутәуп! – иара ишқа ирмачны ғааитит уи. Сара маңк сышьтаһкәа снаскәаны саагылт.

– Уара иутәызма, уи инаганы иутәней?

– Иара итәуп!

– Иситәаит, мамзар! – Гоги инапы лтарсны ғаңхәа иаасыртәйт сара. – Сара саб исзааихәейт, уара уаб иау-узааихәах?!

– Уара уаб еиғаузааихәааит... – инацитцейт Гоги ибжы ааңсахны, сара сышқа иғаахо. Сара аганахь снейтаңейт.

– Уажәшьта ани, иара иаб изааихәааит! – сеибакны ғаастит сара.

– Уара уаб иузааихәааит! – ғаңхәа сара сахь иғааихейт Гоги.

– Саб сара исзааихәейт уи!

– Дағаазныкгы иузааихәааит!

– Ани, иаб изааихәааит!

– Сара аб дсызам! – акыжыхәа инеимейтәейт еи-кәатәа маңәала иеилахәаз аңкәын.

– Умтәуан! – днаикәымчит Гоги.

Убасқан иғағаза сара саңхәа иааины сыламыс аагы-лазшәа збейт, аха уи сазнымкылакәа, ғаңхәа пхәка сәы-насхеит.

– Сара сусс иалоузеи аб димамзар, иан изаалхәааит!

— Уара уаб иузааихэааит! – џаџхьа даасықөымчит Гоги, шыаџаршө исиуизгы саазыманшөаламхазакөа, аххы сцаны сылцөытцакьакьеит.

— Сара саб исзааихэеит уи, уаха акымзарак сыздырзом. Итэхызар нас, ма иан изаалхэааит! – сөеихеит сара сахь-кажьыз, аха али-ңси рыбжьара амцабзгы насыхкьеит, мчкэаракгы уаха исылазамкөа сааилышшеит...

— Сара ангы дсымазам! – дырөегьых акьыжыхэа илеимеитөеит ақкөын.

— Уеааикөкы сымхөеи, узыртөаузеи!? – инаидитцеит Гоги уи џаџхьа, нас снапы мөаныстцаанза, иара деит-насыгөтасырц иџааихеит. Аха сара сгылаанза хөа азөгы дсыламкьысзакөа ишыңшуаз, сымч цаны, схала сеитанкахаит.

Гоги илшон уажөы изнапык ала иара иахьынзеитахыз сцөа сциарц, иара иахьынзеитахыз...

АМШӨТЫӨРА

(Георги Зугаев)

Тагаланшьтахь акөын. Адгьыл акыр иаахцөышаахахьан. Иара ажөфан алактагы ацьмабла еиңш акөын ишыцырцыруаз. Ашьжымтан арахө рхөы нарытан, мџыкгы ааххны снытытын, хқыта ахахьы, ахөада сафаланы сџөасхеит. Уажөы-уажө ашьхара акалтахь сыңшуеит. Амра наџаңхар, уи иаџажьу асы иара макьанагы изытыр алшоит убама!

Ус сышнеуаз, ацакьа ашьапаџы амшөтыөра сылапш нақөшөеит. Итгөыхаа избартөуп уахь игоу иара агыгшөыг ашьтақөагы. «Асы ишьтөу иаха иауз ау. Ус анакөха, ааигөазөуп амшө атыөрахь ианнеиз...» Ашырхөа сааикөкьашан, сгөылацөа зегь снарылагьежьны ирасхөеит. Уи акөхеит. Хө-өык ахацөа хөааибытаны амөа хнангылеит. Еихабы-еитцбыла хайшьтагыланы хнеиуеит. Амшөтыөрахь неигамөас иамаз мөазатцөык акөын, иара уигьы ацакьа иаџгаз амөахөаста хытцөрыра замана. Уи

амөахөаста, хөтала иаразы ацакьа иаџыргазшөа, ацөаара затцөыкоуп аарла асы иалңшуа. Иара амшө ахөтагы абри амөахөастазатцөык ау. неигамөасы иамазөугьы.

Шьаџак ииашамкөа ианааихьуа, уара утөыхөа акгы ыкам. Ахра џкьара уалкьаны уцеит ау. Лахьхьы, атыша акынза убөақөатцөкьагы еибганы излеиуам. Иара убри азы акөзаргы қалап, амшө абри аөыза атың цхьак зылнахызгы, ааигөа-сигөа аламала уаха уө дзымнеиуа. Ускан уи агөы каршөны ашьапы арбзоит, итөахөаагы ицөоит, хөарада! Иагьа убас акөзаргы амшөтыөра азааигөара икоуп агыгшөыг хөтатцас уахьаңылаша атың маншөалақөагы.

Сара, бназара ицө ашөарыцацөа зегь среитцбуп акьнытө, зегь рышьтахь ау. сахьгылоугьы. Абар, лассы амшөтыөра хназааигөаханы, абасгы хөбжьы нахаргараны хөкоуп: «Еи, уара шыаңкьахөа, утыц лассы! Узкөымгөыңзоз асасцөа дахькөа утөаит!...»

Хнеиуеит хөра хөцсқөа заны. Ацакьа иаџалакьуа амөахөаста хытцөрырагы уажөшьта бжаранза иааиөахьашөеит. Мацзак ау. амшөтыөра акынза иаанхазгы. Доусы рабцьаркөа аадырмазеит, рхылцакөа аархөадыргөаеит, иркөынхөалаз рахөызбақөагы аадырманшөалақөеит.

Хөрт хөгөтөкы акынза хназарц акгы хөгымкөа, ииашөтцөкьан мышө дуззак атыөра иаатыцны хөра хөашка аџаанахеит! Ахгы шытыхны иакуп. Уи накьа-аакьө, ахауа иалафөуеит. Ус, хгөанөтеит. Акьраамтөагы игьиланы иахзыңшуан. Акы иазхөыцуазар акөхарын, нас, уахагы иаамбжөахьазакөа, ашьаңкөа хьантыць-хьантыцьза иеихгө, ахы акөыжьны аџаанахеит.

Хөрт али-ңси рыбжьара хөбцьаркөа аахармазеит, аха хөахьагыла инапы өышьтихит:

— Уажөшьта ахьсра залшом! Раңхьа иаөткөо агөы итцөшөаргы, зегь акоуп, хөра ихөхьзоит...

— Икөхцарьзеи? Абар иара ааизарц акгы агзам?! – ибжьы цыс-цысуа џааитө азөы.

Убри аамтазы, хапхыагыла ус нахабжьеигеит: – Шэаб-царкэа амфэхэаста инанцсаланы абыржэйтцэка хых шэрыкэи зеггы!

Ихамчузи?! Уи ишхаихээз еипш иаггыкахтеит. Ғыцха хиоуп зеггы, хапскаа заны. Хгэисыбжыкэа адык, адык, адык рымшуп.

Амшэ анааскыаза аеитцыхны, ашытахтэи ашыапкэа ирыкэгыланы афаанахеит, апсыпшытыбжы хахауеит.

Харт иахаггы ацакэа хеалахарцсит. Хапсы аазеит. Хапшуп икаларызеиш хэа. Ххэытыпшны амшэ хэзыпшуеит.

Уи, азэггы хамкэаацазо апсцаа реипш ханаба, апхыатэи ашыапкэаггы инарыкэгылан, агэы аеантазаны ашышыкэа хара хашка афаанахеит. Шыафакаак ааканатцан, фапхыа иаатгылеит. Ахы аашытыхны даеа зныкгы инаффышэан, нас икарымчо аеахзааигэанатэит...

Сара сызкэа апхзы хышээшэа кыдланы афынанахеит. Аамта иццакуа акэым, игэагэо акэын ишцоз. Иагыиашатцэканы сымацара сакэмызт ус иказ. Акыр ирцэыхантан иара сфызцаа зеггы. Аха ихамчузеи?! Нартаа дукэа рцабга ххыыршызышэа ацакэа хадчабланы хиоуп.

Шыапкэака шааиуаз, рапхыаза хапхыагыла инеи-зааигэахеит. Зынза иааигэазанггы инеихагылеит. Уи збаз сара сгэы ус интысхэааит; «Амшэ уи ианилаккыс, ахышэт-хэа фатццаны сеихсуеит. Иарггы ускан иемиртысзо дау-иахуа!..»

Аха мап! Агыгшэыг аеааларкэны хапхыагыла инаифшит, нас ашышыкэа наф инаихытцит. Ишааиуаз аеазэы инаихагылеит. Уиггы имыццакзо инаихаффышэеит...

Егырт хфызцаа афыца, мазажэак ранахэозшэа, мамзарггы рыпсы итоу итаму аиашатцэка еилнакарц атахызшэа, аеааларкэзаны инарзызыршит...

Сара зегь рышытахь акэын сахыаз. Сагышэон аиашазы. Иудыруазеи, шыапкэакажэ быбны, зегь ргэафра исыхтнагарц азы анапы хэымсыс дукэа насыжэнацар?! Исхафыфуа ишааиуаз, сыбгазарафытцэка уи асаса ду

фөихнарцеит. Ауацбак иткыозшэа иахэылкыоз апсып цаггы соуразоуроу сааимнадеит. Атцыхэтэан ашышыкэа иара сарггы иаасхытцит. Сыпсггы аавызгагэышыеит. Сгэггы ра-хатца аусура иналагеит.

Амшэ, харт инаххытцны такэы ианынаскыа, хфызцаа руазэы фатцкэан ибжы нахакаэиргеит:

– Шэеихс, ахыбфэар, азкэа хаиахоуп, шэеихс! – ишээк асамцалггы аххыа аафгеит.

– Маап! Уи чархэароуп! Шэаламккысын, иахыатаху ицааит! – ибжы ргэгэаны инахатейкит хапхыагыла, икэмызцаа хылца ааитцыхны, иреины инеихатцо.

Уаанза амшэ абнакынза иназеит. Даеа зныкгы иаа-хыкэны инахахаапшит, иагбаатгылеит, нас, есс абна ины-лабга ицеит.

АНЫХЭАКЭА

Амш шака ибзиоузеи! Амраггы хааза ипхоит. Иахы атцарашыкэс фыц иалагоит. Ахэыцкэа гэыргыатцаа аш-кол ах ицоит. Ашэтыш еипш иеилахэоуп зеггы. Ашта ду агэыргыабжы тыффеит. Абар, игэыргыатцаа иааипылеит Саид Ахбеи Ахра Ачбеи. Урт афыцагы х-класск ркны итэоуп. Иааигэыдибахэхэалан, еибэгэзит.

– Апхынра шцоухыугеи, Саид? – дцааит Ахра.

– Даара ибзианы. Сандуи сабдуи ркны сыкан, Лыхны! – иатейкит, Саид.

– Сарггы Мыкэ исхызгеит, саншыцаа ркны, – ихэеит Ахра.

– Сара сандуи сабдуи срыцхрауан. Афызцаа хэыцкэа сырхат. Зталара Хыпсцака хаиццон... – изхара изхэомызт Саид.

– Убарткэа зеггы сарггы сырфын, аха реиха исгэапхаз удыруоу? – ифыза днөифапшит Ахра.

– Иарбан иугэапхаз? – иблакэа аатирхахеит Саидггы.

– Мыкэ аштакны афэар рныхэа мфөапыргеит. Абжы-уаа рацаафны иеизеит. Акадакыцаа дукэа цэажэон. Афэар

ирыгу-ирыбзоу дырбаны, ахара идырцшуан. Атыхэтэан: шәахәарахеит, кәашарахеит, аеқәагы дыршит. Абри аены, август җажәа алырхит афар ирымшны. Есышықәса аихшыла җарталарцгы рызбеит! – дгәырғьатәа иажәа даалгеит Ахра Ачба.

– Аеазықатцара ду иафуп уажәы Бзыпнгы, – дналагеит Саид. – Аеафра ныхәа мәапыргараны икоуп тагалан. Уи «Лыхнашта» хәа иашьтоуп. Асасцәа рацәаны иаарыпхьоит. Доусы иаха дызмараны иааирыхыз, далаехәо ауаа идирбоит. Нас шәахәароуп, кәашароуп, җырхәмарроуп... Аха сара зегь реиха бзиа избоит абри амш аан инарыгзо ажәытә кәашара «Аураашьа».

– Уара, аныхәақәа ртәы анухәа, иахьа закәы мшу удыроу? – ифыцза азтцара аақәиргылеит Ахра Ачба.

– Иахьа сентиабр акы ами – атцарашықәс җыц! – иатейит Саид Ачба.

– Уаха?

– Уаха-а... Аа, исгәалашәеит, исгәалашәа. Иахьа Адырра иамшуп.

– Атынчрагы! – инацитейит Ахра.

– Ааи, Аңыңытәылатә еибашьра Дузза анеилга инаркны, сентиабр акы апырцейит Атынчра иамшны! – иааигәалаиршәеит Саидгы.

– Атынчра анықала, атәыла җиарц, ацстазаара бзиахарц, уаха еибашьра җамларц азыхәан – иатахуп адырра дугы. Убри азын сентиабр акы рыцхьазоит Адыррагы иамшны! – дгәырғьатәа ишыза днечиапшит Ахрагы.

– Саргы акы суазцаауеит, – ихәеит уажәы Саид дҗыцхараза.

– Ыы? – уи дааизҗлымхәхеит Ахра.

– Атцарашықәс рацхьатәи амш, Адырра амш, Атынчра амш – арт ахцагы сентиабр акы ианыхәақәоуп, аха атыхәтәантәи амш... – Саид уаха имырхәакәа Ахра инаиҗицааит:

– Атыхәтәантәи, сентиабр җажәижәаба – Ацсны ахақәйтра иамшуп. Абри аены ацсуааи ақыртқәеи реибашьра еилгеит. Еилгеит ацсуаа риаарала. Ацсны ахы иақәйтхейт!..

– Сабду иихәоны исахахьоу удыроу? – дтцааит Саид.

– Ыы? – итак зтцаарала икайтейит Ахрагы.

– Зны Амчи Ахшыҗи еисазаап...

– Нас?

– Уааи-сааи, абри абаагәара ашә аазыртуа хәа.

– Нас?

– Нас, Амч неины ижәылазаап. Иасит, иасит, аха акгы алымшеит. Ахшыҗи нкылсын, уи ахьтәы цапха хәычы аапшааны, ацарахәа ашә аартны интәлеит, ихәеит.

– Аа, иубома Адырра иканатц?!

Убри аамтазы аккахәа атәтәабжы геит. Игәырғьатәа ашкол ахь рҗынархеит зегы.

1995

АХАЧХАРА

Сара схәычы тақьатасын. Аха дыкәуп шырхәоз, атәа ахақәцәаҗ субон. Зегы сырхынпашалон.

Җнак атла слалҗьан, снап ахәда тҗейт. Иаалакысынгы змузейт. Стәыуарак уаҗ дахәомызт. Саб сааичхьнитцан, Агәмаа Җараман ишҗа сигейт. Уи атцарақәеи атцәарақәеи дрызказан.

– Иухьзузей, сбаба? – җааитит аҗаза икәардә дныкәтәан.

– Адгәыр! – схәеит сара, сылабжышқәа хаддыло.

– Оо, Адгәыр җырхатца хьзуп! Ашәыргәында иузи-хьызцом. Уара иумдыркәа җаларым хара х-Адгәыр Амчба иҗырхатцара атәы. Аца хәа еиҗамсзак думоуп убама?! – сабгы ихы найқәикит.

Аҗаза скьаҗ хәычы ашәыхра дналагеит. Сара сшәаны атцисра саҗын. Слабжыш мацараха стәан. Агәмаа сҗазшьа гәазымтоз ауиакәхыз.

– Уаргы дудыруейт, Махә Кәаҗ-ица Шьрын? – саб ихы найқәикит уи. – Уаҗ шәашык, уаҗ рыцхак иакәын. Дкахан инапы тцәейт. Дацәшәаны азәгы имырбазакәа ишимаз, ус иеилаҗейт. Имышәо икалейт.

Аказа иажэабжь дафын. Сара слымха кыдцан сзырыуан. Иара уи ихы иархэаны снапы аус азиуан. Ахьаан сареи хаикэпон.

– Ёнак Шьрын сышка аара игэагыт. Ицъасшьеит. Инапы сахэацшызар, амаганеицш ихэахэаза, иеилагыаны икоуп. Иутаху азуы, унапафы сыкоуп ихэеит уи, иеаархатцан. Икоу-цозеи?! Азы ршны илзаастеит.

– Афахэагакэа сызшэырхиа! – Аказа иажэабжь даа-кэытцын, итаацэа инарыдитцеит, нас деитаналагеит. Сара уи схы изышътны стэан. Аха снапы данынаха-аахалак, исызгэамтакэа снатрысуан. Саацэыцхашьон. Иара иажэабжь наигзон. Уиала схыхра дафын.

– Шьрын инапы акыраамта азыршы изаан. Ибзиан ианалс иаазаасхын, афахэа аилагыара цыстцеит...

Убри аамтазы артэаа аатсыргеит. Сыблакэагы амца фарытыддит. Убаскан Агэмаа снапы тартэаны далгазаап. Сыцсгы аавызгеит.

– Нас ашьшыхэа иааикэыршэаны ифасхэеит. Изхысхэаауа, абриакара шыкэса цуеит абри аус азызуеижьтеи, аха убас ачхара злаз афырхатца синымиацызт, иахьа абри арцыс дызбеит акэымзар!.. – дцышэырччо снапы афахэара дафын уи.

– Караман, уара указатэкэоуп! – ихэеит саб, уи иажэабжь амаза заа идырны, дзырдуа дахьтэаз. Сара сахьыныфнытэааз сацэыцхашьо, стэан схы ларкэны.

1964

ШЬЖЬЫМТАНК

Хафны апхьа амашьынакэа рацэан. Уажэы-уажэ иниякэон. Урт срызгаган сара. Зны арныкэафцэа атрышэ сырзасуан. Ирыкэфыстуан. Даеазны схэытатэаны ахахэкэа ргэыдысцон. Аха уи афгы саанфасуамызт.

Хнафс амфэ бжыысны икан. Арака амашьынакэа рныкэашэа иагдырхон. Сара сьытэахны стэан. Ианаасывала-лак снархьынхалон. Сцон нахьхьытэи атхэаа дукэа ркынза. Уа фэцхьа рныкэашэа иагдырхахуан...

Шьжымтэнын. Ишызуц еицш, снейны афь снавагылеит. Акыдкэа тызгоз амашьынакэа усгы ирацэан. Рыбжьыгы еихсыгыуамызт. Сшыпшыз акы аасывалеит, сыссырцсит. Иансывкэа снахьынпашалт. Сызшьапык апынтца аарла акы инафэсыргылашэа зуит. Сшэыра амаа снапы иахаршэын. Амашьына шьтхысаа ицон. Итасцыпхьаза сшьапы афкэо иалагеит. Снапкэа аацсон. Исычхауан. Иааигэахон хапхьакатэи атакэатафарагы. Абар хьахьаадгылаз. Уаха умцсит. Иныкэашэа иагимырхэеит арныкэаф. Уимоу иахагы иацитцеит. Икалап уи нахьхьы сшахьынхалаз ибазаргы. Снацэкыаракэа аларцсны иахьыскыз ахьта рталон. Адысра иафын. Уажэы-уажэ еилышшон. Сылбаарц салаган, иамуит. Сшьапкэа аносужь, исзыкэмыргылеит. Иагыны имцози – исытцахуан. Уаха насылымшо скэаеит. Уажэымзар-уажэы... Даеа пытк, даеа хэычзак... Аныкэашэа ишпагнамырхари... Башахэит. Снапкэа леилышшеит. Ацсзы захэаз азэ леицш, артэаа аатлыргеит цхэыск, дагыаасхаххит. Иаагылеит амашьынагы. Арныкэаф дьытцны ифааихэит. Сара уи сицэшэаны, снацкыаргы цэгьа исымбеит. Аха цэгэала сжысцаны сыкан.

– Икалазеи, иухъзеи?! – ихэан, саашьтихит. Сеитцагэгэа саагылт. Ацхэыси иареи ааицхыраан, снапы иалаз ахахэссакэа алырхит. Сыдрыцкэеит.

– Изакэызеи иныкоуцэз?! – ифынеихэит снапы санкны. Акабина ашэ аартны сынтаиртэеит...

Абри аены инаркны сызфкэаз зегьы сыркэатцит. Амашьынакэа ансывсуазгы снаскэаны сгылон. Абри ауаф си-бархэа сыцхашьон.

1964

АТАКПХЫКӨРӨ

Шаанза дгылеит Атма. Иңи инапи ааизэзэан, шыжыхыа ифеит. Дындылкыеит ишэыра аашытыхны. Ас заанатды дцо лымбацыт иангы. Иңыалшыеит.

Ашкол аштаңы чытбыж гомызт. Азэы затэык, апссаф амца ататара даңын. Атма дыццакны ркласс дныфнаххит. Амца макыана италымтацыт. Уимоу амфгы ааганы ишытамыт.

Дзахымзацт рыцха, гыбганс илүтозеи?! – игэы интихааит. Ашышыхэа ишэырагы ныкэитцеит. Нас уаха дымпшит. Ашырхэа дцаны амфы ааигеит. Анафстэи акласс акнытэ акэастгакэа ааиган, амцеикэтара далагеит. Ус, апссафгы ашэ даалагылеит, амфи амцеи лыманы. Ахэычы икаитцоз анылба, даапышэырччан, днагьежыт.

Атма акласс акны дкарулуп иахыа. Дцан акласс гы арыцкага изэзэеит. Ирыцкыеит акласс гы ухы-уфы анубаало. Амел иңшааит. Апартакэа ргылашыа гэеитеит. Днарыха-аарыхан, ириашеит. Ашықаң дыфталан, итигеит амаркыафкэеи акаламкэеи. Партацыңхыаза еизишеит. Аграфин итаз азы ипсахит. Дгьежыуа дыфнан. Ус, аңыңахэа иаафналт ифызцаагы. Иааиңаңшын, иаапышэырччеит.

Апсыһаракэа раан Атма ахэыцкэа зегь адэахы ишытуан. Ахышэкэа аартны аңша фнаирсуан. Ахэыцкэа андылтуази ианыфналози рыбжы дыргэгэар иуамызт. Иецэылхны дгылан.

Ифырпшыганы имфадысит Атма икарулра.

Адырфачены уи иацеиңш дзымааит. Дагхарц ачык ауп иааигхазгы. Апсыһаракэа раангы, ашта ихагалазан акэын дыштэз. Уимоу, ишимчыз шыапыла дзысыз ампыл шнеиуаз аңенчыр инаахан, иуадышхыраха иагеит.

– Уңхамшыазои! Иацы ушқаказ, иахыагы иныкоутозеи? – иааиңагылеит ифызцаа.

– Иацы скарулын, – ихэеит иара, – иахыа...

1964

АПСЫЗКРА

Хара лак хамоуп. Уи Дамшэ ахызуп. Сара ңара сцарц саныңтыдуа, иаргы насыштыалоит. Аха сара исцэымгуп ала ансыцу. Иаасымпыхыашэаз агэйдцо афныка исырхынхэуеит.

«Нак, атэгэыр аашытысхын, акэарахы сылбааит. Азыжы цамтамра сынхыкэтэалан, сытэгэыр неитцыхны иныхсыршэеит. Апсызкэа еилахэылмызуа оуман икарцоз. Атэгэыр иадеизалон, аха афаларатцакыа рзыгэагыуамызт. Сара аңаф схыкэтэалан сфырпсны. Ус, адгыл иаатцытызшэа, ихаш-хашуа иаасыдгылеит Дамшэ.

«Хаи, алышыкыинтр уахэхааит!» – иаасцэымыгхеит. Аха сыбжы сыргар, апсызкэа шэоит схэан, фысымтзеит. Иаргы уи еилнакаазар акэаң, ахаш-хашра иакэытцы, иаасыдтэалеит. Итэан сара сеиңш афырпсны. Сара сахыпшуаз акэын пшыртас иахыамазгы. Аблакэа таа азыжы иаларшэыз сытэгэыр иахэаңшуан. Арахэыц цысит, сфэхеит саргы. Азы ифтыскэыцаааит акалмаха кахэха, акан акэыффы. Дук мырцыкэа искит даеакгы. Дамшэгы сара сеиңштцакыа апсызкра аинтерес аман акэын иштэаз. Алакэа еихмырсыгызакэа изхэаңшуаз арахэыц анаацыслак, аеазышыакеуамызт. Атцарра иалагон.

Цас иауызшэа, х-ңсызк аныск, сытэгэыр акгы афамлеит. Итганы сахэаңшын, ахэац кэаңза иафэан. Еитаналасыршэит. Ачхара гэгэа имазароуп ауафы. Еихаразакгы апсызкы. Аиашаз, абракоуп ауафы ачхара гэгэа ахыаирпшуа. Схэыцуа стэоуп. Уажэымзар-уажэы, уажэымзар-уажэы... – ахэоит сгэы. Агэы тамгыло иңшуп сфызакгы. Ус, исызгэамтазакэа, сылацаа нтааит. Шака цыз здырхуада?! Насгы амра хэцэтэаламзи! Ала атцарбыжы геит. Сагэаарфыхеит иаразнак. Санааңш, срахэыц атцысра иафын. Сфэхазар – ңсыз дук афэоуп. Хэашыак амамкэа сгэыргэеит. Сзыргэыргыз апсыз ахыскыз акэым, Дамшэ иахыснаркыз ауп.

Убри аены инаркны Дамшэ сыцымкэа ңсызкра сцазомызт.

1965

«АБНА АМЦА АКИТ...»

Абгахэычы блакыблатцэо, иаины атыфра афацхьа иаатэит. Иахьантэарак икэас-кэасуа идэыкэын. Аха ґа-цяхэык амоуит, цыара ґыстаарак анамызба, амла иагоит. Итэоуп ахы амагэыхьа, ицэгьахэыцуа. Ус ианцшы, иеи-кэатцэаза лґак шхалоз абейт. Атыкхэа акы ахы иааташэит Абгахэычы. Нас иейтцас иууаза иґан, ахцыц иныкэцалан, артэаа, артэаахэа ишамчыз ахэцэара иалагеит. Ари агэыт-шьаагабжь захаз, шэарахгы, гыгшэыггы зегь еизейт.

– Иутцалазей уара мцахэыцэа?

– Икалазей, уара?

– Абна алымха зтушьауазей?

Абас ицъашьаны иазцауан зегьы.

– Шэанацъалбейт, хакэцра аамта ааит!.. Акаамет калеит!.. – агьатцэы-гыатцэра иафын Абгахэычы.

– Ихэа уара икалаз, ихэа! – еицыхэцэит зегьы.

– Хабна иаакэшан амца ацралеит. Зегь былуга хара хыхь аара иаґуп. Хантцэара ааит! – акыжыхэа илейманацэит Абгахэычы.

– Аиаша ухэома?

– Хаумжьоцааит уара?

– Уара угэра хэгоу игейт?

Ғацхьа иааиларцсейт шэарахи гыгшэыги.

– Аа, шэнацшы! – алґа ахьґеиуаз ашка анапы нархейт Абгахэычы. Цас иауазшэа уи алґа уажэ еихагы еилаханто ахалара иафын.

– Хабацари, хабацари! – иаагыатцэы-гыатцэит зегьы.

– Рейха зхы иацэшэо абра шэтал! – ахацы наднарбейт Абгахэычы. Зегь рацхьаза уи илтаткеит Ажьа. Уи иашьталаны рґынархейт егыртгы. Атцыхэтэаны инталеит Абгахэычгы.

Шакаамта урт ахацафы, рыцсы рзымхо итаз здырхуада?! Нас, шыта икалаша усгы икалахьейт аныргэахэуаз, ишэапырхацауа акакала уи иаатыцит.

– Закэызей, мшэан, мцаггы ыкам, лґаггы? – ґаанатит уа руакы.

– Ааи, зеггы-зегь шыкац икоуп! – ахэейт егы.

– Избан нас, Абгахэычы хэажьа?..

– Уи акы иазхэоуп! Мшэан, хэкоу харт зеггы?..

Иааилацшит. Зегь ыказамызт...

Абгахэычы, агэы каршэны, ахацы итатэан уажэы. Ицыххааса уи иамтан зегь рейха зыцсы иацэшэоз Ажьа.

1966

АИСАРА

Зны Атцаи Амрей еисейт. Амчлша ду иалаехэо, абадакьра иафын Атцаа:

– Сара исиааиуга дыкамызт, дагызыклом. Иансгэацха, азиас дукэа рґы зымцэажэо икастоит. Амшынкэатцэка рымч мырхакэа, исхэынцоит. Исгэамцхааит акэымзар, адунеи зеггы еикэжэа ахьта иасыргоит.

– Атцабара цсыс иахоу сара соуп, – Атцаа иахэаз агэы иаатцыхны, ґаанатит Амра. – Сара соуп цсы зхоу зегь рґэы-гырта, адгыл зыршэтыкакачуа. Даґеакы уакэытц, уахэацши азарака. Ашыжь саныґагыло инаркны, сахьцо исыцуп. Сара иансгэамцха, атакар лкарцейны иццышэыстэуейт зеггы.

– Ушакэытцра удинаныс!

– Са сакэым иакэытцша, аха уара ухаца уоуп!..

– Уааи нас, хэиха зылшо даабап!

– Уааи-сааи!

Арт айсара ианафыз, Атцаа аатгыланы ирзызырґуан.

Еикэжэаны атцаара иалагеит. Адунеи зеггы амеханакит уи. Атцаакэа рыбгы хьыдышышы аґара иафын. Арахэнтэон. Игэакуан ауаа... Маґа-маґа адгыл еикэыжэжэон.

Убри аамтазы Атцаа, амшын илташькырын, атца злачкэа тнацейт. Урт еибарбылгыо атцабара ианылахаха, аха-ґахэа аґыланахейт Акэагы. Икэандарахейт. Иаатцасит адгылгы.

Атдаа лағырзышо иаазытит.
 Амра, акъатеиах птдэо иччо, иаацэыртцит.
 – Уажэшьта сара усыхэацшла! – ахэеит уи атдыхэтэан.
 Адунеи абылра иалагеит. Итыртыруа, имитэеикэатэаха
 ацсабара инахахаит атакар. Атцлакэа афара иафын. Азиас-
 кэа табон. Арахэ җажэкны ицсуан. Изышон ауаа...
 Җаңхэа атцлакэа еизнацеит Ацша. Идыдымацэысит.
 Ақаршөы кашит. Еиҗа иаакэандарахеит. Рыцсы ааивыр-
 геит зегы – уаагы, рахэгы, цсаатэгы.
 – Сара исиааиуа азэ дыкоуп хэа сыкамызт! – иңьа-
 нашьон Амра.
 – Ус акэын саргы сгэы ишаанагоз! – ахэеит Атцаагы.
 – Адунеи абылра зтаху дарбанзаалакгы, дымчыдахоит,
 – иңышэырччон Ацша. – Хара атцтазара хазкызароуп. Уи
 аныкамла, хзыңсоузеи?!
 Атцаи Амреи икартаз хымзгшьаны, рыхкэа рыкэаж
 игылан.

1966

АТЦАТЦЛА

– Шэааи зегы, цдэа шыапык, цдэа шыапык еиҗаххап!
 – Иеиҗаххап, иагыҗаазап!..
 – Шэааи-сааи!
 Адырфэены атцацдэа атдэа еиҗахатэкэа акака рыхэда
 икэкны иааит. Ари артцацдэагы акыр ргэы иахэеит.
 Цас иауазшэа, абри аены Тахэыц ахэшьара баапс иоу-
 ит. Ифызцдэа икэрыпсеит иаргы:
 – Хжурнал укыашыт!
 – Хкласс ацдэа пүеит!
 – Ахэмарра уханамгалакэа укам!
 Тахэыц дҗаңшьза деибакны дгылан. Ашыбжышь-
 тахь реиҗахатэкэа еиҗархауан атцацдэа. Ишэа-иза, радла
 атцэкэа арсны, анышэ ржуан. Азэи-азэи еицхыраауан.

Тахэыц урт азэгы дидымгылазеит. Дгэаан дыкамзи,
 хазы дрылтны, дцаны, еиҗеиҗауан итдэатцла.

– Иазхоуп Тахэыц!

– Угэы уҗахэыц!

Ихэмарны рыбжыкэагы наикэдыргон ифызцдэа, аха ак-
 гы имахазозшэа анышэжра дафын иара.

...Ашыкэсқэа цеит. Ирызхаит афаргы. Урт уажэы еи-
 уеипшым, иреиҗау атцарайуртакэа ркны атцара ртзон. Зны
 иааибадырын, изылгаз ашкол акны еикэшэеит зегы. Урт
 ирпылеит атцацдэеи артцацдэеи. Ргэыргыа хэаак амамызт.
 Иныфныс-аафнысны ршкол анырба, еиманы абахчара
 инытдалеит. Уи мшыншэа ицэкэырзон уажэы.

– Ари убомы, Тахэыц! – җааитит ускантэи ыртафы,
 инапы нархханы. Хэыцгы дугы Тахэыц иахь иаахыацшит.

Цдэатцлак шэырла ихыдхэо игылан. Амала, зегы иахь-
 ыркыыз атахымызшэа, уажэы-уажэы афызцдэа ырышка ина-
 пырхон.

Тахэыц иңыашыашэа даапышэырччеит.

АМШЦЭГЫЕИ АЦЭЕИ

Амшцэгыеи Ацэеи мыцхэы бзиа еибабоит. Иааицрым-
 шэазогы еицуп. Аха, излархэо ала, анкыа ус икамызт.
 Игыҗеибагон. Амшцэгы Ацдэа аакэнаргыломызт. Иара уи
 иахэалакгы, ацдэа иҗакзо, иааигэышьон. Аха ахахэҗцэҗыагы
 ануршлак иҗжэоит.

– Сара исиааиуа акгы шыкам хоутдом? – иҗаңашыкны
 иаакэгылеит Амшцэгы зны.

– Мап, ихастцазом!

– Уааи, нас ихалоу ңибашэап!

– Уааи-сааи!

– Ани ахэычы думбои?!
 – Дызбоит, ааи!

Ахэычы адэафы дгылан, цдэа җаңшык кны.

– Ахы, абни ахэычы итдэа импыцзыршэо! – инаңшь-
 нагеит Амшцэгы.

— Ибзиоуп! – ахәеит Ацәагы.

— Усзыпшла! – Амшцәгы аус нап анаркит.

Ажәџан иаразнак ацтакәа џынтуа инатцеибахәеит. Еимахәлеит. Иалагеит адыд-мацәысра. Уажәы-уажәы аҕә-ҕәахәа ихысуан. Аха ахәычы ацәа ҕацшь шыкыц икын. Уи збоз Амшцәгы, иахагы иацаапкны ивахысуан, ивахысуан ацәа импыцнаршәарц. Аха башан зегы. Ихысцыпхьаза, ахәычы иаха-иаха ицәа импыцаиргәгәон.

— Сара усзыпшла! – ахәеит Ацәа. Уи ашышыхәа инкылсын, ацәа ҕацшь зкыз ахәычы ихахәы шышыуа, дыргәыбзыгуа инеихалеит. Уи акәхеит. Дук мыртыкәа дта-хәахаа ацәа дынтанаршәит ахәычы. Импыцшәаз ицәа ҕацшьгы инаџс икаршәын.

Убри инаркны Амшцәгыи Ацәеи еинаалеит. Ирхәоит убри азоуп урт абас изааицрымшәазо, бзиагы изеибабо хәа.

1967

АРАШӘАРАҒЫ

Ацша зтасуаз ихарц шкәакәа ду шәыршәыруа арашәара даҕын Силах. Ашыџ-шыџхәа иеага ҕҕаҕа ду ахымыџанитџоз, ирашәашыа угәы иамыхәарц залшомызт. Ус, ҕагак ижәџа иҕәкны дааидгылеит имаҕа хәычы Арҕыс.

— Бабаду, сара рашәара сааит! – ихәеит уи дгәыргәатцәа. Нас иапхыа аҕарашәара днаҕагылан, ишимчыз аеага налейтеит амца аиркрашәа.

— Ибзиоуп, уабду уара дукәыхшоуп! – ихәеит ашлагы, имаҕа иааира игәы иахәаны. Ахәычы арашәара даҕын, ипҕатәызгы ипҕатәымызгы рхуа, жәаба рахыт ак рашәо. Арҕыс изгәамтазо хәычы-хәычла аапсара датәнәтәуан. Ишьтахыҕа данпшы, иирашәаз хәа акгы имбеит. Нас иеага шилшоз иҕеит, иҕеит, аха иабду иеагеипш ицхауамызт. Уи данизыпшы, ахәызбаццышә еипш акәын иеага ахналейтеџоз анышә еиџырсса ишагоз.

— Бабаду, уеага сыркы, са стәы уиаҕара ицхауам! – ихәеит Арҕыс. Силахгы азныказ даапшыырччеит, аха нас иеага наииркит уи, иикыз ааимхны. Амхы зегь рашәаны дахысрашәа игәы инаҕон Арҕыс иабду иеага ахыкыз. Ишилшоз иеага мџанитеит уи, имџанитеит, аха уажәраанза иикыз изеиҕымхеит. Нас ибла таа иабду ишҕа даанапшит, цас иауазшәа ашла уажә иикыз аеага еиҕагы анышәгәалкәа архәашон.

— Оо, сбаба хәычы, макыана иуздыруам, аеага акәзам аус злоу! – ихәан, иеага нарсны, Арҕыс ишҕа иҕааихеит абду дҕышәырччо.

— Нас иарбан аус злоу, Бабаду?

— Амаана, уи амчкәа зегы ириааиуеит, амала ацшаара атахуп! – ҕааитит ашла.

Арҕыс дгылан ахара дыцшуа.

1967

АВТОБУС АҔНЫ

Хара аҕалакы аханазараҕ ханхоит. Ацентр аҕынтәи уахы иџо автобус №3 ауп. Уи аҕны еснагы ауаа рацәаџуп. Абар, иахыагы инеиуеит хавтобус кәапеишәа иҕәны. Ана-ара иаатгылоит. Ауаа тыцуеит, иҕалоит. Аблеткәа рыхәхауеит...

Хара хҕы уназаанза иҕоуп аанҕасыртак. Уи «Ашкол» хәа иашытоуп. Араҕа еснагы ахәычкәа рацәаџуп. Автобус шаагылалак, иаадибахәалоит. Зны-зынла урт царада иргалоит. Аха зны-зынла... Ажәакала, акондукторцәа ргәалаҕара шыкоу еипш...

Абар уажәгы, хавтобус шаагылаз еипшцәҕа, ауаа атыцха рымто, ашә иаалеибахәеит ахәычкәа.

— Хталар ҕалару?! Хталар ҕалару?! — рыбжыкәа ааиларпсеит, акондуктор лахы рхы нарханы.

Уи цытрак ус дырзыпшуан. Нас ҕаалтит:

— Иахыа «ибзиазоуп» хәа ахәшыра зауз шәтал, егырт — мап!

Еиѣацшуа иааилахеит ахэыцкэа. Азэгы иеимыртысзеит.
Акондуктор даапышэырччан, инацылтеит:
— Шәтал зегы!
— Мшәан, арт азэгы «ибзиазоуп» имоузаапей, изакә-
шэыртәазей? — иңышыаны дцааит зан илыдтәалаз азҕаб
хэычы.
— Амц хрымжызеит, убриоуп изакәсыртәаз! — ҕаҕхыа
даапышэырччеит акондуктор.

1968

АШКОЛ ХАРГЫЛОИТ

Хара хқытан ашкол ҕыц аргылары иаҕуп. Синтәатәи
атцарашыкәс хымҕада иахыахазароуп рхәан, аңхынразы
гәҕәалаткәагы аус ркит. Аргыларагы затцааира ишытыц-
уа аҕаанахеит. Баша иаурхәахуа: «Аус цсуп, ауаҕы дыб-
зоуп».

Ғнак, иахыынзашыақәырцалахыоу збап хәа, снейт сара
аргылары иахыаҕы. Угәы иамыхәарц залшомызт ауастацәа
рмахәҕақәа пхьартцәаны аус ахыруаз. Урт ирыцхраауан
хара хқытантәи аҕаргы. Ацкәынцәа азәы ацслымз ааигон,
азәы ашыыхга ирмазеиуан, даҕазәы ақьырмайт еикәйтцон...

— Бзиа ууит, арцыс, узҕузеи умхәои? — снаидгылеит
сара рапхьатәи.

— Анышә хахоит! — ихәеит уи ихы дымҕахазакәа, иааи-
газ ацслымз ҕыцха илкажыны. Сара уи уаха сидымхалакәа
ацслымзи ацемети еилазкәахуаз снаидгылеит:

— Аускәа шпацои умхәои, аыза?

— Ацара хархауеит! — насаҕеикит уи зымҕа дыпшыны,
апхзы пхьахәо.

Иара абраҕагы уаха саанымхакәа, сҕынаскеит сара
ақьырмайтеикәцара иаҕыз ацкәын ишҕа. Уи, снейра да-
хыццакуазшәа, ацшәа ахәахаткәагы самразакәа, дгәыр-
ҕьатцәа ҕааитит:

— Ашкол харгылоит, ашкол!..

Уи иусушыа сыпсы алаханы, акыраамҕа сгылан сизып-
шуан сара.

1968

АЗӘ ИМҒА

Аккахәа атәтәабжы анга, ахэыцкәа ыртцаҕ лааира
иазыпшуа иаатәеит. Иңшит, иңшит, аха дыҕамызт. Ус, ашә
аартны дааҕналеит атцараҕәша аиҕабы.

— Ахэыцкәа! Шэыртцаҕы лгәы баапсхеит. Ашышыхәа
шәтәаны шәапхыала!

Ахэыцкәа неиҕаҕшы-ааиҕаҕшит. Ирцәымыҕхеит ыр-
тцаҕы лчымазара. Нас, уи лыҕамзаара акласс ианымпшырц,
зегь акака инарылагеит.

Дук мыртыкәа, Амина даагылан, лҕызцәа аалырзырҕит:

— Шәааи, иахыа хцатәхәқәа ханрылгалак, хартцаҕы лба-
ра хцап! Илыхыызгы еилахкаап!

— Шәаа-исааи!

— Саргы убас схәар сҕахын!

— Саргы, саргы!

Ргәы иахәеит зегы. Нас ҕаҕхыа ашышыхәа инатәеит.
Азә дыҕуан, азәы ашәкәы дапхьон, даҕазәы иацы изы-
ҕамтцаз ихасабтә иыза иирбон. Акгы иаҕзамкәа иңшыз
Минаҕ лакәын. Уи ашышыхәа дтәаны лыртцаҕы длызхыц-
уан. Абасгы лхы иаатәшәеит лара: «Арт зегь хайцны чма-
заҕбара хнейт хәа узбодә. Заа, сара схала сцап. Уи хымҕада
сыртцаҕы лгәы иахәоит...»

Ус иагыҕалтцеит. Атцыхәтәантәи атцатәхәы ааныжыны,
азэгы леимырбазакәа ашҕа дынтытцит уи.

Днеиуеит Минаҕ аккара дытцаланы. Ацсаа шәахәоит.
Игәыргәоит ацсабара. Аха лара лгәы тынчым. Избан? Лха-
ҕагы цкәа илыздыруам. Абар, абри аккара дахынытшәо ауп
лыртцаҕы дахыынхо. Аха, сишь, дышнеиуаз даатрысит. Ла

дук ыцза лапхьатцэка амца иааныххылеит. Даатгылеит Минатгы. Ицом ала, игыланы илзыпшуеит. Алагы иара иацэшэо дамдыруеи! Алабахы лфыналхарц иакэылкын, агыгра иалагеит. Лапхьака дызцом! Лышьтахька? Уахыгы дашьтуам. Ацкэа хырцьяцан илзыпшуеит. Урт нак-аак еицапшуа игылоуп. Азэгы изыгэагуам аеыртцысра. Игылоуп. Ус амца ахьеизеикараз аеитцыхны инатэеит ала. Арахь Минат даатцысны аузом. Нас, уаха анылзымычхаза акэхап, акыжыхэа илеиматэаны атэууара дналагеит.

Ацьяхэа амца икэын уи лфызцаа. Иаауан ашэт шы-цэракэа ргэйдкыланы. Аккара ицаланы, ацсабара иацгэыргыо... Ус, абар ассир! Минат деитцакыуа амца дангылоуп. Уи лымца кны итэоуп ла дук. Ицьяшыаны инеицапшы-ааицапшит зегы.

Уиакэхеит. Рызегь ала инатцахэхан, ицапхадырсит. Нас, Минат лахь иаахьахэын, дрыгэтылакны рфынархеит.

Минат акыраамта лхы ларкэны дцон...

1968

Q-ЗИАСК

Хара хқыта зиаск алсуеит. Уи Дгамшь хэа иашьтоуп. Зегы еицырдыруеит. Ацэгьей абзиеи еикароуп.

Амш цэгьа абеит – ицапашькны иаакэгылоит. Ақара зегь амчхакны ацшахэақэа инарнылоит. Аандақэа ина-рыжэлоит.

Амхқэа инарыцалоит: бгартцахы еикэпоит. Уаха злым-шаз ацыкэреикэа неилахауеит. Иагьяамцнацауеит...

Имцанарслап ацхақэа, арахэ, ауаа...

Арахь, реиха уафы ианиаху, кэыркэа шоуразы, хагэха анышэ иласны, илыцапка ицоит...

Дгамшь иалалоит дача зык. Идущазам. Уи ахьалало-гы рацэак уафы ибартазам. Ахьзытцэкагы зегы ирыз-дырзом. Кытуан ахьзуп иара.

Кытуан ашьа ашьапафы ицытцеит. Ашьахыхь еицш-гы ицкэоуп, иласуп. Агэгэахэагы еилашуеит. Ацхын – унацэа хнатэоит. Азын – алцатэ ахылззуа ифеиуеит. Уи азын легендакгы ацтам. Амала, ахьз здыруа Нартаа акы ишырзыкоу агэра ргоит. Дышэгэаламшэои Нартаа ашэфеишьцэа руазэк – Кытуан?!

Кытуан ачхара амоуп. Аваркэа ирыххэыцуам. Иагьямыш цэгьа баапс каларгы – икэпоит. Аказшьа арзуам. Ишлеиц илеиуеит. Атакар анкашуа – Дгамшь абакаху?! Кытуан ацэкэырцакэа еикэтэо илеиуеит. Ацсызкэа топуа ицоуп. Арахэ еицхрышьшы иазауеит. Рыцсаца кыдыртцоит, иржэуеит.

Анхацэа шыбжыонла уахь рфынархоит. Рэыдрыхьуеит. Раацсарагы нархаштуеит. Амч даргы ирыланатцоит. Ргэы еибафо аус иазцоит. Усгы нацырталоит:

– Итабуп, Дгамшь!

Дгамшь акэу цыыршьоит.

Амхқэа аарцара ианыкэнаклак – иаамцахыргоит. Ра-кара рыцлоит алапкыақэа. Анхацэа гэыргэоит:

– Хашцакалоз абри Дгамшь хамамзар?! Дгамшь акэу цыыршьоит.

Азлагарақэа арпыруеит. Акды еидарақэа инарыцартцоит. Агэыхыртахь ирзагоит. Мап амхэац аказы. Иагьяхэом!

Арахь Дгамшь рхэоит зегы. Дгамшь абакаху!

Ацбабаа – Кытуан, ахьз-цша – Дгамшь. Ицьяшьатэуп!

Аха, абзиа уны азы иат рхэоит хабацэа. Цэгьа шу-зымтэахуа еицш, бзиагы ыззом.

1968

АЖЬА ЦЫХЭАДА

Ирхэоит, ацстэқэа анкыа цыхэа рымазамызт хэа. Аха иааит урт атыхэа анырзыршоз аамтагы. Цас иауазшэа, аены амшцэгьа баапс калеит. Аха уи усс измадаз. Ацстэқэа атыхэақэа ахьырзыршоз еибарсны ицон.

Ажъа амщцэгъа ицэыло иказма! Цэытцарак ацшаан, инеины инхэытцатэеит.

Уаала, уара, мамзар цыхэада унхоит! – рхэеит уи збаз.

– Шэара шэанаауа исзаажэга, сара ақэа сцэылар, ахьта сылалоит! – инарашьапкит Ажъа.

Анаатэ зфанахэо цыхэа аагара ицаз ацстэкэа, уи уссгъы ирымкит. Иахьнеиз зегъы ацыхэакэа рзыршеит.

Цыхэада инхаз, ахьта иацэшэаны ацэытцара ицэытцатэаз Ажъа затцэык акэхеит.

1968

АЗҢАЛАРА

Ацхын, ашкол ианоурышьт, Кэчыр ақытахь дцеит. Уи иабдуи иареи рыцсы еилоуп. Иахьа хэлаанзагъы ихэар-цсаруа еицуп. Ак шытырхуеит, ак шытарцойт. Нартаа инадыркны зегъы ирылацэажэоит.

Хай, шака ибзиоузеи ацхын ақытан! Кэчыр арака зегъы дрызфлымхауп, ицсгъы рхьыхэхэа ирылоуп. Аха чыдала азталара зегъы ирейгыишьоит.

– Бабаду, иахьа азахьы хамцазои? – фэаитит уи, уажэы ашэшьыра данаатцатэа.

– Иахьоу? Хцойт, хца! – иатеикит иабдугъы. Ахэычы ихала азахьы дишьтзом абду, дицэшэоит.

– Ках, ари афыза ашоураха, акыр иацсоуп еифырффо азыжь анхылара! – изычхауам Кэчыр.

– Сара зхы скыз салгап, уара уаанза ани уажэеинраала ца! Нас азахьы хцап! – ашышьыхэа дфагылеит атахмада.

– Ибзиоуп, истцойт, Бабаду!

– Амала санужьа, цыаргъы ушызымго удырузааит!

Абду иеага аашытихын, рашэара дцеит. Кэчыргы ишэкэы аахиртлан, днадтэалеит...

Ус, дук мыртыкэа, ачарахэа агэашэ абжы геит. Амзырха дааталеит агэыла хэычы Ацына. Кэчыр дфатцан, дгэыргьатэа уи днеипылеит...

Амра затцаиара ажэван агэы иазфэиуан. Ахэыцкэа ханагалазаны ахэмарра иафын. Зны акьаброу иасуан, зны цыгэхыршэт картон, дфазны ацэыргыла иахыцон.

Ус, абду ирашэатэ нагзаны, ашэшьыра даатцалеит. Убаскан ауп Кэчыр ишэкэы артны зымфэ ишышьтаз анигэалашэа. Нас, игэы ааипсахын, иабду ихы наицэикит:

– Бабаду, сара иахьа азталара сцахзам!

Абду, уи зызхэаз анидыр, ихы ларкэны даацышэырчцеит.

1968

АЦЭАКЭА

Абахчаф ашэт хккэа рацэаны ирызхауан. Рнапы еикэыршаны ашара иапылон. Ихааза амра ашэахэакэа рыкэыцхон. Ицшкэаза азаза рыкэнахэон.

Аха, ишыкалаз здырхуада, ченак аймак рыбжьалеит.

– Сара зегъ рейха сыцшзоуп! – ахэеит Акацшь.

– Мап, сара харантэ атцх лашьцатцэкэагы салубаауеит! – ахэеит Ашкэакэа.

– Абахчахь ауаа мфэхызго сара исхылцуа ахаа ффы ауп! – ахэеит Афэжь.

– Иарбан шэара шэатцкыс сара сызлеицэоу? – зегъы иаарфагылеит Аиатцэа.

– Сара?

– Сара?

– Сара?

Ифэхэатэха, иузымкэажо икэгылеит:

Ацхацштэыла, Акахуацштэыла, Ажэванцштэыла...

Реимак иаха-иаха аеаргэгэон.

Ашэткэа реимак настха игылаз Абахчаазаф иахаит. Уи урт ргэы иртынчырц анс ихэеит, арс ихэеит, аха уаха умцсит...

Убри аамтазы, мрагылара зегъ амехакны, ажэван иаатцалеит ацэакэа. Уи цштэахэы рацэала еилыцхон. Зфеи-

лазыџоз абжь-џштэыкгы ацэаќэа блахкыгаха иќартон.
Ажэџан акалт зегъ дырџшон.

Абахчаазаџ иџсы алаханы атэаќэа дырзџшуан. Нас
зеимак еихагы аеарѓэѓэоз ашэтќэа ихы нарыќаикит:

– Шэазџши ани ацэаќэа!

Ацэаќэа, џшшэахэы рацэала, еихагы иссирха ажэџан
икыдын.

Ашэтќэа ирбаз ассир рыба хнакуан, иџыашыаны иазџ-
шуан. Урт, уажэы рџы иадмырхэозаргы, заманалатэ-
ќы еилыркаауан аџсэазараџ мчыс иааќоу зегы ирытќу
аилатэара шакэу.

1968

АХЫХЬ

Амаџ ахыхь бааџс азџысит. Ахэшэ азы иназыдгылалак
зегы акака рхэон. Башахеит, хэшэы амоуит. Атџхэтэан
Ала иазџааит.

Уи ибзиаэаны иадыруан Амаџ цэгъамзар бзиа шыќа-
намџоз, ауаа ишраѓаз, аџсэазара ишаџырхагаз...

– Ахэшэ мариазоуп! – ахэеит Ала.

– Ишухэара, ишухэара, сукэхышоуп! – иќыаќеит Амаџ.

– Ахыхь анузэыртќлак, унеины надаада уеитџхны
амџа уаниала, – иаџын Ала, – мчыла ацэа уеоутэит, уа-
нааџшлак ухыхь наухгоит.

– Иџабуп, иџабуп, сукэхышоуп! – иаахырхэа-аахырхэан,
ишатэы-шатэуа ицеит Амаџ.

Ала иадыруан уи амџан ианыцэалак азэы имбарц шза-
лымшоз, алабагы шагымхоз.

Убри инаркны Амаџ ахыхь шаазэыртќлак амџахь иеи-
хоит. Аеитџхынгы инаниалоит.

Баша ирымхэозаап Ала Ауаџы ишыа алоуп хэа.

1968

АФЫСТААИ АНХАФЫ

Ааџынра анааи, зегъ анхара хыс ишыџырхит. Ыџыа-
џыџыала, хџы-хџыла ухэа рыжэџа еибыџаны, аусура иаџын.
Аха нхаџык, игэылацэа азэгы дааизыбзиамхазакэа,
џызас Афыстаа дышыџхит. Иагырызбеит урт аарыхра
бзиа ќартарц, нас, ишаџу еиџш, агэџагы ршарц...

– Абри џызас дышыџумхындаз, – игэы иаланы Анхаџы
иеихэон азэы.

– Афыстаа иагыаџыара дугаргы иара итэы ќаитэит, –
игэиенитџон даеазэгы.

– Абри мџурак уцеигалоит, – даџын ахџатэи.

– Шэаангылишь, закэ аарыхроу иќахџо шэымбари! –
абас раџеикуан Анхаџы. Аха иагыа ус акэзаргы, уи акыр
игэиенын.

Анхараамџа иаха-иаха еилашыџкуан. Аха Анхаџы Афы-
стаа гэрмгарџас дызлеикыша хэа иарбанзаалак џыара ак
идибаломыџ.

Ацэылашамџазы дгылан даауан. Цэаѓэан – ацэќэа рџы
икын. Латан – ахэитцэхэа ажэла иќьон. Рашэан акэзар,
Анхаџы дивагыланы, аџхзы пхыахэо, арашэара даџын.
Ааџсара захьзызгы издырзомыџ. Дгэыргэон Анхаџы.

Хэылбычехак Афыстаа Анхаџ иашџа дааџалеит. Аџсшэа
ааибыхэан инеибартэаќеит.

– Хэарыхра хшарц сџахын, – ихэеит Афыстаа, уаха анс-
арсхэагы днавамлакэа.

– Дадхеит, аарыхра макъана иабаќоу, уажэоуп аеага
атџган ханаалгаз, – ихэеит Анхаџы.

– Ааи, аха сара уашьџан сќалазом, уажэнатэ ишаны
халгап – џааитџ џаџхыа Афыстаа.

– Ибзиагэышыоуп, – ихэеит Анхаџы, иаеиќыргы ак-
гы шалымџуаз дырны.

– Алаџшра ура иустэит, иарбан иуџаху, аџхэ акэу, аџш
акэу? – иџыымшь хыырвырќэа днархэытџшны Анхаџы
днеизыџшит Афыстаа.

— Иашоуп, азын акашэагы уафы итахлоит, аха абзиара сзуны алапшра ансутах, сара апш алсхуеит! — ихэеит Анхафы дгэыргьатэа.

— Азамана, апш — уара, апхэ — сара! — Афыстаагы дгэыргьатэа Анхафы иашта дынтытны дцеит.

Адырфаены ашьжымтан, алахэахзы еипш итагылаз имхы ибарцы дгэыргьатэа днеиуан Анхафы. Ахцыста днахагылеит, игэгы нтыпсаан, иара уа даахахеит.

Афыстаа амхы зегь рхны даалган, ахахаирахэа уажэы апхэ афахэара дафын.

— Уанацалбеит, сзыхуртэазеи, иныкоутэазеи? — аарла ибжы аагеит Анхафы.

— Уатэы сара ашьха сцоит, санауагы сыздырзом, сыпхэ заа итызгоит, — ихэеит Афыстаа, уаха илахэылагы днеифампшзакэа.

— Абри акэзаарын сгылацэа исархэоз, блас ицэы-рызгозеи уажэшьта? — ихы игэы ақэмачханы, дмида-гэи-даха афныка ифынеихеит Анхафы.

1969

АМШЫН АКНЫ

Адгэыр игэыргьара хэаак амам. Уи дсасны дитааит Москватэи ифыза Андреи. Дахыгарагы издыруам.

— Амаамынкэа ахыраазо акэу, аботаникатэ бахчахэ акэу рапхэа хыхьцара? — ихы исас инаикэикит Адгэыр.

— Амшын ахы! — ихэеит Андреи, уи аталара дахгэакуа. Асас иихээз мап шпацэикуаз апшэмагы. Иеиманы уахы рфынархеит.

Ауаа рацэаны амшын итан. Асаркэеипш ухы-уфы знубало иааиуаз ацэкэырпақэа, иуадышхыраха ақэара иаалахон. Мыцхэы икьафтатэган ихааза иасуаз апшагы. Атакар арака мчы амамызт.

Ацкэынцэа али-пси рыбжьара реаилдыртэараит.

— Азсара усгы уазказахап?! — фааитит Андреи ифыза ихы наикэкны.

— Из-здыруеит! — ихэеит Адгэыр инытцакшэа.

Андреи, дууаза дыпан, хыла амшын длалапкеит.

— Ех, изакэытэ ссирузеи!.. — фааитит уи данфалтэ-раатэка. Амшын дналапалт Адгэыргы.

Ацэкэырпақэа кэандаза ахэыцкэа ргэыдрыхэхэалон. Ирфагэбыгуан амра ашэахэақэагы. Идмырдырзакэа амшын амч ссир урт рыхан иагон.

Ус, «а-а-а» хэа бжык геит. Андреи данаахыапш, Адгэыр иеахыкэабоз азы фахэежылеит. Мацкгы дааизыпшит, аха ифыза дыказамызт. Нас ацэкэырпақэа дрылтэраа, жэафыхла дызсо ифааихеит. Адгэыр уаха дхамлазеит. Хыла атахы ифынеихеит Андреигы.

Рацэак мыртыкэа дагфалтэараит уи, ифыза ихахэы данкны. Андреи идыруан азы иашыа атэыцтэкагы дшахынхало. Насгы уи иеикэырхаразы, хымпада ихцэы дшанктэу...

Дааиуан Андреи Адгэыр диманы, аха акыр даапсаны, дшынцаакэрылара. Ари збаз арцыск дыпан урт днарцыхылеит...

Азы анифырх ашьтахы, ипсы ааины, ақэара даакэтэеит Адгэыр. Аха уи илахы еитцыхны, Андреи дзифапшуамызт. Дыззифампшуаз уи амшын дахыашыуаз акэым, азсара ахызымдыруаз акэын.

1972

АМАНДАРИН ФЕЖЫҚА

Тэкаажэык адэқан ахытэ даауан. Уи деидара мацара-ха дыкан. Дшааиуаз ахэыцкэа даарывалеит. Леидарагы налыргылан, леаалыриашеит. Ахэыцкэа еиздатланы ампыласра иафын. Нас лыбжы нарыкэлыргеит. Иртахым-хацэазаргы, рымпыл зымфа инышьтатан, иаалываггеит даргы.

— Снанараа, абна, адэқан аҕны ашыақар схаштит. Сара иҕсыша амандарин җежықәа анызба... Исзаажәга кылак ашыақар! — аҕара налырххейт. Лартмаҕгы днахалан, амандарин җежықәа напыртәыла рҕаалырххейт: — Артгы амған ишәф! —

Аха азәгы ылымимхзейт.

— Харт ашыақар аагаха җамам! — ихәейт азәы.

— Амандариназ җара адэқан ахь җазцом! — ихәейт даеазәгы, дҕабыҕза дахыҕылаз. Нас ампыл шыапыла длацәхасын, иҕхатца ирыма аҕарп иааталейт. Аха ахәыцқәа руазәы, ампыл дашытамлакәа, иҕааникылейт.

— Иаажәг, ди, аҕара, сара ишәзаазгойт! — аҕакәажә лҕара аалымихит уи.

Аҕакәажә ахәыцқәа ахыхәмаруаз дырзыцшуа дгылан. Мақыана дымнейц лхәоны, ашыақар иман даҕаакылыххит ацкәын хәчы.

— Җаи, уҕсынтцы духааит! — лхәан, ашыақар ааимхны инацылтзейт: — Аа, нан, абарт уара узын иалсхит! — амандарин җежықәа кәаз-кәазза ишкә иналырххейт.

— Мап, ди, сара уи азы акәзам ашыақар зыбзаазгаз, — ихәан, иҕызцәа ахыхәмаруаз ашкә иҕынейхейт ахәычы.

— Уҕсынтцы иазхәаит! — лхәейт даеа зныкгы аҕакәажә.

1975

БАҢАЛИ ЕСМЕИ

Баҕали Есмей ешыей ехәшыей роуп. Баҕал дейцбуп. Есма дейхабуп. Баҕал иахәшыа оума лыхтихуейт, аха лара лнапы нарыгзаны цыей дилакысып, дрыцхалшыойт. Иара, уи ихы иархәаны еснагь ацәы лылейтоит, дтәар иуам, дгылар иуам.

Абар иахыагы. Есма ахыта лылаланы дышытоуп. Ллымхәкәа лыхыуейт. Руақы, реиха ылыхыуаз абамбагы анталца — инеймачыҕ ицейт, зынза акагы ахазом. Баҕал уаха изымчхәкәа иахәшыа дналхыгойт:

468

— Бгыл, Есма, бгыл!

— Сычмазафуп, сызгылондаз?!

— Бышцазымгылой?

— Сычмазафуп!

— Изакә чмазароузеи уажәы?..

— Слымхәкәа сыхыуейт!

— Бгыл сара сейцш, нас быбзиахойт!

— Ускәатц!

— Бгыл схәейт!

— Ускәатц, схы иалазом!

— Иарбан бхы иаламзо?

— Иухәо!

— Уи сара исыздыруам!

— Ускәатц уара!

— Мамоу, сыбкәатцзом!

— Ихәала нас иутаху, ари слымхә уаха акгы ахазом!

— Есма еймачыҕны икәз ллымхә лашыа хәычы иахы инарханы, даахәны днаейт. Баҕалгы анс ихәейт, арс ихәейт, аха иахәшыа акгы шылмахатцәкыоз аниба, кәх, акгы лмахатцәкыозаап убама, ихәан, ашышыхәа дналхыцны, ихәмаргакәа рышкә иҕынейхейт.

1976

АЛАМЫС

— Абра исзаанкыл, нан, абра! — лыбжы налыргеит аҕхәыс бырг, амашынарныкәаф лхы наикәкны, амфыхытыртә ианаавала. Аха амашына аныкәашәа иагымхазейт. Имахазар акәхап. Ргәы иаатцаххны ирыгәгәаны рыбжыкәа аадыргеит азәырфы. Амашынагы иаразнак иаагылейт.

Аҕакәажә, атсейцш ихыанҕаза икәз фәатцәак лызтан. Иналыцхраан иаатыргеит. Амашынарныкәаф икәад бгыццкәа итыркә-цыба иаатиган, имфанигоз дрылацшуа даагылейт.

469

Атакәажә лымѡа дахьѡнагаз лгәы намзо дгылан. Уи зны лымѡахь дыпшуан, зны-лаатцәакәа рахь...

– Минутк стытыр калару? – арныкәѡ ихы наиқәкны дѡеихеит цкәына хәчык.

– Икалахзеи уажәы?

– Абырсаатк саиуеит!

Амашьынарныкәѡ ашә ааиртын, ацкәын дынткәеит.

Али-пси рыбжьара дхынхәит уи.

– Уцсынтцы духааит, сбаба! – ихәеит уажәраанза фымтзо итәаз атахмада.

Азәк еипш зегь неицхьапшит. Атакәажә лаатцәакәагы ларгыи нахьхы лымѡафы инаганы игылан.

Амашьына трысны афынанахеит.

1976

АИМАК

Ҷенак аймак роуит Ашьхеи Аҳауеи.

– Иаспхынра сара зыкьѡыла ауаа стаауеит. – Ашьха ацәажәара иафын. – Ахьаа змоу – сыхәшәтәуеит, ауаа аап-сақәа ргәы рхасырштәуеит, рымч тастоит. Ргәы еицхауа икастоит. Сара соуп урт цсыс ирхоу. Арѡаш трысқәа, анакә хьшәашәакәа, ахра цагьақәа... Зегь сара мазарас исымоуп. Уара, Аҳауа, узырбзиоггы сара соуп. Умбои Ашьха ҳауа рхәоит зегьы.

– Мап, – агәы иаатдаххит Аҳауа, – сара сахьыбзиоу азоуп уара ауаа зутаауа. Сара соуп узырызгаз, ацсы ухазцаз, уеы зырцәажәо... – игәаазаны, аиқәыпхьазара иафын уи.

Ашьха, Аҳауа ахәгы-афгы иаакәнамыргылеит. Уи иа-хәаз иахагы иацаапкит Аҳауа.

– Сара иусырбап! – ахәан, атыхәтәан, игәаан ицеит. Уи акәхеит. Амш еилахәеит. Ашьха птақәа агәѡақәа иртытцит. Ага птақәа – амшын. ЕиҶахаит. Илакьы-лакьуа амца рыбжькәеит. Идыды-мацәысит. Иеимаѡны аҶаанахеит асы. Иа-уан, иауан...

Ашьхақәа зегь танахәхәеит. Ацсшьараз зеырмазеины итәаз ауаа рацәаѡын. Урт гәала дус икартеит. Иеидашшы-ло, рыхқәа неидыркылон уажәы-уажәы. Ирура рыздыр-уамызт.

Ус, артқәа зегь збоз Амра, ахра иаавтчны иѡагылеит. Аѡар неихәлаччеит. Уаанза ишыкәз иаакәлеит ѡацхьа.

Еснагь иказааит Амра!

1977

АНАПҚА

Дыкан амал ду змаз Хазыр ҳәа азәы. Деихачаца дын-хон. Аха шака ихашәалоз акара, ицсы еиҳагы ицәгьахон. Еснагь азәы акы ахьицәигара дашьтан.

Хазыр иѡны цакатәи ауадақәа руакы, Цьалыкь ҳәа еи-маазахѡык дыѡнан. Уи аҶа мыцхәы бзиа ибон. Захран дызҶазгьы. Итаацәеи иареи еибаргәыргьо, рнапы еикәыр-шаны инхон.

– Узырѡи уара! – лхатца лхы наиқәылкит уахык Хазыр ипхәыс. – Исхәо умаҳазои, мшәан?

– Изакәызеи, бара?!

– Узырѡи!

Аимаазахѡы иашәахәабжь хааза иаѡуан.

Изырѡуан аѡыҶагы.

– Уара, уанаҶалбеит, – дналагеит Хазыр ипхәыс, – иахҶаша, иаажәша ҳамоуп. Акы азы ҳашшуам. Хаихбаала ханхоит. Иутцалазеи?! Иасымша ухы кны утәоуп. Знымзар зны убла ааитыхны, аҶаацәа уҳалампшыц. Уизызырѡи ани арыцхатцәкьагы ашәа шихәо! Ацстазара деигәыргьоит.

Ҷара?

Акыраамта дхәыцуа дтәан Хазыр. Адырѡауха уи аи-маазахѡы ишә дынхытцит:

– Абри уара иузаазгеит, Цьалыкь! Унха-унты. Ухы иархә! – кәбарк азна ахыи наирххеит.

Цыалыкы ицъашыаны, ииура изымдыруа дгылан.

Ауха аймаазахы итаацаагы иаргы мыцаазеит. Зны игыргыон. Рыбла ихгылан аоны еихачаца ду, ацсаса, ашыамака... Иазхыцуан амал, амал шархашаз. Ирура рыздыруамызт. Азэы анахь ирхон, азэы – арахь... Иаргэауан. Зхаан гынчыхыажэа еибызымхэацыз ауаа, аймак рыбжалеит.

Имыцаазакаангы иаадыршеит зегы.

Адырцаены шаанза Хазыр ишэ дылагылан аймаазахы икабар кны:

– Атэым цыа агырца ацуп, Хазыр! Истахым сара ари ахы! Ари ашыза ацтазара! Сара цтазарас исымоу схатэ цыоуп! Абарт идырхаз аца! – аймаазахы инапқа амалуа инаимцаикит.

1977

АКАМФЕТ

Аапын мра хааза ицхон. Амзырхакны ахыцқаа рееошаны ахамарра иафын. Урт дрылан сахэшыацха хэчы Инагы. Сара газетқаак аашытыхны, арамцахь сфынасхеит, сыцсы ааитаскразы. Сышнеиуаз анылба, лфызцаа даарылтны, лыхцэы қымфыфылза даасыдгылеит сахэшыацха. Нас, ак сфы иштэз аагэалтан, лхы насыкэылкит:

– Ари иуфо закэызеи?

– Акамфет! Ибтахума?

– Истахуп!

Ашышыаца сфыба сынталан, цырак акэын итааз, иаатыган иналсырkit.

– Уаха умазми?

– Мап!

– Ус акэзар истахзам... Уара иумаз!

– Избан, Ина?

– Схала исфума, сара ашызцаагь сымоуп, шакаа хакоу умбазои?!

Ахэыцы лкамфет ааслыркын, дыоны лфызцаа рышка лфыналхеит.

– Ари дыбзиахоит, убама?! – цааитит асоф икэтэаны иахыцшуаз сабгы. Сгэы иахэаны саапышэырччеит саргы.

1977

АХАУА ГЭАТАГА

Ақытан апап ихэатэы иахыцомызт. Иааихэаз калон иаргы. Уи еихаразакгы ақаа анауаз идыруан. Ас дшыказ збаз анхацаа рыпсы дырзалхуамызт. Ауаа ақаа ианаргэакуаз, адгыл аншабоз, анхацаа даарыцхон уи.

– Ақаа ахарурц шэтахызар, хныхэарц хэхэтоуп! – инарыдитцон зегы.

– Ақаа хтахымкэа, ухацкы хцеит! – иааибаргыргыон анхацаа. Нас русутэ нкажыны, рышьтэы-рыктэы зхэаз еипш, иеизаны аныхэара дузза картон. Нцаахэыс ирыцхыазоз рыпап ддырныхэон. Данцозгы деимала-еицалаха акэын дышдэыкэырцоз.

Итабыргытэкааны мышкы, ды-мыш иахымгакэа, ақаагы рзауан.

Цнак, атцара змаз нхааы цкаынак, ауахэама шгэеитоз ибеит атцааы ицаытатцаахны ишыкнахаз ахауа гэтага – абарометр. Уи иаразнак иагыдырит зегы. Абарометр Апап ианахэон ақаа анауази ианамуази. Уи ала ажэларгы ижыон. Атцарауаа Апап дышцааицеыз ажэлар ирейхэеит. Убри аены инаркны уи игэра азэгы игазомызт.

1977

АПРЕМИА

Дырмит Гэлиа ипремиа аныкалаз акэын. Уи аиоуразы рызбахэ рхэеит: Азиз Агрба, Иван Папаскыыр, Баграт Шынкэба. Иара ц-премиак ыкан, икадыргылаз – х-фык

калеит. Зеггы ацъабаа ду збахъоу. Акомиссиа икарцара рзымдырит. Ус, Азиз Агрба абас ихэеит:

– Иван Папаскыири Баграт Шынкэбеи рцъабаа ра-
цэоуп. Рацхъатэи апремиаггы дара ирыкэнагоуп. Сара уи
мап ацэыскуеит!..

– Убас иаггыкаитцеит, Ацсназы иарггы ихы ацъыка
шыкэиэххъазггы.

Изахъаз зеггы ргэи иахэеит. Азэггы ихаштзом.

Октябр 14, 2002 ш., Акэа.

АҚӘЫҢШИ АБЫРГИ

Ишыкалаз здырхуада, ақәыңши абырги ргәааибагеит.

– Сзыхуркыаз соухәароуп! – ихэеит абырг.

– Иануасхәаша калап! – иатейкит ақәыңш.

– Ма-ап! Сара уиакара аамта сымам, – иуамызт абырг,
– уатцэи исоухәаны, уатцәашытахъ сыгха сырәеиратэи...
Иахъатцәкыа исоухәароуп!..

– Уархәыцратэи иками?!

Февраль 4, 2003 ш., Акэа.

АЛА

Ахътақәа анааи, Ала аускәа цәгыахеит. Ашны ишналан
– идәылырцеит. Абоура италан – акамбашықәа ирым-
уит. Ахәатра италан – ахәақәа ґыґит. Адәи иаацәхалеит
ақәарахәа еитцасуа.

«Абри азынра аасхызгааит, – ахәеит Ала, – убас шнык
хәа сыргылап...».

Ааңынра анааи, инеины ашәшыра иныцаиеит, ахътақәа
згәалашәахуадаз!..

Ала уажәи зынзаггы иазхәицуамызт азын шацхыа иаа-
раны ишыказ.

Февраль 4, 2003 ш., Акэа.

АЛАШӘИ АДАГӘИ

Алашәи адагәи еицны ицон. Ишнеиуаз хатцак даар-
цылеит.

– Уа мшыбзиақәа! – днарейхырхәеит уи.

– Иихәазеи, уара? – ґааитит адагәа.

– Иара дызустада? – дцааит алашәггы.

Февраль 4, 2003 ш., Акэа.

АКӘМЫЗЦӘА ЕИМААҚӘА

Акэа ацирк ааит. Уи ауаа рацәашны иацаауан. Саб дсы-
маны сцеит сарггы. Хаштәаз, ацарда ааилашәшәан, ґыхәа
иатцәак аацәыртцит. Уи, ашытахътәи ашыапқәа ирыкәгыланы,
амузыка иацкәашон.

Саб дшанханы дтәан. Ицәиешыатцәкыоз, аґыкәашара
анафсанггы, аимаақәа иашыаз ракәын. Акәмызцәа еимаа-
қәа.

– Сара схаан, – изымчхакәа ґааитит саб, – аґычыра ра-
цәаны иқан. Аггыч аґтра дынталан, аґы ацшы-шыапыкгы
акәмызцәақәа нарыкәыршаны иґеихәон...

– Избан? – сиязцааит сара, иажәа дшалымгацызггы.

– Ашыапышытыбжы ацшәма имахарц азыхәан. Ашышы-
хәа интыганггы игон...

Уажәи, аґыхәа иатцәа акәмызцәа еимаақәа ашыатцаны,
ауаа ыршанхо, акәашара иаґын...

Февраль 26, 2003 ш., Акэа.

АБИ АҢЕИ

Ацсны еибашыран. Аби аңеи аґа иґагылан. Урт наф-ааф
еибашычон, ашыцәггы Ацсны рыхычон. Аиґахысра иаха-
иаха аґарґәґәон. Адгыл ажықәа тыжәжәон, ажәшәан амца
ацралон. Зны аґацәа хыатцун, зны – хара хтәқәа.

Ус, аб дызгарыз ахы икәшәеит. Дыхәхәаны уи днеихахит аңагы. Илшагәышьози; инапала деикәикит. Маңзак ахысра анааихсыгъ, даашьтыхны ифынеихеит. Дцон аибашьра мца далигарацы, наҕ-ааҕ икажыу аңсцәа дрылганы, ахқәа ивашәышәуа, иаб дитдаланы. Ус, уазырбжык ааиахаит:

– Аа-а, сара рыцха!..

Аңа даатгыланы даазырөит, даанапшы-аапшит. Инафыс-цәҕка аңсцәа дрылажыын аибашьфы, ашьа итыфруа. Уи макьана иңсы тан. Аңа аңшыха имамызт. Ахқәа иаха-иаха ишәышәуан, ахымцақәа иаха-иаха еицралон.

– Саҕоумтан, саб! – ихәан аңа, иаб иңсыбаф зым-фәа инышьтәцаны, днеины ахә даашьтихит. Диманы ифы-неихеит уи амца иалгоу амфә даныланы...

...Иахьа, аижәлантәқәа рыңсыжыртәкны, аб инышәынтра ҕәцаны икоуп, абака ахаргыланы. Амала уи иңсыбаф ара анышә иамазагәышьам. Иахьыкоу здырхуада?!

Аңсны, Аңьынцътәылатә еибашьраан, абри афыза ҕар-цеит аби аңеи – Тариели Җемыри Тапағәуаа.

Февраль 27, 2003 ш., Аҕәа

АҢСАДГЫЛ

Аибашьра цон. Тамшь ақыта уажәы аҕа икын. Ус, иаа-рылафит уаха абцъар мфаныргоит хәа. Тамшьаа рыцкәын-цәа хәыцқәа рәааибытан, аңҕа цыржәарц рызбеит. Уи акыр игәагьуацәан. Аха амаза мфәқәа рыла инеины, аңҕа алағәымқәа атцартцеит. Ашарахь инеихоны, бцъарла итәыз амашьынақәагы рәаархеит. Уиакәхеит. Аңҕа ахгы аңыхәагы амцабзқәа еишьтаххы ифалҕкеит. Амашьы-нақәагы ҕәыбаса илеилахаит. Ирықәыз абцъарқәагы аңжәара иағын. Ашьа рытцырфы ицон урт реибашьцәа ахәеилажыыз.

Ус, цкәынак илапш нақәшәеит, аңсцәа руазәы ина-пы аеырпсны абцъар ашҕа ишнеиуаз. Хара хтәқәа уи

абырсаатк дааилыршыт. Иңьоушьаша, кыс имазамкәа дыҕан. Зуафьбжара инеихьаз афицер, иңацәқәа иҕабаба, аңкәынцәа хәыцқәа раңхьа дгылан уажәы. Иңьашьангы дрыхәапшуан.

Шәкомандир дысшәырба! – ахәара ҕаитцеит иара.

Пыҕа хәа изышьтәз, зегьы иреитцәз рфьза хәычык дааи-ны иаңхьа даагылеит. Аңҕәа дхагахарц иаңәикит.

– Стапанча сышәт, сеысшьуеит! – ихәеит раңхьа, аха иша-муаз аниба, иеааикәкуа ҕааитит: – Бзиоуп, аха... Шәабцъар ду ыҕамкәа, шәықәра ду ыҕамкәа, ишәылзыршазеи шәара ахәыцзақәа абри афыза афырхатцара?

– Аңсадгыл! – ишеицеибашьуаз еиңш, иагьеицырхәеит зегьы.

Февраль 28, 2003 ш., Аҕәа

АҢСУАРА

Аңсны аҕа дшақәлаз зегьы иаарылафит.

– Ишңа, уара?

– Иҕаларым, цьушьт?!

– Хгәыла дхақәлану?!

Азәгы ихеитцарц итахымызт. Ус, ахәаафы игылаз хачкәынцәа руазәы, исакаса иацагыланы амзырха иаа-тәлеит. Аб иңазатәы... Хәхәарахеит, ҕаарахеит. Ишыцәаз зхы цены избаз аҕаацәа, рөыршьыр моу рымамызт... Ахә-хәабжә захаз ауаа, еибарыфны иаауан.

Ус, машьынак агәашә аңхьа иаагылеит. Уи иааҕытыз аңкәынцәа шааиуаз, аб жәымтацәгьа абыргцәа днарыл-рыпхьеит. Аңа хәаша ифызцәа аңәажәара иағын, аб ила-башьа хыла анышә иасуан...

Абзиареиңш аңәгьарагы дырпшзоит хара хҕны. Аи-шәақәа аадырхиан, ачеицъыка неитцырхит. Ахаҕны итәаз аб инапы аиркаанза хәа иңшын зегьы. Иара, итәаз блала иааимданы, иңа ифызцәа ихы нарықәикит:

– Дад, шәнеины, аңт... ааганы ишәыртәа!

– Ишқа-а?..

– Ааи, ааи! Рнапқәа дырзәзәаны... ишәыртәа!..

Иажәа җамтәыкәа уахь рҕынархеит дара кны иаазгаз
хаҷкәынцәагы.

Урт, аб жәымтәцәгьа иҗазатә дызшыыз хаҗацәа ракәын...

Март 1, 2003 ш., Акаа.

АЧАРХӘАРА

Аб иҗазатә дышыны дааргеит. Уи шыкалаз абасоуп.

Хаибашьҕы дахьынтыцыз бжык аагеит:

– Уаҗсыуоума, ура?

– Ааи, саҗсыуоуп.

– Атаҗын саурхар камлари?!

Хаибашьҕы уи анаидгылаха имтакәа, бҗьар тмыркьа-
закәа, ахәызба наилихәеит...

Аҗсны ирацәаҕымзи аҗсшәа бзианы изхәоз ақыртқәеи
ашәанқәеи.

Аҗазатәы дыртәыуан уажәы. Ирура рыздыруамызт:
ихагаханы иеилан...

Ус, хаибашьцәа чкәынак дрыманы ашта иааталеит. Уи
ашьра зуз иакәын. Дааганы аҗсы дааихадыргылеит. Анду
лхы акыдкьара даҕын, ан лыхцәкәа кыдылхуан, аехәшья
аҗсы дырзихыхуамызт, иҗхәыс дышәны дгылан, исаби лаб
инапы лшышыуан, абду игәы ажәжәахәа дкыдхо амзырха
дтан...

Аб, акгы змышьяз азәы иеиҗш, иеырхатданы дгылан,
ахара дыпшуа...

Аҗа зегьы-зегьы ирбаны, аб икны дааргеит уажәы. Аб уи
балала дааимидеит...

– Шьта хара иҗыҗ дықәахцойт! – ихәан уи днаиа-
цыеит хаибашьцәа руазәы.

– Мап, – ҕааитит аб, – доушәыжь наҗ, иабҗьаргы иҗаны...

Хаибашьцәа ааитцәҕәеит, аха аб ихәатәы изахымҗеит.

Аҗа агәашә дынтыцны, архәара днавалоны, атцык хәа
ахысбыжь геит. Иццакны уахь рҕынархеит азәырҕы. Ассир
уҗахызар! Аҗа иеишыт...

Март 2, 2003 ш., Акаа.

АХЫЗҚӘА

Анхәа дтәаны ахахара даҕын. Атаца дгьежьюа акҕыҕара
дыкҕан.

– Уааи, сычын, аитдыр-кәакәа уҕасцойт! – ус лхәычы
инаикәҕылтит уи, ажәа «аитдыркәакәа» антәамта днакәы-
ҕәҕаны.

Ари заҳаз анхәа, лус наҗ даакәыцны, деицрашәаны
ҕаалтит:

– Беилаҕама бара, ишпыкәу сыхьз шыбхәо?!

Анхәа Кәакәа лыхьззаарын.

Аха атацагы, уиаҗкны даанымгылакәа, ҕаҗхья инацыл-
цеит:

Уамажәс исхәазеи, мшәан?

Уи анхәа иахагы даргәааит, рхәеит. Дҕацкьаны дгье-
жьюа аҕнгы дааҕналазаап, оума лҕытцхәацәо.

Абхәагы Уамажә ихьззаарын.

Апрель 19, 2003 ш., Акаа.

АҢЫНЦЫХӘА

Аслани Беслани еицәажәон.

– Сара аңынцыхәа бзиа избойт! – ихәеит Аслан.

– Сара истәхзам! – иаҕеикит Беслан.

– Ишқа, ура? – иҗьеишьеит Аслан. – Ақаламышь бзиа
иумбазои?

– Ақаламышь бзиа избойт.

– Араса?

– Арасагы.

Нас, аңынцыйхэа злыху убарт роуп, арахэыц саргыи
исфазом! – иаахиркэшеит Аслан.

Ахэыцкэа еиҕаңшны иааибарччеит.

Октябр 13, 2002 ш., Акэа.

БЗАНА

Хқыта агэта зиаск ытыцтеуит. Рацеакгыи идузам. Аха
аҕоурых ду амоуп.

Акыр теуит. Ашышыхэа илеиуан азиас. Аезырымга
ицон, абнара ахашышы. Азэгыи издырзомыит. Иаакэыршан
ицекеэирпо илеиуан азиас дукэа. Аршашкэа еибак-еибак-
фон. Ахыхэа ицекеэон азыхыкэа. Урт ракеын ажелар ир-
дыруз, зызбахэ рымазасгыи. Зегь хызык-хызык рыртахыан.

Ари азиас хэычы згэалашэахуадаз! Хыызгыи амамыит.
Ицон абнара иташыш. Ацекеэирпа хэыцкэа неишэаңсо.

Пхынрак азы ааршара бааңса калейт. Аңсабара абылра
иалагейт. Атакар тыртыруа иахажыи. Аршашкэеи азыхы-
кэеи зегь табейт. Рзыршытра асаба таффы...

Ари азиас хэычы акеңара иаҕын. Ааршара иаҕагылан.
Икеңон бгартыхыи. Имшэейт. Уи арҕажэас абна аман.
Агэи архатон. Аңсрей абзареи ирыбжагылан. Иабон
агэафра иштагылаз ауаа, арахэ, аңсаа, аңсабара... Икеңон,
икеңон... Аиааирагыи агейт.

Акыраамта иңшаауан изышоз рахэи-уааи. Ацыхэтеан
иагырбейт абри азиас хэычы. Иңаршыейт. Оума зымшха,
имакаруа ицоз азиаскэа абакахыз... Иара, аңсабара аңсы
ахатэ, ишэахэо илеиуан. Зегь рыңсы иаңшэмахеит.

– Абри аҕыза ааршаразы итамбаз азы ахаан иңсуам,
зыбзоуп! – рхэейт зегьы. Иеицырдырит. Бза, Бзана хэа
хызысгыи иартейт.

Уижэеи шака теа здырхуада, иахыагыи ицекеэирпо иш-
леиц илеиуейт Бзана. Иахыагыи лымкаала азбахэ рхэойт
сара сыжелар.

Абзиа уур – азэгыи ихаштэом!

1964

АХЫШЫЦЭА ХЭЫЦКЭА

(Кэгыларак змоу апиеса)

Иалоу:

Хыачоу

Хэыхэи

*(Ашышыхэа иаатуейт аңарда. Еицлабны акэашара
иаҕуп Хыачоуи Хэыхэи. Нас рыңсы ааитаркыриц инеи-
бартэойт. Харантэ иааҕуейт аңмакэа рыңэкеэибжыи.
Хыачоу дҕагыланы аңла ашыааҕы икнахау иартмак аакних-
уейт).*

Хэыхэи: – Изакеэи, уара, амла уакыма?

Хыачоу: – Икоу удыруу, Хэыхэи?!

Хэыхэи: – Уара уаҕ дыззыңшзам акака наңшыугоит
еснагы.

Хыачоу: – Ашэкеэиҕара халагароуп.

Хэыхэи: – Аңхара уалагарц азыхэан, анбанкэа
удыруазароуп.

Хыачоу – Анбанкэа удырыриц азыхэан, рхатакэа утар
ауми!

Хэыхэи: – Аңмахыча итара закеэи, уара?!

Хыачоу: – Абарт ауаа дукэа зегьы – ианыхэыцкэаз
аңмакэа ирыцыи.

Хэыхэи: – Ара атара халагар, ашкол аҕны хэхыиуа
иҕахэозеи, уара?

Хыачоу: – Хэыцэа зегьы анбанкэа таны инеиуейт,
хара ус хтэаны хрыхэаңшуама нас?

Хэыхэи: – Харгыи акэашара таны хамнеиуейт!

Хыачоу: *(Иартмак иаатигаз ашэкеэи аартны иҕыза
инаимҕеикуейт)* – Кеашарала хара узцом, Хэыхэи! Абри
анбан иахэуп А!

Хэыхэи: – А-а-а! Ухэоу.

Хыачоу: – Унапы пукар ишпоухэои?

Хэыхэи: – Снапы цыскеит сымхэои!

Х ь а ч о у: – Унапы унаслак: «А-аа!» – хәа умтрысуеи, уара?!

Х ә ы х ә н: – Сара снапы сасзом!

Х ь а ч о у: – Моумоу, уасит!

Х ә ы х ә н: – Самысыр умуазар: «А-аа!» – хәа сыхәхәоит.

Х ь а ч о у: – Нас ари иарбан нбану?

Х ә ы х ә н: А-а-а!

Х ь а ч о у: – А-қәа рацәаны момоу, акоуп икоу!

Х ә ы х ә н: – А!

Х ь а ч о у: – Афырхатца! Уи уажәшьта иудыруеит.

Х ә ы х ә н: – Ишқасзымдыруеи!

Х ь а ч о у: – Анафыс. Абри анбан иахъзуп Н!

Х ә ы х ә н: – Н ухәоу... Убригь цатәума, уара?

Х ь а ч о у: – Н – гыи цатәуп, Б – гыи цатәуп, Г – гыи цатәуп...

Х ә ы х ә н: – Қаах! Сишь, хәцъмақәа ықазам!

Х ь а ч о у: – Ибзианы узырфи; абан рыцәцәабжыи!

Х ә ы х ә н: – Ибзиоуп нас... Б – акамбашь! Хамс икам-
башь!

Х ь а ч о у: – Акамбашьи Хамси урқәатц!

Х ә ы х ә н: – Ибзиоуп: Б – ы!

Х ь а ч о у: – Б ашқа хабәкоу, уара?! Н хцароуп, Н!..

Х ә ы х ә н: – М – ы!

Х ь а ч о у: – М акәым Н! Афны иузыцшыда уара?

Х ә ы х ә н: – Мура!

Х ь а ч о у: – Алышькынтыр иагааит Мура! Мура акәым,
аха Ан дузыцшуп, Ан, Н – ы!

Х ә ы х ә н: – Мама дысзыцшуп.

Х ь а ч о у: – Мама лакәым, аха... Ан дузыцшуп, Ан!

Х ә ы х ә н: – Мама данзами, уара?

Х ь а ч о у: – Мама – аурысшәоуп. Аңсышәала Ан лоуп!

Х ә ы х ә н: – Урысшәала дықазәаит, иаха имариоуп.

Х ь а ч о у: – Мап, амариа акәзам хара хзышьтоу. Ан – Н -ы!

Х ә ы х ә н: – Н – ы!

Х ь а ч о у: – Афырхатца! Уажәшьта еицданы хрыцхәапи:
А-и Н-и!

Х ә ы х ә н: – Аани!

Х ь а ч о у: – Уеилагама, уара? Абри А ахъзуп, абри Н ахъзуп!

Х ә ы х ә н: – Н – А!

Х ь а ч о у: – А – Н, АН!

Х ә ы х ә н: – А – Б, акамбашь! Хамс икамбашь!

Х ь а ч о у: – Уңсы иастәаит Хамс икамбашь! Шақа бзиа дубозеи?!

Х ә ы х ә н: – Хамс дхәартамзар – акамбашь иахароузеи,
уара?!

Х ь а ч о у: – Анбан умцар – ушкамбашьхычоу уаанхоит!
Унеины айгәышә шытыхи!

Х ә ы х ә н: – Сара скамбашьхычазам, сара сыцъмахычоуп!

*(Ахьшьцәа хәыцқәа цоит, реигәышә хәыцқәа кны. Имне-
иц шухәо иагәаакылсуеит; ишшәыр-шшәырза арасамахәқәа
рыманы. Нас Хьачоу урт амахәқәа нышьтәйаны анбан А ры-
лихуеит).*

Х ь а ч о у: Абри анбан иахъзуп А!

Х ә ы х ә н: – А!

Х ь а ч о у: – Абри афыза қатцеи, урасамахәқәа ирылхны!

*(Хәыхән даеа зныкгыи ашәкәы ихы анкыланы, анбан А
дахәақш-ахәақшуа, ихаштыр хәа дшәаны, иблақәа хфо-
ихтуа, ф-расамахәк аашытыхны ифынеихоит. Нас урт
рыхқәа ааилаңсаны инышьтәйан, дааины даеа зныкгыи А
днахәақшуеит).*

Х ә ы х ә н: – Ашьақәа рыхқәа еиқәаңсаны ианур-
гыла, изыргәгәаша адаангыи атахыцкәами, уара! (Даеа
расамахәкгыи иманы ифынеихоит).

Х ь а ч о у: – Нас иахъзузеи, уара, ари анбан?

Х ә ы х ә н: – Б – акамбашь!

Х ь а ч о у: – Нақ иухаршт акамбашьгыи Хамсгыи! Унапы
унаслак ишқоухәои?

Х ә ы х ә н: – Сасз... А – а – а... А! – схәоит!

Х ь а ч о у: – А! А! А!
Х ә ы х ә н: – А! А! А! (Дгәырғьатцәа ахәара дафуп иаргы).
Х ь а ч о у: – Сара исхароуп зеггы. Ƨ-нбанк җенакала ари
изцо дыҗахызма?!
Х ә ы х ә н: – А! А! А! А, Н – АН! А, Н – АН! Ура – аа-а!
Х ь а ч о у: Ура – а – а!

*(Аркәашагабжы гоит, ишьтхысааны иаақәлоит даргы.
Аңарда ашьшьыхәа иакуеит).*

Март, 2005 ш., Ақәа.

А и т а г а қ ә а

АЛАКӘЫШ

(Абаза лакә)

Икан хатей пхәыси. Урт ырыман лакәышк Солтан хәа.
Амзырхаҗны ианияз, аҗны итәаны иеибырхәоз адыруан.

Җнак зны аҗшәма абас ихәеит:

– Иажәит хла Солтан. Иганы ишызар акәын.

Арт ажәакәа захаз Солтан, ианаахәла инықәланы, аҗыза
ду Абга ашҗа ицеит.

– Уааи, уааи! – ахәеит Абга. – Уаазцазеи умхәои?

– Гәаҗрак сақәшәеит, – иатанакит Ала.

Солтан неины ақыдуахәа инықәтәан, ахы накәәеит.

– Иухъзеи, сҗыза ду? Рыцхарас узыниазеи? Ихәеи, да!

– иааиқәлымхәеит Абга.

– Зыҗны-згәара хьчо, сыҗстазаара зегъы зызкыз сы-
җшәма, инасгәйдцаны сишырц иҗахуп, избанда, сажәит
убама?!

Зҗыза ду иазызырыҗуаз Абга, ари ацәымыҗхеит.

– Абар, арыцхара, абар амықәшәәтә! Ишҗа, уара, уҗшәма
ауаҗра ицәызну? Уи изымдырзои, акгы зхаразам Ала
илагәйдцаны ишырымшыуа? Умшәан, сара иҗоутцашагы
уабжъызгоит, хаталагы суцхраауеит. Уатҗы ианаашалак,
уҗшәма иҗхәысгы иаргы рысаби даашыҗхны амха-
хы ицоит. Уаргы урыцымцакәан умун. Уҗшәмацәа ры-

саби днаганы ддырцэоит. Шьыбжьон сара снеины, уи даамтцааны дызгоит. Уара сара усышътала. Абнафынза сеиханы сцоит. Убра асаби дагыустоит. Нас уара, уи иани иаби дырзугоит. Урт рыгэггы иаанамгарц залшом рысаби Абга дацэызгыз уара уоуп хэа! – ахэеит Абга, Солтан иазыцшуа.

– Даара ибзиоуп, – ахэан, Алагы атхыбжьон апшэма ишка иаахынхэит.

Ашьжымтан апшэма таацэаныла амхахы дцеит. Солтангы рыцымцар амуит.

Амра шьыбжыагы инықалон. Асаби ддыриан, ашэшьырафы дтахэхэа дыцэан. Уи ицэыхарамкэа ачықырафы итэан Солтангы. Ус, иахынтэаазхэа уафы изымдырзо, иаакылкэеит Абга, асабиггы даамтцааны, абнахь ахы рханы афынанахеит.

Асаби дфыханы, арцэаа аатиргеит. Еибаршит хатагы-пхэысгы, игьежы-хынхэит, ихэхэеит, ршьамхы рыцакэало иалагеит, рыцсы акуеит. Нас, рхы рнапафы иааганы, ифны абнахь рфынархеит. Аха Абга уахьзо укахума? Солтангы шуа уи иашьталаны ицеит. Абга атыц акны ианнеи, Солтан ашка ус ахэеит:

– Аа, дуст асаби, итаацэа дрызга. Адыррагы сүтоит шьтарнахыс уцшэма дшузныкэо азы.

Солтан асаби даашьтыхны, хэычык акарагы даацэцны, даманы иааит. Уи иани иаби убриакара игэыргьеит, Ала ргэытацэхэаны агэызра иалагеит. Апшэма, ипхэыс ус леихэеит:

– Асабиггы Солтангы быманы афныка бца. Ала ибзианы акрафатца: акэац жэны иат, атрафы инаганы атцысхэ хчы ахы ылатцаны ицэааит...

Апхэыс, абырсаатк леааибылтан, афныка ддэықэлеит. Ахэылбычеха апшэмагы дхынхэны дааит.

– Солтан акрафабцама? – ипхэыс длызцааит уи.

– Уара ишухэаз икасцеит зеггы.

– Даара ибзиоуп!

Ауха Абга Солтан иацааит.

– Хэылбзиа, сфызга гэакыа! Ишцакоу уускэа? Апшэма дышцаузынкэеи, умхэои? – Ала иназцааит уи.

– Бзиала уаабеит, стынха ду! Идуззаны итабуп! Даара ибзианы крысфеитеит, уи анафсанггы, ишубо еипш, ахчгы ааганы исыхчнырцеит! – атанакит Солтан.

Анапи анапи еибарзэзэоит. Сара уара сухэеит, ус анакэха, уаргы сара усыхэа: азин сыт апшэма иуасақэа руагы згарцы, – ахэеит Абга.

Солтан уи иакэшахатымхеит.

– Ус анакэха, уареи сареи хайфызара атцыхэа ццэеит. Ашахат даашьтыхны уатцэы абнафы унеиуеит. Саргы дназгоит ашахат, аус хазбоит! – ахэан, Абга аагыежыны ицеит.

Абга, шахатс Абынхэа ааганы, абна аназарафы Солтан иазыцшуа иаатэеит. Солтангы, шахатс Цгэы цыркык аашьтыхны, абга ашка афынанахеит.

Абынхэа, Алеи Ацгэы цыркы анаба, ишэаны абас ахэеит:

– Уара, Абга, Солтан мбатэык аманы иаауеит. Уааи, хцап нак!

– Уаанфас, итцегь иахзааигэахааит! – ахэеит Абга.

Солтани Ацгэы цыркы бзиа иааскэеит. Урт, Абгеи Абынхэеи акырза ирзааигэахеит. Абынхэа шэаны алымхакэа атцыс-цысра иалагеит. Уи алымхакэа збаз Ацгэы, ихэынапыз цышья, иууаза ипаны афынанахеит. Абынхэа латкэаны ифит. Ифны уи инашьталеит Абгагы.

Убри инаркны Абгеи Алеи реишызарагы атцыхэа ааццэеит.

АХШЫФИ АМАЛИ

(Абаза лакэ)

Тахмадак дыкан. Уи цшьшык ацацэа иман. Ёнак, аб ихшара даарыпхьан, абасгы реихэеит:

– Схэыцқэа, сара шьта сажэит, лассы сыцсуеит. Сара сышьтахь шэарт шэуазэы афната дахагылароуп. Истахуп уи дызустахо еилыскаарацы. Убри акнытэ доусы дзыпцоу,

аңстазаарақны реиқа иаданы иипхъазо атәы сеихәарацы стахуп.

Аңа аихабы, инацәкыыс иахаз ахымацәаз дырбо, инапы дөаханы ҕааитит:

– Абар, зеггы ирыцку – амал. Идыру акоуп: амал змоу ахшыдгы шимоу. Ус анакәха, аҕацәа рхадара зыхәтоуггы сара соуп.

Уи ишьтанеиуаз аңа, ихъзырку икәымжәи икабеи дыр-таеырбо, иаб ус иеихәеит:

– Сара сцәаматәа ссиркәа збаз, еилимкарц залшом амал рацәа шымоу, сагышуаф кәыҕоу. Хәтыр сықәзым-царагы дарбану?!

Аңатәи аңа, хъзыла ичаңаз имака зымғаз изара ткәыцәа, аңыжәара наҕо абасгы ихәеит:

– Абри смака хъзыркы збаз ауафы, агәра имгарц залшом сара амалгы ахшыдгы рацәаны ишсымоу.

Аҕахмада ҕымтзо дтәан. Ғитзомызт уи иңеитцыбгы. Аҕыхәтәан аб уи ихы наикәикит:

– Сца, зҕумтуазеи? Уара узлаехәо хәа акгы умазами?

– Сара хымацәазгы сымам, хъзыла ичаңоу акамагы, исымам ацәаматәа хъзыркгы. Сара исымоу абарт роуп: акрура бзиа избо анапкәа, ишәаны имеитасуа агәы, ахара ихәыцуа ахы! – иаҕеикит аңеитцбы.

Аб даараза игәаңхеит аңеитцбы иажәакәа. Абасгы ҕааитит:

– Аҕацәа реиқабы абри иакәхоит. Шәарт зеггы ишәыхәтоуп; уи ихәатәы шәахымцаларацы!

Баша иауырхәахуа абазақәа: «Малс икоу – ахшыд ауп. Дбеиоуп, насыңгы имоуп ахшыд змоу, акрурагы бзиа избо ауафы!».

АЖӘҚӘЕИ АХӘАРАҚӘЕИ

Актәи акласс акны акәын. Ахасабра аурук цон.

– Акы иацутдар акы, шака калозеи? – аңхәа итәаз лхы наикәылкит арцафы.

– Акы иацутдар акы – икалоит өба! – ҕааитит уи ашыр хәа дөагыланы.

– Уиашоуп, аферым! Акы иацутдар өба? – ашьтахъ итәаз дөалыргылеит арцафы.

– Акы иацутдар өба – икалоит хца! – ихәеит уиггы да-ҕамхазакәа.

– Афырхатца! Өба иацутдар өба? Изхәода? – даарылаңшит арцафы.

– Өба иацутдар өба-а, икалоит... – дааҕахеит агәтаншәа итәаз ахыш хәычы.

– Шака калозеи, өба иацутдар өба? – Зеггы аалырзыроит арцафы.

– Өба иацутдар өба-а... – изхәомызт уи.

– Ажәкәа шәымоу, уара, афны?

– Ихәмоуп.

– Шака жәы шәымоузеи?

– Өба.

– Ахәарақәа рыцоума?

– Ирыцоуп.

– Шәыжәкәа өбеи шәхәарақәа өбеи еицутдар икалозеи? – иаармарианы дцааит арцафы.

– Хажәкәеи ххәарақәеи еицутдар – еибацәоит! – ихәеит ахәычы.

Иун 27, 2003 ш., Акәа.

АХШЫД ЦАРИ АНАП КАЗАҚӘЕИ

(Аедыгъ жалар рлака)

Анкъаза зны аңсаатәи, агыгшәыги, ауааи еизаны еи-лацәажәеит; ххы-хахшара рныкәгаразы икацатәузеи хәа.

– Уара, Аңсыз, – уи рхы нақәыркит агыгшәыгкәа, – ашьапы уцам, ашьыңхыц умам, хаңыц царгы узыцгаылам. Иумоу аҕи, азсага жәаа хәыцкәеи, ацыхәеи ракәзоуп. Арахъ уңстазаара зеггы, азақны иухугароуп. Убриазын: ҕәеанызаара умазааит, убаф еиламгылазааит, уласызааит!..

– Уара, Абгахэычы, – уахь иниасит агыгшэыгкэа, – ашыапхыцкэагы умоуп, ахапыц царкэагы, аха улшара мацуп. Убриакнытэ уара уеифамсызароуп, угузмалзароуп!..

– Абга ахапыцкэа царуп; аха ахы ныкэнагарц, ацацэагы аазарц азыхэан – афатэ рацэаны иатахуп. Убриакнытэ уи гэымбылцьбаразааит, игэгэазааит!.. – азырызбеит агыгшэыгкэа.

– Сара исышэтозеи шэымхэои? – итцааит Ашыауардын.

– Уара умцэыжэақэа гэгэоуп, иумоуп апыц гэгэа, ушыапкэагы шыапхыцыркуп. Аха, уара ашыа хараккэа рыкэцэан унхоит, убриакнытэ абла царкэа ухацтоит.

Алым, урт амч гэгэагы амчра дугы артеит, иагыікарцеит агыгшэыгкэа зегы ирхэынтқарны.

– Иахзаанхаз азэызатэык иоуп – Ауаы. Уи хапыццаргы имам, шыапхыц еилапахгы. Амш баапсқэа раан дзырқаша ахэытэкыагы икэым, имам амцэыжэақэагы. Убриакнытэ ахшыа царгы итатэуп, анап қазақэагы.

Ауаы урт дрыкэшахатхеит.

Аха абрақа, азэгы дшазыпшзамыз, Апсыз аацэажэеит:

– Шэызфу закэызеи, шэарт агыгшэыгкэа?! Ауаы ахшыа цари анап қазақэеи ишэтар – иара итэитэуеит зегы: адгылгы, азгы, абнагы! Уи сара тынчра ситараны дықазам, уаргы Абгахэычы, уаргы – Ашыауардын, иара уара ухаґагы – агыгшэыгкэа зегь рах – Алым!..

– Илшозеи, уара, Ауаы мчымхы рыцха?! – аеырхыкэымца иаацэажэеит Алым. Сара сымч гэгэеи сымчра дуи лассы ддыртаслымеит уи.

Абас, Ауаы ахшыа цари анап қазақэеи наганы инаиртеит.

Аамта цон. Ёнак агыгшэыгкэа аkyгэбжы рахаит. Алым апсахы еилаланы, атынчра азэы иахьеилеихэаз азымчхақэа, ишытыууаны уахь афынанахеит. Абнафы дагыабеит Ауаы, еиха дук икны. Алым ишамчыз иара инаикэыхэхеит. Убасқан Ауаы ғааитит:

– Уара, Алым, агыгшэыгкэа зегы рах, амчгы умоуп – амчрагы, аха уара аґацэагы рацэаны ишумоу удыруа-

зааит. Убриазын сара аоны узыргылара сафуп. Уақа уара, иағыа дґабаапсызаргы, ахыхьчара улшоит.

Алым агэы иахэеит Ауаы иихэаз.

Ауаы, Алым азыхэан акды дукэа еикэыжыны, апыркы аґатцара дафын. Уи ргыланы даналга, изеипшроу гэанатарц азыхэан, Алым аонықа инеипхьеит. Алым апыркы аонутца иантала, Ауаы ашэ лылажыны иаиркит.

Алым иказ абеит. Апсахы еилаланы иағыаафнагыежит. Апыркы пыххаа иагарц иакэнакит, аха амч хомызт. Убасқан, ацхырааразы уи афызцэа ирыпхьеит. Аха агыгшэыгкэа рхы ахынахаз, абна иасны ицахьан – Алым иаиааиз Ауаы, уаха ибла итамшэарц азыхэан.

– Иубома, зегь зымчу агыгшэыгкэа рхэынтқар Алым, – ғааитит иара, – амчи амчреи знапы иаку уара уакэзам, ахшыа цари анап қазақэеи змоу Ауаы иоуп.

АХҚӘА

Сөызцәә хәыцқәә шәахь! 3

А ж ә е и н р а а л а қ ә а
Ашқолқәра иаңанамкуа рзы

Амра пхоит	7
Азыхь	7
Ан лашәа	8
Хара хажә	8
Ци-ци кәакәа	9
Акрыфара	9
Саб иеы	9
Хатәы бызшәала	10
Адәығба	10
Асаат	11
Азлагарафы	11
Ацкәын пағыа	12
Март ааба	12
Аапынра ааит	13
Уара узғузеи?	13
Ажәцарақәа	14
Кәукәу	14
Ахәычи атцыси	15
Ажәардәынақәа	15
Ацәақәа	16
Абафртәра	16
Аласбеи алабеи	17
Ақәа шәахәоит	17
Азыцәа	18
Шыри, исымандаз анышь!	18
Ашьхыцқәа	19
Зыркәи	19
Ахәыч бахчахь сцоит	20
Ачабаба	20
Амышәхәарақәа	21
Анацәа реицәажәара	21
Аиааира	21
Акыанңа	22

Ацгәы атәыуара	22
Ашышқамс	23
Абанан	23
Аилаць	24
Амра гылан... ..	24
«Цыит»	25
Апсыз	25
Циф	26
Акәчышь	26
Ахәычы итәағәон атзы	27
Ахьча	27
Лагә изыхәан алакә	28
Цәаблақы	28
Азарақыа	29
Сишь!	30
Иауеит ақәа	30
Ағырпын	31
Ацгәи ахәынапи	31
Шыыбжьон	32
Апсызкра	32
Абғыы	33
Асы ауеит	33
Ашықас ғыц	34
Ачнышқәа	34
Ахылпа	35
Апснытәи асы	35
Ахапыц	36
Избан, сан?	36
Ажәа бзиақәа	37
Абдуи амаҕеи	37
Тыгә-тыгә-тыгә!	38
Сара схала	38
Амра	39
Ацәажәарақәа	39
Са сыкыанңа чмазафуп	39
Ашыапы пшза хәыцқәа	40
Шыынтда-кыынтда	40
Ақәа кәап-кәапи ахәычи хәап-хәапи	41
Шыыри-шыыри!	41
Амш еилгоит	42

Арбағы хәйчы	42
Ашкол ахь	43
Анбан	43

Ашколқара иайанакуа аийбацаа рзы

Ағба шкәакәа	44
Аағын	44
Ажәтыс ааит	45
Шыжынатды	45
Саиди Саидеи	46
Ажәтыс	46
Ацәажәара	47
Аәны	47
Сбахча	48
Ан	48
Агарашәа	48
Ахыызкәа рцара	49
Хәычынеи Гәачынеи	49
Амц амш	50
Агәалақара бзиа	50
Амазақәа	51
Аки әбеи	51
Аеыкәабара	52
Ахәычи акыанцьеи	52
Ашышкәамсқәа	53
Ацнышқәа	54
Ашшағыч	54
Ауардын	54
Азлагара	55
Апра шкәакәа	55
Хара хәхызкәа	56
Ацаа-тла	56
Амцарсра	56
Адәығба	57
Дхаман хара гәылак	58
Аҳаракыра	58
Ахәыхәкәа	59
Ахылца қақшь	59
Амреи амзеи	60
Аласбеи ажъеи	60

Ажәтыс цыхәа быжыкатәа	60
Ацыстра	61
Амци атцеи	61
Адағы	62
Ажәахәмарра	62
Манчеи Панцьеи	63
Амреи ашәти	63
Ацых тынч	64
Угәы қазцо	64
Ацларкәыкәа	65
Амаахыр	65
Ақызкәа	66
Шыбжьон	66
Ихаштит	67
Арбағыи ақәарыли	67
Аиәызцәа	67
Ақәыпшыгақәа	68
«Цыит»	68
Хамзырха	69
Апхын	69
Хара хқны	69
Ахыи леиуеит	70
Арадио	70
Амчыбжә азцаарақәа	71
Циу-циу, кәарт-кәарт	71
Ацәкәа	72
Ленин	72
Тагалан	73
Тагалантәи аағынра	73
Ацәтәа	73
Азцаара	74
Ағырла	74
Ижәдыруазар?!	75
Аәыза	76
Абнагы аазара атахуп	76
Хәылпазы	77
Сласба	77
Апсаатәкәа	77
Ақәарыл	79
Амахә иатәеи атцыси	79

Абна	80
Амлагәыр җсыз хәычы	80
Лагәи алакәи	81
Азкәата	81
Арҗаши ақди	82
Ампыл	83
Амшцәгәи ахәычи	83
Аҗыбақәа	84
Аеада дақәтәеит	84
Амаамыни ауаши реицәажәара	85
Ахәачах	86
Азын ааира	86
Хара хиолка	87
Баҗа дҗыхеит	87
Аҗанах	87
Аҗсаа гәыргәоит	88

Абжъаратәи ашкол иаҗанакуа рзы

Амра амҗарсра	89
Амш бзиа	90
Аҗәтәа зхоу азыс	91
Аҗша	91
Афымца	92
Аҗгәи ахәынаҗи	93
Абызшәа	94
Санду лхәа	95
Амшәи амышәхәарақәи	96
Азарақәа	97
Хашт	98
Ғырқәтәылантәи асалам шәкәы	99
Раҗхәтәи асы	100
Аҗы иашыыз ахәынаҗ	101
Аиҗыцәа	102
Аибашыра уаха иҗамлааит!	103
Ахәынаҗ аҗра җанатон	104
Шыри-шыри!	106
Хажә хәрыдеит	106
Ашәкәы уаара	108
Ааҗын ашәа	109
Ахәычи ашәти	109

Дырмаит Гәлиеи ахәыцқәи	110
Аашыаҗә изы ашәа	112
Азҗаб хәычы – ашәтыш хәычы	113
Марчыҗ	114
Сара сабду	117
Ажәақәа зфо ахәычы	118
Ачыпхь	119
Ахамаҗаҗа	120
Ашымха	121
Амышәхәыс	122
Ардәына	123
Ианыртәахуаз зеггы рхәы	124
Асахтан хылпа	125
Аашышыи абгахәычи	126
Агәахәара	127
Ачыпцәаха	128
Ауасцәа	129
Ғычкәыр	131
Арбаҗ-саат	131
Аҗәа иҗоуп ахы	132
Лыхны аштәа	133
Ааҗынра аҗазшыа	134
Акәыкәбаа харҗ	134
Аҗсны азы ашәа	136
Аҗыкахра	136
Аҗакәажә лыкәты	138
Ирмеи Сырмеи	139
Ахәаҗарч	140
Ани аҗеи	141
Ахәкым	142
Ашынка	143
Анаша	144
Амышкь сапын	145
Фынеи Дамшәи	146
Иҗалозеи аҗыс ушыр?	147
Аҗмақәа	148
Амшын зеисуа	149
Ахырҗара	150
Абырфын фны	152
Аҗларкәыкә	153

Ацъымшыь	154
Азхыцтра	156
Март	158
Цэгъа баны бзиа ҕазымтцоз	159
Ацдә ҕацшыь	160
Аныкәара	162
Аткәа	163
Амахә ццәеит	165
Атәыџақәеи алымхәқәеи	168
Ашықәс-ныкәа	171
Аипххәыцра	172
Акабақ акаҳара	172
Ажъа	176
Ахәыц ҕазшыь	178
Ацха	179
Азнаашә	180
Азыхь табеит	181
Ацсыцәгъара	182
Аихацсыхә	184
Аласба	185
Акәчышь	186
Акәа	187
Акәараан	187
Агәала	189
Азыркәи	190
Ацаа-Бабаду	191
Пили – Пи-пи Хапара	191
Цыци Лаҕи	193
Кәыдры ашыуп аџы	194
Ашьхыц	195
Ахәац	197
Аусура	197
Ацынгылақәа	199
Ахәычы	200
Ахьта	201
Ахәыцқәа «Аибашьра» ихәмаруеит	202
Афонтәи аҳаҕы	203
Аамтәи аусуреи	204
Асы азхьра	205
Аимак	206

Орыхә	208
Хәкәты арцына	209
Ахьызқәа	210
Бәтеи Дәтеи	211
Ахәыцқәа, шәмыцәар ижәбазом	212
Азыхь еимаркит	213
Асы хзауит	214
Арбағь-чышь хәычы	215
Ахатәы бызшәа	216
Ихәмаруазшәа збон	217
Амтц	218
Амшын ихыз ахәычы	218
Арбағьқәа	219
Абгасса	221
Аапын ааиуеит	222
Ахәыцқәа рашәа	223
Сентиабр шыжыь	224
Сџызцәа хәыцқәа шәзы	225
Амџа рахтәп ахәыцқәа!	225

А п о е м а х ә ы ц қ ә а

Ахьзыда	229
Азыс цсыцәгъа	223
Агәыграқәа	238
Амаамын ахақәитра	241

А л а к ә қ ә а

Ахьыцәцара	251
Уалымшәаџ Трыси Уалтамыжь Едрыси	253
Акәыҕара	256
Ақыара	262
Шьхалакә изыхәан алакә	267

А ж ә а б ж ь қ ә а

Ахәыхә	275
Ашьынка	279
Аиџызцәа	283
Агәбылра	287
Аазара	290

Асасцәә	295
Ақәа кыдхәеон	298
Ахамта	302
Ацәтцәа	307
Аикәцара	312
Аиҭаира	317
Зеггы	318
Амџа-бжа	319
Аеы гылан икьыркьыруан	320
«Абз»	321
Аиҭаира	322
Аицлабра	323
Ахәаахьчацәа	325
Мышәқьар	331
Ацшаара	340
Ацәартанхала	347
Аилибакаара	354
Ацсахра	365
Ашьхарахь иауан асы	370
Ацалаца	378
Ажәџан лагон	387
Ацсра ацасхәангы	395
Султанупмұрат ақалақь ахь дцоит	404
Аибашьџы иҭа	411
Ан цьара дцеит	419
Аикәцара	424
Дач адунеи дшықәлаз	432
Ацәгәыр	435
Амшәтыџра	442
Аныхәақәа	445
Ахачҳара	447
Шьжьымтанк	448
Аҭакпхықәра	450
Ацсызкра	451
«Абна амца акит..»	452
Аисара	453
Ацәатцла	454
Амшцәгьей ацәей	455
Арашәараҕы	456
Автобус акны	457

Ашкол харгылоит	458
Азә имџа	459
Q-зиаск	460
Ажьа цыхәада	461
Азталара	462
Ацәақәа	463
Ахыхь	464
Аџыстааи Анхаџи	465
Амшын акны	466
Амандарин џежьқәа	467
Баҭали Есмей	468
Аламыс	469
Аимак	470
Анапқәа	471
Акамфет	472
Аҳауа гәаҭага	473
Апремиа	473
Ақәыпши абырги	474
Ала	474
Алашәи адагәей	475
Акәмызцәа еимаақәа	475
Аби аҭей	475
Ацсадгьыл	476
Ацсуара	477
Ачархәара	478
Ахьызқәа	479
Ацьынцьыхәа	479
Бзана	480

Ахьшыцәа хәыцқәа (<i>Қағыларак змоу апиеса</i>)	481
---	-----

А и ҭ а г а қ ә а

Алақәыш	487
Ахшыџи амали	489
Ажәқәей ахәарақәей	490
Ахшыџ тари анап қазақәей	491

ПЛАТОН ХӘАМПА-ИҘА БЕБИА

УА МШЫБЗИА, АМШ БЗИА!

Ахәыцқәа рзы

Ажәеинраалақәа

Апоемақәа

Алакәқәа

Ажәабжықәа

Аиҗагақәа

Аккорректор *Мзиа Акаба*

Асахьаҗыхы *Руслан Габлиа*

Компиутерла еиқалыршәеит *Сильва Дбар*

Аформат 84x108 1/32. Атираж 300.

Иҗатқә. акь. бҗь. 15,75. Инықә. акь. бҗь. 26,5

Аҗатқәа №